

Imperialisti

ima pisčama v gotovini.

De
kmeč

Izhaja vsak četrtek
Uredništvo in Uprava

o II

16 ZBIRKA
RAZPOZNAVANJA
RECOGNITIONES

Jurij Perovšek

SAMOODLOČBA IN FEDERACIJA

Slovenski komunisti in
nacionalno vprašanje
1920-1941

Slovenskemu ljudskemu

Zadnje dni vas bodo hoteli zbegati z nasilji in najgorostasnejšimi lažnjufijami. Ne klonite, ne nasedajte nobeni laži. Naša skrinjica na Kranjski gori, na Štajerskem sedma. Glasujmo vsi kot en mož za

samostojno slovensko delavsko-kmečko republiko

Inštitut za novejšo zgodovino
Ljubljana 2012

Inštitut za novejšo zgodovino

*»Revolucija je državljanska vojna, vojna za nov red
v državi ni nič drugega.«*

*(Dragotin Gustinčič, Delavsko-kmetski list,
10. decembra 1925, str. 5)*

*»Borili se bomo tudi proti bajki,
da je slovenski narod premajhen,
da bi mogel sam s seboj upravljati ali vladati«,*

in proti natolcevanju, da je

*»premaloštevilen,
da bi mogel doseči narodno, kulturno
in politično osamosvojitve.«*

*(Lovro Kuhar, Boj za osvoboditev in združitev
slovenskega naroda. Dunaj 1933, str. 28, 29)*

Jurij Perovšek

SAMOODLOČBA IN FEDERACIJA

SLOVENSKI
KOMUNISTI IN
NACIONALNO
VPRAŠANJE
1920–1941

ZBIRKA

RAZPOZNAVANJA/RECOGNITIONES 16

Jurij Perovšek

**SAMOODLOČBA IN FEDERACIJA: SLOVENSKI KOMUNISTI IN
NACIONALNO VPRAŠANJE 1920–1941**

Urednik:

dr. Aleš Gabrič

Izdal in založil:

Inštitut za novejšo zgodovino

Za založnika:

dr. Damijan Guštin

Recenzenta:

dr. Bojan Godeša

dr. Božo Repe

Oblikovalka naslovnice:

Barbara Kokalj Bogataj

Jezikovni pregled:

Polona Kekec

Prevod povzetka:

Borut Praper

Računalniški prelom:

Uroš Čuden, MEDIT d.o.o.

Tisk:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada: 400 izvodov

Izid knjige je podprla:

Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

323.1(497.4)“1918/1941”

329.15(497.4):323.1

PEROVŠEK, Jurij

Samoodločba in federacija : slovenski komunisti
in nacionalno vprašanje 1920-1941 / Jurij Perovšek. -
Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2012. -
(Zbirka Razpoznavanja = Recognitiones ; 16)

ISBN 978-961-6386-36-4

263193344

Pregled vsebine

PREDGOVOR	7
AVTONOMISTI IN CENTRALISTI: SLOVENSKA NACIONALNA POLITIKA V KRALJEVINI SHS/JUGOSLAVIJI	13
SLOVENSKI KOMUNISTI IN NACIONALNO VPRAŠANJE V DVAJSETIH LETIH	37
<i>KPJ in slovenski komunisti ter nacionalno vprašanje v letih 1919–1923</i>	39
<i>Slovenski komunisti v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923</i>	72
<i>Od razprave o nacionalnem vprašanju do kraljeve diktature leta 1929</i>	109
SLOVENSKI KOMUNISTI IN NACIONALNO VPRAŠANJE V TRIDESETIH LETIH	169
<i>Vidmarjev Kulturni problem slovenstva in Kardeljeva obravnava nacionalnega vprašanja</i>	171
<i>Obravnava nacionalnega vprašanja med slovenskimi komunisti v tujini</i>	180

<i>Gustinčičev Das nationale Problem der Slowenen</i>	197
<i>Nekatere podrobnosti o pogledih Kominterne in KPJ na slovensko vprašanje sredi tridesetih let</i>	224
<i>Nacionalno vprašanje v misli in politiki slovenskih komunistov v domovini</i>	230
<i>Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja</i>	251
<i>Gustinčičeva in Speransova obravnava slovenskega nacionalnega vprašanja</i>	261
<i>Od Speransove knjige do druge svetovne vojne na Slovenskem</i>	267
POVZETEK	273
SUMMARY	283
SEZNAM KRATIC	293
VIRI IN LITERATURA	297
IMENSKO KAZALO	321

Predgovor

Gotovo lahko rečemo, da je bilo nacionalno vprašanje eno od tistih, ki so v novejšem zgodovinskem razvoju najbolj vidno zaznamovala družbeno, politično, kulturno in gospodarsko življenje širših skupnosti in posameznikov, bivanjsko vpetih v njih. Zato je razumljivo, da so se v njem opredeljevali različni družbeni dejavniki, med njimi zelo pomembno in v končni posledici odločujoče politični. V slovenski zgodovini so se mu posvetili v vseh političnih taborih in k njegovemu razumevanju ter reševanju pristopili skladno s svojimi kulturnimi, svetovnonazorskimi, socialnogospodarskimi in idejnimi usmeritvami. Nacionalno vprašanje je Slovence označujoče spremljalo skozi avstrijsko dobo, ključno opredelilo njihovo politiko ob koncu prve svetovne vojne, poudarjeno zaznamovalo slovensko življenje v prvi jugoslovanski skupnosti in v času med svetovnjima vojnama še v italijanski, avstrijski in madžarski državi, med drugo svetovno vojno ter v povojnem času znova v državah, med katere so bili razdeljeni tudi po njej. Živost nacionalnega vprašanja se je ohranila tudi po političnih in državnih spremembah v Evropi konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja. To lahko še vedno izkusijo Slovenci zunaj Republike Slovenije, enako kot vprašanje naroda in nacionalne dinamike tudi znotraj nje verjetno ne bo usahnilo.

Slovensko zgodovinopisje je doslej že precej svoje raziskovalne moči namenilo preučevanju narodnega vprašanja Slovencev. To velja za vsa omenjena obdobja

ter vsebine nacionalnega vprašanja. Podobno velja tudi za različne slovenske politične sile in gibanja, ki so bolj ali manj stopnjevano obravnavali nacionalni problem. Kljub temu pa je zaokroženih monografskih obravnjav, osredinjenih posebej na nacionalno vprašanje, manj, kot bi jih lahko pričakovali. V njih so tudi posamezna obdobja različno poudarjena. Ugotovimo lahko, da se še vedno največ poglobitev navezuje na avstrijsko dobo in z njo povezanim prehodom Slovencev prek Države Slovencev, Hrvatov in Srbov v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, za čas med obema svetovnima vojnama jih je manj, medtem ko je leta druge svetovne vojne na Slovenskem v tem pogledu celovito obdelal Bojan Godeša (Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno, Ljubljana 2006). V posamezne monografske obravnave sta z vidika narodne problematike vpeta tudi čas druge Jugoslavije in slovenska osamosvojitve leta 1991, ki jo je, povezano s predhodnim zgodovinskim procesom, podrobno obdelal Božo Repe (Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije, Ljubljana 2002). Enakomerna obravnava slovenskega vprašanja skozi vsa obdobja narodove zgodovine do slovenske državne samostojnosti pa je našla mesto le v delih Janka Prunka (Slovenski narodni vzpon : narodna politika 1768–1992, Ljubljana 1992), Petra Vodopivca (Od Pohlinove slovnice do samostojne države : slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja, Ljubljana 2006) in v obsežni sintetični monografiji Inštituta za novejšo zgodovino, Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992 (Ljubljana 2005). Za obdobje do druge polovice 20. stoletja je treba opozoriti še na delo Janka Pleterskega (Narodi, Jugoslavija, revolucija, Ljubljana 1986) in študiji avtorjev iz nezgodovinarških vrst, neobjavljeni Das nationale Problem der Slowenen Dragotina Gustinčiča (Moskva 1933) in Speransov (Kardelj) Razvoj slovenskega narodnega vprašanja (Ljubljana 1939, 1957, 1970, 1977); avtorja zadnje navedenih del sta pripadala slovenskemu komunističnemu gibanju, zato je njunim pogledom na slovenski problem v pričujoči študiji namenjena posebna pozornost.

Podobno kot lahko ugotovimo glede historičnega lo-

ka obravnava slovenskega vprašanja, moremo trditi tudi glede posameznih političnih subjektov, ki jih je v njihovem delovanju spodbujal nacionalni problem. Zaokroženih monografskih predstavitev njihove narodne misli in politike skozi celotno obdobje njihovega obstoja ni, malo pa jih je tudi za posamezne razvojne stopnje v novejši slovenski zgodovini (tu lahko predvsem opozorimo na monografijo podpisanega Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929, Ljubljana 1996). To velja tudi za slovensko komunistično stranko, čeprav ji je bila dolgo časa namenjena posebna zgodovinska pozornost. Seveda zgodovinske teorije in politike v nacionalnem vprašanju ni obšlo, saj je temeljne razsežnosti tega problemskega kompleksa za obdobje do leta 1945 razčlenil Janko Pleterški (Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981; Narodi, Jugoslavija, revolucija). Za večji del omenjenega obdobja, konkretno za čas od ustanovitve komunistične stranke na Slovenskem leta 1920 do napada sil osi na Kraljevino Jugoslavijo leta 1941, pa smo do pričujoče študije samostojno monografsko obravnavo pogrešali, kljub temu da gre za subjekt, ki je nato skoraj petdeset let imel odločilno in monopolno vlogo v slovenskem narodnem, političnem, idejnem, kulturnem in gospodarskem življenju. Zato je prav, da celovito spoznamo tudi njegove narodnopolitične poglede v času med svetovnjima vojnama oziroma v obdobju, preden je prišel na oblast. Tako bo slika o odnosu slovenske politike do nacionalnega vprašanja ter zgodovinski vlogi njenih idejnih in družbenih vodil popolnejša, lažje pa bomo vrednotili tudi različne oblike narodnoemancipacijskega napora, ki je vodil Slovence v prejšnjem stoletju. Avtor študije, ki jo imata bralka ali bralec v rokah, je k temu – v okviru danih raziskovalnih možnosti – poskušal prispevati po svojih najboljših močeh.

Med vsebinskimi sestavnimi deli, ki opredeljujejo nacionalno politiko, je ob njenih narodnoprogramskih izhodiščih potrebno posebej opozoriti še na ideološki vidik. Le-ta pomembno določa družbeni in politični značaj posameznih dejavnikov v nacionalnem vprašanju, s tem pa tudi njihov morebitni ali dejanski vpliv na narodov zgodovinski položaj in razvoj. To je bilo zelo očitno pri ko-

munistih, saj je ideološki vidik nacionalnega vprašanja v marksistični povezavi razrednega in narodnega načela izstopal v revolucionarnem razumevanju nacionalnega problema. Komunisti, med njimi seveda tudi slovenski, so namreč popolno rešitev nacionalnih problemov videli v revolucionarnem družbenem preobratu pod vodstvom delavcev in kmetov oziroma njihove avantgardne politične organizacije – komunistične stranke – ter njenem prevzemu oblasti. Po njihovem poudarku naj bi namreč bila le revolucionarna politična sila tista, ki lahko reši narodnostno vprašanje, in sicer tako, da njegovo rešitev uskladi s socialnimi in političnimi interesi širokih ljudskih plasti. Tega naj druge družbene sile, posebej meščanstvo, ne bi bile sposobne zagotoviti. Meščanstvo naj bi tudi v nacionalnem vprašanju vodili le njegovi izkoriščevalski in tlačiteljski socialnopolitični interesi, narodova svoboda, suverenost in samostojnost pa naj ga v resnici ne bi zanimale. Revolucionarni prihod delovnega ljudstva in njegove politične organizacije na oblast bi zato po prepričanju komunistov odpravil vse, kar je v socialnem, političnem in narodnem pogledu omejevalo delovno ljudstvo. V roke bi mu dal monistično moč, da po izničenju meščanstva in drugih protirazrednih sil prek svoje politične avantgarde odloča o vseh temeljnih narodovih vprašanjih in o samem vprašanju naroda. Revolucionarni marksistični ideološki názor in njegov ekskluzivizem sta bila očitna.

Ideološki vidik nacionalnega vprašanja je bil viden tudi pri drugih političnih taborih, ki so v tem vprašanju prav tako poudarjali svoje vodilne idejne, politične, socialnogospodarske in kulturne zahteve. Z vidika naroda pa je bilo pomembno, ali so bile te zahteve v sozvočju z njegovo večino in obenem postavljene v okviru nedvoumnega narodnoemancipacijskega napora ali ne. Ali je torej ob konkretnih ideoloških vodilih živela tudi jasno prepoznavna in verodostojna narodnoosvobodilna misel, ki je ponujala domišljene kulturnopolitične, državnopravne in socialnogospodarske rešitve nacionalnega vprašanja, ali ne? Za slovenske nerevolucionarne avtonomistično-federalistične sile v prvi jugoslovanski državi na čelu s tedaj najmočnejšo in v slovenskem narodu široko uveljavljeno politično stranko, katoliško Sloven-

sko ljudsko stranko (SLS), lahko odgovorimo pritrdilno. Prav tako lahko govorimo tudi o konkretni idejni, kulturnopolitični, državnopravni in socialnogospodarski vsebini jugoslovanskega unitarističnocentralističnega nacionalnega programa na Slovenskem, ki so ga liberalci izkoriščali kot posebno obliko kulturnega boja proti avtonomistični SLS. In tudi pri komunistih je bil njihov nacionalni program, kljub izrazito revolucionarnemu ideološkemu vidiku, od leta 1923 tudi narodno-emancipacijski, utemeljen v slovenskem narodnem samozavedanju, zahtevi po samoodločbi in federativnem državnem programu. V nacionalnem vprašanju sta torej v slovenskem prostoru sobivala narodnostni (pri unitaristih jugoslovansko integralistični) in ideološki pogled.

Pričujoča študija opozarja na vse vidike, ki so jih slovenski komunisti upoštevali v svoji obravnavi narodnega vprašanja. Izstopala sta predvsem gospodarski in idejnopolitični, ki sta tudi najbolj prepoznavno vodila komunistično revolucionarno teorijo in prakso. Za komuniste je bil glavni cilj revolucija, drugi, čeprav prepričljivo in odgovorno utemeljeni, so mu bili podrejeni. To je veljalo tudi za nacionalno vprašanje, ki mu je sicer komunistična stranka pripisovala velik eksistencialni, a obenem tudi izrazito idejnopolitični značaj. Skozi to vprašanje zato lahko posebej mérimo širino razumevanja idejne, politične, socialnogospodarske, kulturne in narodne kohabitacije na Slovenskem v času prve jugoslovanske države, to je bivanjsko držo, ki je najbolj značilna in tudi najbolj zanimiva prvina narodove zgodovinsko pogojene zrelosti ter njenih vrednostnih zamisli in preizkušenj. Komunistična nacionalna politika ima tako nedvomno svoje mesto v celostni preučitvi smeri slovenskega idejnopolitičnega razvoja ter njihovih vzrokov in posledic v 20. stoletju.

Na podlagi gornjih spoznanj in raziskovalnih izkušenj se je podpisani odločil, da ob drugih problemskih toriščih, ki se jim sicer zgodovinopisno posveča, posebej obdela tudi odnos slovenskih komunistov do narodnega vprašanja v času Kraljevine SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije. Glavno pozornost je namenil narodnopolitičnim stališčem komunistov, ki so delovali v okviru Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), saj je bila njihova

večina vključena v to komunistično stranko. Ob tem je seveda opozoril tudi na poglede, ki so jih slovenski člani Komunistične partije Italije namenili položaju svojega naroda v italijanski državi. Predstavil je tudi poglede, ki so jih slovenski člani KPJ posebej oblikovali v narodnem vprašanju primorskih in koroških Slovencev. Podpisani upa, da je to nalogo zadovoljivo opravil in vpel celoten slovenski komunistični pogled na narodno vprašanje v podobo slovenske narodne zgodovine med obema svetovnjima vojnama.

Avtor je študijo pripravil v okviru izvajanja raziskovalnega projekta Temeljne usmeritve komunistične partije v Sloveniji v izrazitem boljševiškem obdobju : od obnove partije do Kominforma (projektno obdobje 2007–2009) in v okviru tekočega obdobja izvajanja raziskovalnega programa Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju (programsko obdobje 2009–2014). Nosilec izvajanja navedenega raziskovalnega projekta in programa je (bil) Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani. Avtor študijo predaja javnosti ob pojasnilu, da v njej obravnavana problematika danes predstavlja zgolj eno od relevantnih zgodovinopisnih vprašanj, saj je – ob upoštevanju načela historične distance – razbremenjena nekdanjega, skozi večvrednost komunističnega gibanja utemeljenega pogleda na njegovo vlogo v zgodovinskem razvoju. Študija ob upoštevanju omenjenega načela prav tako ne sledi mehanskemu »prevrednotenju vrednot«, ki smo mu bili priča potem, ko je z uresničenjem demokracije in slovensko narodno-državno osamosvojitvijo v letih 1990–1991 zgodovinsko nihalo spremenilo svoje dotedanje politično težišče. Njen interes je izključno zgodovinopisne narave, napisana pa je bila v želji, da opozori še na enega od razmislekov nacionalnega vprašanja, ki so se v preteklosti porodili na slovenskih tleh. Avtor se ob tem pojasnilu zahvaljuje Javni agenciji za knjigo Republike Slovenije, ki je finančno podprla njen izid, ter uredniku inštitutske knjižne zbirke Razpoznavanja/Recognitiones dr. Alešu Gabriču, ki je študijo uvrstil v njen program.

Lesno Brdo, 11. julija 2012

Jurij Perovšek

Avtonomisti in
centralisti:
slovenska nacionalna
politika v Kraljevini
SHS/Jugoslaviji

Slovenci so po kratkotrajni izkušnji nacionalne državnosti v novembra leta 1918 obstoječi Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS)¹ v prvo jugoslovansko skupnost stopili v pričakovanju, da bodo »imeli v novem državnem okviru bistveno večje možnosti za odločanje o svojih temeljnih družbenopolitičnih, socialno-ekonomskih in kulturno-prosvetnih zadevah kot v razpadli avstro-ogrski monarhiji, torej široke avtonomiistične oziroma federalistične pravice«.² Vendar ni bilo tako. Upe v dosego avtonomnega slovenskega državnopravnega položaja v jugoslovanski državi je dokončno pokopala Vidovdanska ustava,³ sprejeta 28. junija 1921, ki je bila v načelnem pogledu tako glede klasičnih pravic in svoboščin kot tudi glede socialno-ekonomskih pravic med takratnimi ustavami dokaj napredna, izrazito nedemokratska pa je bila glede vprašanj, ki so zadevala narodno problematiko.⁴ Temeljni značilnosti Vidovdanske ustave, ki sta odločilno zaznamovali politično življenje v Kraljevini SHS, sta namreč bila jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. Vidovdanska ustava je Slovincem, Hrvatom in Srbom (drugih nacionalnih imen ni niti omenjala) odvzemala narodno individualnost in jih kot izmišljeno (jugoslo-

¹ O tem Perovšek, *Slovenska osamosvojitve 1918*, str. 77–174.

² Stiplovšek, *Prizadevanja za avtonomijo Slovenije*, str. 77.

³ O tem Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 42–48.

⁴ Strobl-Kristan-Ribičič, *Ustavno pravo SFR Jugoslavije*, str. 33–34.

vansko) nacionalno celoto vpenjala v strogo centralistični jugoslovanski državni okvir. To je že izoblikovane jugoslovanske narodne entitete, v ustavi opredeljene le kot »plemena« enotnega (jugoslovanskega) naroda, obsojalo na formalnopравни nacionalni izbris. Narodni unitarizem Vidovdanske ustave so utemeljevala posebej v ta namen oblikovana določila, da je »službeni jezik kraljevine (...) srbsko-hrvatsko-slovenski«, njeni državljani pa – z izjemo manjšin »drugega plemena in jezika« – »srbsko-hrvatsko-slovenske narodnosti«. Načelo nacionalne enotnosti so poleg teh uveljavljale še druge določbe: določba, da morata kralj in prestolonaslednik v svoji prisegi pred Narodno skupščino izjaviti, da bosta varovala »edinstvo naroda«, določba, da morajo vse šole »dajati moralno vzgojo in razvijati državljansko zavest v duhu narodnega edinstva«, določba o prepovedi izdajanja časopisov in tiska, ki bi izzival k »plemenskemu razdor«, ter določba, da je vsak državljan dolžan »služiti interesom narodne skupnosti«. ⁵

Obenem z narodnim unitarizmom je Vidovdanska ustava uzakonila tudi državni centralizem. Ustava je določila, da je treba upravno oblast v vsej kraljevini izvajati enako, to je po posameznih upravno-teritorialnih enotah (t. i. oblastih – izraz je bil vzet iz srbskega jezika), oblikovanih po naravnih, socialnih in gospodarskih merilih in z največ 800.000 prebivalci. Ustava je tudi določala, da je na čelu vsake oblasti t. i. veliki župan, ki ga postavlja kralj in ki prek državnih organov opravlja posle državne uprave v posamezni oblasti. ⁶

Centralistični državni sistem, ki ga je utemeljila Vidovdanska ustava, je bil pravno dograjen 26. aprila 1922, ko je Pašičeva vlada razglasila uredbo o razdelitvi države na oblasti ter zakon o občni upravi in zakon o oblastni in sreski samoupravi. Po uredbi o razdelitvi države na oblasti je bila Kraljevina SHS mimo vseh narodnih in zgodovinskih meril povsem mehanično razdeljena na 33 upravnih oblasti. Med temi sta bili dve na slovenskem ozemlju: ljubljanska (s sedežem v Ljublja-

⁵ UL DVS, III, št. 87, 27. 7. 1921, Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čl. 3, 16, 19, 21, 58, 72, 128, 138.

⁶ Perovšek, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave, str. 20.

ni) in mariborska (s sedežem v Mariboru). Ljubljanska oblast je obsegala jugoslovanski del nekdanje Kranjske z Jezerskim ter sodne okraje Laško, Brežice in Sevnica iz nekdanje Štajerske ter hrvaški okraj Kastav, mariborska oblast pa je poleg preostalega dela jugoslovanske Štajerske obsegala tudi nekdanj koroški prevaljski okraj ter Prekmurje in Međimurje. Slovenija je bila s tem upravno razkosana na dva dela, to pa je Slovencem odvzelo eno od temeljnih možnosti za skladen nacionalni razvoj – enotnost lastnega narodnega ozemlja. To možnost je dodatno omejeval zakon o občni upravi, po katerem je bil veliki župan, ki ga je na predlog ministra za notranje zadeve imenoval kralj, podrejen beograjski vladi in je bil v resnici le državni uradnik, ki se je ravnal po odločitvah centralne oblasti. Toda s tem centralni oblasti ni bil samo zagotovljen nadzor nad velikimi župani, ampak tudi nad organi ustavno zagotovljene oblastne samouprave – to je nad oblastnimi skupščinami (v njihovi pristojnosti so bila predvsem oblastna finančna in gospodarska vprašanja). Po zakonu o občni upravi je namreč veliki župan kot politični predstavnik vlade to vlado predstavljal tudi v oblastni samoupravi. Pri tem je bil toliko samostojen, da je lahko na lastno pobudo zadržal izvršitev vsake odločbe samoupravnih organov, ki ni bila utemeljena v ustavi, v zakonih ali v oblastnih uredbah. Zoper njegovo odločbo je bila pritožba mogoča le na državni svet – to je na vrhovno upravno sodišče, katerega člane sta določila kralj in Narodna skupščina. Samouprava in samoupravne pristojnosti oblasti, ki jih je dopuščala Vidovdanska ustava, so bile s tem podrejene odločitvam velikega župana in državnega sveta. Glede na to oblastna samouprava v ničemer ni spodkopala centralistične državne ureditve, ki jo je uzakonjala Vidovdanska ustava, saj so bili oblastni samoupravni organi podrejeni centralni vrhovni upravi. Po Vidovdanski ustavi je institut oblastne samouprave temeljil le na tehnični razdelitvi opravljanja državnih zadev. Tako so po načelu *iure delegatio* samoupravni organi na oblastni ravni po pooblastilu centralnih državnih organov izvajali del njihovih nalog, hkrati pa so bili še vedno podrejeni centralni beograjski upravi. Vidovdanska ustava in na njej temelječa upravna in samoupravna ureditev sta s

tem ustvarila zaokrožen in neprediren centralistični državni sistem, ki je povsem umetno oblikovanim upravno-teritorialnim enotam onemogočil samostojno odločanje pri opravljanju javnih zadev.⁷

Podobno je bil utemeljen narodnopolitični in državnopravni razvoj v jugoslovanski državi tudi po uvedbi osebne diktature kralja Aleksandra Karađorđevića 6. januarja 1929. Kralj Aleksander, ki je na ta dan razveljavil Vidovdansko ustavo, razpustil Narodno skupščino in onemogočil gonilno silo demokratičnega parlamentarnega sistema – politične stranke, saj je prepovedal in razpustil vse, je do konca leta 1929 na novo uzakonil jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. V zakonu o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929 je najprej ponovno opredelil Slovence, Hrvate in Srbe kot »plemena« enotnega jugoslovanskega naroda. V 3. oktobra 1929 razglašenem zakonu o nazivu in razdelitvi kraljevine pa je šel še dlje. Jugoslovanski narodni unitarizem je zakonsko uveljavil tudi z novim državnim nazivom, saj je naziv kraljevine, ki ga je do tedaj sestavljalo troje »plemenskih« imen – srbsko, hrvaško in slovensko –, spremenil v eno, narodne individualnosti prekrivajoče jugoslovansko ime. Od oktobra 1929 je torej obstajala Kraljevina Jugoslavija, ki je bila po novem razdeljena na devet banovin. Na tej podlagi sta se ljubljanska in mariborska oblast združili v Dravsko banovino, ki je v glavnem obsegala vse slovensko ozemlje v Kraljevini Jugoslaviji, vendar brez črnomaljskega in metliškega okraja, a s hrvaškim okrajem Čabar. Zamenjavo s sosednjo Savsko banovino in s tem prilagoditev narodnostnim mejam so izvršili 28. avgusta 1931. Toda nova upravna razdelitev na posamezne banovine, v slovenskem primeru prilagojene narodnostnim mejam, ni izpodbijala načela državnega centralizma. Banovine so bile upravno-teritorialne enote, ki so bile kljub svojim zakonsko zagotovljenim pristojnostim v občih upravi še vedno neposredno podrejene centralni državni oblasti v Beogradu. Ban, ki je v banovini izvajal najvišjo politično in občo upravno oblast, je bil le predstavnik kraljeve

⁷ Perovšek, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave, str. 20–25.

vlade. Bana in vse višje uradništvo banske uprave je na predlog ministra za notranje zadeve postavljajal kralj, medtem ko je člane banovega posvetovalnega organa – banskega sveta – na banov predlog postavljajal in zamenjeval minister za notranje zadeve. Tako banovine niso zanikale centralizma, so pa predstavljajale specifičen način upravne decentralizacije jugoslovanske unitarne države. S tem je bila banska uprava samo člen v popolnoma enotirnem sistemu strogo hierarhične lestvice jugoslovanskih državnih organov.⁸

Vse prvine nadaljnega centralističnega razvoja jugoslovanske države je kralj Aleksander 3. septembra 1931 uzakonil tudi z ustavo. Ustavo je oktroiral, torej brez sodelovanja parlamenta predpisal in razglasil sam. Tako je na absolutistični način tudi ustavno potrdil jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. S tem utemeljeno preprečevanje narodnostnega razmaha posameznih jugoslovanskih narodnih individualnosti je bila ustavno in politično določena resnica prve jugoslovanske državne skupnosti.⁹

* * *

Vprašanje, kako opredeliti svoje poglede na unitar-nocentralistično jugoslovansko narodnodržavno realnost, je v Kraljevini SHS/Jugoslaviji odločilno označilo razmerje med Slovenci in Jugoslavijo, med narodom in državo. Na to vprašanje so se Slovenci odzvali različno. Med njimi se je pojavila delitev v odločitvi, ali sprejeti utopitev v izmišljenem jugoslovanskem narodu ali pa se taki nacionalni usodi upreti ter se na osnovi zave-sti o posebni slovenski narodni individualnosti boriti za pravico do svojega jezika, kulture in lastne nacionalne državnosti, ki bi jo zagotovila avtonomistično ali federativno preurejena jugoslovanska državna zveza. Večinski del slovenskega naroda in njegove politike se je odločil za slovensko avtonomistično-federalistično stališče, ki so si ga prek posameznih političnih subjektov oziroma javnih delavcev delili v vsem tedanjem slovenskem po-

⁸ Perovšek, »V zaželjeni deželii«, str. 161–164.

⁹ Perovšek, »V zaželjeni deželii«, str. 164–165.

litičnem prostoru. Slovensko avtonomistično-federalistično stališče so v dvajsetih letih zagovarjali avtonomistično usmerjeni slovenski kulturni delavci, katoliška Slovenska ljudska stranka, liberalna Narodno socialistična stranka (le v prvi polovici dvajsetih let), Prepehuh-Lončarjevo Združenje slovenskih avtonomistov, Novačanova Slovenska zemljoradniška oziroma Slovenska republikanska stranka (SRS), Zveza delovnega ljudstva (volilna povezava komunistov, krščanskih socialcev in ljubljanske krajevne frakcije Socialistične stranke Jugoslavije, t. i. Zarjanov, za ljubljanske občinske volitve 3. decembra 1922), Socialistična stranka delovnega ljudstva (SSDL), Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev (SRSKD), po letu 1923 komunisti in od srede dvajsetih let t. i. Bernotova skupina iz socialističnega tabora ter Slovenska kmetijska stranka, v katero sta se leta 1926 združili nekdanja liberalna Samostojna kmetijska stranka in SRSKD. Vsi ti politični subjekti so terjali revizijo Vidovdanske ustave in oblikovanje avtonomistično-federalistično urejene jugoslovanske države.¹⁰ Vsebinsko najbolj dovršena avtonomistično-federalistična državnopravna programa sta v času pred volitvami v Narodno skupščino Krajevne SHS, 18. marca 1923,¹¹ oblikovali Slovenska republikanska stranka in Slovenska ljudska stranka; ti stranki sta v dvajsetih letih prvi povsem konkretno utemeljili pravico in zahtevo po državnosti slovenskega naroda znotraj južnoslovanske državne skupnosti. Tako je Slovenska republikanska stranka – po njenem poudarku je bil slovenski narod dovolj zrel, da se upravlja sam in diha »na svoja lastna pljuča« – za Slovence zahtevala popolno narodno suverenost in državnost po vzoru Švice in Združenih držav Amerike. SRS je terjala preoblikovanje Krajevne SHS v Federativno republiko Jugoslavijo (FRJ), v katero naj bi bila poleg Slovenije, Hrvaške in Srbije vključena še Bolgarija. Ko je v začetku februarja 1923 podrobno pojasnila svoj državnopravni program, je pou-

¹⁰ Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 145–146; isti, *Liberalizem in uprašanje slovenstva*, str. 120–123, 178–180, 204–237.

¹¹ O skupščinskih volitvah leta 1923 glej *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 265–269.

darila, da bi bila Slovenija znotraj Federativne republike Jugoslavije samostojna država, ki bi imela svoj državni zbor in svojo državno upravo ter bi bila na druge federativne enote vezana samo kot enakopravni državni del FRJ. FRJ bi bila sestavljena država, v kateri bi bili skupni le vojska (pri čemer bi Slovenci služili vojaški rok v Sloveniji), zunanje ministrstvo (v katerem bi bilo po sporazumno ugotovljenem ključu tudi določeno število Slovencev in Hrvatov), finance (te bi bile skupne samo v skupnih zadevah), denar (ta bi bil enoten samo po sliki, bankovci pa bi imeli po ključu samo slovensko, samo hrvaško, samo srbsko in samo bolgarsko besedilo), trgovske pogodbe s tujimi državami, carinska služba in tarifa ter predsednik FRJ. Ta naj bi bil eno mandatno obdobje Slovenec, drugo Hrvat, tretje Srb in četrto Bolgar, njegovo mandatno obdobje pa naj bi bilo »tri ali štiri leta«.¹²

Podobno kot SRS je nacionalno, politično, socialno in gospodarsko samostojnost Slovenije znotraj južno-slovenske skupnosti poudarila tudi Slovenska ljudska stranka. Konec februarja 1923 je izdala obsežno brošuro *Sodite po delih!*, v kateri je bil v posebnem razdelku natisnjen tudi »kratek obris političnega programa Slovenske Ljudske Stranke, kakor je bil sprejet na številnih zborovanjih ter predložen po naših poslancih v konstituenti«.¹³ Njegov namen je bil dati »jasno sliko, kako hoče naša Slovenska Ljudska Stranka državo urediti«.¹⁴ Po tem programu bi bila Slovenija del skupne države, ki bi jo poleg Slovencev tvorili še Hrvati, Srbi in Bolgari. Ta skupnost, utemeljena na osnovi načela samoodločbe narodov, bi bila urejena na federativni državnopravni način, po katerem bi bili v njej skupni državljanstvo, zunanje in vojaške zadeve, denar, najvažnejša prometna sredstva in skupne finance, za katere bi se uvedel skupni davek, medtem ko bi bili vsi drugi davki prepuščeni posameznim avtonomnim državno-

¹² Perovšek, *Oblikovanje načrtov o samoodločbi*, str. 20–24. – O državnopravnih pogledih Novačanove Slovenske zemljoradniške oziroma Slovenske republikanske stranke glej tudi Grdina, *Kratka zgodovina Novačanove SZ in SRS*, str. 83–86, 88–89, 94–95.

¹³ *Sodite po delih*, str. 70.

¹⁴ *Sodite po delih*, str. 70.

pravnim enotam. Skupne državne zadeve bi urejal osrednji parlament, vse ostale pa avtonomne pokrajinske oblasti. Avtonomno Slovenijo bi vodila slovenska vlada, ki bi jo izvolil domači, slovenski parlament. V njegovi zakonodajni pristojnosti bi bile opredelitev razmerja med Cerkvijo in državo, določitev cerkvenih pravic in dolžnosti, šolska zakonodaja, organizacija politične in finančne uprave ter sodstva in stanovskopravna zakonodaja. Poleg tega bi bili v pristojnosti slovenskega parlamenta še socializacija, nadzorstvo tovarn, produkcije in konsumna, ustanavljanje strokovnih kmečkih, delavskih in obrtniških šol, zdravstvo, socialna politika in socialno zavarovanje.¹⁵ S tem bi bila zagotovljena politična, gospodarska, socialna, kulturna in narodna samostojnost slovenskega ljudstva – to je slovenska samoodločba, ki jo je brošura pojasnila kot pravico slovenskega naroda, da v lastnih stvareh na lastnih tleh gospodari sam.¹⁶ In uresničenje te pravice, je poudarila brošura, »odgovarja naši zahtevi po avtonomiji«.¹⁷ Glede na povedano zato za leto 1923 ne more veljati načelna ocena, da je šlo SLS zgolj »za oblast zaradi oblasti oziroma tistega, kar oblast prinaša, zlasti materialnega, ne zaradi državnosti«.¹⁸ K temu dodajmo, da je pri zahtevi po avtonomiji, ki jo je podrobno utemeljila leta 1923, Slovenska ljudska stranka vztrajala tudi kasneje;¹⁹ v letih 1927–1929 jo je v omejeni programski obliki skušala uresničiti v okviru delovanja t. i. oblastnih samouprav.

Poleg SRS in SLS so leta 1923 pomemben prispevek k slovenski avtonomistični misli dvajsetih let dali tudi komunisti. V drugi polovici tega leta so v okviru široke javne teoretskopolitične razprave, ki je o nacionalnem vprašanju tekla v glasilih legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ; KPJ je bila zaradi metod individualnega terorja, po katerem so sredi leta 1921 pose-

¹⁵ *Sodite po delih*, str. 70–71.

¹⁶ *Sodite po delih*, str. 1–3, 27.

¹⁷ *Sodite po delih*, str. 37.

¹⁸ Čepič, Slovenija, moja država, str. 16. Avtorjevo oceno, da so prizadevanja SLS za vzpostavitev Banovine Slovenije po letu 1939 imela državotvoren značaj, pred tem pa si v tridesetih letih – ko je bila na oblasti – za formalno avtonomen državnopravni položaj Slovenije ni bistveno prizadevala, glej na str. 18–19.

¹⁹ Perovšek, »V zaželeni deželni«, str. 154.

gli nekateri komunisti, 2. avgusta 1921 prepovedana),²⁰ opustili svoje prvotno unitarnocentralistično stališče. Po izteku razprave konec leta 1923 so poudarjali mnogonacionalni značaj jugoslovanske skupnosti, v vprašanju državne ureditve pa zagovarjali federativni državnopravni princip. Spremenjeni narodni program Komunistične partije Jugoslavije je bil oblikovan ob pomembnem prispevku slovenskih komunistov.²¹

Avtonomistično-federalističnemu nasprotno jugoslovansko unitaristično in centralistično stališče so v dvajsetih letih prav tako zagovarjali različni idejnopolitični subjekti. Do leta 1923 oziroma v prvi polovici dvajsetih let KPJ in liberalna Samostojna kmetijska stranka, nadalje slovenski del vsedržavne – dejansko srbške – Narodne radikalne stranke (NRS) in Socialistične stranke Jugoslavije (SSJ), liberalna Narodno napredna stranka ter vodilna predstavnic slovenske liberalne politike dvajsetih let – Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) oziroma Samostojna demokratska stranka (SDS); oster zagovornik programa jugoslovanskega unitarizma in centralizma je bila tudi Orjuna, bojna in teroristična organizacija JDS/SDS.²²

Najpomembnejši in najvplivnejši nosilec jugoslovanskega unitarizma in centralizma na Slovenskem so bili liberalci, povezani v Jugoslovanski demokratski oziroma Samostojni demokratski stranki. Skupaj z drugimi unitarističnimi in centralističnimi političnimi silami na Slovenskem so delili prepričanje, da je z nastankom jugoslovanske države nastopilo odločilno obdobje oblikovanja enotnega jugoslovanskega naroda, kar naj bi bil naraven in zgodovinsko utemeljen zaključek do tedaj nepovezanega razvoja posameznih južnoslovanskih etnij. Njihovo zbiranje v novo, višjo in politično močnejšo jugoslovansko narodno skupnost naj bi zato pomenilo narodno-državni smisel bivanja v centralistični Jugoslaviji, saj le taka država izravnava vse narodne, kulturne, gospodarske in državnopravne razlike med njimi; hkrati

²⁰ O izključitvi KPJ iz političnega sistema Kraljevine SHS, do katere je prišlo v letih 1920–1921, glej *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 253–255.

²¹ *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 271–273.

²² Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 28–109, 124–174, 181–201, 238–284; isti, »V zaželjeni deželii«, str. 145–146.

jim, pretopljenim in povzdignjenim v jugoslovanski državni narod, šele zagotavlja resnično zgodovinsko svobodo in osmišlja dotedanji narodno-emancipacijski napor.²³ JDS oziroma SDS sta to prepričanje nepopustljivo branili, pri tem pa ju je vodila misel, ki jo je februarja 1924 poudaril vodilni slovenski liberalni politik dvajsetih let, dr. Gregor Žerjav: »Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo, na danih uspehih našega kulturnega in gospodarskega dela graditi naprej v smeri čim večje združitve, udejstvovati organizatorne slovenske sposobnosti v vseh delih naroda, da zrastemo v nerazdvojno jugoslovensko celoto, združiti vse ustvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. *S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povoljno rešen.* (podčrtal J. P.)«²⁴ Druga temeljna misel, ki je vodila slovenske liberalce v njihovi privrženosti jugoslovanskemu unitarizmu in centralizmu, pa je izhajala iz nasprotovanja najmočnejši slovenski politični stranki – SLS. V njeni avtonomistični usmeritvi so namreč videli le prizadevanje, da bi »*klerikalizem dobil v svoje roke vso Slovenijo*«. ²⁵ To bi pomenilo, da bi bila v avtonomni Sloveniji vzpostavljena škofovska vlada, Slovenija pa bi postala papeška provinca.²⁶ Po unitaristični liberalni oceni bi imel tak razvoj usodne posledice in liberalci so v tej zvezi razkrili svoje idejno sporočilo, kakšne razmere bi nastopile, »če bi bila Slovenija nekaka avtonomna država, kakor jo hoče SLS«. Njen teror bi »za desetletja vzdrževal v Sloveniji klerikalno nadvlado«, je leta 1926 zapisal vodilni liberalni dnevnik *Jutro*, »nižje in višje upravne instance, javna varnost, vse bi bilo pod komando škofov in politikujoče duhovščine, proti katerih ukrepom ne bi bilo nobene odpomoči več (...). *Klerikalci so danes v srečnem položaju*«, je kulturnobojno svarilo *Jutro*, »*da jim ni treba premišljevati, kako bi z nasiljem zatrli meščansko vojno v avtonomni Sloveniji!* (podčrtal J. P.)«²⁷

²³ O tem Perovšek, *Jugoslovanstvo in vprašanje narodov*, str. 14.

²⁴ *Jutro*, V, št. 31, 5. 2. 1924, *Jugoslovenska demokracija na pohodu*: veličasten zbor zaupnikov JDS v Ljubljani.

²⁵ *Jutro*, IV, št. 272, 20. 11. 1923, uvodnik z dne 19. novembra.

²⁶ *Domovina*, IX, št. 13, 25. 3. 1926, Gregor Žerjav, *Naglavni greh klerikalne stranke*; *Jutro*, VI, št. 188, 14. 8. 1925, uvodnik z dne 13. avgusta.

²⁷ *Jutro*, VII, št. 18, 23. 1. 1926, uvodnik z dne 21. januarja.

Uvedba kraljeve diktature in z njo povezana vno-
vična unitaristična in centralistična opredelitev jugo-
slovanske narodnodržavne biti je za liberalce pomeni-
la potrditev njihove dotedanje usmeritve v narodnem
vprašanju. Liberalci, vključeni v unitarnocentralistično
vsedržavno Jugoslovansko radikalno kmečko demokra-
cijo (JRKD) oziroma Jugoslovansko nacionalno stranko
(JNS), edino politično stranko, ki jo je v prvi polovici
tridesetih let dopustil režim, so v političnem sistemu
monizma in udeleženi pri državni oblasti še poglobljali
svoj, že v dvajsetih letih oblikovani unitaristični in cen-
tralistični nacionalni program.²⁸ V tridesetih letih so
ga z njimi delila tudi liberalno usmerjena gibanja, ki
so delovala prek svojih političnih glasil (Pohod, Borba,
Boj), liberalne mladinske organizacije in društva ter li-
beralnounitaristične skupine na ljubljanski Univerzi.²⁹
Slovenski politični liberalizem je svojo zavezanost jugo-
slovanskemu nacionalnemu integralizmu najbolj pou-
darjeno izrazil sredi tridesetih let, ko so vodilni politi-
ki JNS iz Dravske, Savske in Primorske banovine pod
vodstvom tedanjega slovenskega liberalnega prvaka dr.
Alberta Kramerja 19. in 20. avgusta 1935 oblikovali t.
i. Pohorsko deklaracijo. V njej so še enkrat predstavili
svoj pogled na narodno problematiko. Po njem naj bi
bili Srbi, Hrvati in Slovenci »v etničnem oziru en narod«,
jugoslovanska nacionalna enotnost pa »čuvstvo notra-
nje, po usodi povzročene povezanosti Srbov, Hrvatov in
Slovencev in prepričanje, da tvorimo vsi eno edinico, ka-
tere niti eden del ne bi mogel živeti svobodno in neodvi-
sno življenje«. Zato imajo »samo v edinstvu nacije (...)
poedini deli naroda možnost, da razvijajo svoje posebne
kulturne tekovine in očuvaro svoje tradicije, povezujoč jih
s tradicijami narodne celote. Jugosloveni kot narod«, je
bilo sporočilo Pohorske deklaracije, »se morejo razvijati
samo v unitaristični državi«. ³⁰

²⁸ O narodnopolitičnih pogledih slovenskih liberalcev oziroma JRKD/JNS v tride-
setih letih glej podrobneje Perovšek, Nekdanja SDS in nacionalno vprašanje 1929-
1931, str. 179-188; isti, Slovenski liberalci in narodno vprašanje 1931-1933, str.
255-276; isti, JNS in narodno vprašanje 1933-1935, str. 633-649; isti, JNS in na-
rodno vprašanje 1935-1936, str. 1-16; isti, JNS in narodno vprašanje 1936-1939,
str. 7-24; isti, JNS in vprašanje banovine 1939-1941, str. 49-59.

²⁹ Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 166-167.

³⁰ *Jutro*, XVI, št. 142, 22. 6. 1935, Beseda jugoslovenskih nacionalistov.

Taki poudarki Pohorske deklaracije so seveda razkrivali tudi liberalno politično opredelitev v vprašanju državnopravnega značaja jugoslovanske skupnosti. Liberalna politika je tudi v tridesetih letih zagovarjala jugoslovanski državni centralizem, kar se je najbolj izrazilo pokazalo januarja 1933, ko je izredno ostro nastopila proti t. i. Ljubljanskim puntacijam, federativnemu državnopravnemu programu, ki ga je nekdanja Slovenska ljudska stranka oblikovala 31. decembra 1932. Ta program, ki je poleg srbske in hrvaške terjal tudi vzpostavitev slovenske federativne enote v jugoslovanski državi in priznanje slovenske nacionalne individualnosti, imena, zastave, finančne samostojnosti ter politične in kulturne svobode,³¹ je za liberalno politiko predstavljal »blazno zahtevo«, »narodni greh in zločin«.³² To pa zato, ker naj ne bi pomenil nič drugega kot »*poskus razkosati Jugoslavijo s pomočjo federacije*« in ustvariti novo državo, »v kateri naj bi bile pravzaprav tri«.³³

Ob teh, slovenske narodnoemancipacijske napore zanikajočih poudarkih pa so puntacije SLS liberalce vseeno navedle k stališču, naj bi se, kot je januarja 1933 poudarilo Jutro, »*čim večji delokrog upravnih in vseh javnih zadev [prenesel] na nižje upravne edinice vse do one mere, ki jo dovoljujejo življenjski interesi državne in narodne skupnosti*«.³⁴ Tako opredeljena upravna decentralizacija je seveda ostajala znotraj koncepta unitarne države, kar je potrdilo tudi ravnanje liberalne politike v okviru banskega sveta Dravske banovine, ki je v prvi polovici tridesetih let deloval v liberalni sestavi. Liberalni banski svetniki so sicer zahtevali razširitev pristojnosti banskega sveta pri oblikovanju proračuna, toda njihove zahteve se glede na temeljno liberalno centralistično usmeritev nikoli niso radikalizirale v zahtevo po oblikovanju slovenske banovine s širokimi avtonomističnimi zakonodajnimi, izvršilnimi in finančnimi

³¹ NUK, Rokopisna zbirka.

³² *Jutro*, XIV, št. 9, 11. 1. 1933, Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi.

³³ *Jutro*, XIV, št. 7, 8. 1. 1933, Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja.

³⁴ *Jutro*, XIV, št. 7, 8. 1. 1933, Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja.

pristojnostmi.³⁵ Liberalci vse do konca Kraljevine Jugoslavije niso prisluhnili širšim slovenskim težnjam po vzpostavitvi avtonomne slovenske državnopravne enote v jugoslovanski skupnosti in so ostali politični dejavnik, ki je v svoji politični misli in praksi obšel slovenski nacionalni problem. S tem so si bistveno zožili politični prostor, kar jih je med drugim v drugi polovici tridesetih let tudi vodilo v politični zaton.

Povsem drugače je bilo na avtonomistično-federalističnem polu slovenske politike, kjer je nekdanja Slovenska ljudska stranka uživala široko podporo. To se je zelo očitno pokazalo že leta 1932, ko je – po dobrem dveipolletnem sodelovanju v vladi režima kraljeve diktature – SLS obudila svoj avtonomistični program. Njegova obuditev je bila povezana z življenjskim jubilejem voditelja SLS dr. Antona Korošca, ki je 12. maja praznoval šestdeset let. Ob tej priložnosti je SLS v počastitev njegovega življenjskega jubileja 8. maja 1932 v Unionovi dvorani v Ljubljani pripravila veliko praznovanje. Na njem so izobesili slovenske narodne zastave in vzdikali: »Dol vlada!«, »Živela samostojna Slovenija!«, »Živel dr. Korošec!« Policija je zborovalce razgnala in jih pri tem enajst aretirala.³⁶

Praznovanje Koroščevega jubileja ni bilo omejeno samo na Ljubljano, ampak je zajelo vso Slovenijo. Kurili so kresove, moški so kot znamenje pripadnosti SLS in njenemu voditelju Korošču nosili zelene kravate. T. i. gibanje zelenih kravat se je razvilo na domžalskem območju.³⁷ Ko so zelene kravate prepovedali, so nosili zelene nogavice. Vrhunec teh protestov so bili t. i. šenčurski dogodki, 22. maja 1932, ko je SLS ob shodu JRKD v Šenčurju pripravila protirežimske demonstracije. Posredovali so orožniki in streljali v zrak. V vseh krajih so se nato začele velike demonstracije proti režimu. SLS se je pri tem oprla tudi na Cerkev. Praznovanja ob Koroščevem jubileju so se spremenila v evharistične župnijske shode. Ker orožniki niso smeli vstopiti v cer-

³⁵ Stiplovšek, Prizadevanja banskega sveta za udejanjenje samouprave, str. 231–253; isti, *Banski svet 1930–1935*, str. 157, 159–166, 176–177, 183, 197–198.

³⁶ Kranjec, *Slovenci v Jugoslaviji*, str. 98; Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*, str. 389, 395–396.

³⁷ O tem podrobneje Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 141–152.

kve, so njegovi privrženci v njih lahko nemoteno slavili Korošca in politične cilje, ki jih je poosebljal. Politični epilog praznovanj Koroščeve šestdesetletnice je potekal pred sodiščem za zaščito države v Beogradu, ki je februarja 1933 enajst obtožencev obsodilo na večmesečne zaporne kazni zaradi protirežimskih izjav in vzklikov ob shodu JRKD v Šenčurju oziroma na praznovanjih Koroščevega jubileja.³⁸

Še bolj odmevno postavljanje federalističnih zahtev SLS pa so bile že omenjene Ljubljanske punktacije, imenovane tudi Koroščeve punktacije oziroma Slovenska deklaracija. Režim se je nanje ostro odzval in odredil konfinacijo za člane najožjega vodstva SLS, vključno z Antonom Koroščem. Po konfinaciji svojih voditeljev (svobodno gibanje jim je bilo dovoljeno po smrti kralja Aleksandra oktobra 1934) SLS do spremembe režima junija 1935 ni več poudarjala federalističnih zahtev, ni pa jih pozabila. To se je pokazalo v drugi polovici tridesetih let, ko je nekdanja Slovenska ljudska stranka kot del vladajoče Jugoslovanske radikalne zajednice, druge vsedržavne politične stranke, ki je obstajala v tridesetih letih, znova – a zlagoma – začela postavljati zahteve po nacionalni uveljavitvi Slovencev in avtonomistični preureditvi države.³⁹ Ob njej so v tistem času zahteve po slovenski narodni emancipaciji zagovarjali tudi znotraj raznorodnih političnih skupin, gibanj in povezav. Poudarjali so jo kmečko-delavsko gibanje (z glasili Slovenska zemlja, Ljudska pravica, Delavska politika, Delavski obzornik, Neodvisnost, Edinost), socialno-napredno gibanje, zbrano ob glasilu Slovenska beseda, in katoliško-korporativistično usmerjeni skupini, zbrani ob glasilih Straža v viharju in Mi mladi borci. To zahtevo je poudarjeno zagovarjalo tudi ljudskofrontno gibanje. Njegove nosilce – komuniste, slovensko usmerjeno narodnodemokratsko inteligenco, krščanske socialiste in narodno-demokra-

³⁸ Škerbec, *Šenčurški dogodki*, str. 99–100; Mikuž, *Slovinci v stari Jugoslaviji*, str. 396–397; Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 153–158.

³⁹ SLS je že leta 1936 spomnila na svoj izvorni narodni in avtonomistični slovenski program, leta 1937 terjala popolno politično, kulturno in gospodarsko samoupravo Slovenije, zahtevo za samoupravno Slovenijo in s tem ohranitev slovenske kulture, jezika in narodne samobitnosti pa je poudarila tudi na dan volitev v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije, 11. 12. 1938. (Perovšek, *»V zaželeni deželi«*, str. 174–175)

tično preobraženo slovensko sokolstvo – sta združevala samozavestno poudarjanje slovenske narodne samobitnosti ter jasna in odločna zahteva po slovenski narodni samoodločbi in avtonomistično-federativnem preoblikovanju jugoslovanske države. Enakopravnost Slovencev in njihovo samovlado, torej tako jugoslovansko državo, ki bo slovenskemu narodu zagotovila njegov obstoj, neoviran razvoj in svobodno izražanje samega sebe na vseh področjih jezikovno-kulturnega, narodnega, gospodarskega in političnega življenja, so zagovarjale tudi narodnodemokratske skupine, ki so se ločile od liberalne politike zaradi njenega podpiranja nedemokratskega režima in jugoslovanskega unitarizma. Večji del teh skupin se je oblikoval sredi tridesetih let (slovenski mačkovi, Zveza društev kmečkih fantov in deklet, demokratično preobraženo slovensko sokolstvo), prvi, ki so v letih 1932–1933 prelomili s slovensko liberalno unitarno politiko, pa so bili poleg Josipa Vidmarja (z njegovim delom *Kulturni problem slovenstva*) kulturni in znanstveni delavci liberalnonacionalne usmeritve, zbrani ob reviji *Sodobnost*. Vzporedno z njimi se je na slovensko narodno stališče postavila tudi skupina, zbrana ob glasilu *Slovenija*. Tako je tudi v tridesetih letih v liberalnem taboru obstajala avtentična slovenska narodna opredelitev, ki je nadaljevala slovenski avtonomizem liberalne smeri iz dvajsetih let. Temeljila je v misli tedanjih najvidnejših slovenskih liberalnih duhov – Ivana Prijatelja, Vidmarja in Lojzeta Udeta.⁴⁰

Ceprav je avtonomistično-federalistično usmeritev podpirala večina slovenske politike in so bili v njenem okviru oblikovani zanimivi in podrobni državnopravni načrti, kako naj bi bila utemeljena avtonomija Slovenije, pa je bilo vprašanje njene uresničitve tisto, kar je slovenskemu avtonomizmu šele opredelilo njegovo dejansko razsežnost. V prvi Jugoslaviji je bil uresničen le del tedanjih slovenskih avtonomističnih teženj. Najprej v času delovanja že omenjenih oblastnih samouprav v letih 1927–1929, ko je najmočnejša slovenska stranka, Slovenska ljudska stranka, v Sloveniji vzpostavila neke vrste »tiho avtonomijo«. 23. januarja 1927 so namreč

⁴⁰ Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 171–172.

bile volitve v občastne skupščine, na katerih je SLS na osnovi svojega avtonomističnega programa v ljubljanski in mariborski občasti dobila večino glasov. Njeni poslanci so ob konstituiranju občastnih skupščin mesec dni kasneje za predsednika ljubljanske in mariborske občastne skupščine in njunih izvršilnih organov – občastnih odborov – izvolili predstavnika SLS. Prav tako sta SLS pripadala tudi oba 28. februarja 1927 imenovana velika župana ljubljanske in mariborske občasti. Ker je SLS ocenila, da lahko v obstoječih političnih razmerah prek občastnih samouprav vsaj deloma uresniči svoje avtonomistične zamisli in hkrati tudi svojo občastno dominacijo v Sloveniji, je februarja 1927 stopila v vlado. Tako se je po dolgoletni opoziciji odločila za pragmatično politiko.

Uvedba občastnih samouprav je pomenila delno ublažitev ostrega centralističnega državnopravnega sistema Vidovdanske ustave. Tako lahko o času njihovega delovanja – od formalnega konstituiranja 23. februarja 1927 do uvedbe kraljeve diktature 6. januarja 1929, ko so bile občastne skupščine ukinjene – govorimo tudi kot o času, ko je v prvi Jugoslaviji zaživel slovenski parlamentarizem. Zaznamovala so ga intenzivna prizadevanja SLS, da bi v Sloveniji pod njenim vodstvom prek občastnih samouprav čim bolj samostojno urejali pomembne gospodarsko-socialne in kulturno-prosvetne zadeve, ki jih je centralistična državna uprava več let neustrezno reševala ali zanemarjala. Obe slovenski samoupravi sta, skladno z določili Vidovdanske ustave in kasnejšo vladno uredbo o občastni in sreski samoupravi, v prvi polovici leta 1927 od ljubljanskega in mariborskega velikega župana prevzeli vrsto pristojnosti: nadzor nad občinami in okrajnimi samoupravami ter upravljanje bivšega deželnega premoženja. Kasneje sta organizirali tudi svoje občastne denarne zavode. V času, ko je bila SLS še v vladi – do srede aprila 1927 –, je beograjska Narodna skupščina slovenskima občastnima skupščinama dala tudi pravico, da v mejah ustave in državnih zakonov spreminjata, dopolnjujeta in razveljavljata bivše deželne zakone. S tem je bila slovenskima občastnima skupščinama omogočena razširjena uredbodajna pristojnost. Leto dni kasneje, marca 1928,

sta obe slovenski samoupravi po posebnem pooblastilu Narodne skupščine edini v državi dobili tudi pravico spreminjati nekatere pomembne naredbe Narodne vlade SHS v Ljubljani in nato Deželne vlade za Slovenijo iz let 1918–1921. S tem sta imeli pravico sprejemati ne le izvršilne naredbe k zakonom, ki jih je sprejemala Narodna skupščina, temveč sta lahko izdajali tudi uredbe z zakonsko močjo oziroma sta *de facto* začeli izvajati celo omejene zakonodajne funkcije. Ta privilegij je bil pogojen s sodelovanjem SLS v vladi. Asimetrično udejanjenje občlastne samouprave v Sloveniji je sprožilo kritike zlasti na Hrvaškem, kjer so o slovenskih oblasteh celo pisali kot o »državi v državi«.

Po sklenitvi znanega Blejskega sporazuma med SLS in srbsko Narodno radikalno stranko 11. julija 1927, na podlagi katerega je SLS po ponovni zmagi na skupščinskih volitvah 11. septembra 1927 znova stopila vlado in v njej ostala do kraljeve diktature, so bile s posameznih ministrstev na slovensko občlastno samoupravo prenesene številne pristojnosti in ustanove. Ljubljanska in mariborska občlastna samouprava sta v drugi polovici leta 1927 od vseh samouprav v državi od posameznih resornih ministrstev prevzeli največ zadev in ustanov na področju javnih gradenj, kmetijstva, neagrarnih panog, zdravstva, socialnega skrbstva in strokovnega šolstva. Prav tako je njuna občlastna proračuna za leti 1928 in 1929, s katerima sta si zagotovili gmotne temelje za svoje delovanje in ki sta bila najvišja v državi, minister za finance potrdil hitro in brez zapletov. Pri tem pa je centralističnim oblastem uspelo doseči svoj cilj – razbremenitev obveznosti osrednjega proračuna pri financiranju posameznih oblastí. Tiste samouprave, ki so hotele uspešno izvajati svoje naloge, med njimi sta posebej izstopali slovenski, so namreč morale pri oblikovanju svojih proračunov poiskati pretežno lastne vire. To je pomenilo dodatno davčno obremenitev slovenskega prebivalstva, kar je opozicija ostro kritizirala.

Uvedba diktature je končala slabo dveletno obdobje, ko so Slovenci – zlasti na gospodarsko-socialnem področju – veliko pomembnih zadev znatno upravljali sami. Pri tem sta obe občlastni samoupravi, kolikor je le omogočala zakonodaja, delovali kot ena slovenska

upravna enota. Neuspešni pa so bili napori, da bi obe občinski skupščini zasedali skupaj kot nekakšen slovenski parlament. Slovenski občinski skupščini sta si tudi prizadevali, da bi, seveda kompetenčno omejeno, delovali po zgledu beograjskega parlamenta. Pri obravnavanju vrste vprašanj, tudi političnih, je prišel do izraza pluralizem pogledov vseh tedanjih 12 strank, ki so bile zastopane v slovenskih občinskih skupščinah. V tem smislu sta bili ljubljanska in mariborska občinska skupščina celo neke vrste predhodnici slovenskega parlamenta, izvoljenega aprila 1990. V vmesnih obdobjih so namreč bila slovenska parlamentarna predstavniška telesa sestavljena strankarsko monolitno.

Slovenski samoupravi sta največje uspehe dosegli na gospodarskem področju – pri javnih gradnjah in spodbujanju razvoja agrarnih panog. Njun izjemno pomemben dosežek je bila tudi ureditev zdravstva v povezavi z reševanjem socialne problematike. Izboljšali sta še razmere v prosveti in kulturi. Takratni vodilni politični dejavnik na Slovenskem, SLS, je ob ostri kritiki opozicije delovanje obeh občinskih samouprav izkoriščala tudi za svoje strankarske koristi. Vendar je treba poudariti, da so njuni najpomembnejši dosežki koristili vsem oziroma splošnim slovenskim interesom.

Slovinci so prek delovanja občinskih samouprav v letih 1927–1929 pokazali voljo in sposobnost, da samostojno rešujejo pomembna vprašanja svojega razvoja. Ne glede na pretirane – po drugi strani pa omalovažujoče – ocene rezultatov delovanja obeh slovenskih občinskih samouprav, je treba poudariti dejstvo, da so se gnotne razmere in organiziranost vseh dejavnosti in ustanov, ki sta jih prevzeli, že v kratkem času znatno izboljšale v primerjavi z njihovim stanjem v času dolgoletnega centralističnega upravljanja. Toda uspešno delovanje slovenskih samouprav, ki je bilo bistveno bolj učinkovito kot v drugih 31 oblasteh v državi, je kljub temu ostalo še daleč od udejanjenja že v dvajsetih letih celovito izoblikovanih programov o zakonodajni avtonomiji Slovenije z lastnim parlamentom in vlado.⁴¹

⁴¹ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 12–13, 106–302, 325–331, 346.

Z uvedbo diktature kralja Aleksandra 6. januarja 1929 so bila ukinjena vsa samoupravna telesa in organi ljubljanske in mariborske oblasti. Jeseni 1929 sta bili oblikovani Dravska banovina in njena kraljevska banska uprava. V banovini je vse posle obče uprave in dotedanje samouprave prevzel ban, ki je svoje naloge opravljal pod vrhovnim nadzorstvom in po navodilih re-sornih beograjskih ministrstev. Možnosti, da bi Slovenci – tako kot v letih 1927–1929 prek oblastnih samouprav – samostojno reševali pomembna vprašanja svojega razvoja, ni bilo več. Boj za avtonomijo Slovenije se je vrnil na začetek.⁴²

Kljub vpetosti Slovenije v centralistični državni sistem pa je v drugi polovici tridesetih let znova zaživela »tiha« slovenska avtonomija. Banski svet, ki je kot banov posvetovalni organ deloval od leta 1931, je namreč v tem času okrepil svojo vlogo pri sprejemanju proračuna. Poglavitna naloga banskega sveta je namreč bila dajanje pripomb k banovemu predlogu proračuna glede gospodarskih, socialnih, zdravstvenih in kulturnoprosvetnih dejavnosti in ustanov, in sicer tako s stališča potreb v njem zastopanih okrajev in mest kot tudi širše, za vse območje banovine, vendar o proračunu ni smel sklepati.⁴³ Kasneje pa so razprave o proračunu iz ozkih lokalnih okvirov prerasle v temeljite obdelave vseh perečih gospodarskih, finančnih, socialnih, zdravstvenih, šolskih in kulturnih zadev ter delovanja javne uprave, občasno pa so posegale tudi na politično področje in so odsevale vse aktualno dogajanje v Sloveniji. Tako delovanje banskega sveta je spodbudila SLS po tem, ko je poleti 1935 vstopila v vlado. Voditelj SLS Anton Korošec, ki je postal notranji minister, je v tej funkciji poskrbel, da so vodilne oblastne položaje v Dravski banovini in večino v banskem svetu dobili pripadniki njegove stranke. S prevlado privržencev SLS v banskem svetu, ki so – tako kot v prvi polovici tridesetih let, ko je bila banska uprava v liberalnih rokah – oblastne privilegije izrabljali tudi za strankarske koristi, so se v Sloveniji specifično

⁴² Stiplovšek, Ukinitvev oblastnih samouprav, str. 93, 96–97; isti, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 316–317.

⁴³ Stiplovšek, Ukinitvev oblastnih samouprav, str. 102–103.

spet povrnile razmere iz časa delovanja oblastnih samouprav. Banski svet je postajal vedno bolj tehten dejavnik pri reševanju zadev, pomembnih za socialno-gospodarski in kulturno-prosvetni napredek Slovenije. Nastopilo je novo obdobje v prizadevanjih za avtonomno Slovenijo. Množile so se zahteve po njeni gospodarski, finančni, socialni in kulturni samostojnosti, po enakopravnosti slovenskega jezika v uradnem poslovanju, vse pogosteje pa se je v razpravah v banskem svetu namesto oznake Dravska banovina pojavljalo ime Slovenija. Te zahteve so banski svetniki postavljali na vsakem zasedanju. Vrh avtonomističnih prizadevanj banskega sveta je bil 17. februarja 1940, ko je sprejel resolucijo o ustanovitvi posebne državnopravne enote Banovine Slovenije. Ob tem so banski svetniki še poudarili, da je treba banski svet takoj nadomestiti z izvoljenim banovinskim zborom, ki bo med drugim odločal o vseh vprašanih banovinskega proračuna in bo imel tudi zakonodajne pravice. Resolucija o ustanovitvi Banovine Slovenije je odražala obstoječe stanje na Slovenskem, kjer je življenje v drugi polovici tridesetih let dejansko potekalo samostojno, po slovensko, čeprav za to formalnopravno ni bilo nobene zakonske podlage.⁴⁴

Zahteva po ustanovitvi Banovine Slovenije februarja 1940 je bila postavljena v času, ko je v banski upravi Dravske banovine od septembra 1939 dalje potekalo intenzivno delo za ustanovitev slovenske banovine. Začeli so ga potem, ko je bila 26. avgusta 1939 oblikovana Banovina Hrvaška, ki je imela v okviru Kraljevine Jugoslavije poseben državnopravni položaj in določena znamenja državnosti. Obenem z oblikovanjem Banovine Hrvaške je jugoslovanski državni vrh predvidel tudi možnost oblikovanja drugih državnopravnih enot (banovin) v državi. Pri vladi je bila 14. septembra 1939 za izdelavo pravnih aktov za Banovino Slovenijo imenovana posebna komisija. Na tej podlagi so v banski upravi Dravske banovine pripravili besedila vrste uredb: ured-

⁴⁴ Stiplovssek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 335, 338–339; isti, *Die verfassungsrechtliche Lage und die Autonomiebestrebungen Sloweniens*, str. 39; Zečević, *Neki pogledi u Srbiji na Korošca*, str. 72; Prunk, *Slovenske predstave o avtonomiji*, str. 140.

be o ustanovitvi slovenske banovine, uredbe o organiziranosti banskega oblastva in banovinskega zbora kot slovenskega parlamentarnega predstavništva, uredbe o volitvah v banovinski zbor in o njegovem poslovniku, uredbe o upravnem sodišču za Slovenijo in uredbe o banovinskem proračunu. Pripravljeni so bili tudi predlogi o prenosu zadev s posameznih ministrstev na urade v Ljubljani. Leta 1940 je nekdanji minister SLS dr. Andrej Gosar v posebni publikaciji objavil še študijo Banovina Slovenija, v kateri je utemeljil številne državnopravne, gospodarske in finančne razloge za oblikovanje slovenske banovine. Priprave za ustanovitev Banovine Slovenije so nato zaradi naraščajoče vojne nevarnosti prekinili. Zato na zadnjem zasedanju februarja 1941 banski svet o ustanovitvi slovenske banovine ni več razpravljajal.⁴⁵ Je pa glasilo Slovenske ljudske stranke Slovenec še tri tedne pred napadom sil osi na Kraljevino Jugoslavijo poudarilo, da so »naši cilji (...) vendar[le] ... popolnoma jasni«. To je »slovenska avtonomija, ki jo bomo v novi državni ureditvi prej ali slej tudi dobili«.⁴⁶

Zgodovina ni dovolila izvedeti, ali bi Slovenci lahko v Kraljevini Jugoslaviji dosegli avtonomijo ali ne, saj kraljevine od aprila 1941 ni bilo več. Preostane nam le ugotovitev, da temeljni slovenski narodnopolitični cilj – avtonomija – v prvi jugoslovanski skupnosti ni bil dosežen. Razočarala je tudi izguba Primorske, ki se ji je Kraljevina SHS mednarodnopravno odrekla v korist Kraljevine Italije s podpisom Rapalske mirovne pogodbe 12. novembra 1920.⁴⁷ Toda če celovito preudarimo razmerje med Slovenci in Jugoslavijo v letih 1918–1941, lahko opozorimo, da so slabe slovenske izkušnje z njo ublažile nekatere ugodne značilnosti in pridobitve slovenskega razvoja v tej državni skupnosti. Poleg napredka na narodnokulturnem, prosvetnem, gospodarskem in političnem področju je namreč t. i. tiha avtonomija dokazovala, da so Slovenci sposobni sami, po avtonomni poti urejati in voditi svoje nacionalno, kulturno, gospodarsko in tu-

⁴⁵ Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 223–224; Zečevič, Neki pogledi u Srbiji na Korosca, str. 72; Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929, str. 339–342.

⁴⁶ Slovenec, LXIX, št. 63a, 16. 3. 1941, Naša pot.

⁴⁷ Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 239–240.

di politično življenje. To jih je utrdilo v prepričanju, da je njihov večinski narodni avtonomistično-federalistični cilj utemeljen, kar je krepilo slovensko nacionalno zavest in samozavest in bilo narodnopolitična popotnica, ki so jo iz Kraljevine SHS/Jugoslavije ponesli v nadaljnje zgodovinsko dogajanje. In ob boju med avtonomisti in centralisti ter med slovensko avtonomistično-federalistično voljo in centralistično prvo jugoslovansko državo, ki je s svojimi za Slovence ugodnimi in neugodnimi posledicami tekel skozi ves čas obstoja Kraljevine SHS/Jugoslavije, so svoje poglede in politiko v nacionalnem vprašanju oblikovali tudi slovenski komunisti.

Slovenski komunisti
in nacionalno
vprašanje
v dvajsetih letih

KPJ in slovenski komunisti ter nacionalno vprašanje v letih 1919–1923

Med vprašanji, s katerimi so se v svojem teoretičnem in političnem delovanju v prvi jugoslovanski državi srečali jugoslovanski ter slovenski komunisti, je bilo narodno eno od najbolj pomembnih. Namenili so mu veliko pozornosti in revolucionarne energije, pot, ki jih je vodila k takemu razumevanju nacionalnega problema, pa je bila na spoznavni ravni zahtevna. Komunisti so namreč v narodnem vprašanju najprej zagovarjali stališče, »ki je preziralo dejstva«. ⁴⁸ V prvih letih svojega delovanja so namreč obstoj nacionalnega problema zavestno zanikali, ker so skladno z doktrino »čistega razrednega boja« menili, da narodna problematika zadeva izključno politiko meščanskih družbenih sil. Njeno obravnavanje naj bi le hromilo družbeno in politično akcijo delavskega razreda, kar ni v interesu celovitega uresničevanja njegovih revolucionarnih namer. ⁴⁹

Skladno s takim idejnim izhodiščem je Komunistična partija Jugoslavije, do svojega II. kongresa 20.–24. junija 1920 v Vukovarju imenovana Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov) (SDSJ /k/), sprva zagovarjala unitaristično-centralistični narodno-državni program. Prepričana je bila, da je za učinkovito vodenje razrednega boja jugoslovanskega proletariata najbolje izhajati iz predpostavke o njegovi nacionalni enotnosti, to je, da v Kraljevini SHS obstaja enoten ju-

⁴⁸ Pleterski, KPJ in nacionalno vprašanje, str. 171.

⁴⁹ Prim. Kobsa, Prilog istraživanju stajališta KPJ o nacionalnom pitanju, str. 344.

goslovanski narod, pri čemer Srbi, Hrvati in Slovenci, še manj pa drugi nacionalni elementi, ne predstavljajo posebnih narodov.⁵⁰ SDSJ (k)/KPJ je tako kot druge jugoslovanske unitaristične sile menila, da so le »plemena« enotnega, jugoslovanskega naroda. Načelo nacionalne suverenosti ji je bilo povsem tuje,⁵¹ zato so jugoslovanski komunisti narodno problematiko upoštevali samo v odnosu do nacionalnih manjšin in državnih mej, ki so v tistem času še predstavljale nerešeno vprašanje.⁵² Komunisti so se torej bili pripravljene posvetiti samo problemu neslovanskih narodov, medtem ko jih je problematika slovanskih zanimala le toliko, kolikor njihovi medsebojni odnosi prispevajo k njihovemu medsebojnemu zlivanju ali ga zavirajo in s tem vplivajo na nastajanje nacionalno enotnega jugoslovanskega delavskega razreda.⁵³ Dejstvo, da so se v jugoslovanski politiki kmalu pojavile težnje, ki so nasprotovale unitarizmu in centralizmu ter zahtevale ureditev države na podlagi narodne enakopravnosti, je zato KPJ razumela kot škodljiv poskus razbijanja nacionalne enotnosti. V njem je videla le konkurenčni boj posameznih meščanskih pokrajinskih oziroma »plemenskih« skupin, ki vnaša zmedo v njena jasna razredna stališča in posredno postavlja pod vprašaj enotnost samega delavskega razreda.⁵⁴ Za KPJ je torej bila jugoslovanska nacionalna enotnost razredno veljavno in s tem zgodovinsko napredno idejno-politično stališče.

Z idejo nacionalne enotnosti so bili usklajeni tudi pogledi KPJ na vprašanje državne ureditve. KPJ je ocenila, da nastajanju enega naroda iz sorodnih »plemen« najbolj ustreza enotna, centralizirana, demokratska država republikanske oblike, ki je obenem najprimernejši okvir za vodenje razrednega boja.⁵⁵ Ustanovni kongres SDSJ (k), zbran 21.–23. aprila 1919 v Beogradu, je tako v pojem »ena nacionalna država« vključeval tudi njeno centralistično vsebino, saj se je v državnopravnem po-

⁵⁰ Pleterski, *KPJ i nacionalno pitanje*, str. 8–9.

⁵¹ Rizman, *Marksizem in nacionalno vprašanje*, str. 268.

⁵² Pleterski, *KPJ i nacionalno pitanje*, str. 9.

⁵³ Vlačič, *Revolucija i nacije*, str. 52.

⁵⁴ Pleterski, *KPJ i nacionalno pitanje*, str. 8–9.

⁵⁵ Pešić, *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 39.

gledu zadovoljil le z načelnim prizadevanjem za »najširšo samoupravo oblasti (upravno-ozemeljskih enot – op. J. P.), okrožij in občin«. ⁵⁶ Jugoslavija naj bi bila centralistično urejena državna skupnost tudi v bodoči Balkansko-podonavski federaciji. KPJ namreč v tedanjem času, tako kot druge komunistične partije in vodstvo mednarodnega komunističnega gibanja, ni pričakovala uresničenja revolucionarnih zamisli le v Jugoslaviji, ampak tudi na balkansko-podonavskem in širšem mednarodnem območju. Zato je na svojem drugem, t. i. Vukovarskem kongresu, zahtevala, naj nacionalno in državno enotna Sovjetska republika Jugoslavija vstopi »v bratsko zvezo z vsemi sosednjimi narodi zaradi vzpostavljanja sovjetske federacije balkansko-podonavskih držav, ki bo sestavni del mednarodne federacije sovjetskih republik«. ⁵⁷ Tako usmeritev KPJ v nacionalnem vprašanju, uveljavljeno v prvih letih njenega obstoja, so kasneje imenovali tudi »vukovarski kurz«.

Vzroki, zakaj je kljub očitni prisotnosti nacionalnega problema v jugoslovanski državi in sočasnim opozorilom najvišjih organov mednarodnega komunističnega gibanja, da le-ta v njej dejansko obstaja, ⁵⁸ KPJ sprva odmisllila narodno vprašanje, so večplastni. Po eni strani je na tako ravnanje vplivalo socialdemokratsko, zlasti avstromarksistično gledanje na nacionalno vprašanje, medtem ko so po drugi strani na prvotne narodnopolitične poglede KPJ vplivale tudi močno poudarjena narodnounitaristična in centralistična usmeritev v jugoslovanski politiki ter nekatere tradicije južnoslovanskega narodnoosvobodilnega boja. ⁵⁹ Predvsem pa je odnos KPJ do narodnega problema določala želja ustvariti najugodnejše razmere za revolucionarni obračun z jugoslovanskim meščanstvom, ki jo je utemeljevalo spoznanje, da je tak obračun možen samo z združenimi silami revolucionarnih dejavnikov v državi. ⁶⁰ Ta enotnost je bila z vidika KPJ seveda nujna, razumeli pa so jo bolj me-

⁵⁶ IA KPJ, 2, str. 14.

⁵⁷ IA KPJ, 2, str. 35, 42.

⁵⁸ Pleterski, *Študije*, str. 294; Vlačič, *Revolucija i nacije*, str. 35–36; ista, *KPJ i problemi revolucije*, str. 73, 74, 168.

⁵⁹ Pleterski, *Študije*, str. 290–291.

⁶⁰ Pleterski, *KPJ i nacionalno pitanje*, str. 11.

hanično, in ne kot demokratični centralizem, ki naj ga mnogonacionalnost ne bi ovirala. Toda najbrž je poglaviti vir unitaristične politike v nacionalnem vprašanju treba iskati v tem, da tedanji jugoslovanski komunisti še niso poznali bistva nacionalnega vprašanja in njegovega pomena za revolucionarno in delavsko gibanje.⁶¹ Precenjevali so tedanje domače in splošno revolucionarno razpoloženje ter z njim povezano vlogo proletarske revolucije, ki naj bi sama po sebi rešila tudi narodnostna vprašanja. Prav tako so precenili načelo solidarnosti delavskega razreda in na tej podlagi zapostavili vlogo in pomen nacionalnega dejavnika. To je prispevalo k zanikanju pridobljenih nacionalnih individualnosti jugoslovanskih narodov in odklanjanju njihovih teženj po samostojnem in svobodnem razvoju v Kraljevini SHS.⁶² Narodnopolitični pogledi KPJ so se tako ujemali s stališčem vladajoče srbske hegemonistične politike in jugoslovanskih unitarnocentralističnih sil, ki so na podlagi teze o jugoslovanski nacionalni enotnosti gradile svoj unitarnocentralistični državni program.⁶³ KPJ je v tak položaj pripeljal vpliv »iskrenega, čeprav hkrati nerealnega in kratkovidnega revolucionarnega komunističnega kozmopolitizma, za katerega je obstajal le delavski razred, na pa tudi narod«.⁶⁴ Upoštevati pa je treba še dejstvo, da je en (srbski) del pripadnikov revolucionarnega delavskega gibanja v nasprotju z delavstvom drugih jugoslovanskih narodov občutil le socialni, ne pa tudi nacionalni problem, kar ga je objektivno navajalo predvsem v boj za socialno osvoboditev.⁶⁵

Idejni sistem, ki ga je o narodni problematiki oblikovala KPJ v začetku svojega obstoja, ni zdržal soočenja s stvarnimi razmerami v jugoslovanski državi. Njen unitaristični in centralistični razvoj je namreč ustvaril odnose nacionalne neenakopravnosti in zatiranja raznih stopenj in oblik,⁶⁶ ki so se konkretno kazali v zanika-

⁶¹ Prim. Pleterski, KPJ in nacionalno vprašanje, str. 172.

⁶² Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 51; Pleterski, *KPJ i nacionalno pitanje*, str. 11.

⁶³ Kobsa, Prilog istraživanju stajališta KPJ o nacionalnom pitanju, str. 344.

⁶⁴ Kardelj, *Problemi naše socialistične graditve*, 8, str. 363.

⁶⁵ Kobsa, Prilog istraživanju stajališta KPJ o nacionalnom pitanju, str. 345–346.

⁶⁶ Pleterski, KPJ in nacionalno vprašanje, str. 170.

nju historične državnopravne individualnosti Hrvaške in Črne gore, zanikanju nacionalne državnosti, ki so jo Slovenci dosegli v času obstoja Države SHS novembra 1918, v nepriznavanju narodnih pravic Albancev, Madžarov, Romunov in drugih nacionalnih manjšin in v vrsti drugih nerešenih problemov s področja mednarodnih odnosov.⁶⁷

Jugoslovanska in slovenska politika sta se na zaostrujoče nacionalne razmere v državi kmalu odzvali. To so poudarjeno pokazale volitve v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS 28. novembra 1920, ostre polemike, ki so jih njeni poslanci vodili o centralistični ali avtonomistični državni ureditvi in narodnem vprašanju v času ustavne razprave v letih 1920–1921, in napete politične razmere po sprejetju unitaristične in centralistične Vidovdanske ustave. Narodno vprašanje je tedaj postalo osrednji problem jugoslovanske politike in je odločilno zaznamovalo volitve v Narodno skupščino 18. marca 1923. Na njih so nesrbske narodne, proticentralistične stranke dosegle velik uspeh, medtem ko je bila tedaj že prepovedana KPJ, ki se je volitev udeležila prek legalne NDSJ, neuspešna.⁶⁸ Na ta poraz KPJ (NDSJ) so seveda vplivali tudi ostri policijski ukrepi, ki so komunistom onemogočali vsako močnejše in odkrito predvolilno politično propagandno delo,⁶⁹ toda to še vedno ni izpodbijalo dejstva, da leta 1923 volivcev ni prepričala narodno-politična usmeritev KPJ oziroma NDSJ; prepričale so jih narodno usmerjene stranke, ki so terjale nacionalno samoodločbo in avtonomistično-federativno preureditev jugoslovanske države. Tako je bil dobri dve leti zatem, ko je iz volitev v Ustavodajno skupščino izšla kot tretja najmočnejša stranka v državi, položaj KPJ povsem spremenjen. KPJ ni bila le postavljena izven zakona,

⁶⁷ Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja*, 2, str. 264; isti, *Državnopravni razvitak Jugoslavije*, str. 183; Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 16.

⁶⁸ V času volitev v Narodno skupščino marca 1923 NDSJ v Sloveniji še ni bila ustanovljena. Slovenski komunisti so v tistem času legalno delovali prek Socialistične stranke delovnega ljudstva, ki jo je skupaj z ljubljansko krajevno frakcijo Socialistične stranke Jugoslavije oblikovalo vodstvo Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo 21. 1. 1923. SSDL je obstajala do 15. 4. 1923, ko se je vključila v NDSJ. Volilni rezultati, ki jih je marca 1923 v Sloveniji dosegla sicer narodnofederalistično usmerjena SSDL, so bili enako neugodni kot rezultati, ki jih je drugje v državi dosegla NDSJ.

⁶⁹ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 1, str. 407.

temveč se je sama postavila tudi izven tlačenih nesrbskih narodov, saj je v razmerah ustavno uzakonjenega jugoslovanskega nacionalnega unitarizma in državnega centralizma – nasprotno kot narodno usmerjene avtonomistično-federalistične sile – v nacionalnem vprašanju zagovarjala svoja, s stvarnimi razmerami sprta stališča. Eden od najvidnejših jugoslovanskih komunistov Moša Pijade jih je kasneje pronicljivo označil kot »ideološko prirepanje srbski buržoaziji«. ⁷⁰ Razlika med obema unitarističnima dejavnikoma – srbsko meščansko politiko in KPJ – je obstajala le v njuni družbenopolitični usmeritvi. Medtem ko so meščanski zagovorniki unitarizma nameravali ohraniti kapitalistično ureditev v Kraljevini SHS, so jo komunisti nameravali ukiniti. ⁷¹

Volilni uspeh narodnih proticentralističnih sil leta 1923 je bil jasen znak, da hočejo nesrbski narodi rešiti svoj nacionalni problem in si v avtonomistično ali federativno preurejeni jugoslovanski skupnosti zagotoviti enakopraven narodnokulturni, politični in gospodarski položaj ter s tem svoboden in samostojen nacionalni razmah. To je spoznalo tudi vodstvo KPJ, ki je po skupščinskih volitvah uvidelo, da komunistično gibanje potrebuje nov in dejanske jugoslovanske narodnopolitične razmere priznavajoč nacionalni program. K temu so pripomogle tudi predhodno izgubljene iluzije o jugoslovanski, evropski in svetovni proletarski revoluciji. Že sredi leta 1921 je namreč postalo jasno, da je ne bo, saj se je kapitalizem v Evropi in na Balkanu ob pomoči ZDA prehitro okrepil. ⁷² V takih političnih razmerah se je KPJ odločila, da še enkrat temeljito preudari svoja stališča, ki so zadevala nacionalni problem. Tak sklep je sprejela II.

⁷⁰ Pijade, *Izabrani spisi*, I/5, str. 854. O tem prim. tudi Marjanović, *Iz istorije KPJ*, str. 9; Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1957), str. 353; Krešič, *Medjunacionalni odnosi u FNRJ*, str. 10; *Pregled zgodovine ZKJ*, str. 77; Atlagić, *Nacija u klasnim i socijalističkim odnosima*, str. 31; isti, *Klasno i nacionalno*, str. 48; Kandić, *KPJ i zajednica jugoslovenskih naroda*, str. 515; Đurovski, *KPJ u borbi za rešenje nacionalnoga pitanja*, str. 249, op. 10; Dragosavac, *Nacionalno i internacionalno*, str. 65; Kešetović, *Nacija u socijalizmu*, str. 118; Petranović, *Istorija Jugoslavije*, str. 69.

⁷¹ Prim. Kobsa, *Diskusija*, str. 699; Kobsa-Koprivnjak-Šaškor, *Nacionalno pitanje*, str. 50.

⁷² Vljajčić, *KPJ i problemi revolucije*, str. 13–14, 141, 170–171; ista, *Revolucija i nacije*, str. 47. Med slovenskimi komunisti je o spoznanju, da se revolucionarna pričakovanja, značilna za prva leta po svetovni vojni, niso izpolnila, leta 1923 pisal Dragotin Gustinčić. – Gustinčić, *Enotna fronta proletariata*, str. 6–7.

državna konferenca KPJ, zbrana med 9. in 12. majem 1923 na Dunaju. Konferenca je sklenila, naj se začne »v partijskem tisku načelno obravnavo teh vprašanj (narodnega vprašanja – op. J. P.), da bi prihodnje plenarno zasedanje P. S. lahko sprejelo temeljno resolucijo o narodnem in plemenskem problemu v Jugoslaviji«. ⁷³ Na tej podlagi je nato v glasilih NDSJ stekla že omenjena razprava o nacionalnem vprašanju, ki so se je udeležili najvidnejši idejni in politični predstavniki KPJ. Razprava je potekala od konca maja do konca decembra 1923, stališča, ki so se v njej uveljavila, pa je kot nov strankin nacionalni program sprejela III. državna konferenca KPJ, zbrana od 1. do 4. januarja 1924 v Beogradu.

* * *

Tako kot KPJ tudi slovenski komunisti po ustanovitvi komunistične politične organizacije na Slovenskem 2. marca 1920 v Ljubljani ⁷⁴ narodni problematiki najprej niso posvečali posebne pozornosti. Ravnali so se skladno z »vukovarskim kurzom«, ⁷⁵ kar je pomenilo, da je bilo zanje v vprašanju naroda najpomembnejše zanižanje narodnega šovinizma, ki je »v današnjem ostrem poudarjanju (...) izrodek, pretiranost; vodi nujno do najžalostnejših posledic: do nestrpnosti in sovraštva med narodi; rodi tudi izrodke: militarizem, večne konflikte in vojne. (...) S tem smo se postavili na *mednarod, ali boljše na čisto človeško stališče*«, je decembra 1921 pisalo glasilo Delavske novice, prek katerega je tedaj legalno delovalo slovensko pokrajinsko vodstvo KPJ. »*Dokaz, ki je za nas merodajen, je neoporečno dejstvo, da je narodnost nekaj čisto slučajnega, prigradnega, ne osebna zasluga;*

⁷³ ARS AS 1551, t. e. 2, Beschluss der Konferenz über das Referat über die politische Situation, [str. 1].

⁷⁴ Pripadniki revolucionarno usmerjenega krila v JSDS so 2. 3. 1920 izstopili iz stranke in ustanovili novo Delavsko socialistično stranko za Slovenijo (DSSS), ki je bila prva komunistična organizacija na Slovenskem. DSSS se je na svojem I. strankinem zboru 11. 4. 1920 v Ljubljani združila s SDSJ (k). (Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 7)

⁷⁵ Pokrajinski svet KPJ za Slovenijo je na svoji seji 5. 9. 1920 v Ljubljani, ki so se je udeležili zastopniki 23 krajevnih političnih organizacij KPJ iz celotne Slovenije, soglasno sprejel resolucijo, v kateri je ugotovil, »da so vse organizacije soglasno odobrile program, resolucije in statut, sprejete na vukovarskem kongresu«. – *Viri za zgodovino KSS 1919–1921*, str. 159, 160.

nekaj, kar človeka ne naredi nič bolj plemenitega in mu tudi ne pridene nobene značilne poteze, ki bi ga stavila v višjo vrsto človeških bitij», so nadaljevale Novice. »Narodnost ne spremeni bistveno človeka: človeka presojujemo le po njegovih moralnih lastnostih in po njegovem značaju, ne pa po narodnosti. V kolikor pa narodnost vpliva na človeka, ga večinoma le poslabša: rodi fašizem, hajduštvo, počestno nacionalistično pobalinstvo ...! Zato neizprosno boj slehernemu narodno-šovinističnemu pokretu! – Proletarijatu so vsi narodi enakovredni: njemu je vesoljno bratstvo v delu najvišji ideal!«⁷⁶

Drugi vidik narodne problematike, ki so mu tedaj slovenski komunisti še posvetili pozornost, pa je bilo že omenjeno vprašanje državnih mej. Zanje sta bila izgubljeni plebiscit na Koroškem 10. oktobra 1920 in izguba Primorske s sklenitvijo Rapalske pogodbe novembra istega leta dokaz, da meščanstvo narodnostnega vprašanja ni sposobno rešiti. To lahko ob pomoči mednarodnega komunističnega gibanja s socialno revolucijo in zlomom imperializma ter nacionalnega šovinizma stori le proletarijat.⁷⁷ Zato niso priznavali ne koroškega plebiscita, ne Rapalske pogodbe, ne mej, ki so jih postavili kapitalisti in imperialisti.⁷⁸ Odklanjali so tudi zavzemanje meščanske politike – tako liberalne kot katoliške –, da bi z uporabo vojaške sile rešili vprašanje jugoslovanske (slovenske) severne in zahodne meje.⁷⁹ »Ko pridemo

⁷⁶ *Delavske novice*, I, št. 7, 9. 12. 1921, Misli o sodobnih vprašanjih proletarijata. – Podobna stališča je poleti 1920 poudarjalo tudi tržaško *Delo* (glej *Delo*, I, št. 31, 28. 7. 1920, Naše pravice in naše dolžnosti), ki je še pred ustanovitvijo Komunistične partije Italije (KPI) 21. 1. 1921 v Livornu imelo odločilno vlogo pri usmerjanju slovenskih sekcij v Italijanski socialistični stranki v komunističnem duhu. Po ustanovitvi KPI je bilo *Delo* najprej slovensko glasilo Komunistične zveze Julijske Benečije in nato KPI. (Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci*, str. 349, 367; *Kronologija naprednega delavskega gibanja*, str. 61)

⁷⁷ *Rdeči prapor*, XV, št. 40, 16. 10. 1920, »Plebiscit« na Koroškem, št. 49, 17. 11. 1920, Nacionalni polom na Primorskem, št. 54, 4. 12. 1920, Konstituenta; *Delo*, I, št. 62, 13. 10. 1920, Jadransko vprašanje?, št. 63, 22. 10. 1920, Polom nacionalistične politike, št. 64, 25. 10. 1920, Koroška in koroški plebiscit, št. 68, 5. 11. 1920, Pred rešitvijo jadranskega vprašanja; *Viri za zgodovino KSS 1919–1921*, str. 163, 173, 174.

⁷⁸ *Rdeči prapor*, XV, št. 49, 17. 11. 1920, Nacionalni polom na Primorskem; *Delo* (Trst), I, št. 63, 22. 10. 1920, Polom nacionalistične politike, št. 64, 25. 10. 1920, Koroška in koroški plebiscit. Prim. tudi Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci*, str. 387.

⁷⁹ Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 64–67, 77–78; *Rdeči prapor*, XV, št. 44, 30. 10. 1920, Hinavščina : volilni oklic slov. ljudske stranke, št. 46, 6. 11. 1920, Liberalci za vojno z Italijo, št. 48, 13. 11. 1920, Hočete nove vojne z Italijo in Avstrijo itd.? ... Ali hočete mir med narodi in odpravo vojsk? – Pripominjam, da je uporabi vojaške

mi na oblast, bomo čez vse te reči naredili križ«, je novembra 1920 zapisal Rdeči prapor. »Skupaj z nemškim in italijanskim proletarijatom bomo rešili nacionalna vprašanja na podlagi resnične samoodločbe (pri kateri kapitalisti ne bodo imeli ne upliva ne volilne pravice) in ustvarili zvezo sovjetskih delavsko-kmečkih republik Italije, Jugoslavije, Nemške Avstrije itd. Rešitev nacionalnih vprašanj je v Internacionali.«⁸⁰ V tem duhu je organizator komunistične stranke na slovenskem Koroškem Lovro Kuhar⁸¹ opozarjal, da mora delavski razred ohraniti svojo razredno budnost, kajti »podžigati narodnostne strasti in odvracati pozornost proletarijata srednje Evrope od svojih interesov, to je bil smoter vseh plebiscitov, ki jih je prinesel Pariz«. ⁸² In ker delavstvo ni tukaj, da bi delalo meje med narodi ali da bi meščanstvu pomagalo graditi take meje, komunisti odklanjajo plebiscit. Enako kot strankin pokrajinski svet je poudaril: »Delavci morajo meje, ki jih gradi kapitalizem, razdirati in podirati.«⁸³ Taka stališča je Kuhar poudarjal že pred plebiscitom,⁸⁴ ko sta ga »komedija« oziroma »glasovalna norišnica na Koroškem« zaskrbeli zaradi nacionalistične gonje, ki je omamila vse delavstvo tako, da je popolnoma pozabilo na svoje socialno stanje in slepo drvi za nacionalisti.⁸⁵ »Pariški konferencarji so s svojo plebiscitno odredbo vrgli celokupni koroški proletariat (jugoslovanski in avstrijski) iz tira in ga odtegnili razredni borbi«, je konec maja 1920 zapisal v Rdečem praporu. »Dolžnost delavske stranke (komunistov) Jugoslavije je,

sile pri reševanju vprašanja mej nasprotovala tudi Jugoslovanska socialnodemokratska stranka. (Perovšek, »V zaželjeni deželii«, str. 69–71)

⁸⁰ Rdeči prapor, XV, št. 49, 17. 11. 1920, Nacionalni polom na Primorskem.

⁸¹ Deželak Barič, Politični vzpon in zaton Lovra Kuharja, str. 85. Eden od vidnih slovenskih komunistov iz dvajsetih let in kasnejši preučevalec zgodovine delavskega gibanja France Klopčič je Kuharja dobro poimenoval »steber komunistične stranke v Mežiški dolini«. (Klopčič, Velika razmejitev, str. 209)

⁸² Kuhar-Voranc, Zbrano delo, 10, str. 69.

⁸³ Prav tam, str. 69–70; Viri za zgodovino KSS 1919–1921, str. 162.

⁸⁴ Kuhar-Voranc, Zbrano delo, 10, str. 63, 67, 68. – Kuhar je kasneje – v spominskih zapisih, napisanih po drugi svetovni vojni – netočno trdil, da so komunisti na slovenskem Koroškem že tedaj (na II. kongresu KPJ, 20.–24. 6. 1920 v Vukovarju) zahtevali priključitev koroškega plebiscitnega ozemlja k jugoslovanski državi. (Kuhar-Voranc, Zbrano delo, 10, str. 104, 180) Iz kongresnega gradiva pa je razvidno, da je njihov delegat Anton Metarnik le protestiral »proti imperialističnemu miru, sklenjenemu v Parizu«. Glej Drugi (Vukovarski) kongres KPJ, str. 160, op. *220.

⁸⁵ Kuhar-Voranc, Zbrano delo, 10, str. 65, 66.

da se zavzame za nas Korošce, da nas privede nazaj na pot čistega razrednega boja.«⁸⁶ Avgusta je k temu dodal: »Delavstvo, ne prepiraj se, pod katero kapitalistično državo hočeš pripasti, okleni se komunistične stranke, ki bo vse narodnostne prepire rešila boljše kot Pariz in antanta, okleni se komunistične internacionale, ki vodi resničen boj proti vsakemu zaslužnjenju, prav tako socialnemu kakor nacionalnemu.«⁸⁷

Ob gornjem so v slovenskem komunističnem gibanju opozorili še na en vidik razredne budnosti, ki je zadeval vprašanje mej. Ocenili so namreč, da so »vse meščanske stranke v Italiji in v Jugoslaviji (...) smatrale (Rapalsko – op. J. P.) pogodbo za potrebno, in sicer ne zato, da pride do miru, ampak zato, da se Italija in Jugoslavija znebita najtežjega zunanjepolitičnega vprašanja in obrneta vso silo vsaka proti svojemu domačemu proletarijatu, ki vstaja in preti vreči kapitalistični sistem«.⁸⁸ Kljub izrazito razrednemu pogledu na vprašanje državnih mej in kritičnim, tudi posmehljivim ocenam ravnanja meščanske politike v njem (»koroško ljudstvo je jasno pokazalo, da se (...) ne zadovoljuje s trobojkami, s živijo kričanjem, s sokolskim komedijanstvom«; »zakaj naši gospodje ministri niso sklenili tega pakta (Rapalske pogodbe – op. J. P.), ko je še Wilson kaj veljal, pa bi bili rešili Postojno, Idrijo in še več za Jugoslavijo?«),⁸⁹ pa so v vrstah revolucionarno usmerjenega delavskega razreda pokazali tudi občutljivost za položaj, v katerega so bili postavljeni Slovenci, ki niso bili zajeti v jugoslovanski državni okvir. Tako je tržaško Delo v času, ko je bila Julijska krajina podrejena italijanskemu zasedbenemu režimu in v mednarodnem pogledu še ni bilo od-

⁸⁶ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 64.

⁸⁷ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 68.

⁸⁸ *Rdeči prapor*, XV, št. 49, 17. 11. 1920, Nacionalni polom na Primorskem. – Enak pogled na sklenitev Rapalske pogodbe je leta 1924 zagovarjal tudi komunistični Glas svobode (*Glas svobode*, II, št. 3, 16. 1. 1924, *Krah nacionalizma : sporazum kraljevske vlade SHS s fašistovsko Italijo*).

⁸⁹ *Viri za zgodovino KSS 1919–1921*, str. 173; *Rdeči prapor*, XV, št. 49, 17. 11. 1920, Nacionalni polom na Primorskem. Prim. tudi *Viri za zgodovino KSS 1919–1921*, str. 449; Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 70–71; *Delo* (Trst), I, št. 64, 25. 10. 1920, Koroška in koroški plebiscit. – V zvezi z 28. predsednikom Združenih držav Amerike (v letih 1912–1921) Woodrowom Wilsonom, ki je omenjen v gornjem navedku, pojasnujem, da je bil po kapi 26. 9. 1919 v slabem zdravstvenem stanju in se je leta 1920 umaknil iz javnega življenja.

ločeno vprašanje njene državne pripadnosti, pisalo, da je položaj tamkajšnjega slovenskega in hrvaškega prebivalstva »močno podoben položaju sužnjev, položaju nižjega, manjvrednega ljudstva«. ⁹⁰ Drugače pa slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov v Julijski krajini nacionalno vprašanje sprva ni zanimalo. Menili so, da je vseeno, kateri državi bodo pripadali, saj jim je šlo za revolucijo, ki naj bi docela spremenila obstoječe stanje. ⁹¹ Slovencev tudi niso videli kot narod, ampak le kot »pleme«, narodno čustvovanje pa je zanje predstavljalo zgolj sredstvo, ki ga za uresničenje svojih političnih ciljev uporablja meščanstvo. ⁹²

Prvenstvo razrednega nad narodnim je bilo osrednje, temeljno vodilo, ki je opredeljevalo tedanje poglede slovenskih komunistov na narodnostni problem. Oktobra 1920 ga je v članku Socializem in narodnost dobro izrazil eden od ustanoviteljev komunistične stranke na Slovenskem, ing. Dragotin Gustinčič, ki je zapisal: »Narodnostno osvoboditi se torej pravi: osvoboditi se od vas, trgovcev, fabrikantov, advokatov in politikujočih duhovnikov.« ⁹³ Vrednostni pomen odločnega revolucionarnega razrednega boja, ki ga bo, »brezobzirno na narodnost«, izvedla velika internacionalna akcija evropskega proletariata pod vodstvom Kominterne, je bil nedvoumen. ⁹⁴ Ob tem je bila povedna misel, ki jo je glasilo KPJ za Slovenijo, Rdeči prapor, zapisalo po volitvah v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS. »Komunisti nikdar niso tajili,« je zapisal Prapor, »da potom parlamentarizma v buržoazni državi proletarijat nikdar ne bo prišel

⁹⁰ *Delo* (Trst), I, št. 31, 28. 7. 1920, Naše pravice in naše dolžnosti. Prim. tudi *Delo* (Trst), I, št. 34, 4. 8. 1920, Slovenski in srbo-hrvaški proletarski mladini. – Kot je poročal Slovenec, so proti italijanski zasedbi slovenskega ozemlja po prvi svetovni vojni 31. 1. 1920 protestirali tudi komunistično usmerjeni jugoslovanski študentje, ki jih je vodil kasnejši sekretar pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo, Lovro Klemenčič. (Filipič, *Politično delovanje Lovra Klemenčiča*, str. 37–38; *Slovenec*, XLVIII, št. 29, 6. 2. 1920, F. S.: Komunistem v dunajskem jugoslovanskem dijaštvu.)

⁹¹ Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci*, str. 363, 387; ista, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 381–382.

⁹² *Delo* (Trst), I, št. 88, 24. 12. 1920, D.(rago) Godina, Kaj hoče dr. Tuma, št. 91, 31. 12. 1920, (Vladimir) M(artelanc), Pogoji komunističnega vspeha v Jugoslaviji. O tem glej tudi Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 333. Prim. tudi str. 334.

⁹³ *Viri za zgodovino KSS 1919–1921*, str. 449.

⁹⁴ *Viri za zgodovino KSS 1919–1921*, str. 203; *Rdeči prapor*, XV, št. 54, 4. 12. 1920, Jak.(ob) Žorga, Temelj komunizma. Prim. tudi *Rdeči prapor*, XV, št. 55, 7. 12. 1920, Jak.(ob) Žorga, Temelj komunizma.

do končne osvoboditve. Potom energičnega nastopa bo iztrgal popuščanja od meščanskih oblastnikov, sovjetsko republiko pa bo ustvarila le socialna revolucija, ki zori v vsem svetu.«⁹⁵ In o njenem skorajšnjem nastopu so bili slovenski komunisti prepričani.⁹⁶

Ob gornjem naj opozorimo, da je bilo razredno načelo za slovenske komuniste merodajno tudi v presojanju tedanjih prelomnih dejanj v slovenski zgodovini. Tako je Rdeči prapor slovensko narodno samoodločbo 29. oktobra 1918⁹⁷ razumel le kot menjavo gospodarjev delovnega ljudstva. »Mesto Nemca, je prišel Slovenec, mesto nemške buržoazije je prišla slovenska. Nesvoboden, tlaččen in izkoriščen je bil slovenski proletarijat v Avstriji, nič drugega ni danes.« Narodna osvoboditev izpod avstrijske oblasti je prinesla le »podlago za razredni boj med slovensko buržoazijo in slovenskim proletarijatom. Nemški imperijalizem je ta boj zaviral, široke mase niso imele jasnega pogleda, ker jim ga je zatemnjeval nacijonalizem, ki je potiskal v ozadje socialne boje. Samo v tem je pomen 29. X. za slovenski proletarijat.«⁹⁸

Razredni pogled na vprašanje naroda in družbena razmerja v njem je jeseni 1920 najbolj glasno poudarjal že omenjeni Dragotin Gustinčič. V obširnem članku Govor slovenski inteligenci, ki je v treh nadaljevanjih izšel v tržaškem Delu,⁹⁹ je na vprašanje, kaj je slovenski narod, odgovarjal: »Slovenski narod je skupina vseh onih ljudi, ki pravijo, da je njihov materni jezik slovenski in ki ne izkoriščajo tujega dela v svoj dobiček. Vsi drugi pa, ki tudi pravijo, da je njihov materni jezik slovenski in izkoriščajo tuje delo v svoj profit, so *pijavke* slovenskega

⁹⁵ *Rdeči prapor*, XV, št. 55, 7. 12. 1920, Zmešnjava : izid volitev v konstituantu. – Podobna stališča je strankin pokrajinski svet zagovarjal tudi v času, ko se je začel politično pripravljati na splošne občinske volitve v Sloveniji (izvedene so bile spomladi 1921). Na zasedanju 5. 9. 1920 v Ljubljani je poudaril, da gre »Komunistična Stranka (...) v volilni boj po načelih čistega komunizma in povdarja vedno, da je končna rešitev proletarijata mogoča le tedaj, kadar namesto kapitalističnega nastopi potom diktature proletarijata komunistični družabni red«. (*Rdeči prapor*, XV, št. 30, 11. 9. 1920, Pokrajinski Strankin Svet)

⁹⁶ *Rdeči prapor*, XV, št. 59, 22. 12. 1920, Politika bankroterjev, št. 62, 31. 12. 1920, Staroletna bilanca.

⁹⁷ O tem glej Pleterski, *Prva odločitev*, str. 261–268; Perovšek, *Slovenska osamosvojitve 1918*, str. 51–59.

⁹⁸ *Rdeči prapor*, XV, št. 45, 2. 11. 1920, 29. oktober.

⁹⁹ *Delo* (Trst), I, št. 59–62, 6., 8., 11. in 13. 10. 1920, D.(ragotin) G.(ustinčič), Govor slovenski inteligenci.

naroda.« To je meščanski kapitalistični razred, ki ga je Gustinčič, kljub temu da ga je priznaval kot družbeno sestavnico slovenske narodne skupnosti, vrednostno izključeval iz naroda. In inteligenca mu služi, ker ji je »komodno biti privesek vladajočega razreda«. ¹⁰⁰

Razredni ekskluzivizem je slovenskim komunistom odpiral tudi pot k podpiranju teze o enem jugoslovan-skem narodu in centralistični sovjetski republiki Jugoslaviji. Le-ta je v začetnem obdobju delovanja komunistične organizacije na Slovenskem nesporno označevala narodnopolitične poglede slovenskega revolucionarnega delavskega gibanja. ¹⁰¹ Toda v osnovi nerešeno narodno-

¹⁰⁰ Delo (Trst), I, št. 60, 8. 10. 1920, D.(ragotin) G.(ustinčič), Govor slovenski inteligenci. – Družbeno ostra je bila tudi Gustinčičeva opredelitev inteligence. »Slovenska inteligenca«, je zapisal, »niso niti slovenski profesorji, niti slovenski inženjerji, niso slovenski zdravniki in še najmanj tisti, ki se pode na kakih visokih kljusah po Ljubljani in njeni okolici, ne slovenski advokatje, ne slovenski notarji – ta dva stanu še najmanj med vsemi ostalimi – ne drugi visoki uradniki, med katerimi so juristi poslednji, ne sodniki in ne duhovniki. Slovenska inteligenca so tisti ljudje, ki v slovenskem jeziku *ustvarjajo nove ideje* in nove načrte za naše skupno duševno in socialno življenje. Oni niso vezani na stan – če so resnični, prav pravi inteligenti, stanu niti nimajo – niti na šole. (...) Trdi ovratnik in zlikana židovska kravata nista še dovoljna znaka inteligence«. (Delo (Trst), I, št. 59, 6. 10. 1920, D./ragotin/ G./ustinčič/, Govor slovenski inteligenci)

¹⁰¹ O narodnounitarističnih in centralističnih pogledih slovenskih komunistov v obdobju takoj po ustanovitvi komunistične stranke na Slovenskem glej *Rdeči prapor*, XV, št. 2, 22. 5. 1920, Obelčan (Lovro Klemenčič), Razredi in politične stranke Jugoslavije, prav tam, Za ujedinjenje proletarijata Jugoslavije, prav tam, Delavnemu ljudstvu Slovenije, št. 21, 11. 8. 1920, Proletarski dan v Ljubljani, št. 22, 14. 8. 1920, Rezolucija : sprejeta na velikem shodu Komunistične Stranke v Ljubljani 8. avgusta, št. 39, 13. 10. 1920, Buržoazija, prav tam, Notranje politični pogled. *Pašič in bodoča ustava*, št. 46, 6. 11. 1920, Triletnica delavsko-kmečke ruske republike, št. 48, 13. 11. 1920, Delavnemu ljudstvu v prevdarek, št. 50, 20. 11. 1920, V boj za sovjetsko republiko!, št. 51, 24. 11. 1920, Slovenski narod!, št. 52, 26. 11. 1920, Proletarijatu industrijskih mest in krajev, št. 53, 2. 12. 1920, Volilni teror jugoslovsanske buržoazije, št. 54, 4. 12. 1920, Konstituanta; *Delavske novice*, I, št. 1, 28. 10. 1921, Smernice »Delavskih Novic«, št. 5, 25. 11. 1921, Naša zunanja politika, št. 9, 23. 12. 1921, Današnje naloge proletarskega razreda v Jugoslaviji; *Viri za zgodovino KSS 1919–1921*, str. 181, 191, 192. – Kar zadeva zavzemanje za centralistično sovjetsko republiko Jugoslavijo, je zanimivo, da so slovenski komunisti sicer poudarjali prednosti sovjetskega federalizma. Tako je pred volitvami v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS Rdeči prapor pisal, da »sovjetski sistem nudi najpopolnejšo obliko federacije, ker daje vsem pokrajinam svobodo v vseh lokalnih zadevah in garantira potrebno gospodarsko enotnost«. (*Rdeči prapor*, XV, št. 37 in 39, 6. in 13. 10. 1920, Volilna gesla in programi strank na Slovenskem. O sovjetskem federalizmu glej Đukić-Veljović, *Sovjetski federalizam*.) Glede notranje ureditve jugoslovsanske meščanske države pa so delili mnenje beograjskih Radniških novin, »naj bo država centralistično ali federalistično urejena, je v glavnem tudi nadalje *last* kapitalističnega razreda«. Meščanske stranke se namreč »ne razlikujejo v nič drugem, kakor v obliki, po kateri naj bi se godilo (...) neomejeno meščansko vladanje: ali samo z enim parlamentom ali z več parlamenti, ali z enim ali z dvema domoma, ali v hrvaškem, ali srbijanskem ali slovenskem narečju, ali v fesu, talarju, ali cilindru«. (*Rdeči prapor*, XV, št. 47, 10. 11. 1920, Vso oblast sovjetom delavcev, kmetov in vojakov!)

stno vprašanje v Kraljevini SHS,¹⁰² večinsko avtonomično narodnopolitično stališče na Slovenskem in zaostritev političnih razmer v državi po sprejetju Vidovdanske ustave so slovenske komuniste kmalu navedli k prvim opozorilom, izrečenim v okviru jugoslovanskega komunističnega gibanja, da se med aktualnimi vprašanji v Jugoslaviji pojavlja tudi nacionalni problem. Posamezne poudarke v tej smeri so začeli izrekati že v prvih mesecih po Vukovarskem kongresu,¹⁰³ spomladi 1921 pa so pred občinskimi volitvami slovenske volivce nagovarjali z geslom federativne republike.¹⁰⁴ Glede na tedanje spoznavno raven v KPJ je najdlje segel pogled slovenskega člana namestniškega odbora Centralnega partijskega sveta KPJ Lovra Klemenčiča. Julija 1921 je v poročilu Izvršnemu komiteju Komunistične internacionale o političnih in gospodarskih razmerah v Kraljevini SHS opozoril na zgodovinske, državnopravne, gospodarske, verske in jezikovne razlike med Jugoslovani ter splošno nezadovoljstvo, ki vlada v državi zaradi strogega centralizma.¹⁰⁵ Ob centralistični državni ureditvi Kraljevine

¹⁰² Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 302.

¹⁰³ Rdeči prapor je sredi oktobra 1920 opozoril na centralistično in velikosrbsko politiko Pašičeve Narodne radikalne stranke, »ki obstaja v tem, da bi se združile vse srbske pokrajine v eno celoto, tako da bi tvorile nekako Prusijo v Jugoslaviji«. Kasneje je opozoril na nacionalno nestrpnost vodilnega uslužbenca kočevskega premogovnika, po narodnosti Nemca, do slovenskih rudarjev, in na – povzemajoč po Radniških novinah – neprimeren odnos častnikov v negotinski vojašnici do Slovencev, ki jih imenujejo »Švabe«. Podobno je Ujedinjenje konec junija 1920 pisalo, da »še nikoli prej ni masa slovenskega in srbsko-hrvaškega naroda iz osvobojenih pokrajin (jugoslovanskega dela nekdanje Avstro-Ogrske – op. J. P.) kazala toliko sovraštva proti Srbijancem, kakor ravno v teh časih«. Obenem s temi opozorili se je Dragotin Gustinčič že marca 1920 zavzel, da bi Jugoslavijo – po gospodarskih in socialnih, ne pa tudi po zgodovinskih kriterijih – preuredili na federativni način, decembra pa je opozoril na politični pritisk, ki so mu izpostavljeni Črnogorci in prebivalstvo v Makedoniji. Slabo leto zatem so o Slovencih v Italiji pisale Delavske novice. Poudarile so, da je bilo z izgubo Primorske njeno »ljudstvo (...) izročeno nacionalni nestrpnosti, preganjanju in izkoriščanju italijanskega nacionalnega šovinizma in imperijalizma«. (*Rdeči prapor*, XV, št. 39, 13. 10. 1920, Notranji politični pregled. *Pašič in bodoča ustava*, št. 44, 30. 10. 1920, Domače in razno. *Provokacija*, št. 45, 2. 11. 1920, Trpinčenje vojakov : inkvizicija v negotinski vojašnici, potrjena potom ankete; *Ujedinjenje*, I, št. 3, 25. 6. 1920, J./ože/ M. P./ertot/, Ujedinjenje jugoslovanskega delavnega naroda, št. 2, 20. 3. 1920, Ing. D./ragotin/ Gustinčič, Centralizem ali federalizem? : odlomek iz polemičnega rokopisa; *Delo*, I, št. 83, 10. 12. 1920, Anin /Dragotin Gustinčič/, Pripomnje k volitvam v Jugoslaviji; *Delavske novice*, I, št. 5, 25. 11. 1921, Naša zunanja politika)

¹⁰⁴ *Viri za zgodovino KSS 1919–1921*, str. 245.

¹⁰⁵ Pešič, *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 56–57. Na jezikovne in verske razlike med južnimi Slovani je Klemenčič julija 1921 opozoril tudi v gradivu, ki ga je pripravil za preučevanje politične ekonomije nerazvitih držav. (AJ-507-

SHS se je ponovno ustavil oktobra 1921. V Delavskih novicah je zaradi nevzdržnih razmer, ki jih je ustvarila centralistična ureditev jugoslovanske skupnosti, zahteval njeno federativno preoblikovanje. Porok državno-pravne preureditve Kraljevine SHS, ki bi jo – ne da bi se pri tem oprli na zgodovinska in verska merila – izpeljali na podlagi revizije ustave, je bila po njegovem prepričanju le enotna fronta delovnega ljudstva.¹⁰⁶ Slovenski komunisti so nato v naslednjem letu, ob poudarku, da lahko narodno vprašanje z enotnim razrednim bojnim nastopom reši le delovno ljudstvo, pod Klemenčičevim vodenjem pokrajinske organizacije KPJ¹⁰⁷ začeli prehajati k zagovarjanju mnogonacionalnega značaja jugoslovanske države in pravice Slovencev, Hrvatov in Srbov do samoodločbe. Zavzemali so se tudi za ljudsko federativno delavsko-kmečko državo.¹⁰⁸ Ob tem je bil pomemben njihov poudarek, da je pravica do samoodločbe sestavni

KI-1921/17, L. Klemenčič, Socijalno-ekonomski problemi d. SHS i na Balkanu : material za proučavanje politekonomije nerazvijenih zemalja, str. 17–18; – Kar zadeva posamezna stališča, ki so kazala, da so slovenski komunisti leta 1921 začeli opazovati narodnostno različnost v jugoslovanski državi, opozarjam še na razpravo Vladislava Fabjančiča v Ustavodajni skupščini Kraljevine SHS, kjer je zagovarjal jezikovno enakopravnost v jugoslovanski skupnosti, in na etnično ločevanje Slovencev, Hrvatov in Srbov v Delavskih novicah, 23. 12. 1921. (*SB US K SHS*, 1921, 27. redovni sestanek, 10. 5. 1921, str. 16; *Delavske novice*, I, št. 9, 23. 12. 1921, Današnje naloge proletarskega razreda v Jugoslaviji, II)

¹⁰⁶ *Delavske novice*, I, št. 1, 28. 10. 1921, (Lovro Klemenčič), Smernice »Delavskih Novic«; Filipič, Politično delovanje Lovra Klemenčiča, str. 45–46. Na nerešeno vprašanje državne ureditve in poudarjanje zahtev po reviziji ustave v tedanji jugoslovanski politiki so v Delavskih novicah opozorili tudi konec novembra 1921. (*Delavske novice*, I, št. 5, 25. 11. 1921, Naša zunanja politika)

¹⁰⁷ Klemenčič je septembra 1921 ponovno postal sekretar Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo. Pred tem je to funkcijo opravljal od septembra 1920 do aprila 1921. (Filipič, Politično delovanje Lovra Klemenčiča, str. 41, 42, 44)

¹⁰⁸ *Delavske novice*, II, št. 5 in 7, 2. in 16. 2. 1922, L. K. Rudarski (Lovro Klemenčič), Proletariat in srbsko-hrvaško-slovenski spor, št. 17, 1. 5. 1922, 1. majnik 1922, prav tam, V. F. (Vladislav Fabjančič), Centralizem in avtonomija, št. 18, 4. 5. 1922, Prvomajski govor, št. 31, 5. 8. 1922, Rudarski (Lovro Klemenčič), Prva obletnica zakona o zaščiti države, št. 42, 19. 10. 1922, Kriza vladnih strank in proletariat, št. 44, 2. 11. 1922, Zveza delovnega ljudstva : govor s. Fabjančiča na shodu v »Unionu«, št. 46, 16. 11. 1922, Na pravi poti, št. 48, 30. 11. 1922, V boj proti beli korupciji in nasilju v Ljubljani, št. 49, 7. 12. 1922, Govor sodruga Klemenčiča na manifestativnem shodu v »Unionu«, št. 50, 14. 12. 1922, Kriza Pašič-Pribičevićeve vlade in revizija ustave, št. 51, 21. 12. 1922, Pašičeva radikalna vlada; III, št. 1, 4. 1. 1923, Proletarski razred in volitve. – Kar zadeva narodni značaj Kraljevine SHS, slovenski komunisti v tem času še niso povsem izoblikovali afirmativnega odnosa do jugoslovanskih nacionalnih individualnosti. Deloma so se še strinjali s teorijo jugoslovanske nacionalne enotnosti, saj so v letu 1922 jugoslovanske narode označevali tudi kot »plemena«. (*Delavske novice*, II, št. 7, 16. 2. 1922, Rudarski /Lovro Klemenčič/, Draginja, št. 31, 5. 8. 1922, Rudarski /Lovro Klemenčič/, Prva obletnica zakona o zaščiti države, št. 33, 18. 8. 1922, –ž. /Milan Lemež/, Iz polpretekle dobe)

del človekovih pravic, ki so jih razglašala vsa revoluci-
onarna gibanja od francoske revolucije dalje.¹⁰⁹ Opazne
so bile tudi stopnjevanje obsodbe centralističnega sis-
tema oziroma velikosrbske hegemonije in »beograjske-
ga imperializma«. Komunisti so tako kot druge proti-
centralistične sile opozarjali, da sta za nastale razmere
odgovorni tedanji najmočnejši vladni stranki, Pašičeva
Narodna radikalna stranka in vsedržavna unitaristična
Jugoslovska demokratska stranka.¹¹⁰ Ugotavljali so,
da sta Slovence in Hrvate oslabili, Srbe pa okrepili.¹¹¹
Po oblikovanju Pašičeve homogene radikalne vlade 16.
decembra 1922, s katero se je NRS po skoraj polnih
dveh letih sodelovanja odrekla svojim dotedanjim de-
mokratskim zaveznikom in jih vrgla »pod kap«,¹¹² pa so
še poudarili, da je z njo nastopila »čisto srbsko naci-
jonalna hegemonistična meščanska vlada«. Tako oceno
so ponazorili s pristavkom, da sta v novi vladi tudi »dva
ministra za kolonije (podčrtal J. P.)« – eden za Slovenijo
in eden za Hrvaško.¹¹³ Slovenski minister (brez listnice)
je bil radikal dr. Niko Županič.¹¹⁴

V času Klemenčičevega ponovnega vodenja sloven-
ske pokrajinske organizacije KPJ je narodno vprašanje
začelo postajati predmet večje pozornosti komunistov,
čeprav so ob tem dalj časa še vedno zanikali njegovo
temeljno, narodnostno vsebino. Do sredine leta 1922,

¹⁰⁹ *Delavske novice*, II, št. 45 in 46, 9. in 16. 11. 1922, Na pravi poti.

¹¹⁰ *Delavske novice*, II, št. 7, 16. 2. 1922, Rudarski (Lovro Klemencič), Draginja, št. 29, 20. 7. 1922, A. H. (Albert Hlebec), K obletnici zakona o zaščiti države, št. 33, 18. 8. 1922, –ž. (Milan Lemež), Iz polpretekle dobe, št. 42, 19. 10. 1922, Kriza vladnih strank in proletariat, št. 50, 14. 12. 1922, Kriza Pašič-Pribečičeve vlade in revizija ustave, št. 51, 21. 12. 1922, Pašičeva radikalna vlada; III, št. 1, 4. 1. 1923, Proletar-
ski razred in volitve. – Poleg NRS in JDS so slovenski komunisti med najpomemb-
nejše podpornike jugoslovskega centralizma prištevali še socialne demokrate,
Samostojno kmetijsko stranko in srbsko Zemljoradniško stranko. (*Delavske novice*,
II, št. 17, 1. 5. 1922, V. F. /Vladislav Fabjančič/, Centralizem in avtonomija, št. 36,
7. 9. 1922, V. F. /Vladislav Fabjančič/, K državni konferenci neodvisnih strokovnih
organizacij, št. 51, 21. 12. 1922, Popolen razkroj socialne demokracije SHS)

¹¹¹ *Delavske novice*, II, št. 51, 21. 12. 1922, Pašičeva radikalna vlada.

¹¹² *Delavske novice*, II, št. 51, 21. 12. 1922, Pašičeva radikalna vlada. O koalicijs-
kem vladnem sodelovanju NRS in JDS v času od 1. 1. 1921 do 16. 12. 1922 ter
oblikovanju Pašičeve homogene radikalne vlade glej Kaser, *Handbuch der Regi-
erungen Südosteuropas*, 2, str. 11–15; Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 1,
str. 403–404.

¹¹³ *Delavske novice*, II, št. 51, 21. 12. 1922, Pašičeva radikalna vlada.

¹¹⁴ Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas*, 2, str. 15. O Niku Županiču
glej Perovšek, Županič, Niko, str. 387; Promitzer, Niko Županič in vprašanje jugo-
slovanstva, str. 7–30.

deloma pa tudi kasneje, so se namreč v njihovih razčlenitvah ohranile ocene, ki so vzroke nacionalnih bojev v jugoslovanski državi videle zgolj v gospodarskih nasprotjih med vladajočim meščanstvom.¹¹⁵ Kljub temu pa so v slovenskem komunističnem gibanju že tedaj točno opredelili bistvene značilnosti narodnopolitičnega razhajanja v Kraljevini SHS. To je pokazalo razmišljanje Klemenčičevega tesnega političnega sodelavca in idejnega somišljenika Vladislava Fabjančiča v prvomajski številki Delavskih novic leta 1922. V njem je podrobno predstavljal oba nasprotujoča si narodnopolitična pogleda na jugoslovansko skupnost – centralističnega in avtonomističnega. Centralistično stališče, ki so ga podpirali JDS, NRS, Zemljoradniška stranka, Samostojna kmetijska stranka in socialna demokracija, je stvarno, a posmehljivo prikazal prek njegovih glavnih poudarkov. Naštel jih je takole:

»Bila bi velikanska nesreča za Hrvate, Slovence in Macedonce, če bi ohranili, oziroma si ustvarili svojo plemensko samostojnost, svoj poseben jezik, če bi ostali omejeni za svoje potrebe na svoje lastne finance, če bi bili v nujni obrambi svojih meja pred pohlepniimi sosedi omejeni na svoje lastne vojake. Sploh je ena najnerodnejših reči na svetu biti sin majhnega naroda, ker majhnemu narodu ni pomoči, ker ga njegovo pičlo število ovira in mu naravnost onemogoči večji kulturni, gospodarski in politični razmah. Da bi torej mogli s pridom napredovati, v čim krajšem času postati velik narod, ki se bo lahko razširil čez svoje sedanje meje, ki bo eventualno, ko napoči ta doba, izkrcal svoje obo-

¹¹⁵ *Delavske novice*, II, št. 7, 16. 2. 1922, L. K. Rudarski (Lovro Klemenčič), Proletariat in srbo-hrvaško-slovenski spor, št. 17, 1. 5. 1922, V. F. (Vladislav Fabjančič), Centralizem in avtonomija, št. 31, 5. 8. 1922, M. L. (Milan Lemež), Dva ekstrema v našem delavskem gibanju. – Lovro Klemenčič je npr. zapisal: »Ne more se reči, da Srbi narodnostno tlačijo Hrvate in Slovence ali obratno. Slovenci in Hrvati svobodno izpovedujejo svojo narodnost, imajo svoje narodne šole, se služijo tudi v uradih svojega jezika, – lahko postanejo najvišji uradniki, ministri itd. – so torej v pogledu svoje narodnosti popolnoma svobodni. Spor torej ne izvira iz narodnostnih vzrokov. (...) Hrvaško-srbski spor je torej eminentno spor med hrvaško in srbsko buržoazijo, spor o sferah in mejah in načinu gospodstva in izkoriščanja nad jugoslovanskim delovnim narodom. To je spor o izvoznih, koncesijah, spor, kdo bo vladal nad ogromnimi državnimi imetji in spor o tem, komu naj se dajo prirodna bogastva in delavna moč Jugoslavije v izkoriščanje: francoskim ali nemškim trustom in bančnim koncernom.« (*Delavske novice*, II, št. 7, 16. 2. 1922, L. K. Rudarski /Lovro Klemenčič/, Proletariat in srbo-hrvaško-slovenski spor)

rožene zastopnike kje v Afriki, da poučujejo zamorce o jugoslovenski kulturi, moči, slavi; če hočemo te velike cilje doseči, se moramo čimprej znebiti slovenskega jezika in drugih takih domačih pridelkov, moramo zavrniti vse, kar bi dišalo po kakršnikoli samostojnosti: politični, upravni, kulturni, intelektualni. Ker so Srbi osvoboditelji Hrvatov, Slovencev, Macedoncev, Črnogorcev, ker so oni najsposobnejši med vsemi Jugoslovenci, ker jih je največ in so pri Antanti najbolj znani, je potrebno kratkomalo spraviti vse skupaj v Beograd. Tu se bo razvilo veliko središče, recimo naš Pariz, pravi kulturni civilizatorski, razumniški, gospodarski center jugoslovanskega imperija. Ko bo povsod vladala enotna roka, enotna postava, enotno vojaštvo, enotna policija, enotna financa, enotno uradništvo, enotna izobrazba, eventualno tudi enotna vera, pride veliki čas izveličanja za vse Jugoslovence: kmetijstvo se bo povsod razvijalo po enotnem najmodernejšem sistemu, industrija bo cvetela – paradiz za delavce, inteligenca se bo lahko udejevala na neizmernem prostoru od Št. Ilja do Dževdželije. Tudi nadvse koristne naprave, kakor n. pr. banke, bodo imele najširše polje dela in bodo lahko še veliko več ‚zaslužile‘ kot sedaj.

Toda gorje! pravijo centralisti, če nočete tako, kakor vam mi priporočamo. Srbi so sicer potrpežljivi ljudje, toda tudi njihove potrpežljivosti je lahko konec. Tedaj nastopi ‚amputacija‘. Izključili bodo Hrvaško in Slovenijo iz ‚jugoslovanske zajednice‘ in tedaj bo po nas. Pridemo zopet v roke Nemcem, Lahom in Madžarom in še bridko se bomo jokali po zgubljenem jugoslovanskem paradizu.¹¹⁶

Podobno je Fabjančič predstavil tudi avtonomistično stališče: »Temu ni tako, pravijo avtonomisti. Za vsem tem besedičenjem o velikem, mogočnem, slavnem in bogatem enotnem jugoslovanskem narodu tiči le težnja za srbsko nadvlado, za gospodarskim izsesavanjem naših dežel. Centralizem prinaša s seboj korupcijo, vzhod,

¹¹⁶ *Delavske novice*, II, št. 17, 1. 5. 1922, V. F. (Vladislav Fabjančič), Centralizem in avtonomija. – Z navedenimi stališči prim. Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 36–42, 75–85, 99–102, 151–162; isti, *Jugoslovanstvo in vprašanje narodov*, str. 14.

opanke, nekulturo, batine, militarizem, brezzakononje, gospodarsko uničenje. Rešiti nas more le neodvisna hrvaška kmečka republika, pravi Radić (voditelj Hrvaške republikanske kmečke stranke Stjepan Radić – op. J. P.) in pa slovenska avtonomija z deželnim zborom v Ljubljani, pravijo naši klerikalci (SLS – op. J. P.) in njihovi sorodniki. Čez svoj denar moramo sami razpolagati, naši vojaki morajo služiti v slovenskih kasarnah, slovenski jezik smo podedovali po svojih očetih, on je lep in blagoglasen. Zato ga moramo ljubiti, spoštovati, občudovati in v njem razviti svojo pristno domačo slovensko kulturo do viška. Če se bomo te poti držali, bomo srečno živeli na zemlji med narodi in pred Bogom.«¹¹⁷

»Kako naj se vede, kako naj se obrne v tem kočljivem položaju naše delavno ljudstvo: delavec in kmet?« je nato vprašal Fabjančič. »Centralizem ponuja nebesa in grozi s pogubo, avtonomizem ponuja paradiz in grozi s peklom. Mož, povejte mi po skušnji, kje se laglje ognem zmot.« Fabjančič je odgovor videl v samostojni narodni politiki delovnega ljudstva, saj je avtonomistično-centralistični spor le kapitalistični prepir za denar, moč in svojo bodisi centralistično bodisi avtonomistično vlado nad ljudstvom. Na tej podlagi je zahteval konkretno opredelitev in akcijo KPJ v narodnem vprašanju. »Delovno ljudstvo [mora] vzeti svojo politiko v svoje roke«, je zapisal. »*Konfederacija svobodnih republik južnih Slovanov, kjer bo vladalo delovno ljudstvo*, je veliki realni, svetli cilj kmeta in delavca.«¹¹⁸

¹¹⁷ *Delavske novice*, II, št. 17, 1. 5. 1922, V. F. (Vladislav Fabjančič), Centralizem in avtonomija. – Kar zadeva delovanje Hrvaške republikanske kmečke stranke (HRKS), je treba opozoriti, da so Delavske novice tedanje Radićevo politično prodiranje v Slovenijo razumele kot nacionalizem, ki vodi »naravnost v imperializem«. (*Delavske novice*, leto II, št. 19, 11. 5. 1922, Slovenska republikanska stranka in Radić) O avtonomistični SLS pa je Lovro Klemenčič menil, da je ta »stranka srednjega kmeta in zadržniškega kapitala (...) po svojem razrednem sestavu, kakor tudi po svojem programu in delovanju postala brezdvoma najnaprednejša izmed meščanskih strank v Sloveniji. Njeno socialno-krščansko levo krilo je gotov protiutež k njenemu še močnemu desnemu, reakcionarnemu krilu, ki ga zastopa višja duhovščina.« (*Delavske novice*, leto II, št. 7, 16. 2. 1922, L. K. Rudarski (Lovro Klemenčič), Proletariat in srbo-hrvaško-slovenski spor) – O tedanjem političnem prodiranju HRKS v Slovenijo glej Prunk, Radić in Slovenci, str. 25–27; Grdina, *Kratka zgodovina Novačanove SZ in SRS*, str. 77; Berberih-Slana, Stjepan Radić in republikansko gibanje, str. 37–45. O idejnopolitičnem značaju in tedanjih razmerah v SLS glej Prunk, *Pot krščanskih socialistov v OF*, str. 49–62; Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 77–84.

¹¹⁸ *Delavske novice*, II, št. 17, 1. 5. 1922, V. F. (Vladislav Fabjančič), Centralizem in avtonomija.

Vladislav Fabjančič (1894–1950)
(*Ilustrirani Slovenec*, III, št. 223, 2. 10. 1927, str. 330)

Naslednji, zaradi okoliščin, v katerih je bil storjen, še pomembnejši korak v prizadevanjih slovenskih komunistov, da bi v KPJ začeli čim bolj celovito obravnavati nacionalni problem, je bil nastop Lovra Klemenčiča na strankini I. državni konferenci, zbrani od 3. do 17. julija 1922 na Dunaju. Čeprav na dnevnem redu konference ni bilo posebne točke o nacionalnem vprašanju, je namreč Klemenčič že na prvi seji Komisije za politično situacijo in naloge KPJ 11. julija 1922 predlagal, »da se diskusija razdeli in da se razpravlja posebej o nacionalnem vprašanju«. ¹¹⁹ Nato je v svoji nadaljnji razpravi obravnaval predvsem probleme, ki so zadevali narodno problematiko v Kraljevini SHS. ¹²⁰

¹¹⁹ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 1. – Omenjeni zapisnik ima precejšnjo zgodovinsko vrednost. Kot opozarja Dušan Lukač, je v primerjavi z drugimi zapisniki konference ohranjen in tudi dobro voden. (Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 81.)

¹²⁰ Na Klemenčičevo obravnavo nacionalne problematike v Kraljevini SHS je doslej najbolj podrobno opozoril Dušan Lukač. Glej Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 81, 84–85.

Klemenčič je posebej pozdravil nastanek jugoslovanske državne skupnosti, »dejanje, ki je objektivno vzeto, revolucionarno«. Ob tem je opozoril tudi na nedvomno napredno predhodno ločitev habsburških Jugoslovancev od »imperialistično-reakcionarne A.[vstro] Og.[rske] monarhije«. Omogočila je zrušitev reakcionarnih režimov v Avstro-Ogrski in Nemčiji ter razvoj in razmah razrednega boja v Jugoslaviji. Zato se mora KPJ najodločneje boriti proti vsem neposrednim in posrednim poskusom obnovitve prejšnjega stanja in vzrokom tedanje krize v državi.¹²¹

Po Klemenčiču je tedanja jugoslovanska državna kriza izražala predvsem nacionalno vprašanje, o obstoju katerega ni dvomil. Menil je, da se lahko »današnja (...) epoha« označi s težnjami srbskega meščanstva po politični in gospodarski nadvladi. Le-te se vse bolj odkrito spreminjajo v srbski imperializem, usmerjen ne le proti nacionalnim manjšinam, ampak tudi proti Hrvatom in Slovencem. Zato je nasprotoval sekretarju Izvršnega odbora Centralnega partijskega sveta KPJ, dr. Simi Markoviču, ki je v svojih Tezah o politični situaciji in nalogah KPJ trdil, da ima spor med Srbi in Hrvati razredni značaj. Poudaril je, da je taka trditev v nasprotju z dejstvom, da je Hrvaški blok medrazredna nacionalna organizacija. Prav tako je zavrnil tudi njegovo trditev, da je tedanji politični položaj na Hrvaškem posledica »nacionalistične psihoze«. Dokazoval je, da je vzrok srbsko-hrvaškega spora srbski imperializem, ki se kaže v zavračanju prošenj v državnih organih, če so napisane v latinici, in v zapostavljanju hrvaških institucij – akademije znanosti in umetnosti ter kulturnih, vzgojnih in političnih društev. Podobno velja tudi na slovenske razmere (zapostavljanje slovenskega jezika, ljubljanske univerze).¹²²

Na podlagi ugotovitve, da v Kraljevini SHS obstaja nacionalni problem, je Klemenčič poudaril, da ga mora KPJ upoštevati v svojem boju. Pri tem je spregovoril tudi o načelih, ki opredeljujejo ravnanje revolucionarnega

¹²¹ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 6.

¹²² ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 1–3.

delavskega razreda v narodnem vprašanju. Po njegovem opozorilu je »nacionalizem« v večini kapitalističnih držav pomenil samo frazo za imperializem, ki si prizadeva za nadvlado enega naroda nad drugim, zaostalim ali kolonialnim. Tak nacionalizem je reakcionaren, zato mora delavski razred v vsaki državi proti njemu voditi oster boj in poudarjati mednarodno solidarnost potlačenih narodov ter razredov in internacionalizem kulture. »Nacionalizem« pa je lahko tudi napreden, »a samo takrat, ko pomeni težnje nacionalno zapostavljenih k samoodločbi«. Njihovi nosilci so predvsem drobni buržoazni razredi in njihovi ideologi, ki lahko narodni boj vodijo na dva načina. »Ali pacifistično, s kulturno nacionalnimi frazami – kulturni nacionalisti – ali revolucionarno, s političnim geslom in oboroženo vstajo.« Da bi lahko delavski razred zavzel pravilno stališče v narodnem vprašanju, pa je treba razčleniti stopnjo družbenega razvoja države, v kateri se bo o njem opredelil.¹²³

Klemenčič je iz različnih zornih kotov zagovarjal enak pogled na rešitev nacionalnega vprašanja. Skladno z revolucionarno marksistično doktrino je namreč opozarjal, da je lahko njen dejavnik le delavski razred. Tako naj bi komunisti v državah, kjer poteka boj med t. i. meščansko demokracijo in proletarsko diktaturo, najodločneje poudarjali, da se »osvoboditev nacionalno potlačenih lahko izvrši samo z diktaturo proletariata«. V državah, kjer vlada monarhistična meščanska diktatura, pa mora proletariat »najodločneje poudarjati fakt, da lahko samo aktivni boj z revolucionarnimi sredstvi (oborožena vstaja) zruši reakcionarni režim«. Tak boj je uspešen tedaj, ko ga vodijo in navdihujejo komunisti, v njem pa naj se poveže proletariat, tako mesta kot vasi. V svojem revolucionarnem narodnem boju se morajo komunisti posebej osredotočiti na razkrinkanje imperialističnih in hegemonističnih tendenc, prekritih z nacionalnimi frazami, ter pacifističnih nacionalno kulturnih fraz, s katerimi meščanstvo prikriva svoje razbojniške želje.¹²⁴

¹²³ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 5.

¹²⁴ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 5.

Potem ko je opozoril na posamezne značilnosti narodnega vprašanja v Kraljevini SHS in načelna stališča, po katerih naj se ravna delavski razred, ko ocenjuje nacionalni problem, je Klemenčič prešel k obravnavi narodnopolitičnih pogledov KPJ. Najprej je odločno nastopil proti teoriji o jugoslovanski nacionalni enotnosti in se pri tem osredotočil na njene meščanske nosilce. Poudaril je, da so »teorija narodne enotnosti S. H. S. in vsa gesla, ki izhajajo iz nje, samo (...) maska imperializma srbske buržoazije, reakcije in belega terorja, ki jo ona (srbska buržoazija – op. J. P.) izkorišča, da Hrvatom, Slovincem in vsem narodnim manjšinam odvzame njihove, v času prevrata (obstoja Države SHS – op. J. P.) pridobljene pravice samoodločbe in samouprave«. Zato mora KPJ »najodločneje razkrinkavati to masko in lažno teorijo«. Opre naj se na »dejstvo, da je jezikovno-religiozna in etnografsko zgodovinska razlika med Bolgari in Srbi mnogo manjša [kot] med Slovenci in Srbi«. – »In če se Srbi in Slovenci smatrajo [za] en narod,« naj poudarja (za srbsko narodno čustvo neprijeten sklep – J. P.), da »so v toliko bolj tudi Bolgari in Srbi en narod«. ¹²⁵ Slednje vodi tudi do njenih najodločnejših zahtev za »nacionalne pravice – šole in kulturne ustanove makedonskih Bolgarov – Jugoslovanov«. ¹²⁶

Lovro Klemenčič je bil eden od prvih voditeljev KPJ, ki je začel opazovati nacionalne posebnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov. ¹²⁷ Z nastopom na I. državni konferenci KPJ je v strankinem okviru sprožil boj za njihovo

¹²⁵ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 6. – Omenjeno stališče je Klemenčič zagovarjal že leta 1921 v gradivu za preučevanje politične ekonomije nerazvitih držav. (AJ-507-KI-1921/17, str. 18) Kasneje ga je v svoji študiji Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma (1923) deloma povzel Sima Marković. Zapisal je, da so Bolgari po jeziku, veri in kulturi nesporno bližji Srbom kot Slovincem, »vendar ni Srba, ki bi si Bolgarom kot celoti javno upal odrekati nacionalno individualnost«. (*Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 195)

¹²⁶ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 6. – Klemenčičev poudarek, da je teorija narodne enotnosti, kot jo utemeljuje vladajoča srbska politika, samo maska imperializma srbske buržoazije, je nato našel mesto v resoluciji I. državne konference o politični situaciji in najbližjih nalogah KPJ. (Pešić, *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 61–62) Omenjeni poudarek glej tudi v *Delavske novice*, II, št. 31, 5. 8. 1922, Rudarski (Vladimir Klemenčič), Prva obletnica zakona o zaščiti države.

¹²⁷ Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 84–85. Glej tudi isti, Slovenački komunisti u naporima, str. 38.

emancipacijo, ni pa dokončal ideje o njihovih medsebojnih razlikah.¹²⁸ Nacionalno različnost v Kraljevini SHS je videl le v odnosu do nacionalnih manjšin, ki jim je treba odločno povedati, da se lahko osvobodijo samo z revolucionarnim bojem proti reakcionarnemu monarhiističnemu režimu in vzpostavitvijo federativne delavsko-kmečke republike na Balkanu.¹²⁹ – Na vprašanje narodne enotnosti je podobno gledala tudi KPJ.¹³⁰ I. državna konferenca stališč o nacionalni enotnosti še ni opustila, vendar jo je politična stvarnost prisilila k priznanju, da te enotnosti dejansko ni.¹³¹ S tem se je v KPJ začel proces njenega odmikanja od »vukovarskega kurza«. Leta je potekal počasi, kar lahko razberemo tudi iz spominjanja tedanjega člana Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo Ivana Makuca. Kot je zapisal, je leta 1922 v Beogradu prisostvoval »žolčni razpravi« med članom namestniškega Izvršilnega odbora KPJ Mošem Pijadejem in Simo Markovičem o nacionalnem vprašanju.¹³²

Podobno kot v vprašanju mnogonacionalnega značaja Kraljevine SHS Klemenčič ni dokončal tudi poglobitve v vprašanje njene notranje ureditve. Kot eden prvih jugoslovanskih komunistov, ki so zagovarjali proticentralistično stališče, pa je zahteval, da KPJ v svoj program sprejme pravico do narodne samoodločbe. V svoji razpravi je namreč nastopil proti Simi Markoviču, ki je rešitev narodnega problema videl v avtonomistični reviziji ustave. Klemenčič tedaj preureditve jugoslovanske države na podlagi ustavne revizije ni več podpiral; mogoče tudi ne zaradi ostre kritike, s katero so nekateri razpravljavci na konferenci nastopili proti stališčem, ki jih je zagovarjal v Delavskih novicah oktobra 1921. Markoviču je odgovarjal, da je revizija ustave parola »skrajne reakcije«, parola, s katero hočejo religiozne ka-

¹²⁸ Lukač, *Slovenački komunisti u naporima*, str. 38; Prim. tudi Pešič, *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 77.

¹²⁹ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 7.

¹³⁰ Prim. Vrčinac, *Rad i zaključci Prve, Druge i Treće konferencije KPJ*, str. 244; Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 240.

¹³¹ Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 240. O pogledih I. državne konference na vprašanje nacionalne enotnosti glej tudi Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 86; Pešič, *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 60, 62.

¹³² AJ-507-Partija između dva rata MG 2526, Ivan Makuc, Zakletva na čutanje, [str. 1].

toliške, muslimanske in pravoslavne stranke »uspavati revolucionarne energije potlačenih narodnih manjšin in razredov«. Budijo iluzijo, da se narodno vprašanje lahko reši po parlamentarni poti, ne pa zgolj z revolucionarnim bojem. »Zato sem tako proti paroli – avtonomija,« je dejal. Nasprotoval ji je tudi zato, ker »referent (Sima Marković – op. J. P.) ni poudaril nobene posebne parole, s katero bi lahko razložili ali sprejeli parolo revizije ustave«. Parola KPJ v narodnem vprašanju je lahko le »popolna pravica samoodločbe in samouprave«. ¹³³

Na podlagi takega stališča je Klemenčič zahteval, naj se KPJ najodločneje bori proti avtonomističnim strankam, nasproti jugoslovanskemu centralizmu pa poudarja federacijo vseh balkanskih narodov. Obenem naj se proti »separatističnim teorijam« zavzema za kulturno enotnost Srbov, Hrvatov, Slovencev in Bolgarov, kot nasprotje šovinistični agitaciji Velesrbov, Velehrvatov in Slovencev pa poudarja polno enotnost delavcev in kmetov na Balkanu. Klemenčič, ki federativnega načela v svojem proticentralističnem, na samoodločbi narodov utemeljenem stališču ni povezal z vprašanjem državnopravnega preustroja jugoslovanske skupnosti, je še poudaril nujnost boja komunistov proti srbski, bolgarski, romunski in grški monarhiji. Bratske balkanske narode navajajo v medsebojni boj in so glavna ovira na poti k njihovi federativni združitvi. ¹³⁴ Vzpostavitev Balkanske federacije je v svoji resoluciji o politični situaciji in najbližjih nalogah KPJ podprla tudi državna konferenca, ki je kot osnovo za rešitev vseh »nacionalnih in plemenskih sporov« poudarila načelo samoodločbe. ¹³⁵

Klemenčič je v svojem nastopu na I. državni konferenci KPJ pokazal »originalno stališče«, ki »je vredno vse pozornosti in razodeva veliko (...) intelektualno kapaciteto in njegovo samostojno politično presojo in

¹³³ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 4–7. O kritiki, ki so jo o Klemenčičevih stališčih, objavljenih v Delavskih novicah oktobra 1921, izrekli na I. državni konferenci KPJ, glej Filipič, Politično delovanje Lovra Klemenčiča, str. 45–46.

¹³⁴ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 4, 6, 7.

¹³⁵ Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 240; Vrčinac, Rad i zaključci Prve, Druge i Treće konferencije KPJ, str. 242, 244.

pozicijo».¹³⁶ Le-to je udejanjil tudi prek oblikovanja Zveze delovnega ljudstva (ZDL).¹³⁷ Pri tem se je oprl na stališče, ki ga je zagovarjal že na I. državni konferenci, ko ni soglašal z oceno, da »ne smemo z nobeno stranko v koalicijski blok. Jaz mislim,« je tedaj poudaril, »da bi naša partija v teh razmerah in pod določenimi pogoji lahko vstopila v kak koalicijski blok. Partija ni legalna in to (koalicijsko povezovanje – op. J. P.) bodo mase razumele. Zato mislim, da je o tem treba začeti razpravo.«¹³⁸ Do nje ob ustanavljanju in po zmagovitem nastopu ZDL na občinskih volitvah ni prišlo. Proti oblikovanju ZDL, ki jo je vodstvo KPJ v Sloveniji v tedanjih razmerah razumelo kot edino pravo obliko politike razrednega boja,¹³⁹ pa so ostro nastopili slovenska komunistična mladina ter nekateri vodilni slovenski in jugoslovanski komunisti.¹⁴⁰ Kot je opozoril France Filipič, zgodovinopisne ocene poudarjajo različne vidike pojava Zveze delovnega ljudstva. Skupno akcijo delavstva (in tudi drugih slojev) različnih političnih smeri med drugim vidijo »kot novost v jugoslovanskem političnem življenju in celo kot zametek poznejše ljudskofrontne zamisli, medtem ko kot glavni negativni element ocene poudarjajo, da si je iz te zveze samo klerikalna stranka (SLS) skovala svoj politični kapital in da je bil to vsekakor, z ozirom na takratne okoliščine, prezgoden eksperiment.«¹⁴¹ Kot bomo videli kasneje, je taka usmeritev Klemenčiča v okviru KPJ politično pogubila. To se je zgodilo, ko je na podlagi svojega razumevanja enotne fronte delavskega razreda v začetku leta 1923 ustanovil legalno Socialistično stranko delovnega ljudstva.

V času, ki je potekel od I. državne konference KPJ do oblikovanja Zveze delovnega ljudstva, so slovenski komunisti načelo samoodločbe narodov že neposredno povezali z zahtevo po federativni preureditvi jugoslovan-

¹³⁶ Prunk, *Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani*, str. 266–267.

¹³⁷ O *Zvezi delovnega ljudstva* glej podrobneje Prunk, *Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani*, str. 199–228; isti, *Pot krščanskih socialistov v OF*, str. 61–69.

¹³⁸ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 4.

¹³⁹ *Delaške novice*, II, št. 46, 16. 11. 1922, Na pravi poti.

¹⁴⁰ Filipič, *Politično delovanje Lovra Klemenčiča*, str. 50–52. Glej tudi Klopčič, *Deseletja preizkušeni*, str. 100–101, 103.

¹⁴¹ Filipič, *Politično delovanje Lovra Klemenčiča*, str. 49.

ske države. Izrazil jo je Vladislav Fabjančič, ki je obenem opozoril na medsebojno usklajenost slovenske narodnoemancipacijske volje in politike, ki jo v narodnem vprašanju podpira delavski razred, združen v ZDL. Na njenem shodu 27. oktobra 1922 v Unionovi dvorani v Ljubljani je zagovarjal »načelo popolne samoodločbe narodov«. Nedvoumno je zahteval »samoodločbo naroda slovenskega, naroda hrvaškega in naroda srbskega« in opozoril, da »avtonomija in federacija spadata v okvir samoodločbe. Če večina slovenskega naroda zahteva kot neposredni, minimalni cilj avtonomijo ali federacijo,« je dejal, »bo razredno-zavedni proletariat podpiral boj zanjo, ker to odgovarja njegovim načelom v nacionalnem vprašanju.«¹⁴² To je bilo eno od najbolj udarnih in stvarnih javno izrečenih narodnopolitičnih stališč v tedanjem jugoslovanskem komunističnem gibanju.

Nacionalni pluralizem, samoodločbo in federacijo je vodstvo KPJ v Sloveniji poudarjalo tudi v okviru Socialistične stranke delovnega ljudstva, ki jo je skupaj s socialističnimi Zarjani ustanovilo 21. januarja 1923.¹⁴³ SSDL je ob opozorilih na etnično raznorodnost v Kraljevini SHS sicer deloma še uporabljala izraz »pleme«,¹⁴⁴ dejansko pa je različne jugoslovanske nacionalne entite razumela kot »narodnosti«. ¹⁴⁵ Ostro je nastopala proti nacionalni hegemoniji, absolutističnemu centralizmu in šovinizmu ter zahtevala narodnostno enakopravnost.¹⁴⁶

¹⁴² *Delavske novice*, II, št. 44, 2. 11. 1922, *Zveza delovnega ljudstva* : govor s. Fabjančiča na shodu v »Unionu«.

¹⁴³ *Delavske novice*, III, št. 4, 25. 1. 1923, Konferenca enotne fronte proletarijata Slovenije : 168 delegatov iz 42 krajev Slovenije soglasno manifestirata za skupno proletarsko »Socialistično Stranko Delovnega Ljudstva«.

¹⁴⁴ *Delavske novice*, III, št. 4, 25. 1. 1923, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji, št. 5, 1. 2. 1923, Hlapci absolutističnega centralizma : (»Naprejevci in ostali socialisti«, razbijači enotne proletarske fronte), št. 12, 23. 3. 1923, Volilec Socialistične Stranke Delovnega Ljudstva, št. 13, 29. 3. 1923, »Kladivar«, »Orjuna«. Glej tudi *Zarja*, II, št. 4, 27. 1. 1923, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani. – V tem času so se v slovenskem komunističnem gibanju kazale še druge prvine njegove prvotne usmeritve v nacionalnem vprašanju. Tako je na primer slovenski del legalne komunistične Zveze delavske mladine Jugoslavije zagovarjal nadnarodno razredno stališče, po katerem je bil »delavčev nacionalizem (...) ta, da si v internacionalni fronti vseh izkoriščanih proti internacionalnemu kapitalizmu osvoji svojo domovino«. (AJ-507-Slovenija I/166 /1923/, Manifest proletarski mladini Slovenije)

¹⁴⁵ *Delavske novice*, III, št. 4, 25. 1. 1923, Prehodni Delovni Program Socialistične Stranke Delovnega Ljudstva; *Zarja*, II, št. 4, 27. 1. 1923, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani, prav tam, Republika in republika.

¹⁴⁶ *Delavske novice*, III, št. 4, 25. 1. 1923, Prehodni Delovni Program »Socialistične Stranke Delovnega Ljudstva«, prav tam, Resolucija o političnem položaju v Jugosla-

Opozarjala je še, da se »smatra za antidržavni element« tisti, ki noče postati Srb, saj ga to postavlja izven zakona in ustave. K temu je pristavila, da »to govore fašisti (Srpska nacionalna omladina, SRNAO – op. J. P.)«. ¹⁴⁷

SSDL je zagovarjala »ljudsko samoodločbo in samoupravo« v državi, pokrajini in občini, ¹⁴⁸ kar pomeni avtonomijo v istem obsegu. ¹⁴⁹ Ob svojih zahtevah po avtonomiji ¹⁵⁰ je opozarjala, da se je po razsulu avstro-ogrske monarhije in centralnoevropskega imperializma jugoslovanska skupnost oblikovala na podlagi načela samoodločbe narodov. Tedaj je ljudstvo pričakovalo, da mu bosta osvoboditev in združenje v novo državo prinesla mir, svobodo in narodno enakopravnost. Uresničitev svojih pričakovanj je videlo v konstituenti, ki naj »kot suverena uredi predvsem narodno vprašanje na podlagi enakopravnosti in samouprave«. ¹⁵¹ Ker se ta pričakovanja niso izpolnila, je SSDL terjala, naj se »iz temelja« spremeni Vidovdanska ustava. ¹⁵² Z resnično revizijo, doseženo na podlagi razrednega boja, bi lahko vzpostavili državnopravne in politične razmere, ko »ljudstvo samo

viji, št. 6, 8. 2. 1923, Socijalistična Stranka Delovnega Ljudstva : volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi, št. 8, 23. 2. 1923, Naši shodi, št. 11, 15. 3. 1923, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva; *Zarja*, II, št. 4, 27. 1. 1923, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani; ARS AS 1548, t. e. 1, plakat SSDL Delovnemu ljudstvu: ročnim in duševnim delavcem, nameščencem in malim obrtnikom Ljubljane in industrijskih krajev!

¹⁴⁷ *Delavske novice*, III, št. 11, 15. 3. 1923, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva. – O SRNAO glej Milenović, Srpska nacionalna omladina, str. 358–359.

¹⁴⁸ *Delavske novice*, III, št. 4, 25. 1. 1923, Prehodni Delovni Program »Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva«, št. 6, 8. 2. 1923, Socijalistična Stranka Delovnega Ljudstva : volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi, št. 9, 2. 3. 1923, SSDL in volitve; *Zarja*, II, št. 4, 27. 1. 1923, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani. – O zavzemanju SSDL za »popolno samoodločbo narodov« oziroma »samoodločbo naroda« glej tudi *Delavske novice*, III, št. 11, 15. 3. 1923, Glasujte za Soc. Stranko Delovnega Ljudstva, prav tam, Delavci in kmetje za SSDL; *Zarja*, II, št. 11, 17. 3. 1923, Manifestacijski shod Soc. Stranke Delovnega Ljudstva v Ljubljani, prav tam, Volilni oglas SSDL, V boj za zmago pravice nad krivicami!; ARS AS 1548, t. e. 1, plakat SSDL Delovnemu ljudstvu na kmetih!

¹⁴⁹ *Delavske novice*, III, št. 6, 8. 2. 1923, Socijalistična Stranka Delovnega Ljudstva : volilni manifest za enotno fronto proletarijata mest in vasi.

¹⁵⁰ *Delavske novice*, III, št. 5, 1. 2. 1923, Glavar klerikalizma na pohodu, št. 10, 8. 3. 1923, Delovno ljudstvo Slovenije se zbira pod rdeč prapor SSDL, št. 11, 15. 3. 1923, Kmetom za volitve v premislek.

¹⁵¹ *Delavske novice*, III, št. 4, 25. 1. 1923, Resolucija o političnem položaju v Jugoslaviji. Glej tudi *Zarja*, II, št. 4, 27. 1. 1923, Manifestacija delavskih zaupnikov v Ljubljani.

¹⁵² *Delavske novice*, III, št. 13, 29. 3. 1923, Pašič Radič Korošec ali pa Pašič, Pribičević.

odloča in vrši zakonodajno in upravno oblast«. ¹⁵³ Njihov državni izraz je lahko le na samoodločbi narodov utemeljena federativna delavsko-kmečka republika, ¹⁵⁴ ki naj jo kot avtonomne narodno-ozemeljske enote sestavljajo Slovenija, Hrvaška, Srbija, Makedonija, Vojvodina in Bosna. Njihov skupni državni okvir naj bi obsegal bodisi jugoslovansko bodisi balkansko ozemlje. ¹⁵⁵

Oblikovanje SSDL je slovenskim komunistom omogočilo, da so v okviru legalne politične stranke predstavili svoje poglede na slovenski in jugoslovanski nacionalni problem. To je bilo pomembno tudi zato, ker je bila stranka ustanovljena v času pred volitvami v Narodno skupščino, 18. marca 1923. Tedaj je narodno vprašanje povsem stopilo v ospredje slovenske politike. Udeležba SSDL na volitvah je komunistom omogočila, da so na ta način javno vzdrževali kontinuiteto svojega federalističnega narodnega stališča. S tem so se postavili na avtonomistično-federalistično stran tedanje slovenske politike, na kateri se je po skupščinskih volitvah leta 1923 zbrala in do konca prve jugoslovanske države vztrajala večina slovenskega naroda. ¹⁵⁶ Komunisti so se v tem času ob različnih narodovih, idejnih in političnih vprašanjih srečali z mnogimi preizkušnjami in izzivi, prvo soočenje z njimi pa je predstavljala že ustanovitev SSDL.

Tako kot oblikovanje Zveze delovnega ljudstva je namreč tudi ustanovitev SSDL izhajala iz samostojne politične presoje tedanjega sekretarja Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo, Lovra Klemenčiča. V svojih prizadevanjih za ustanovitev legalne politične stranke, prek katere bi se komunisti vrnili v politični prostor, je Klemenčič izhajal iz ocene, naj bi se v novi delavski stranki združil ves slovenski delavski razred, ne glede na svetovnonazorske pregrade, s čimer naj bi rešili pe-

¹⁵³ *Delavske novice*, III, št. 12, 23. 3. 1923, Kaj pa sedaj?

¹⁵⁴ *Delavske novice*, III, št. 12, 23. 3. 1923, Volilcem Socijalistične Stranke Delovnega Ljudstva, prav tam, Vladislav Fabjančič, Česa uče proletarijat te volitve?; ARS AS 1548, t. e. 1, plakat SSDL Delovnemu ljudstvu na kmetih!

¹⁵⁵ *Delavske novice*, III, št. 2. 3. 1923, SSDL in volitve : po referatu s. Klemenčiča na shodu v Kamniku; ARS AS 1548, t. e. 1, plakat SSDL Delovnemu ljudstvu na kmetih!

¹⁵⁶ Prim. Perovšek, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave, str. 25–26.

Lovro Klemenčič (1891–1928)
(Ilustrirani Slovenec, IV, št. 33, 12. 8. 1928, str. 263)

reče vprašanje enotne fronte proletariata v Sloveniji.¹⁵⁷ Klemenčič je ustanovitev nove, zakonite delavske stranke na Slovenskem, s katero bi obenem zagotovili večjo avtonomnost slovenskega revolucionarnega delavskega gibanja, zagovarjal že v prvi polovici leta 1922.¹⁵⁸ Na potrebo po čimprejšnjem oblikovanju nove delavske stranke – tedaj še na podlagi ohranjene idejnopolitične individualnosti KPJ – pa je opozoril tudi na I. državni konferenci KPJ.¹⁵⁹ Njegovo opozorilo je bilo usklajeno z enako usmeritvijo vodstva KPJ v tujini (na Dunaju), s katerim se je tesneje povezal septembra 1921. Dunajsko vodstvo KPJ je namreč v drugi polovici oktobra dopustilo možnost njenega legalnega akcijskega sodelovanja z drugimi strankami, v okviru katerega naj bi komunisti vodili razredni boj organiziranega proletariata.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Filipič, *Politično delovanje Lovra Klemenčiča*, str. 45, 52.

¹⁵⁸ Filipič, *Politično delovanje Lovra Klemenčiča*, str. 46, 47.

¹⁵⁹ ARS AS 1551, t. e. 1, Zapisnik komisije za politično situacijo in naloge KPJ – na razširjenem plenumu KPJ na Dunaju, 11. 7. 1922, str. 4, 22.

¹⁶⁰ Filipič, *Politično delovanje Lovra Klemenčiča*, str. 44, 45.

V procesu, ki je od I. državne konference prek oblikovanja Zveze delovnega ljudstva vodil k ustanovitvi SSDL, pa je pri Klemenčiču dozorela odločitev, ki je bila za tedanjo prakso komunističnega gibanja zelo problematična.¹⁶¹ Svoj cilj o političnem zlitju celotnega delavskega gibanja je namreč uresničil na podlagi novega stališča, da je pri tem ilegalna in samostojna KPJ sploh odveč.¹⁶² Ta zanimiv, širok in izviren koncept, s katerimi se je slovensko komunistično vodstvo odpovedalo lastni organizaciji in lastni propagandi ter mednarodni komunistični ideologiji, je v tistem času predstavljal izjemo v evropskem in jugoslovanskem komunističnem gibanju. Vzbudil je ostro obsodbo komunistov drugod po državi, ki so ravno tedaj ustanovili svojo – narodnounitaristično usmerjeno NDSJ –, kot tudi nekaterih komunistov v Sloveniji.¹⁶³ To je slednjič privedlo do ukinitve SSDL, ko je – na strankini konferenci 15. aprila 1923 – prevladala strogo revolucionarna komunistična smer, ki je podpirala oblikovanje zgolj take zakonite delavske stranke, ki bi bila pod izključnim vodstvom KPJ. Na tej konferenci je bila izglasovana takojšnja vključitev dotedanje SSDL v NDSJ. Najbolj vidna predstavnika povezovanja komunističnega proletariata z nekomunističnim, Lovro Klemenčič in Vladislav Fabjančič, sta bila ob oblikovanju novega pokrajinskega vodstva KPJ v začetku maja 1923 razrešena svojih dotedanjih funkcij, julija pa so ju iz stranke izključili.¹⁶⁴

¹⁶¹ Filipič, *Politično delovanje Lovra Klemenčiča*, str. 45.

¹⁶² Filipič, *Politično delovanje Lovra Klemenčiča*, str. 45 (prim. tudi str. 48, 52); Pleterski-Božič, *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*, str. 51.

¹⁶³ Prunk, *Politika KP v Sloveniji 1922–1923*, str. 53, 54; isti, *Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani*, str. 218; Filipič, *Politično delovanje Lovra Klemenčiča*, str. 52–54. O narodnounitaristični usmeritvi NDSJ glej Perovšek, *Programi političnih strank*, str. 123, 125.

¹⁶⁴ Filipič, *Politično delovanje Lovra Klemenčiča*, str. 54–55; Pleterski-Božič, *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*, str. 51. – O nastanku in delovanju SSDL ter idejnopolitični usmeritvi, ki je tedanje slovensko pokrajinsko vodstvo KPJ vodilo k političnemu povezovanju s socialističnim delavskim gibanjem, glej v Mikuž, *Razvoj političnih strank*, str. 116–118; Prunk, *Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani*, str. 217–219; isti, *Politika KP v Sloveniji 1922–1923*, str. 53–54; Milenković, *Socialistička partija Jugoslavije*, str. 164–166; Pleterski-Božič, *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*, str. 50–51; Nikolić, *KPJ od Obznane do NRPJ*, str. 384–386; Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 1, str. 111, 114; Zečević, *Na zgodovinski prelomnici*, str. 141–142.

France Filipič je utemeljeno zapisal, da ni ne tedaj ne kasneje nihče v slovenskem komunističnem gibanju ocenil, »kako značilno so se zamisli, ki jih je predvsem razvijal Klemenčičev ustvarjalni duh, vgrajevale v kompleks problemov, ki so se porajali ob stalni konfrontaciji centralističnih in federalističnih konceptov, tako v upravljanju države kot v organizaciji političnega življenja«. ¹⁶⁵ Klemenčičeva »zamisel o široki proletarski fronti je zaradi ozkih razmer v KPJ, ki so jim tudi botrovala direktive kominterne, in zaradi položaja v slovenskem političnem življenju, v katerem se je večina političnih formacij bala kakršnega koli povezovanja s komunisti, morala doživeti zlom. Klemenčič je nerealno ocenil možnosti za uresničevanje svoje zamisli.« ¹⁶⁶ Na podlagi svojega razumevanja vprašanja enotne fronte proletariata je »žal, padel«, kot je v svojih spominih zapisal eden od tedanjih vodilnih članov Zveze komunistične mladine Jugoslavije (ZKMJ) v Sloveniji, France Klopčič; Klopčič je tako leta 1923 kot tudi kasneje, ko se je posvetil raziskovanju revolucionarnega delavskega gibanja na Slovenskem, obsojal pojav SSDL. Sicer pa je bil zanj Lovro Klemenčič »močna osebnost, z raznoterimi izkušnjami, resen politik«. ¹⁶⁷ Klemenčič je po izključitvi iz KPJ svojo politično pot nadaljeval v okviru Bernotove socialistične skupine in je vse do smrti v prometni nesreči z motornim kolesom leta 1928 »nenehno iskal novih poti in možnosti za organizacijo enotne delavske fronte mimo strankarskih razprtij in svetovno-nazorskih razlik«. ¹⁶⁸ Svoje narodnopolitične poglede je v kasnejših letih še dogradil in v narodnem vprašanju zagovarjal enaka stališča kot tedanji komunisti. ¹⁶⁹ Njegov

¹⁶⁵ Filipič, Politično delovanje Lovra Klemenčiča, str. 55.

¹⁶⁶ Filipič, Politično delovanje Lovra Klemenčiča, str. 54.

¹⁶⁷ Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 103.

¹⁶⁸ Filipič, Politično delovanje Lovra Klemenčiča, str. 60.

¹⁶⁹ Klemenčič je sredi dvajsetih let v Napreju objavil več tehtnih člankov o nacionalnem vprašanju, v katerih je opozarjal na pomembnost njegove rešitve z marksističnega vidika. Razvoj jugoslovanskih narodov je presojal s stališča zgodovinskega materializma in na tej podlagi poudarjal, da na Balkanskem polotoku živijo štirje različni, moderni slovanski narodi – Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari. Kot posebno versko skupino je opazil tudi »muslimanske Hrvate in Srbe« v Bosni in Sandžaku. Klemenčič sicer ni nasprotoval združitvi južnoslovanskih narodov v enoten narod v kasnejšem zgodovinskem razvoju, a ne na podlagi hegemonizma in centralizma. Zato je v zvezi z nerešenim nacionalnim vprašanjem v Kraljevini SHS zahteval enakopravnost in suverenost Slovencev, Hrvatov in Srbov, to je pravico do njihove sa-

sodrug¹⁷⁰ Fabjančič pa je politično udejstvovanje skoraj povsem opustil. Po oblikovanju novega vodstva KPJ v Sloveniji se je zaposlil kot mestni arhivar v Ljubljani in se nato uveljavil kot avtor številnih del iz njene lokalne zgodovine. Bil je tudi ploden sodelavec liberalnega časnika *Jutro* in med voditelji bojovniških organizacij na Slovenskem. Leta 1935 je na listi Dimitrija Ljotiča neuspešno kandidiral na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije.¹⁷¹

moodločbe, vključno s pravico do odcepitve in oblikovanja samostojne nacionalne države oziroma federativne združitve z drugimi narodi. Zagotovilo za dosledno uresničenje teh zahtev je videl samo v boju duhovno in organizacijsko enotnih jugoslovanskih delavcev in kmetov ter mednarodnega delavskega razreda, saj so za meščanstvo razredni interesi vedno višji od nacionalnih. To dokazuje tudi SLS, ki pod avtonomijo razume svojo strankarsko diktaturo in diktaturo klerikalne ideologije v Sloveniji. Klemenčič je spregovoril tudi o vprašanju Združene Slovenije. Slovenski delavski razred je mora zagovarjati »s parolo popolne nacionalne samoodločbe s pravico odcepiti se od države tlačiteljice in ustanoviti suvereno državo«. – »Proletarska stranka ne sme torej nemo zreti na nacionalno zatiranje Slovencev, pa najsi to zatiranje vrše italijanski fašisti, nemški hakenkrajclarji, srbski šovinisti ali pa prečanski orjunaši.« Ob tem mora slovenski proletariat tostran in onstran meje na pomoč pozivati tudi italijanski in nemški delavski razred. To bi posebej učinkovalo, če bi v Italiji ali Avstriji zmagala delavska demokracija, ki bi bila najboljše zagotovilo za popolno narodnostno svobodo. Celotna narodna politika delavskega razreda pa mora biti usklajena z njegovimi socialnimi interesi: odpravo kolonialnega kapitalističnega izkoriščanja in ureditvijo države po socialističnih načelih. – *Naprej*, IX, št. 27, 4. 7. 1925, Lovro Klemenčič, Vidovdanska razmišljanja, št. 28, 29, 31 in 32, 11. in 18. 7. ter 1. in 8. 8. 1925, Lovro Klemenčič, Nacionalna vprašanja in proletarski razred v Jugoslaviji in na Balkanu; X, št. 6, 6. 2. 1926, L. K. (Lovro Klemenčič), K vprašanju nacionalnega edinstva SHS, št. 8, 20. 2. 1926, L. K. (Lovro Klemenčič), Še nekaj o nacionalnem vprašanju v SHS.

¹⁷⁰ V dvajsetih letih so slovenski komunisti svoje strankarske tovariše in idejne so-mišljenike imenovali sodrug, sodružica. (Prim. Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 270)

¹⁷¹ Šorn, Vladislav Fabjančič, str. 220–222; Balkovec, »*Vsi na noge, vsi na plan*«, str. 165, 180.

Slovenski komunisti v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923

Z izključitvijo Lovra Klemenčiča in Vladislava Fabjančiča iz KPJ se je končala prva stopnja v razvoju pogledov slovenskih komunistov na nacionalni problem. V njej so slovenski člani KPJ po njihovi zaslugi prehodili pot od podcenjevanja narodnega vprašanja do njegove uveljavitve v svoji revolucionarni politični misli in praksi, utemeljeni v spoznanju jugoslovanske narodnostne različnosti, zahtevi po samoodločbi in federativni državni zvezi. To so bila prva, narode celostno uveljavljajoča stališča v KPJ. KPJ jih je sprejela šele kasneje, v že omenjeni razpravi o nacionalnem vprašanju, ki se je začela mesec in pol po ukinitvi SSDL.

Narodnofederalistična usmeritev, ki sta jo uveljavila Lovro Klemenčič in Vladislav Fabjančič, je med slovenskimi komunisti živela tudi po njunem odhodu iz KPJ. Nadaljeval jo je njun, v drugih idejnih in političnih vprašanjih najostrejši kritik, Dragotin Gustinčič,¹⁷² ki se je v tistem času začel stopnjevano poglobljati v nacionalni problem. Gustinčič je bil v tistem času eden najboljših slovenskih marksističnih teoretikov¹⁷³ in najvidnejša osebnost v slovenskem komunističnem gibanju dvajsetih let. Njegov prispevek pri razčlenjevanju narodnega vprašanja je France Klopčič označil takole:

¹⁷² O tem glej Gustinčič, *Enotna fronta proletariata*, str. 18–47; ARS AS 1551, t. e. 3, Bericht über den Zusammenbruch der kommunistischen Bewegung in Slowenien, str. 9–10, 12.

¹⁷³ *Glas svobode*, I, št. 15, 26. 7. 1923, uredniški uvod k članku K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji.

»Dragotin Gustinčič je bil prvi in najmočnejši mož med nami, ki je podiral stare nazore in uveljavljal nove.«¹⁷⁴ Z njegovo obravnavo narodne problematike se je v slovenskem komunističnem gibanju začela nova stopnja v oblikovanju njegovih nacionalnih stališč. Zaokrožila jo je prva velika slovenska marksistična razčlenitev nacionalnega vprašanja, sicer neobjavljena Gustinčičeva študija *Das nationale Problem der Slowenen*, ki jo je avtor dokončal leta 1933. Njeni vsebinski zametki so segali desetletje nazaj, ko se je Gustinčič na II. državni konferenci KPJ maja 1923 zavzel, naj KPJ upošteva gospodarske, kulturne in jezikovne razmere v Jugoslaviji in nasproti meščanskim strankam sprejme svoj širši, točno določen avtonomistični (federalistični) nacionalni program.¹⁷⁵

Gustinčič je potrebi po oblikovanju avtonomistično-federalističnega programa KPJ dajal največji pomen.¹⁷⁶ Poudaril jo je v Resoluciji o vprašanju zadnjih dogodkov v delavskem gibanju v Sloveniji (pojavo SSDL oziroma Klemencičevi politiki enotne fronte proletariata – op. J. P.), ki jo je konferenci predložil 12. maja 1923.¹⁷⁷ V resoluciji, v kateri je obenem predstavil še zgodovinski, gospodarski, socialni in politični razvoj na Slovenskem od sredine 19. stoletja dalje, so bili po njegovih besedah »v glavnem zajeti vsi problemi, ki zanimajo delavsko gibanje.«¹⁷⁸ Med drugim tudi nacionalni, saj je resolucija

¹⁷⁴ Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 213.

¹⁷⁵ ARS AS 1551, t. e. 2, Resolucija po pitanju poslednjih dogodjaja u radniškom pokretu u Sloveniji, str. 15, 16, 22. – Podobno stališče je na konferenci izrazil tudi sekretar PS KPJ za Slovenijo Jaka Žorga. Opozoril je, da KPJ/NDSJ zaradi svojega nejasnega stališča v vprašanju avtonomije na skupščinskih volitvah ni dosegla večjega uspeha. V Sloveniji si stojita nasproti centralistična JDS in avtonomistična SLS. KPJ mora to izkoristiti, razširiti zahtevo po avtonomiji in se zavzeti za Donavsko-balkansko federacijo. (Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 107; ARS AS 1551, t. e. 3, Razne beležke iz konference in koncepti poročil, m. f. LXXXIII/1100)

¹⁷⁶ ARS AS 1551, t. e. 2, Zapisnik konference KPJ, 7.–12. 5. 1923, str. 49.

¹⁷⁷ Besedilo resolucije je v deloma skrajšani in predelani obliki junija 1923 objavilo slovensko glasilo NDSJ Glas svobode. – Glej *Glas svobode*, I, št. 8, 9 in 11, 7., 14. in 28. 6. 1923, Delavsko gibanje v Sloveniji.

¹⁷⁸ ARS AS 1551, t. e. 2, Zapisnik konference KPJ, 7.–12. 5. 1923, str. 49. – Podobno je omenjeno resolucijo ocenil tudi eden od vodilnih članov KPJ, hrvaški komunist Gjuro Cvijić. 1. 6. 1923 je iz Berlina pisal Gustinčiču na Dunaj, da bi bilo dobro, če bi celoten »material o delavskem gibanju v Sloveniji (mišljena je Resolucija o vprašanju zadnjih dogodkov v delavskem gibanju v Sloveniji – op. J. P.)« poslal uredništvu Radnika v Chicagu, da bi se tiskal v Delavski Sloveniji. (AJ-507-KI-1923/117) Ali je do natisa Gustinčičeve resolucije v Delavski Sloveniji nato prišlo, nismo mogli ugotoviti, ker njenih izvodov za leto 1923 in večino leta 1924 knjižnične in arhivske

opozarjala, da je avtonomistična preureditev Jugoslavije nujna, posebej za Slovence, kar se – čeprav iz različnih razlogov – občuti pri vseh slojih. »Toda avtonomije, kakršne zahteva slovenska, hrvaška in muslimanska kapitalistična gospoda, bi delavskemu razredu povzročile še večjo škodo kot današnji strogi centralizem«. Zaradi nevarnosti, da bi bilo odločanje o pravici do združevanja in organiziranja v izključni pristojnosti »posameznih avtonomnih ali federativnih uprav, bi [namreč] to pomenilo samo uzakonitev sedanje ilegalne prepovedi ustanavljanja delavskih organizacij za celotno državo. Avtonomistične buržoazije tudi ne povedo,« je ugotavljala resolucija, »kaj razumejo pod besedo ‚avtonomija‘ ali ‚federacija‘, ta pojma pa sta lahko zelo široka in raztegljiva.« Zato mora KPJ poudariti svoj avtonomistični program, v katerega bo kot posebne pokrajine vključila Srbijo, Makedonijo, Kosovo z Metohijo, Črno goro s Hercegovino, Vojvodino, Hrvaško, morebiti Dalmacijo, in Slovenijo. Pri tem naj bi se bolj kot po narodnostnih ravnali po gospodarskih in socioloških merilih. To naj bi posebej veljalo glede treh glavnih narodnosti – slovenske, hrvaške in srbske. Na tako izvedenem avtonomističnem preoblikovanju jugoslovanske države bi slonela tudi kasnejša vzpostavitev pokrajinskih sovjetov. Zgodovinske meje bi bile pri omenjeni razdelitvi postranska stvar, pomembna pa bi bila točna razdelitev pristojnosti skupne (državne) uprave in pristojnosti lokalnih (avtonomnih) uprav.¹⁷⁹ Omenjena Gustinčičeva izključitev zgodovinskega načela kot odločujočega merila za avtonomistično preureditev Jugoslavije je bila posebej zanimiva zato, ker se je – kot je dobro opazila Desanka Pešič – pri opredelitvi posameznih avtonomnih enot opravnano na to, kar je odklanjal – zgodovinske meje. »Tako so se zgodovinske meje dejansko pokazale kot zelo pravično merilo za rešitev nacionalnega vprašanja in Gustinčič je, kot sicer tudi drugi slovenski marksisti, zelo

ustanove v Republiki Sloveniji ne hranijo. (O tem prim. tudi Munda, *Bibliografija slovenskega marksističnega tiska*, str. 21–22)

¹⁷⁹ ARS AS 1551, t. e. 2, Resolucija po pitanju poslednjih dogodjaja u radniškom pokretu u Sloveniji, str. 15–16. Prim. tudi *Glas svobode*, I, št. 11, 28. 6. 1923, Delavsko gibanje v Sloveniji, III. – Pri objavi navedenega dela resolucije *Glas svobode* kot posebne avtonomne pokrajine ni omenil Kosova z Metohijo.

zgodaj, ko so bili kriteriji za njeno avtonomiziranje ali federaliziranje še vedno neopredeljeni, anticipiral prihodnjo podobo jugoslovanske države.¹⁸⁰

Gustinčič je v svoji resoluciji posebej opozoril na narodno politiko SLS, ki z odločnimi avtonomističnimi zahtevami grozi, da bo še bolj zaslužnjila delavski razred. Komunisti njene nacionalistične politike nikakor ne morejo sprejeti. V vprašanju avtonomije morajo zagovarjati revolucionarno stališče in v Sloveniji, vsaj deloma, omejiti »vpliv klerikalcev, ki vse bolj poudarjajo to (avtonomistično – op. J. P.) parolo delavskim in kmečkim masam«. Kar zadeva SLS, je še poudaril, da imamo »opraviti z zelo močno, zelo nevarno, sijajno organizirano, bogato, agilno in sposobno kapitalistično stranko, s katero se ne more kosati nobena druga buržoazna stranka v Sloveniji, in ki bo v revoluciji najmočnejša braniteljica sedanjega družbenega reda«. Z njo je treba stopiti v boj, ne pa v prijateljske zveze, saj to pomeni samo Burgfrieden (medsebojni dogovor strank, da ne bodo agitirale druga proti drugi).¹⁸¹

Gustinčič je s svojo resolucijo vplival v toliko, da je II. državna konferenca sprejela sklep, naj Centralni partijski svet izpopolni in uskladi njeno resolucijo o Politični situaciji in najbližjih nalogah KPJ tudi »z ekonomsko analizo Slovenije iz referata tovariša Gustinčiča«. ¹⁸² Sicer pa, kot je zapisal v neobjavljenih Spominih, njegova resolucija »na konferenci (...) ni doživela nobene neposredne kritike. Ustvarila pa je nekako negotovost. Razni sodrugi so izražali svoje teorije, ne da bi se dotikali mojega predloga.« ¹⁸³ Pozabili ga niso le v Sloveniji, saj je

¹⁸⁰ Pešič, *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 144.

¹⁸¹ ARS AS 1551, t. e. 2, Resolucija po pitanju poslednjih dogodjaja u radniškom pokretu u Sloveniji, str. 10, 13, 17. Prim. tudi *Glas svobode*, I, št. 9, 14, 7. 1923, Delavsko gibanje v Sloveniji, II. Pojasnilo o pojmu Burgfrieden glej v Gustinčič, *Enotna fronta proletariata*, str. 16–17.

¹⁸² ARS AS 1551, t. e. 2, Beschluss der Konferenz über das Referat über die politische Situation.

¹⁸³ Gustinčič, *Spomini, II/IIIa*, str. 81. V Spominih, ki jih je pisal v letih 1959–1964, je Gustinčič kritično ocenil svoje tedanje zavzemanje za avtonomistično preureditev jugoslovanske države. Menil je, da v marksističnem smislu ni bilo dovolj radikalno. »Ta moja teorija je seveda bila napačna,« je zapisal, »ker je nasprotovala marksistično-leninistični teoriji [o] samoopredelitvi narodov do odcepitve od države«. (Prav tam) Sicer pa se je v Spominih še večkrat ustavil tako pri nacionalni politiki KPJ, nacionalni politiki njene pokrajinske organizacije v Sloveniji in pogledih Kominterne na jugoslovanski problem kot tudi pri svojih narodnopolitičnih stališčih

kmalu zatem slovensko pokrajinsko vodstvo KPJ izrazilo željo, naj bi sklepe, ki jih je sprejela konferenca, posredovali tudi širšemu članstvu. Jaka Žorga je v pismu, ki ga je 26. maja 1923 iz Ljubljane poslal Gustinčiču na Dunaj, prosil, »da se izroči s. Bazniku (Ivan Baznik – op. J. P.) sklepe Dunajskega kongresa (II. državne konference KPJ – op. J. P.), da lahko skličemo i.[legalne] org.[anizacije] in jih seznanimo z našimi sklepi«. ¹⁸⁴ Ko so jih prejeli, so v Sloveniji z nezadovoljstvom ugotovili, da resolucija II. državne konference o Politični situaciji in najbližjih nalogah KPJ ni usklajena z Gustinčičevo. Zato mu je Žorga 6. julija 1923 na Dunaj sporočil, da omenjena resolucija ni oblikovana tako, kot so se dogovorili, »in mi je ne moremo osvojiti kot sklep dunajske konference«. Pristavil je še, da se je Pokrajinski svet KPJ za Slovenijo odločil izdelati svojo »tozadevno resolucijo (...) in [jo] bo predložil kot manjšinski predlog Vam (dunajskemu vodstvu KPJ – op. J. P.) in C. I. O. (Centralnemu izvršilnemu odboru KPJ – op. J. P.)«. ¹⁸⁵

* * *

Slovenski komunisti v razpravi o nacionalnem vprašanju, ki jo je 31. maja 1923 začelo beograjsko glasilo NDSJ Radnik-Delavec, ¹⁸⁶ najprej niso sodelovali.

v dvajsetih letih. Njegova predstavitev tedanjih pogledov na nacionalno vprašanje v slovenskem, jugoslovanskem in mednarodnem komunističnem gibanju, razen posameznih značilnosti glede frakcijskih razhajanj med jugoslovanskimi komunisti, povezanih z nacionalnim problemom, ne presega doslej že znanih ugotovitev, dostopnih v zgodovinske literaturi. Glej Gustinčič, *Spomini, II/IIIa*, str. 95–100, 105–116, 118–120; *II/4*, str. 16–19, 20–29, 24 (pravilno 34), 41, 65–68, 72–73, 81–83, 100–102, 158–160, 202–203, 205, 215–215, 220–221. – Na Gustinčičeve Spomine, ki jih hrani Biblioteka SAZU, me je prijateljsko opozoril kolega prof. dr. Peter Vodopivec, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

¹⁸⁴ AJ KI 1923/31, [str. 1].

¹⁸⁵ AJ KI 1923/40, [str. 1].

¹⁸⁶ Glej *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 39–42. – O razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923, vlogi slovenskih komunistov v njej in III. državni konferenci KPJ glej podrobneje Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 129–192; Perovšek, *Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda*, str. 17–43; isti, *O volji po nacionalni suverenosti*, str. 215–220; isti, *Pogledi slovenskih marksistov na črnogorsko vprašanje*, str. 7–20; Pleterski, *Studije*, str. 300–303; isti, *Narodi, Jugoslavija, revolucija*, str. 191–204; Vlajčić, *Revolucija i nacije*, str. 73–84; ista, *KPJ i problemi revolucije*, str. 87–89, 178–181; ista, *Jugoslovenska revolucija i nacionalno pitanje*, str. 109–115, 141–148; Pešić, *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 82–197; Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 253–340; *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 271–273. Izvirno teoretsko poli-

Začetna usmeritev razprave je namreč skladno z dogmo o »čistem« razrednem boju izhajala iz ocene, da so nacionalni problemi posledica propagande »plemenskih« buržoazij, in teorije narodne enotnosti ni načenjala.¹⁸⁷ Izjemo je predstavljal le anonimni avtor iz Velesa, ki je poudaril, da v Jugoslaviji živi deset zatiranih narodov, in je dvomil o upravičenosti ideje o enem jugoslovanskem narodu.¹⁸⁸ Taka usmeritev je vplivala na zadržanost tistih sil, ki so bile sposobne videti posebnosti jugoslovanskih narodov in so se bile pripravljene zavzeti za njihovo emancipacijo in priznanje.¹⁸⁹ Med slovenskimi komunisti je namreč dejavno obstajala volja po obravnavi nacionalnega vprašanja. Kot primer lahko navedemo člane organizacije NDSJ na Jesenicah, ki so 26. junija 1923 posebej razpravljali »glede centralizma in autonomizma«.¹⁹⁰ Dober teden dni kasneje pa je ljubljanski Glas svobode zagovarjal (balkansko) federativno zvezo, v kateri bi »vsak narod in vsako pleme« imelo državnopravno samostojnost (*»svojo lastno državo«*), federacija pa bi obsegala Slovenijo, Hrvaško, Srbijo, Bosno, Makedonijo, Bolgarijo, Grčijo, Romunijo in Albanijo.¹⁹¹

Vstop slovenskih komunistov v razpravo je potekal postopno. Najprej je narodno problematiko v predavanju, ki ga je imel junija 1923 v jugoslovanskem marksističnem Dijaškem klubu na Dunaju, obravnaval Dragotin Gustinčič; Gustinčič je na Dunaju, kamor ga je povabilo vodstvo KPJ v tujini, deloval od januarja 1923. Njegovega predavanja so se udeležili vidni jugoslovanski komunisti, med njimi tudi Kosta Novaković in Pavle Pavlovič. Gustinčič je v svojem nastopu podprl federalistično usmeritev, ki sta ji Novaković in Pavlovič odločno nasprotovala. Kot je zapisal v zaključnem delu razprave, so namreč tedaj v KPJ »imeli (...) dve tendenci:

tično gradivo, nastalo v času omenjene razprave, glej v zborniku *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 39–409.

¹⁸⁷ Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 254–256.

¹⁸⁸ Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 132–133.

¹⁸⁹ Lukač, *Slovenački komunisti u naporima*, str. 39.

¹⁹⁰ ARS AS 1533, Mlakar Janez, Originali zapisnikov Nezavisne radničke partije Jugoslavije, podružnica Jesenice, 1923–1924. Članski sestanek, 26. VI., [str. 1].

¹⁹¹ *Glas svobode*, I, št. 12, 5. 7. 1923, Začetek odločilnega boja. Glej tudi Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, I, str. 136.

srbijansko, t. j. centralistično, kateri je bilo ‚narodno edinstvo‘ nedotakljivi aksiom in pa izvensrbijansko: federalistično, katere se ni upal nikdo javno izpovedovati in še manj učiti«. Gustinčič je storil prav to in ob tem dokazoval, da so Slovenci, Hrvati in Srbi ravno tako narodi zase kot Nemci, Madžari, Romuni, Albanci in drugi narodi v Jugoslaviji. To je »vzbudilo v diskusiji splošno skepso in se je šele počasi udomačilo«. Pavlovič pa je od Gustinčiča izrecno zahteval, da svoje predavanje objavi, »češ da ne bi pozneje oporekal svojim izvajanjem ali njih negiral«. ¹⁹² Gustinčič je to tudi storil.

Odzivi na Gustinčičevo predavanje in tedanja usmeritev v razpravi so pokazali, da je bila unitaristična in centralistična usmeritev v KPJ močno zakoreninjena. Njeno popolno nasprotje so zato bila stališča, ki jih je o nacionalnem vprašanju sprejel Pokrajinski svet KPJ za Slovenijo na svoji seji 22. julija 1923 v Ljubljani. Na seji, na kateri Gustinčič ni bil navzoč, ¹⁹³ je poročevalec k drugi točki dnevnega reda Politična situacija in nacionalno ter agrarno vprašanje, Grum, kritično obravnaval odnos KPJ do narodnega vprašanja. Ocenil je, da je bila KPJ do konca leta 1920 radikalna socialnodemokratska stranka, ki v »nacionalnem vprašanju ni zavzela nigrdar (nikdar – op. J. P.) pravega točno določenega stališča. Svoje stališče k temu moramo opirati na sledeče tri točke: Baselski kongres, Čikaški kongres in ustava RSF-SR. Ravno tako je važna za nas parola del.-kmeč. vlada. (...) Nacionalnega vprašanja ne moremo več študirati,« je poudaril, »moramo pred maso takoj z jasnimi odkritimi parolami.« ¹⁹⁴

Na seji, ki je bila posebnega pomena ne samo za slovensko, temveč za delavsko gibanje vse Jugoslavije, so bila sprejeta stališča, ki jih je KPJ v svoji nacionalni

¹⁹² *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 351. – Opozarjam, da se je izraz »srbijanski« (tudi »Srbijanec«) pojmovno navezoval na politični prostor nekdanje Kraljevine Srbije.

¹⁹³ Sprva je bilo predvideno, da bo Pokrajinski svet v posebni (7.) točki dnevnega reda obravnaval nacionalno vprašanje, poročevalec k tej točki pa naj bi bil Gustinčič. Gustinčič bi se moral za sejo »tozadevno pripraviti, materjal[,] resolucije itd.«, v Ljubljani pa bi moral biti 21. 7. 1923. Gustinčič očitno ni pravočasno prispel v Ljubljano. (AJ KI 1923/38, [str. 2])

¹⁹⁴ ARS AS 1551, t. e. 2, Protokol P. S. S. KPJ za Slov[senijo], str. 3, 4.

politiki uveljavila šele nekaj let kasneje.¹⁹⁵ Izjema je bilo le spoznanje, da so Slovenci, Hrvati in Srbi posebni narodi, kar je, ob podpori federalističnemu stališču, kasneje poudarila tudi III. državna konferenca KPJ. Prodrlo pa ni stališče slovenskih članov KPJ, ki so že tedaj zagovarjali narodno individualnost Makedoncev in priznavali državnopravno zasebnost Črne gore. Pokrajinski svet KPJ za Slovenijo je o nacionalnem vprašanju v svoji Politični resoluciji (njeno oblikovanje je Žorga napovedal v pismu Gustinčiču že 6. julija 1923) zapisal: »Pri današnjem položaju delavskih in kmečkih množic v nesrbskih pokrajinah in če sploh želimo med njimi delovati, je edino možno stališče, da zahtevamo široko federacijo v smislu ruske sovjetske ustave. Mi moramo čisto konkretno zahtevati samostojnost Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Črne gore v okviru Podonavsko-Balkanske federacije. (To zaradi tega, ker Slovenija gravitira k Trstu in Avstriji, Hrvaška, Vojvodina in sev. Srbija k Donavi; Dalmacija in del Hrvatske, Bosna in Hercegovina, Črna gora, Južna Srbija in Makedonija na Solun). Danes se vsa ta štiri plemena čutijo kot samostojni narodi (Srbi, Hrvati, Slovenci in Makedonci) in to njihovo prepričanje mora biti danes za nas odločilno, medtem ko mi filološko razpravo o tem ali smo en ali štirje narodi, prepuščamo malomeščanskim profesorjem in politikantom. Mi tudi odklanjamo vse zgodovinske in državnopravne programe, Veliko Srbijo, Veliko Hrvaško itd., ker so v nasprotju z nacionalnim principom. Donavsko-balkanska federacija delavskih in kmečkih republik, v katerih okvirih bodo imeli po vzoru ruske federacije vsi narodi popolno samostojnost v lastni državi, to je edina mogoča konkretna parola KPJ.« Pokrajinski svet je obenem še obsodil nejasno dejavnost Izvršilnega odbora KPJ v narodnem vprašanju in zahteval, da se pred državno konferenco NDSJ, sklicano za čas od 9. do 11. septembra 1923 v Beogradu, sestane plenum KPJ. Kot prvo točko njegovega dnevnega reda je predlagal obravnavo narodnega vprašanja.¹⁹⁶ Pismo s to zahtevo je poslal Centralnemu izvršilnemu odboru KPJ

¹⁹⁵ Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 136.

¹⁹⁶ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 72, 71.

1. avgusta 1923.¹⁹⁷ Pred tem, 25. julija 1923, je tako že ravnala slovenska pokrajinska organizacija NDSJ. Centralnemu komiteju NDSJ v Beogradu je predlagala, naj se na dnevni red prihodnje strankine konference, ki naj se skliče kot njen kongres, postavi tudi točka o nacionalnem vprašanju.¹⁹⁸

Obsodbi Izvršilnega odbora KPJ ni oporekal tudi Gustinčič, ki je 1. avgusta 1923 z Dunaja pisal sekretarju Pokrajinskega sveta Jaki Žorgi. Sporočil mu je, da bo Politično resolucijo PS KPJ za Slovenijo prevedel v nemški jezik in jo predložil (verjetno tako vodilnim organom KPJ kot pristojnim organom Komunistične internacionale – op. J. P.). Menil je, da bo na splošno napravila dober vtis in da je »gotovo (...) tudi vaša kritika I. O. na svojem mestu«. Opozoril pa je, da PS zahteva »nemo-goče stvari. Res je, da nima stranka izdelanih še vsepolno stališč, t.[ako] n. pr.: o narodnostnem vprašanju, o agrarnem vprašanju, enotni fronti, kmetski in delavski vladi i. t. d. Toda če vi mislite, da se dajo ta stališča kar tako iz rokava stresti, se zelo motite.« Gustinčič se je očitno zavedal, da komuniste na programsko politični ravni čaka še obilo dela. Pojasnjeval je, da je »sploh malo naših strank na svetu, ki bi imele izdelana ta stališča, dasi so mnogo močnejše od naših in dasi imajo druge delovne moči v svojih vrstah kakor pa mi«. Ob tem se je posebej ustavil pri razpravi o nacionalnem vprašanju, ki je že dva meseca potekala med jugoslovanskimi komunisti. »Čitaj samo članke, ki jih publicira Radnik o narodnostnem vprašanju,« je zapisal, »pa boš videl, kolika mizerija vlada v našem marksizmu in poznavanju jugoslovanskih razmer. Jaz gotovo srčno želim in od svoje strani tudi pomagam, da bi se ta vprašanja do prihodnjega kongresa rešila, toda prav malo verujem v to mogočnost. Ako torej vi mislite, da se dajo ta vprašanja rešiti na prihodnjem plenu[mu], se vsekakor strašno motite! Mi bomo srečni, če bodo letos za silo pod streho, a prihodnje leto jih bomo gotovo popravljali.«¹⁹⁹

¹⁹⁷ Lukač, *Radniški pokret i nacionalno pitanje*, str. 109.

¹⁹⁸ ARS AS 1551, t. e. 2, Die Vorschläge der provinziellen politischen Organisation der UAPJ in Ljubljana dem Zentralkomitee der UAPJ in Belgrad, str. 1.

¹⁹⁹ ARS AS 1551, t. e. 2, Pismo Dragotina Gustinčiča Ivanoffu (Jaki Žorgi), 1. 8. 1923, [str. 1].

V dneh, ki so potekli med sejo PS KPJ za Slovenijo in Gustinčičevim pismom, je za Radnikom-Delavcem razpravo o nacionalnem vprašanju začelo tudi slovensko glasilo NDSJ Glas svobode.²⁰⁰ 26. julija 1923 je pod naslovom K problemu narodnega vprašanja v Jugoslaviji objavilo prvi del predavanja, ki ga je Gustinčič junija imel na Dunaju. Objava Gustinčičevega predavanja (odslej članek) je sovpadala z veliko zavzetostjo, ki so jo tedaj v slovenskem delu KPJ pokazali, ko je politični premislek zadeval nacionalni problem.

Bralca je v Gustinčičev članek uvajal uredniški uvod, v katerem so bili navedeni glavni narodnopolitični poudarki iz Politične resolucije PS. »Za nas je merodajno, in tega najbolj zagrizeni centralist zanikati ne more,« je zapisalo uredništvo, »da se danes čutijo tako Slovenci kakor Hrvati, Makedonci in Srbi za posebne narode. Ker v narodnem vprašanju, poleg gospodarskih resnic, kulturnih in zgodovinskih momentov igra prepričanje odločilno vlogo, je za nas to prepričanje merodajno.« Poudarjena je bila tudi zamisel Podonavsko-balkanske federacije delavsko-kmečkih republik.²⁰¹

Na začetku svojega članka je Gustinčič razpravljajl o vzrokih nacionalnih bojev. Glavnega je videl v gospodarskih odnosih, kar najbolj nazorno kaže kapitalizem, ki mora zaradi svoje nepotešljive želje po čim večjem dobičku iskati vedno nove vire surovin in nove trge ter v svojem razvoju prehajati državne meje proti volji drugih narodov. Da si utrdi nove meje, mora podjarmljenim narodom kratiti njihove pravice in zahtevati njihovo asimilacijo oziroma denacionalizacijo. Neizogibnost nacionalnih bojev je v kapitalizmu še toliko večja, ker je za vsako kapitalistično državo potrebna določena »ekonomska enota, t. j. gotov teritorialni sistem, katerega meje se skoro nikoli ne ujemajo z mejami ene same narodnosti, t. j. vseh onih ljudi, ki hočejo biti en narod«. Zato je treba za ureditev nacionalnih vprašanj odpraviti dobiček, to je ustvariti socialistični družbeni red.²⁰²

²⁰⁰ Za Glasom svobode – izhajal je v Ljubljani – je 9. 8. 1923 razpravo o nacionalnem vprašanju začelo tudi hrvaško glasilo NDSJ Borba, ki je izhajalo v Zagrebu. – *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 89.

²⁰¹ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 74.

²⁰² *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 75–76.

Gustinčič je menil, da bo socializem najbolj popoln, ko bo ves svet ena gospodarska enota. Ker pa ni možno skočiti v »dovršeni komunizem«, je treba preživeti daljše ali krajše obdobje polkapitalizma oziroma državnega kapitalizma. Zato morajo »proletarske skupine« ustvariti svoje države, ki bodo čim popolnejše gospodarske enote. A ker se gospodarske enote nikoli ne ujemajo z narodnostnimi mejami, mora delavski razred najprej ustvariti take gospodarske enote, ki se geografsko in gospodarsko ujemajo v celoto, in šele nato v njih poskusiti urediti narodno vprašanje. To bo lahko storil, ker ne išče nobenega dobička, in zato izgubi narodno vprašanje v delavski državi svoj razredni značaj. Poleg tega pa bo imel »v svojem kmečko-delavskem sistemu, v delavsko-kmečki upravi države sposoben instrument za ureditev narodnostnega vprašanja«. ²⁰³

Gustinčič se je nato vprašal, ali je Jugoslavija takšna gospodarska enota, v kateri bi lahko rešili obstoječe narodnostne in gospodarske razmere. Odgovoril je, da ni, ker posamezni deli države težijo v troje različnih smeri in ker ni »gospodarska enota po svojem gospodarskem in kulturnem razvoju«. Nato se je vprašal, ali je Balkan taka enota, ki bi jo lahko vzeli za podlago reševanja jugoslovanskih narodnostnih in gospodarskih vprašanj. Tudi na to vprašanje je odgovoril nikalno. Balkan je sicer geografska enota, če to zadeva ozemlje južno od Donave, Save in Kotorja. Njegovo najbolj naravno središče bi bil Solun. Gospodarsko je enota tudi z Romunijo. Vendar »k tej gospodarski enoti ne gravitira niti Slovenija, niti Hrvatska, niti Vojvodina, a v koliko bi hotela v tako gospodarsko enoto vstopiti danes sama Bosna, je šele vprašanje«. Poleg tega je v vsej Evropi gospodarsko najmanj razvito območje, in koliko je sposoben, da se v bližnji prihodnosti sam preoblikuje v federacijo socialističnih republik, bi mogla pokazati šele natančnejša gospodarska in kulturna analiza, ki jo bo vsekakor potrebno izvesti. Vprašljivo je tudi, koliko bi mogel siromašni Balkan brez delavstva v industrijskem smislu »vzdržati revolucijo in ubraniti svojo socijalistič-

²⁰³ Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 76–77.

no federacijo brez direktne in stalne pomoči srednjeevropskega industrijalnega proletarijata«. ²⁰⁴

Za rešitev perečih nacionalnih in gospodarskih vprašanj je bila po Gustinčičevem mnenju najbolj primerna Podonavsko-balkanska (Sudobska) gospodarska enota, pod katero je razumel ozemlje med Krkonoši, Karpati, Črnim, Egejskim in Jadranskim morjem in jo kratko imenoval Sudoba (*Sudeti-Donava-Balkan*). To bi bila federacija, ki bi obsegala tedanjo Češkoslovaško, Avstrijo, Madžarsko, Jugoslavijo, Romunijo, Bolgarijo, Grčijo in Albanijo, grške otoke v Egejskem morju in pozneje morda tudi Carigrad. ²⁰⁵

Sudobo si je Gustinčič zamišljal kot federacijo nacionalnih delavsko-kmečkih republik, ki bi jo na jugoslovanskem območju sestavljale Slovenija, Hrvaška z Dalmacijo ali brez nje, Bosna, Srbija izpred balkanskih vojn, Črna gora (morebiti še s Hercegovino in južno Dalmacijo), Kosovo in Metohija skupaj z Albanijo ter Makedonija. Skupne zadeve sudobskih republik bi bile težka industrija, pridobivanje industrijskih surovin, železnice, vodne in suhe poti, proletarska prosveta, obramba, zunanja politika in zunanja trgovina. Druga področja družbenega in političnega življenja – ljudska prosveta, kmetijstvo, socialna in verska vprašanja, policija itd. – bi bila v okviru socialističnih načel prepuščena posameznim nacionalnim republikam. Le-te ne bi bile »ustvarjene toliko po ozemljih posameznih jezikov, temveč po svojih naravnih gospodarskih mejah in po željah posameznih skupin, po kulturnih stopinjah itd., torej po gospodarskih in socijoloških principih«. Gustinčič je bil prepričan, da bi lahko s primerno izvedbo omenjenih načel preprečili vse narodnostne nesporazume, »ki se pojavljajo danes med buržoazijami v neprirodno centraliziranih kapitalističnih državah, kakor n. pr. v Jugoslaviji, v Romuniji in Češkoslovaški. Taka razdelitev gospodarskih enot, ki ni nikaka razdelitev posameznih narodnosti in jezikov, ki ostanejo nepretrgane skupine na sudobskem ozemlju in torej prava komasacija narodnosti in kultur, bo pravi mirotvorni faktor v notranjosti

²⁰⁴ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 77.

²⁰⁵ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 78.

zveze sudobskih kmečko-delavskih republik. Posamezne nacije ne bodo torej nikjer pretrgane s carinskimi in kulturnimi mejami tako, da se bo lahko vsaka kulturna enota na vsem sudobskem teritoriju nemoteno po svoji lastni volji in svojem lastnem nacionalnem okusu kulturno razvijala.« To bo zagotavljal institut sporazuma posameznih sudobskih narodov, ki se bodo skladno s svojimi interesi dokončno dogovorili o medsebojni ozemeljski razdelitvi. Njen glavni cilj je, da se z njo »ubije imperijalistični duh posameznih narodov in plemen, kakor n. pr. češkega v Češkoslovaški, srbskega v Jugoslaviji itd.«²⁰⁶

Gustinčič se je ustavil tudi pri vprašanju narodnostnih manjšin v posameznih sudobskih republikah. Zatrdil je, da v Sudobi manjšinskega vprašanja ne bo, ker bo to onemogočil sistem delavsko-kmečke ustave, ki pomeni največjo in najbolj popolno avtonomijo občin in podobnih upravnih združenj. Poleg tega bo narodne manjšine posebej ščitila osrednja oblast. Predvsem pa bodo problematiziranje položaja narodnostnih manjšin preprečili socialistični družbeni odnosi, po katerih se bodo pripadniki različnih narodnosti, živeči na istem ozemlju, med seboj cenili in spoštovali. »Če bosta obstojala v eni in isti nacionalni republiki ali v delu take republike dva jezika, tedaj se mora zahtevati, da se obe narodnosti učita v enaki meri drug jezik«. Samo tedaj, ko se bodo pripadniki različnih narodnosti neposredno sporazumevali ter spoznavali kulturo in navade drug drugega, bodo izginili predsodki o kulturah manjšin, o privilegiranih in podrejenih kulturah. »Zahtevam torej, da se učijo na Češkem vsi Čehi tudi nemško in vsi Nemci v ravno isti meri tudi češko; da se učijo v Julijski Krajini vsi slovenski delavci in kmetje tudi italijanski jezik in vsi italijanski delavci in kmetje v isti meri tudi slovenski jezik; da se učijo na Kosovu vsi Srbi arbanaški (albansko – op. J. P.) in vsi Arbanasi (Albanci – op. J. P.) v isti meri tudi srbski itd., itd.« Gustinčič je spregovoril še o posredovalnem jeziku večnarodne sudobske federacije. To naj bi bila nemščina, ki je že sedaj posredovalni jezik v Srednji Evropi. Vendar naj ne bi imela značaja »dr-

²⁰⁶ Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 79, 80.

žavnega« ali »uradnega« jezika. Učenje nemškega jezika bi bilo sicer obvezno v vseh šolah sudobske zveze, »ali kdor bo hotel občevati s centralo v svojem materinem ali nekem drugem jeziku, ta bo to lahko delal brez vsake težkoče.«²⁰⁷

Čeprav je Gustinčič na tem mestu izjavil – »in tu smo že na koncu našega problema«, je pred zaključkom svojega prispevka spregovoril še o taktiki KPJ v narodnem vprašanju. Opozoril je, da rešitev jugoslovanske narodne problematike prehaja meje Kraljevine SHS, saj je vprašanje, ki zadeva Sudobsko federacijo. A dokler je srednjeevropski in balkanski delavski razred ne bo vzpostavil, mora KPJ – jasno poudarjajoč svoj (federativni) program državne ureditve – brezpogojno podpirati avtonomistična prizadevanja posameznih jugoslovanskih narodov (Hrvaška, Slovenija, Bosna, Črna gora) oziroma njihova prizadevanja za odcepitev (Makedonija, Vojvodina), »tudi tedaj, ka[da]r izgleda, da je to interes dotičnih lokalnih buržuazij«. Poleg tega mora prebuditi nacionalno zavest pri posameznih podjarmljenih narodih, npr. pri Albancih na Kosovu in v Metohiji. Zahtevati mora šole v njihovem jeziku, da jih lahko »na ta način hitro civiliziramo«. Prav tako mora podpirati zahteve Nemcev in Madžarov za njihove šole in druge narodnostne pravice. »Take naše pomoči ne smejo biti samo manever, temveč popolnoma iskrene. Ravno tako velja tudi glede Makedonije, pa naj prihajajo ta vprašanja s strani ‚Makedonstvujušćih‘ ali druge buržuazije, ali pa s strani kmetov samih. Seveda vse to pod sledečim pogojem: *Da se vsa ta vprašanja vedno gledajo s stališča Sudobske federacije in ob vsaki priliki dovajajo v zvezo s to temeljno mislijo.*«²⁰⁸

Gustinčičeva zamisel Sudobske federacije je naletela na kritičen odziv, saj so mu očitali, da razmišlja o dolgoročnih in splošnih stvareh, ne govori pa o konkretnih notranjih (jugoslovanskih) problemih.²⁰⁹ Zato je v odgovoru na kritike pred jugoslovanske komuniste postavil popolnoma konkretno zahtevo: »Mi moramo kon-

²⁰⁷ Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 80–81.

²⁰⁸ Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 81, 82.

²⁰⁹ Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 143.

statirati stvari, kakršne so v resnici, in izhajati iz njih. Ne to kar želimo – narodna enotnost – ampak to, kar obstaja – mnogonarodnost v Jugoslaviji – to je za našo politiko merodajno. (...) Za ‚narod‘ ali ‚narodnost‘ ni prava karakteristika niti jezik, niti državnost, niti vera, niti rasa, ampak je za to sigurno neizogibno potrebno eno, in to je volja.« KPJ mora upoštevati obstoječe razmere in Črnogorcem, če na primer zahtevajo svojo republiko ali avtonomijo, le-to dati, čeprav so po jeziku in krvi čistejši Srbi od vseh Srbov. Ustavil se je tudi pri srbskih komunistih. Menil je, da morajo posvetiti več pozornosti jugoslovanskim gospodarskim in kulturnim razmeram in se bolj poglobiti v tok federalističnih idej.²¹⁰

Z vstopom slovenskih komunistov v razpravo o nacionalnem vprašanju je le-ta dobila širšo problemsko vsebino. Poudarjena sta bila mnogonacionalni značaj jugoslovanske skupnosti in zahteva po federativni državni ureditvi.²¹¹ To stališče, ki so ga prvi zagovarjali v slovenskem delu KPJ, z nekajdnevno razliko pa v Radniku-Delavcu še anonimni avtor iz Čačka,²¹² je med jugoslovanskimi komunisti prevladalo šele v drugi stopnji razprave. Utemeljila jo je študija Sime Markovića Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma, ki je izšla septembra 1923.²¹³ O študiji bomo spregovorili kasneje, pomembno pa je opozoriti, da je še pred njenim izidom oziroma v času, ko je izšla, stališče o mnogonarodni federativni jugoslo-

²¹⁰ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 116, 117.

²¹¹ Zanimivo je, da so ob omenjenih stališčih slovenski komunisti menili, naj bo poveljevalni jezik Proletarskih akcijskih čet (PAČ), ilegalnih vojaških enot KPJ v Sloveniji, srbohrvaški oziroma »SHS«. Tako so 30. 8. 1923 zapisali v Pravilih PAČ za Slovenijo. To so utemeljili z naslednjimi razlogi: »1.) Ogromna večina naroda in naravno tudi proletariata je srbo-hrv. narodnosti. 2.) sodrugom ki imajo odslužiti vojaščino je s tem dana možnost napredovanja v čin in s tem prilika za čim natančnejše izučenje buržuazne armade, ter vršenja antimilitaristične propagande. 3.) vsem vrnivšim se iz vojaške službe je omogočeno takojšnje sodelovanje. 4.) v slučaju resnejših dogodkov je lahko zanesti zmešnjavo med vojaške sile in takojšnja skupna akcija z prestopivšim na našo stran (...). 5.) Ker se lahko poslužujemo vojne literature (...) in vojnega znanja sploh.« (ARS AS 1551, t. e. 2, Pravila organizacije Proletarskih akcijskih čet za Slovenijo, 30. 8. 1923, IX, Komandni jezik) O PAČ glej Klopčič, *Kritično o slovenskem zgodovinopisju*, str. 412–414; isti, *Desetletja preizkušanj*, str. 117–123; Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja, 1*, str. 116–117, 130, 131, 169–173; isti: *Proletarske akcijske čete*, str. 372.

²¹² Članek, v katerem je anonimni avtor iz Čačka zelo udarno zagovarjal jugoslovanski narodni pluralizem in federativno državno ureditev, je v Radniku-Delavcu izšel 29. 7. 1923. – *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 85–89.

²¹³ Pešič, *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 86 in op. 9 na tej strani.

vanski državi v Glasu svobode našlo mesto tudi v pripevkah, ki niso bili vključeni v razpravo o nacionalnem vprašanju. To sta pokazala članka, ki ju je Glas svobode objavil 9. avgusta in 20. septembra 1923. V prvem članku, Tisin duh in boj proti njemu, je Glas svobode Slovence in Hrvate nedvoumno razumel kot samostojna naroda. O NDSJ pa je zapisal, da je edina stranka, »v kateri se bore skupno kmetje in delavci vseh narodov Jugoslavije proti današnjemu velesrbskemu centralističnemu režimu za federativno zvezo balkanskih kmečko-delavskih republik«. Sestavljale naj bi jo Slovenija, Hrvaška, Vojvodina, Srbija, Bosna, Makedonija, Črna gora in Bolgarija, »ki bodo popolnoma samostojne države«. Le tiste stvari, »ki so važne za vse skupaj, kakor obramba republike, zunanja trgovina, železnice itd., bo opravljala centralna vlada, ki bo sestavljena iz zastopnikov posameznih republik«. ²¹⁴ Drugi članek, Proti fašistovskim napadom – delavska obramba, pa je posebej obračunaval s centralističnim in hegemonističnim beograjskim režimom. Le-ta »postopa s Slovenci, Hrvati in Muslimani kakor z državljani druge vrste, (...) ne prizna Makedoncem niti najosnovnejših narodnih pravic [... in] preganja narodne manjšine (Nemce in Madžare)«. Zato so se mu uprlega gibanja zatiranih nesrbskih narodov (ne le Slovencev in Hrvatov, temveč tudi Makedoncev in Muslimanov! – op. J. P.), ki jih hoče streti z Organizacijo jugoslovenskih nacionalista (Orjuno) in SRNAO. Članek se je osredotočil na Orjuno, bojno organizacijo »monarhistično-militarističnega režima beograjske porodice (vladarske hiše Karađorđević – op. J. P.), ki zastopa cilj velesrbske Jugoslavije, kjer bi imela hegemonijo srbska buržoazija in bi Slovenci, Hrvati, Muslimani ter Makedonci bili skupaj z ostalimi narodnimi manjšinami – čeprav tvorijo ogromno večino prebivalstva – le nekake vrste helotje ali državljani z vsemi dolžnostmi, pa brez usakih pravic«. ²¹⁵

²¹⁴ Glas svobode, I, št. 17, 9. 8. 1923, Tisin duh in boj proti njemu.

²¹⁵ Glas svobode, I, št. 23, 20. 9. 1923, Proti fašistovskim napadom – delavska obramba. Na narodnounitaristično in centralistično dejavnost Orjune v Sloveniji je v poročilu vodstvu KPJ na Dunaju 5. 5. 1923 opozarjal že Jaka Žorga. (ARS AS 1551, t. e. 2, Antifaschistische Bewegung in Slowenien : proletarische Aktionstruppen = Pač, str. 1) – O Orjuni glej Perovšek, Orjuna, str. 157–158; isti, Programi političnih strank, str. 49–51.

V Glasu svobode je 20. septembra 1923 izšel tudi članek, objavljen v okviru razprave o nacionalnem vprašanju. Prispeval ga je nekdanji sourednik tržaškega Dela in tajnik zveze komunistične mladine za Julijsko krajino, Vladimir Martelanc. Nekateri mlajši slovenski komunisti v Julijski krajini, med njimi tudi Martelanc, so se namreč tedaj že začeli zavedati pomena nacionalnega vprašanja. Začeli so iskati nova pota za rešitev slovenskega problema in postavljati v ospredje boj za pravico do samoodločbe in združitve slovenskega naroda. Za izhodišče so vzeli stališče Izvršnega komiteja Komunistične internacionale o nujnosti povezave razrednega boja z narodnoosvobodilnim in ga v daljšem procesu prilagajali na slovenske razmere; oporo so imeli v krogu komunistov iz jugoslovanske Slovenije z Gustinčičem, Dušanom Kermavnerjem in Francetom Klopčičem.²¹⁶

Martelanc je v svojem prispevku, K problemu Slovencev, ki so vsled kapitalističnega verzajškega miru postali sužnji laških kapitalistov, kritično obravnaval stališče, da nacionalno vprašanje delavskega razreda ne zadeva, in poudaril, da je eden od njegovih ciljev osvoboditi zaslužnjene male narode in narodne manjšine ter zagotoviti sožitje vseh narodov v delavsko-kmečki federaciji. Zato morajo komunisti v Julijski krajini dokazati, da meščanska politika ne more rešiti problema Slovencev, ki so pripadli Kraljevini Italiji. To lahko stori le proletariat, ki si mora v svojem revolucionarnem razrednem boju prizadevati tudi za rešitev tlačanih narodnih manjšin v Italiji.²¹⁷ Približno v tem času so o narodni politiki komunistov razmišljali tudi v Pokrajinskem svetu KPJ. V poročilu vodstvu KPJ je Jaka Žorga ocenjeval, da se SLS bori za avtonomijo le z besedami, zato je nastopil trenutek, »ko mora naša partija s svojim geslom

²¹⁶ Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 1, str. 272; ista *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 382. Kot še opozarja Milica Kacin-Wohinz, so omenjeni slovenski komunisti – izstopala sta Martelanc in Jože Pertot – do leta 1926 postopoma spodrinili mnenje o rešitvi narodnega vprašanja zgolj prek proletarske revolucije in po treh letih temeljiti razprav in razčiščevanja popeljali sebe in Komunistično partijo Italije na pot reševanja slovenskega narodnega vprašanja po načelu pravice do samoodločbe, odcepitve od obstoječih držav in združitve v samostojno državno enoto. (Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 348, 382–384, 524)

²¹⁷ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 206–209.

o samoodločbi najti pot do množic malih kmetov, ki so doslej sledili klerikalni stranki«. ²¹⁸

* * *

V študiji Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma je Sima Marković na podlagi Stalinove opredelitve naroda (»narod je zgodovinsko nastala skupnost jezika, ozemlja, gospodarskega življenja in psihične konstitucije, izražene v skupnosti kulture«) ²¹⁹ dokazal, da so se Slovenci, Hrvati in Srbi neodvisno drug od drugega razvili v tri moderne narode; stališče o njihovi nacionalni individualnosti nato v razpravi ni bilo več sporno. Slovencem in Hrvatom je načelno priznaval tudi neomejeno pravico do samoodločbe, to je pravico do samostojnega državnega obstoja. Vendar je praktično ni upošteval, saj je obenem trdil, da se nacionalno vprašanje – glede na to, da oboji zahtevajo pravico samoodločbe v Jugoslaviji, niso pa za odcepitev – kaže kot ustavno vprašanje. Rešitev nacionalnega problema, ki bi ustrezala KPJ, naj torej ne bi bila utemeljena v celostni odločitvi Slovencev in Hrvatov o njihovem narodnodržavnem položaju in odnosih z drugimi narodi, temveč v reviziji ustave, po kateri bi bil v Jugoslaviji uveden sistem pokrajinskih avtonomij. ²²⁰

Marković je avtonomistično ureditev jugoslovanske države zagovarjal v prepričanju, da bo ublažila konkurenčni boj nacionalnih meščanstev, predvsem pa nacionalni boj sam. Svojega razumevanja avtonomije ozemeljsko in državnopravno podrobneje ni opredelil, poudaril je le, da bi avtonomije bolj budile splošni politični interes in oživile politično zavest ljudstva. Obenem bi omogočile, da bi se najbolj izkoristila vsa naravna bogastva in razvile produktivne sile vsake pokrajine. Avtonomije bi vzpostavili na podlagi najpopolnejše demokracije in po sporazumu Slovencev, Hrvatov in Srbov o njihovih pristojnostih. Ker se je zavedal, da skoraj nobena avtonomna pokrajina v nacionalnem pogledu ne bi bila eno-

²¹⁸ ARS AS 1551, t. e. 3, Die politische Lage in Slowenien.

²¹⁹ O Stalinovi obravnavi naroda in narodnega vprašanja glej Rizman, *Marksizem in nacionalno vprašanje*, str. 183–191.

²²⁰ *Razprava o narodnodržavnem vprašanju*, str. 133–136, 191–195, 200, 201; Pleterski, *Študije*, str. 300.

tna, je priznaval, da bi lahko bile nacionalne manjšine v posameznih pokrajinah izpostavljene nasilju večine. Toda to ne bi bilo mogoče »v režimu polne demokracije, tj. nacionalne enakopravnosti v vsakem pogledu (jezik, šola, religija itd.)«. Drugače pa naj bi v vseh spornih primerih pokrajine ozemeljsko razdelili na podlagi svobodnega ljudskega glasovanja. Tako bi bile pokrajinske avtonomije »najboljša rešitev ustavnega vprašanja, ki bi popolnoma zadovoljila vse narode in nacionalne manjšine, ki so izjavili, da želijo ostati v državni skupnosti«. V konkretnih političnih razmerah bi tudi najbolj ustrezale interesom celotnega jugoslovanskega proletariata, saj je »najvišji interes delavskega razreda, da se nacionalni boji zmanjšajo na minimum, na najmanjšo možno mero, še v okviru kapitalistične družbe«. ²²¹

Markovičeva avtonomistična zamisel, ki jo je podprl tudi vidni član vodstva KPJ Filip Filipović, ²²² je bila v razpravi izpostavljena ostri kritiki. Izrekli so jo hrvaški razpravljalci, zlasti dr. Ante Ciliga, in Markovičevi nasprotniki v srbskem delu KPJ, predvsem Kosta Novaković in Rajko Jovanović. Zavrnilo so jo tudi v slovenskem delu KPJ. Markovičevi kritiki so zagovarjali federalistično stališče, ki naj ga KPJ sprejme v svoj program državne ureditve. Tako je nadaljnji potek razprave označil boj med avtonomizmom in federalizmom, ki je pomembno pospešil oblikovanje novega državnopravnega programa KPJ. V tem boju Markovičevo naziranje »ni vzdržalo marksistične revolucionarne kritike«. ²²³ Čeprav so vsi razpravljalci, bodisi da so zastopali avtonomistično bodisi federalistično stališče, izhajali iz kritike državnega centralizma kot političnega izraza hegemonije velikosrbskega meščanstva, so jih namreč delile globoke razlike v razumevanju bistva nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji ter narodnopolitične strategije in taktike KPJ. Avtonomistično stališče je obšlo vprašanje nacionalne

²²¹ Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 201–202.

²²² Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 235–236.

²²³ Pleterski, *Študije*, str. 300. Pleterski v zvezi z zavrnitvijo Markovičevega avtonomističnega stališča opozarja še na oceno Pregleda zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije iz leta 1963, ki pravi, da je tedaj »partija (...) z lastnimi silami zavrnila gledišča Sime Markoviča kot mešanico velikosrbskih in socialnodemokratskih pojmovanj«. (Pleterski, *Študije*, str. 303)

državnosti tlačениh narodov, ki je v tistem času postalo zelo pomembno. V položaju, ko nacionalna gibanja niso problematizirala državne enotnosti, ampak so zahtevala njeno federativno preureditev, je le koristilo centralizmu in srbski hegemoniji. Zato je v razpravi naletelo na odpor. Njegovo izpodbijanje se je spremenilo v dognano obravnavo federalizma kot edine možne in revolucionarne rešitve nacionalnega vprašanja, ki zagotavlja uresničitev pravice tlačениh narodov do samoodločbe, to je nacionalne državnosti in celotnost jugoslovanske države. Federalistično načelo, ki je v razpravi dobilo najširšo podporo, je za njegove zagovornike imelo večkratno pomen. Z njim se niso opredeljevali le proti centralizmu kot izrazu velikosrbske hegemonije in avtonomističnim zahtevam meščanskih političnih sil, ampak tudi proti avtonomistični konceptiji v jugoslovanskem delavskem gibanju.²²⁴

Člani KPJ iz Slovenije, ki so se v vprašanju državne ureditve opredelili že pred vstopom v razpravo in nato še ob njem, so boj med avtonomističnim in federalističnim stališčem med drugimi jugoslovanskimi komunisti pozorno spremljali.²²⁵ Konec oktobra in v prvi polovici novembra 1923 je Glas svobode objavil tri članke, v katerih je povzel glavna stališča zagovornikov federalizma. V prvem članku, Vzrok nacionalnega boja v Jugoslaviji : avtonomija ali federalizem?, ki ga je Glas svobode objavil 25. oktobra 1923, so bila povzeta stališča iz prispevka Anteja Cilige, objavljenega v zagrebški Borbi 11. in 18. oktobra 1923.²²⁶ Članek je bralce seznanjal,

²²⁴ Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 310, 315, 318. – O teoretično političnem spopadu med avtonomizmom in federalizmom v razpravi o nacionalnem vprašanju glej podrobneje str. 309–321. Glej tudi Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 156–184; Pešić, *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 115–189.

²²⁵ Ob tem lahko opozorimo, da so posamezni vidni zagovorniki federalizma že pred tem slovenske sodruge sproti seznanili s svojimi razčlenitvami narodnega vprašanja v Kraljevini SHS. Gjurjo Cvijić, v času razprave o nacionalnem vprašanju urednik zagrebške Borbe, je npr. že 23. 9. 1923 Gustinčiću na Dunaj poslal besedilo svojega Predloga resolucije o nacionalnem vprašanju za državno konferenco NDSJ (KPJ). (AJ-KI-1923/66, str. 1–7) Na podlagi njegovega predloga je nato III. državna konferenca KPJ sprejela resolucijo o nacionalnem vprašanju. Cvijićev predlog resolucije je Borba objavila 4. 10. 1923 (*Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 213–219), slovenski Glas svobode pa 27. 9. in 4. 10. 1923. (*Glas svobode*, I, št. 24 in 25, 27. 9. in 4. 10. 1923, Predlog resolucije o narodnostnem vprašanju)

²²⁶ Ciligov prispevek *Za jasnočo i odlučnost u nacionalnom pitanju* glej v *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 219–232.

da je razprava o nacionalnem vprašanju še vedno živahna v vseh glasilih NDSJ. V zadnjih dveh številkah njenega hrvaškega glasila je svoje poglede na nacionalni problem podal sodrug Mbt. (Ante Ciliga). »Njegova izvajanja prinašamo tu v skrajšani obliki, ker so mnogo pripomogla k nadaljnemu razčiščenju tega velevažnega vprašanja.«²²⁷

V svojem prispevku »polemizira sodrug s s. Simo Markovičem in pobija nekatera njegova izvajanja v njegovi knjigi ‚Nacionalno pitanje‘«, je nadaljeval članek. Sodrugi odločno zagovarja federalizem, »ker avtonomija ne pomenja odstranitve srbske hegemonije, ampak samo njeno ublaženje. Napačno je stališče, da je mogoče v Jugoslaviji samo dvoje: hegemonija (nadvlada) Srbov ali Nesrbov. Če bi bila stvar taka, potem bi se morali mi kot revolucionarji in internacionalisti izjaviti za razpad Jugoslavije, ker mi ne moremo biti nikdar za nadvlado kateregakoli naroda nad drugim. V Jugoslaviji obstoja še tretja možnost: *politična in gospodarska enakopravnost vseh na podlagi federalistične ureditve države.*« Doseči jo je mogoče le z revolucionarnim bojem, ki bo obenem utemeljil republikansko obliko vladavine. Članek je navedel še Ciligovo zahtevo po oblikovanju nacionalnih vojsk v posameznih federativnih republikah (»da je srbska vojska na srbskem ozemlju itd. Isto velja tudi za uradništvo.«) in očitek srbskim sodrugom, da se njihovo »proletarsko gibanje že izpred vojne odlikuje po svojem frazerskem radikalizmu, a s faktičnim oportunizmom, zlasti v nacionalnem vprašanju.«²²⁸

V drugem članku, Razvoj nacionalnega vprašanja in NDSJ, objavljenem 1. novembra 1923, je Glas svobode – ne da bi na to opozoril – povzel stališča iz prvega nadaljevanja članka Koste Novakovića Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, ki je v Radniku-Delavcu izšlo 28. oktobra 1923.²²⁹ Članek je poudaril Novakovićevo ugotovitev, da sta se hrvaški in slovenski narod v Avstro-Ogrski razvijala v smeri ustanovitve svobodnih republik, njuna

²²⁷ Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 236–237.

²²⁸ Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 237.

²²⁹ Besedilo prvega nadaljevanja Novakovićevega članka glej v Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 242–245. Celoten članek glej na str. 238–248.

združitev v Jugoslavijo pa je bila izpeljana drugače, kot si je želelo slovensko in hrvaško ljudstvo. Namesto federativnih republik jugoslovanskih narodov je nastala država, ki ni mogla zadovoljiti Slovencev in Hrvatov ter drugih narodnosti v Kraljevini SHS. Nezadovoljstvo se je povečalo s centralistično Vidovdansko ustavo, zato se je potreba po nacionalni enakopravnosti zapostavljenih in tlačanih narodov še bolj okrepila. Ker meščanske avtonomistične sile dejansko zanima le sporazum z Beogradom, ki bo na milejši centralistično-avtonomistični podlagi zagotovil enakopravno izkoriščanje jugoslovanskega prostora, delovne množice vedno bolj čutijo potrebo po vzpostavitvi federacije. »In s temi množicami delavcev, kmetov, uradnikov in nastavljenecv imamo računati.« NDSJ mora zbrati sestavne dele delovnega ljudstva, se opreti tudi na njihovo nacionalno nezadovoljstvo in kreniti v boj proti meščanstvu – za osvoboditev zatiranih narodnosti. Njena dejavnost se mora usmeriti v povezovanje in vodenje pokrajinskih nacionalnih gibanj in oblikovanje enotne fronte proti srbski hegemoniji.²³⁰

V tretjem članku, *Še o nacionalnem vprašanju*, ki ga je Glas svobode objavil 15. novembra 1923, pa so bila povzeta stališča iz prispevka Rajka Jovanovića, natisnjene v Radniku-Delavcu 4. in 8. novembra 1923.²³¹ Članek je opozarjal, da sta se v razpravi o nacionalnem vprašanju izoblikovali dve stališči. Stališče Sime Markovića, ki nacionalni problem razume kot vprašanje avtonomistične revizije ustave, kar podpira tudi Filip Filipović, ter Markovićevega nasprotno stališče; le-to poudarja, da njuni oportunistični pogledi ločujejo nacionalno vprašanje od problema revolucionarnega boja proti kapitalizmu. Ustavna revizija bi namreč pomenila sporazum srbskega, hrvaškega in slovenskega meščanstva, z njenim podpiranjem pa bi NDSJ prepustila kmečke in malomeščanske množice vplivu meščanske avtonomistične politike in utrdila njeno razredno diktaturo. Najpomembnejša naloga razredno zavednega proletariata pa je, »da združi nacionalna gibanja delovnih

²³⁰ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 257–258.

²³¹ Jovanovićev prispevek Nacionalno pitanje glej v *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 282–290.

množic zatiranih narodov z gibanjem proletariata proti kapitalizmu«. Zato mora NDSJ, ki ne sme zgolj platonsko priznavati pravice do samoodločbe, povezati delavce in kmete v boju proti hegemoniji srbskega meščanstva in kompromisni politiki nacionalnih buržoazij. Ustvariti mora delavsko-kmečke vlade na ozemlju vsakega naroda Jugoslavije in s tem priznati »umestnost in neobhodnost svobodne federacije vseh narodov Jugoslavije in balkansko-podonavskih držav«. ²³²

S poudarki, ki jih je Glas svobode predstavil v gornjih člankih, so se slovenski komunisti posredno še enkrat opredelili za federativni državni program. Ob tem je Glas 8. novembra 1923 objavil še slovenski prevod federalistično usmerjenega predloga resolucije za državno konferenco NDSJ (KPJ), ki ga je pripravil sekretar KPJ Triša Kaclerovič. ²³³ V zaključnem delu razprave pa se je v Glasu oglasil še Dragotin Gustinčič. Tako je bila tudi izpod peresa slovenskega komunista Markovičeva avtonomistična zamisel predmet kritične obravnave, utemeljene v federalistični narodnopolitični volji slovenskega dela KPJ.

Gustinčič je decembra 1923 in v začetku januarja 1924 v Glasu svobode v več nadaljevanjih objavil dvoje daljših, domišljenih in teoretskopolično dobro podprtih besedil. ²³⁴ Prvo, Glose k narodnostnemu vprašanju, je namenil kritični obravnavi Markovičevega pogleda na narodno vprašanje in notranjo ureditev Kraljevine SHS. Pri tem je razčlenil tudi stališča, ki jih je Marković ob Nacionalom pitanju zagovarjal še v krajši študiji Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije. Študijo, ki je izšla konec novembra 1923, je Marković napisal kot odgovor kritikom svoje knjige Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma, pa tudi kot njeno dopolnilo. ²³⁵ V Ustavnom pitanju je vztrajal pri svojem avtonomistič-

²³² Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 298–300.

²³³ Glas svobode, I. št. 30, 8. 11. 1923, Političen položaj in neposredne naloge. (Predlog resolucije glej v Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 259–272) – Predlog je v enem nadaljevanju, 1. in 4. 11. 1923, najprej izšel v Radniku-Delavcu, 2. in 7. 11. pa ga je objavila tudi zagrebška Borba. (Radnik-Delavec, II, št. 87 in 88, 1. in 4. 11. 1923, Politička situacija i neposredni zadaci N. R. P. J.; Borba, II, št. 40 in 41, 2. in 7. 11. 1923, Politička situacija i neposredni zadaci N. R. P. J.)

²³⁴ Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 350–362, 366–376.

²³⁵ Razprava o nacionalnem vprašanju, str. 316, op. pod črto na tej strani.

nem stališču in podrobneje opredelil razmejitve pristojnosti med osrednjo državno in avtonomnimi pokrajinskimi oblastmi. V pristojnosti centralne oblasti bi bili zunanja politika, obramba, carinska in trgovska politika, glavna prometna sredstva, civilno in kazensko pravo, politične svoboščine (svoboda tiska, zborovanja, združevanja) ter splošna načela davčne, socialne in prosvetne politike. Druga vprašanja nacionalnega, gospodarskega in kulturnega življenja bi bila v pristojnosti pokrajin, ki bi imele svoje parlamente in vlade. Vendar bi se v pokrajinskih vladah osredotočila tudi osrednja oblast na ozemlju posamezne pokrajine. Po Markoviču bi taka rešitev »ustavnega vprašanja« zagotovila najvišjo stopnjo nacionalnega miru v večnarodni jugoslovanski državi ter omogočila svoboden razmah njenih revolucionarnih sil.²³⁶

Gustinčič je v Glosah najprej opozoril na razlike v zgodovinskem, gospodarskem in kulturnem razvoju Srbije in drugih jugoslovanskih pokrajin. Najvišji ideal Srbije do leta 1918 »je bil ujediniti vse Srbe v eno državo in nič več. Nikdo si v Srbiji si tega ujedinenja ni mogel drugače predstavljati, kakor povečanje ekonomsko in kulturno zaostale kraljevine Srbije in njeno gospodarsko okrepitev z novimi deli srbstva. Torej centralizem. Ako se je zgodilo l. 1918 več, se je zgodilo to vsekakor proti čustvovanju in proti želji Srbije.« Drugače pa je bilo s Slovenijo, Hrvaško in Vojvodino, ki so se skoraj celo stoletje – četudi samo ideološko in politično – borile za svojo samostojnost in imajo svoje gospodarske in kulturne potrebe. »To vedo pri nas celo naši stari liberalci.« Različno pojmovanje države, avtonomizma in federalizma med Slovenci, Hrvati in Srbi je torej utemeljeno v njihovi zgodovini in gospodarstvu. To velja tudi za vprašanje državnega okvira, za katerega naj bi si prizadevali komunisti. Gustinčič je tu imel v mislih Balkansko federacijo, »romantično fikcijo«, kot jo je označil že avgusta 1923, o kateri sodrugi iz Srbije govorijo kot samoumevni. A za slovenske komuniste ni, saj nočejo »o kaki balkanski federaciji sploh ničesar več slišati – vsaj za bližnjih 50 let ne več. Sodrugi iz Srbije, ki to paro-

²³⁶ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 322, 326, 327–329, 337.

lo še forsirajo,« je zapisal Gustinčič, »morajo vedeti, da bi živeli v balkanski federaciji brez Slovencev, pa tudi brez nekaterih drugih jugoslovanskih provinc, ako bi se le osnovala v centralni Evropi kaka druga socialistična federacija. Slovenski smo že do grla siti ,balkanske' Jugoslavije in res nismo pripravljeni potencirati svoje balkanizacije še s kako ,balkansko' federacijo. To so gotovo trpke besede, toda politična morala, njihovi osebni medsebojni boji, njihovo gospodarstvo in njihova kompletna organizacijska nesposobnost nas niti najmanje ne vabi v Balkansko federacijo. Mi moramo to končno – kakor težko – vendarle odkrito povedati, zakaj ko so se pripravljala (pojavljala – op. J. P.) tudi v naši stranki čisto federalistična stremjenja, je [za to] v prvi vrsti kriva politična praksa naših sodrugov iz Srbije.«²³⁷

Po gornjem poudarku je Gustinčič prešel k obravnavi Markovićeve študije Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma, »ki je pri vseh njenih napakah vendarle prvo pomembnejše delo o tem vprašanju v Jugoslaviji in torej nujno potrebno.«²³⁸ Njegova prva pripomba je bila, da je Stalinovo teorijo naroda težko prenesti na jugoslovanske razmere.²³⁹ Ne Bosna, ne Hercegovina, ne Južna Dalmacija s Srbijo niso imele skupnega ozemlja, kulture in gospodarskega življenja, »in vendar prihaja Markoviću ravno tako malo na um, da bi odrekal Srbom teh pokrajin skupno narodnost, kakor Safarov Židom«. Poleg tega Marković, razen nacionalnih manjšin, kot posebne narode v Jugoslaviji pozna samo Srbe, Hrvate in Slovence in previdno obide, kot sicer vsi srbski sodrugi, narodno individualnost Makedoncev. »Naravno: ker makedonska ,nacija' ne obstoja, a za kar se Makedonci sami smatrajo se pri nas tudi v socialističnih (komunističnih – op. J. P.) krogih ne sme javno priznavati.« Marković nadalje – nezvest svoji teoriji (zanikanju makedonske narodnosti – op. J. P.) – avtonomijo zahteva

²³⁷ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 351–352, 81.

²³⁸ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 350.

²³⁹ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 353. Gustinčič je dvomil celo o Stalinovem avtorstvu opredelitve naroda. V opombi pod črto je opozoril, da je enako teorijo naroda kot Stalin leta 1922 v delu *Nacionalny vopros i proletariat* razvil tudi Georgij Ivanovič Safarov. »Toda on vidi jasno njeno nedoslednost in priznava tudi Žide kot zasebno narodnost, pa če prav nimajo ne skupnega ozemlja, ne jezika, ne skupne kulture«. (*Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 353)

samo za Slovenijo, Hrvaško in Makedonijo, kar odpira pot k novemu velikosrbstvu in velikohrvaštvu. Narodnih bojev tako ne bi odpravili, temveč le okrepili.²⁴⁰

Gustinčič je skladno s svojo prvo pripombo Markoviću očital napačen pristop k jugoslovanskemu nacionalnemu vprašanju. Zagrizel se je le v abstraktno teorijo naroda, ni pa upošteval, da je le-ta nestalen zgodovinski pojav. V zgodovini in gospodarskem razvoju se menja, zaobjela ga ni še nobena formula, menja se od države do države, od naroda do naroda, od enih do drugih gospodarskih razmer. Če bi torej Marković razčlenil tudi gospodarske in zgodovinske razmere posameznih jugoslovanskih pokrajin, ki jih sicer slabo pozna in površno razume, bi nedvomno drugače gledal na jugoslovanski problem. V tem primeru bi bil lažje zvest svoji teoriji naroda in bi spoznal, da so narodova kulturna stremljenja eno, gospodarska pa drugo. Prva, ki izhajajo iz drugih, bodo močnejša, če se ne bodo posamezne nacionalne skupine medsebojno gospodarsko ovirale. V Jugoslaviji pa ni tako. »Danes mora biti vsakemu jasno, da srbska buržoazija – ker mora! – kolosalno ovira gospodarski razvoj vseh ostalih, historično nastalih provinc.«²⁴¹

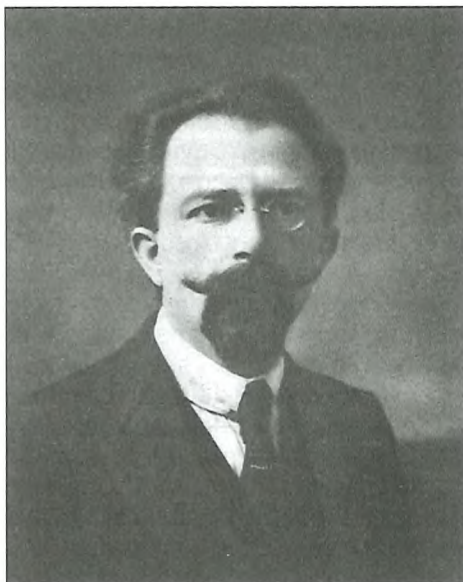
Drugi vidik Markovičevega napačnega pristopa k obravnavi jugoslovanskega vprašanja je Gustinčič videl v njegovem »aksiomu« o obstoju Jugoslavije. Le-tega namreč ne zagotavlja dejstvo, da se avtonomistično-federalistični Slovenska ljudska stranka in Hrvaška republikanska kmečka stranka nista javno izrekli za odcepitev od Jugoslavije – boljše od Balkana. Odločilno v tem vprašanju je, kako bi se opredelili Hrvatje, Slovenci in Vojvodina, v kateri je komaj tretjina slovenskega prebivalstva, v primeru posrečene proletarske revolucije, ki bi jim zagotovila oblikovanje samostojnih republik v srednjeevropski zvezi, v kateri se jim ne bi bilo potrebno več bati za svoj narodnostni obstoj in gospodarski razvoj. »Marković se ne vpraša,« je opozoril Gustinčič, »kako bi se ti narodi obnašali, ako bi se postavilo n. pr. zanje vprašanje (ob popolni njihovi svobo-

²⁴⁰ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 353. Markovičevo stališče o avtonomni Makedoniji glej na str. 203, 329–330.

²⁴¹ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 354.

di) namreč tako-le: proletarska balkanska federacija ali proletarska srednjeevropska federacija (brez Balkana)? Naj sodr. Markovič nekoliko premotri našo geografsko lego in naša gospodarska vprašanja, pa bo morda kmalu uvidel, koliko je vreden njegov aksiom o državotvorni volji jugoslovanskih narodov.« Seveda so Slovenci in Hrvati pri današnjem političnem položaju v Evropi in kapitalističnem gospodarskem redu za Jugoslavijo, ker bi samostojnost ali kakšna druga državna zveza njihov položaj samo še poslabšala. Toda v političnih razmerah, na katere je opozoril, bi po Gustinčičevem prepričanju »sodr. Markovič najbrže lahko štel na prste tiste slovenske in hrvatske proletarce in proletarske intelektualce, ki bi glasovali za Balkansko federacijo. Mi nismo hrvatski in slovenski nacionalisti,« je zagotovil Gustinčič, »mi se nočemo zapreti v ozke meje svojih provinc, toda mi računamo z gospodarskimi fakti, s katerimi bo morala računati tudi proletarska država in nismo več sentimentalni, kakor je bila naša buržoazija in naše malomeščanstvo leta 1918–19. Mi nikakor ne moremo razumeti,« je pribil, »zakaj bi morali biti rajši v skupni državi s Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro, Makedonijo, Bolgarijo, Grčijo in Romunijo, kakor pa z Avstrijo, Ogrsko, Češko, Moravsko itd. V tem slučaju mora torej sodr. Markovič resno računati s tem, da bo dobil tak-le odgovor: ‚Gotovo, prijatelji, mi smo z vami, z vsem Balkanom, mi hočemo z vami v skupno federacijo, toda kot gospodarsko in tehnično mnogo slabši, pridite vi k nam, v srednjo Evropo! Vi rabite velike pomoči, da se uredite in organizirate v moderno gospodarsko življenje in te pomoči vam mi, Slovenci in Hrvati sami ne moremo nuditi. Za to je treba močnejših sil. Mi sami bi bili tudi v proletarski federaciji samo vaše žrtve, kakor smo danes žrtve radikalne Jugoslavije in bi morali gospodarsko in kulturno zaostajati, kakor se to danes godi.«²⁴²

²⁴² *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 354–355. – Z »radikalno Jugoslavijo« je Gustinčič mislil na gospodarske, družbene in politične razmere, nastale po večletni vodilni vlogi srbske Narodno radikalne stranke v jugoslovanski politiki. Od oblikovanja prve vlade Kraljevine SHS, 20. 12. 1918, do decembra 1923 so namreč prvaki NRS (Stojan Protić, Milenko Vesnić in Nikola Pašić) oblikovali 9 (8 koalicijskih in 1 samoradikalno) od 11 dotedanjih jugoslovanskih vlad. NRS ni bila na oblasti le

Dragotin Gustinčič (1882–1974)
(Ilustrirani Slovenec, III, št. 152, 24. 7. 1927, str. 247)

Gustinčič se je nato lotil Markovičeve avtonomistične zamisli. Očital mu je, da zagovarja načelo ljudskega glasovanja v primeru sporne ozemeljske razmejitve posameznih avtonomnih pokrajin, ne vidi pa potrebe po takem glasovanju glede določitve notranjih pristojnosti avtonomnih oblasti. Sicer pa je resno dvomil o uspehu glasovanja o spornih razmejitvenih vprašanjih. »O, to bi bilo lepo delo!« je zapisal. »Posebno v Bosni in Vojvodini! To bi bilo nove nacionalistične burje v Jugoslaviji! Marković (...) misli, da je potrebna nekaka razmejitev med Hrvati in Srbi in menda tudi drugimi narodi, dasi bi bila taka razmejitev seveda popolnoma iluzorna.«²⁴³

Glavni poudarek Gustinčičeve obravnave Markovičeve avtonomistične zamisli pa je veljal njeni državnopравни razsežnosti. Tu si je, kot je zapisal Gustinčič,

od avgusta 1919 do februarja 1920, ko je prvak JDS, Ljuba Davidović, oblikoval koalicijski vladi brez NRS. (Prim. Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas*, 2, str. 3–16)

²⁴³ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 356.

Marković dovolil »advokatsko finto«. V knjižici Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije svojim kritikom očita, da ne poznajo razlike med avtonomizmom in federalizmom in da morda s federalizmom mislijo to kar on z avtonomizmom. Po Markoviću namreč razlika med avtonomistično in federalistično ureditvijo ne bi bila bistvena (esencialna), ampak stopenjska (gradualna). To pomeni, da se federalistično ureditev lahko razume kot avtonomistično s sredobežno (centrifugalno) tendenco, avtonomistično pa kot federativno s sredotežno (centripetalno) tendenco, ker ni nobenega merila za njuno razlikovanje.²⁴⁴ Gustinčič je tako razlago zavrnil. »Bistvena razlika tiči v tem, da so pri federativni ustavi posamezne države (dežele, kantoni) v vseh onih zadevah, ki spadajo v njihovo legislativno prerogativo (v njihov parlament) popolnoma suverene (švicarski kantoni, posamezne republike Ameriške Unije), dočim v avtonomiji to ni slučaj. V avtonomnem deželnem zboru (pokrajinskem parlamentu) sklenjen zakon ne potrebuje samo sankcije kralja ali državnega predsednika, temveč tudi odobritve osrednje vlade.« Kot primer je navedel avstrijsko prakso, ko je za vsak zakon, ki ga je sprejel v deželni zbor, veljal pridržek cesarjeve sankcije. Pri tem je avstrijski notranji minister cesarju lahko predložil ali pa tudi ne v avtonomnih deželnih zborih sprejeti zakon. »Tako je sodr. Marković!« je svoje pojasnilo zaključil Gustinčič. In dodal: »Kako bi izgledala ta (po Markoviću – op. J. P.) ,popolna ravnopravnost' jugoslovanskih provinc, katerih zakoni bi šli kralju v podpis po rokah gospoda Pašiča (tedanji predsednik jugoslovanske vlade – op. J. P.), si vsak slovenski kmet in vsak naš delavec prav hitro izračuna in bi bilo torej smešno misliti, da je mogoče napraviti iz avtonomije kako bojno politično parolo.«²⁴⁵

Za Gustinčiča je bilo seveda samoumevno, da je v vprašanju državne ureditve federalizem edino možno programsko stališče KPJ. Vseeno pa se je ustavil še pri Markovičevemu opozorilu v Ustavnom pitanju, da

²⁴⁴ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 356. Omenjeni Markovičevi stališči glej na str. 338.

²⁴⁵ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 356–357. Markovičevo stališče o »popolni enakopravnosti« avtonomnih pokrajin v jugoslovanski državi glej na str. 202, 326–328.

avtonomistična ureditev ne bi ustvarila nobenih nepotrebnih pregrad in umetnih motenj v naravnem zlivanju narodov, federalistična – kot je nakazal – pa bi jih. »Naj si sodr. Markovič ogleda Švicarsko kot federacijo, ali pa Zedinjene države in bo videl koliko je opravičena ta bojazen«, je odgovoril Gustinčič. »Sicer pa prepustimo fraze o ‚zlivanju‘ naših narodnosti buržoaziji, ker to spada v njen delokrog!«²⁴⁶

Gustinčič se je nasproti Markovičevemu avtonomističnemu stališču zavzel za radikalnejšo narodno politiko KPJ. Torej za to, da v federalističnem smislu zahteva dvostranski oziroma mnogostranski dogovor med Srbijo, Hrvaško, Vojvodino, Slovenijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro in Makedonijo. S tem bo uničena hegemonija srbskega meščanstva, ki pomembno sloni na vojaškem in policijskem aparatu. »Kdor hoče torej zadeti hegemonijo srbijanske buržoazije,« je poudaril, »ta mora hoteti razdeliti policijo in vojaštvo.« Federativni načrt KPJ mora vsebovati to zahtevo. »Zahtevati moramo torej, da se vojaški kadri do skrajne mere zmanjšajo, da se vojaštvo vrne v svoje domače province ter iztrže iz rok srbskih oficirjev. Nam seveda ne more biti vseeno, kdo ima v rokah naše domače vojaštvo. In ravno isto velja za policijo, ki mora preiti v roke provincialnih uprav. Pomen vprašanja vojske razumejo slovenski klerikalci (SLS – op. J. P.) prav dobro in zato so že zdavnaj lansirali v maso parolo: slovenske vojake domov! Mi smo torej tudi tu korak za radikalno buržoazijo.«²⁴⁷

Zadnji poudarek je Gustinčič dobro ponazoril s trditvijo, da je »Markovičeva formula za avtonomije (...) taka, da bi je niti naši klerikalci ne mogli sprejeti«. Če pustimo ob strani Gustinčičev slabšalni odnos do SLS, je imel povsem prav. To je dokazoval njen program, oblikovan za skupščinske volitve leta 1923. Gustinčič je zato točno ocenil, da bi SLS ob avtonomistično-federalistični preureditvi države kot skupno sprejela zunanjo in carinsko politiko ter glavna prometna sredstva. Pri državni obrambi, trgovski politiki in civilnem pravu

²⁴⁶ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 357. Omenjeno Markovičevo stališče glej na str. 338.

²⁴⁷ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 357.

bi za avtonomne enote zahtevala določene pristojnosti, medtem ko bi enotno ureditev kazenskega prava in političnih svoboščin, davčne (če ne bi bila avtonomna), socialne in prosvetne politike gotovo zavrnila. Glede na zahteve meščanske avtonomistično-federalistične politike je lahko narodna usmeritev KPJ le ena: »Mi moramo biti danes bolj konkretni, kakor naše malomeščanstvo, ako hočemo napraviti iz narodnostnega vprašanja kako bojno parolo in ako hočemo, da pojdejo mase za nami in ne za malomeščanskimi voditelji.« In v nasprotju z Markovičem, ki je menil, da je mogoče narodno vprašanje v Jugoslaviji rešiti v okviru meščanske demokracije, je Gustinčič poudaril revolucionarno stališče: »Rešitev nove ustave (narodnega vprašanja – op. J. P.) Jugoslavije se bo reševala na bojnem polju, kakor se rešavajo vsi taki konflikti.«²⁴⁸

Gustinčičeva prodorna in celostna razčlenitev Markovičeve obravnave nacionalnega vprašanja je dokazovala njegov poglobljen teoretični pristop in domišljen praktični politični preudarek. Slovensko komunistično gibanje je s tem dobilo svojega prvega zgodovinskega strokovnjaka za nacionalni problem, ki je leta 1923 stališče o jugoslovanskem narodnem pluralizmu in federativni državi pomembno poudaril v KPJ in – kar je bilo za komuniste prav tako zelo važno – tudi v slovenskem političnem prostoru. Gustinčič je svoje poznavanje narodne problematike in politični preudarek o njej izrazil tudi v drugem besedilu, ki ga je decembra 1923 in v začetku januarja 1924 prispeval v razpravi o nacionalnem vprašanju.

V omenjenem besedilu – Načrt tez o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji – je Gustinčič opazen del svoje pozornosti namenil zgodovinskemu vidiku jugoslovanske nacionalne ideje. Prikazal je njen razvoj na Hrvaškem od leta 1848 do začetka prve svetovne vojne, idejo jugoslovanskega združenja v času balkanskih vojn in narodno usmeritev jugoslovanskih političnih sil med svetovno vojno. Ugotovil je, da so balkanske vojne sicer razvile »enormno navdušenje avstro-ogrskih Jugoslova-

²⁴⁸ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 358. Omenjeno Markovičevo stališče glej na str. 201–202, 326–328.

nov za Srbijo, ali to ni nobeno gospodarsko računanje. Komaj se poznajo med seboj.« In tudi Srbija ni bila leta 1914 »nobena gospodarsko in politično vodilna Pruska ali Piemont. Kot tako jo gleda le jugoslovansko dijaštvo v Avstro-Ogrski, ali sama ne ve še nič o tem.« Želela si je le združitev vseh Srbov v Veliki Srbiji, drugega se je celo bala. A strah slovenske in hrvaške politike pred *Vae victis* (gorje premagancem) ji je omogočil, da je gospodarsko in tehnično zaostala in nerazvita ob pomoči tujih sil osvojila gospodarsko in tehnično naprednejše pokrajine. »Jugoslovansko nacionalno združenje ni torej sledilo dialektičnemu pravilu v Nemčiji in Italiji, ampak njega je zmotila (vodila – op. J. P.) zmaga entente nad centralnimi velesilami.«²⁴⁹ Kraljevina SHS po Gustinčičevem prepričanju ni nastala na podlagi samoodločbe narodov.²⁵⁰

Pogledu na zgodovinski razvoj do ustanovitve Kraljevine SHS je sledil prikaz njenega gospodarskega in notranjepolitičnega položaja. Gustinčič je skladno z značilnim marksističnim stališčem ugotavljal, da je logika gospodarskih razmer srbsko meščanstvo vodila k zagotovitvi nadoblasti v novi državi. To mu je omogočila vzpostavitev centralističnega državnega ustroja, saj bi ga federalistična ureditev na demokratični podlagi ali celo samo široka avtonomistična ustava kot gospodarsko najslabotnejšega takoj potisnila v ozadje. Gospodarsko se posledice centralizma kažejo v tem, da balkanske pokrajine (Srbija, Makedonija, Bosna in Hercegovina), ki obsegajo tri petine ozemlja in dobro polovico prebivalstva Jugoslavije, plačujejo eno tretjino davkov, severne pokrajine (Vojvodina, Hrvaška, Dalmacija in Slovenija), ki obsegajo dve petini ozemlja in slabo polovico prebivalstva, pa plačujejo dve tretjini davkov. Pri tem Vojvodina in Slovenija plačujeta trikrat več davkov na posameznika kot Srbija. Srbsko meščanstvo, ki ni samo neomejen gospodar pritekajočih davkov, skuša v svojo korist omejevati tudi gospodarski in kulturni napredek severnih pokrajin. Tako ravnanje kažejo poraba nesorazmerno večjih proračunskih vsot za lastno pokrajino kot za se-

²⁴⁹ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 367–370.

²⁵⁰ Gustinčič, *Enotna fronta proletariata*, str. 41.

verne pokrajine; usmerjanje dotoka in porabe denarja iz državnih zavodov v Srbijo, kar v drugih pokrajinah ovira trgovino in industrijo; pridrževanje koncesij in s tem oviran industrijski razvoj v severnih industrijskih središčih ter njegovo pospeševanje v Srbiji; izločevanje podjetij iz severnih pokrajin pri dodeljevanju kreditov Državne hipotekarne in Narodne banke; in usmerjanje vseh državnih posojil v Srbijo. Z eno besedo, srbsko meščanstvo »vrši izrazito kolonialno roparsko gospodarstvo v bolj razvitih pokrajinah. Gospodarska povzdiga Srbije in obogatitje srbske buržuazije naj se izvrši na račun razvitejših pokrajin. To tvori glavni vzrok za nacionalne boje v Jugoslaviji.«²⁵¹

Gustinčič je na podlagi opisanih razmer opozoril na politične posledice beograjskega centralizma. Njihov učinek je nevaren – predvsem zato, ker so zaradi centralističnega gospodarskega razvoja najbolj prizadeti delavci in kmetje severnih pokrajin, na katere so naložena davčna bremena. »Drugojezične (Slovenija, Vojvodina, Makedonija) in drugoverske (katoliška, ortodoksna, muslimanska) buržoazije z lahkoto torej nahujskajo ne samo meščanskih in malomeščanskih elementov, ampak tudi proletarske in kmetske duhove proti srbski buržuaziji, odnosno proti vsem Srbom in razvijajo centrifugalne sile.« Narodno vprašanje zato lahko reši gospodarsko in kulturno izenačenje jugoslovanskih pokrajin, ki pa ga ni mogoče pričakovati prej kot v pol stoletja. Pogoj zanj pa so uničenje srbske nadoblasti, preprečitev gospodarskega izkoriščanja severnih pokrajin, odstranitev militarističnega monopola v državi in razkosanje centralnega policijskega aparata. To lahko stori le delavsko-kmečka vlada, »ki uvede nesebično in brez predsodkov federalistično, zgodovinskim momentom in gospodarski razvojni stopnji poedinih pokrajin odgovarjajočo ustavo v Jugoslaviji in ki bo pustila svobodo onim delom dežele ali celim pokrajinam, ki si žele zveze z drugimi državami. Kot dele take svobodne federacije je smatrati: Srbijo, Hrvatsko, Bosno in Hercegovino, Črno goro, Makedonijo, Slovenijo in Vojvodino.«²⁵²

²⁵¹ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 370–371.

²⁵² *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 371.

Gustinčič je ob koncu razprave o nacionalnem vprašanju oziroma med potekom III. državne konference KPJ nedvoumno in javno poudaril pravico (narodne) samoodločbe vse do odcepitve ali združitve v federativno državno zvezo. Pri tem je spomnil tudi na svojo zamisel sudobske federacije, ki pomeni »končno veljavno osvobojenje vseh narodnosti Jugoslavije«. Ustavil se je še pri vprašanju kulturne spojitve Srbov in Hrvatov, za katere je menil, da se bodo v doglednem času združili v eno kulturno enoto, a ne prek vzpostavitve centralizirane državne uprave. Pričakoval je še, da se bo iz različnih jugoslovanskih pokrajin sčasoma razvila višja gospodarska enota, posebej na ravni prometnih povezav.²⁵³

Dragotin Gustinčič in slovenski komunisti sploh so imeli opazno in pomembno vlogo pri oblikovanju novega, federativnega nacionalnega programa KPJ leta 1923.²⁵⁴ V razpravi o nacionalnem vprašanju so prvi in kot organizacijsko politično zaokrožen del KPJ poudarili mnogonarodni značaj jugoslovanske skupnosti ter se izrekli za federativni državnopravni program. Federativna država, ki so jo zagovarjali, naj bi bila utemeljena na podlagi pravice narodov do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in združitve v novo državno skupnost, njeni sestavni deli pa bi imeli samostojen državnopravni položaj. V vprašanju jugoslovanskih narodnih individualnosti se niso omejili le na njihovo poudarjanje pri Slovencih, Hrvatih in Srbih, ampak so kot posebna naroda videli tudi Makedonce in Muslimane. Obenem so se prvi zavzeli za upoštevanje državnopravne individualnosti Črne gore, le-to pa so zahtevali tudi za Makedonijo.²⁵⁵ Kot smo že dejali, se

²⁵³ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 371–372.

²⁵⁴ Pleterski, *Študije*, str. 302. – Po III. državni konferenci KPJ je Sima Marković v pismu, ki ga je poslal članu Izvršnega komiteja Komunistične internacionale, sicer pripadniku Komunistične partije Češkoslovaške, Aloisu Neurathu, ocenil, da je Gustinčič »glavni teoretik naših federalistov«. Obenem je – očitno na podlagi njihovih idejnopoličnih in teoretičnih razhajanj – pripisal, da je Gustinčič »tipični primer melanže, mešanice meščanskega nacionalizma in levega komunizma«. – ARS AS 1551, t. e. 3, Pismo Sime Markovića Neurathu (Neurathu – op. J. P.) k resoluciji o nacionalnem vprašanju s kritiko federalistov, [str. 1].

²⁵⁵ O tem glej Perovšek, Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda, str. 17–44; isti, Pogledi slovenskih marksistov na črnogorsko vprašanje, str. 7–20. O vprašanju narodne individualnosti Muslimanov v razpravi o nacionalnem vprašanju glej Perovšek, Vprašanje etnične posebnosti Muslimanov, str. 31–39.

vsa njihova stališča na III. državni konferenci KPJ niso uveljavila,²⁵⁶ zgodovinski pomen konference, ki je opredelila vsa temeljna načela nadaljnje nacionalne politike jugoslovanskih komunistov, pa je bil njen poudarek, da se Kraljevine SHS ne more razumeti kot »homogene nacionalne države z nekaj nacionalnimi manjšinami, ampak kot državo, v kateri vladajoči razred enega (srbskega) naroda tlači druge narode«. Posledica hegemonije srbskega meščanstva so zato obrambno zbiranje hrvaškega in slovenskega naroda in nacionalnih manjšin ter gibanja za avtonomijo Črne gore, Bosne, Vojvodine in neodvisnost Makedonije.²⁵⁷ Glede na take politične razmere je III. državna konferenca v Resoluciji o nacionalnem vprašanju²⁵⁸ poudarila pravico vsakega naroda do polne samoodločbe, to je tudi »do svobodne odcepitve in oblikovanja svoje posebne države oziroma do priključitve k svoji nacionalni državi«. Resolucija je opozorila, da KPJ s tem, ko priznava pravico do odcepitve, »ne trdi, da je odcepitev vedno tudi smotrna«. To vprašanje bo KPJ – »kot revolucionarna proletarska stranka« – »reševala v vsaki konkretni zgodovinski situaciji posebej s stališča interesov napredka in razrednega boja proletariata«. Ker je bilo po oceni III. državne konference oblikovanje jugoslovanske države zgodovinsko napredno in v interesu razrednega boja, je bil osrednji poudarek resolucije namenjen boju KPJ »za prostovoljno federativno (zvezno) državno združitev« jugoslovanskih narodov, ki je »najprimernejša oblika za gospodarski in kulturni razvoj tako celote kot tudi posameznih delov«. Resolucija je

²⁵⁶ KPJ je sprejela stališče o narodni individualnosti Makedoncev v prvi polovici leta 1940, za državnopravno individualnost Črne gore pa se je zavzela na svojem IV. kongresu, 5.–16. 11. 1928 v Dresdenu. Stališče, da so Muslimani v Bosni in Hercegovini posebna etnična skupnost, je naslednica KPJ, Zveza komunistov Jugoslavije, podprla ter politično in pravno uveljavila šele leta 1968. Dodamo lahko še, da je KPJ črnogorsko nacionalno individualnost priznala na svoji V. državni konferenci, zbrani od 19. do 23. 10. 1940 v Zagrebu, medtem ko se je že na svoji III. državni konferenci zavzela za samostojno makedonsko balkansko republiko. (Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 350–353; Perovšek, *Pogledi slovenskih marksistov na črnogorsko vprašanje*, str. 19, op. 57; isti, *Vprašanje etnične posebnosti Muslimanov*, str. 34–35, *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 408)

²⁵⁷ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 400.

²⁵⁸ Komisijo za oblikovanje Resolucije o nacionalnem vprašanju so sestavljali predstavniki obeh nasprotujočih struj v KPJ, avtonomistične in federalistične. Med predstavniki federalistične struje je bil tudi Dragotin Gustinčič. (Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 331)

poleg jugoslovanske zagovarjala tudi širše federativne povezave v tem delu Evrope. Poudarila je potrebo, »da se z združevanjem delovnega ljudstva narodov v skupnem boju proti kapitalizmu ustvarijo predpogoji za oblikovanje federativne (zvezne) delavsko-kmečke republike v Jugoslaviji, na Balkanu in v Podonavju«. ²⁵⁹ Kot pridaja Janko Pleterski, je bilo za Slovence pomembno tudi to, da je resolucija opozarjala na tisti njihov narodni del, ki so ga imperialistične mirovne pogodbe izročile nasilju italijanskega imperializma. ²⁶⁰

Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ je bila v tedanjem političnem trenutku zelo pomembna. Dobra pol leta po volitvah v Narodno skupščino, marca 1923, je pokazala, da narodni problem kot eno ključnih vprašanj državnega razvoja jugoslovanske skupnosti upoštevajo vse politične sile v njej. Obenem pa je s stališči, ki so se v njej uveljavila, in stališči, sprejetimi na III. državni konferenci KPJ, ²⁶¹ utemeljila enega od premikov v razmerju med centralistično in avtonomistično-federalistično narodno usmeritvijo v prvi jugoslovanski državi. Komunisti so namreč s to razpravo in sklepi III. državne konference izstopili iz tabora jugoslovanskih unitarističnih in centralističnih sil in ob glavnih avtonomistično-federalističnih silah – Slovenski ljudski stranki, Hrvaški republikanski kmečki stranki, Jugoslovanski muslimanski organizaciji in črnogorskih federalistih –

²⁵⁹ *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 399–401.

²⁶⁰ Pleterski, *Študije*, str. 304.

²⁶¹ Resolucijo III. državne konference KPJ o nacionalnem vprašanju ter Resolucijo o makedonskem in trakijskem vprašanju glej v *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 398–409. – Ob tem velja pripomniti, da je Gustinčič v poročilu, ki ga je o poteku konference napisal Izvršnemu komiteju Balkanske komunistične federacije, opozoril na huda nesoglasja, ki so se pokazala pri obravnavi nacionalnega vprašanja. Nekateri predstavniki srbskega dela KPJ na čelu z Životom Milojkovičem so zahtevali, da se nacionalno vprašanje črta z dnevnega reda, sicer pa so menili, da bi bila za njegovo rešitev ustrezna že revizija ustave. Proti njihovi zahtevi so nastopili komunisti iz Slovenije, Hrvaške in Makedonije, ki bi, če bi prodrli, konferenco zapustili. Gustinčič je v poročilu ocenil, da so omenjena nesoglasja nastala predvsem zaradi svojevrstnih gospodarskih in političnih razmer v Srbiji. Srbija namreč ne pozna nacionalnega vprašanja, poleg tega pa so Srbi v Jugoslaviji vladajoči narod. Zato je nacionalno vprašanje v Srbiji – tudi pri srbskemu delavskemu razredu – skrajno nepriljubljeno in precej pogumen je tisti, ki to vprašanje javno in neprikrito postavlja. To se je pokazalo tudi med potekom razprave o nacionalnem vprašanju. (ARS AS, 1551, t. e. 4, Stepanski /Dragotin Gustinčič/, Bericht über die Konferenz der K. P. Jugoslawien /vom 1. bis 4. Jänner 1924/, str. 1–2, 3 /januar 1924/. O nesoglasjih, na katera je opozoril Gustinčič, glej ARS AS 1551, t. e. 4, Protokoll der III. Konferenz der KPJ vom 1.–4. Jänner 1924, [str. 6], [list s ponovljeno paginacijo 2])

postali eden od zagovornikov zahtev po državnopravni preobrazbi jugoslovanske skupnosti. Te zahteve KPJ so uveljavljale nacionalno suverenost jugoslovanskih narodov znotraj njihove skupne državne zveze, ki je lahko utemeljena le na načelu prostovoljnosti in enakopravnosti kot edino mogoči podlagi za njen obstoj. To je bil v tedanji jugoslovanski in slovenski politiki najbolj dosleden in javno predstavljen narodnoemancipacijski program,²⁶² ki pa je imel temeljno politično omejitev. Zaradi svojega revolucionarnega razrednega ekskluzivizma in fundamentalističnega razumevanja socializma KPJ ni bila stranka demokratičnega horizonta,²⁶³ kar je topilo njeno siceršnjo narodnoprogramsko privlačnost. Tega ni spremenilo niti dejstvo, da so že tedaj in v kasnejših letih slovenski komunisti v svojo nacionalno misel in politiko vložili veliko iskrene narodne volje in čustvovanja. O končno veljavni utemeljenosti oziroma ustreznosti revolucionarne narodnopolitične naravnosti pa je kasneje odločila zgodovina.

²⁶² Resoluciji III. državne konference KPJ o nacionalnem vprašanju ter o makedonskem in trakijskem vprašanju so objavila vsa glasila NDSJ. Slovenski Glas svobode ju je objavil 24. 1. 1924. (*Glas svobode*, II, št. 4, 24. 1. 1924, Predlogi za referendum)

²⁶³ Deželak-Barič, *Demokracija v marksistični percepciji*, str. 144, 150, 151; Zver, *Demokracija*, str. 11.

Od razprave o nacionalnem vprašanju do kraljeve diktature leta 1929

Po III. državni konferenci se je uresničila Gustinčičeva napoved o nadaljnjih naporih, ki bodo še potrebni, da bo KPJ utrdila svoj nacionalni program. Sklepi konference namreč niso ustrezali t. i. »partijski opoziciji«, ki se je vrnila k stališčem, značilnim za predhodni »vukovarski kurz«. »Partijska opozicija« oziroma »desnica« v KPJ, ki jo je vodil protifederalistično usmerjeni Života Milojković, je imela najmočnejšo oporo v njeni beograjski organizaciji. Razhajanja med vodstvom KPJ (t. i. »levico«) in »desnico«, poimenovana tudi »spor v partiji«, so se leta 1924 izrazila skozi več programsko političnih stopenj, vanje pa je posegla tudi Komunistična internacionala.²⁶⁴

KPJ je razlike v pogledih na nacionalno vprašanje najprej skušala preseči z referendumom o resolucijah, ki jih je sprejela III. državna konferenca. Radnik-Delavec, Borba in Glas svobode so z izjemo Resolucije o organizacijskem delu partije in protimilitaristični propagandi januarja 1924 objavili vse resolucije konference, da bi se o temeljnih vprašanjih politike NDSJ (KPJ) lahko opredelilo tudi članstvo. Referendum je potekal mesec dni, resolucijam pa so se najbolj upirali v že omenjeni beograjski organizaciji NDSJ (KPJ). Ko je organizacija

²⁶⁴ Prim. Pleterski, *Študije*, str. 304; Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 340–345; Pešić, *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 198–199. Gradivo o »sporu v partiji« in stališčih, ki jih je o njem oblikovala Komintern, glej v *IA KPJ*, 2, str. 310–343, 420–442.

razpravljala o nacionalnem vprašanju – razprave so se udeležili tudi nekateri najvidnejši zagovorniki federalizma, Kosta Novaković, Rajko Jovanović, Moša Pijade in Sima Miljuš –, je član Izvršilnega odbora KPJ in nekdanji beograjski komunistični župan Filip Filipović, ki je v referendumu sicer zavzel nevtralnno stališče, njene člane opozoril, da ne »obstaja samo Šumadija«. Razmere so se spremenile, Srbi danes predstavljajo le 42–45 % prebivalstva v državi. »Srbijanski proletariat mora, čeprav ni nacionalno tlaččen, pokazati, da je doumel veliko Marksovo resnico: tisti narod, ki tlači druge narode, ne more biti svoboden«, je dejal. Beograjska organizacija NDSJ (KPJ) je po ostri polemiki sprejela resolucije III. državne konference. Po referendumu je Centralni odbor NDSJ konec februarja 1924 ugotovil, da je članstvo vse resolucije podprlo z veliko večino. S tem so stopile v veljavo. V Sloveniji so jih, tako kot skorajda v vseh drugih organizacijah NDSJ (KPJ) v državi, sprejeli soglasno.²⁶⁵

Kot je tehtno opozorila Latinka Perović, je bil spor o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1924 samo oblika nadaljevanja starih načelnih razlik v pogledih jugoslovanskih komunistov na nacionalni problem. Medtem ko je strankino vodstvo zagovarjalo zgodovinsko utemeljeno in stvarno dojemanje narodnega problema, si je »partijska opozicija« z žilavo upornostjo prizadevala ustaviti neizogibno dozorevanje narodne politike KPJ in posledice, ki so iz njega izhajale. To se je pokazalo po referendumu, ko je opozicija nadaljevala boj proti spremembi narodne usmeritve KPJ. Zato je Centralni odbor NDSJ 28. septembra 1924 objavil Teze o sporu v Partiji. Njegova stališča je jeseni istega leta – z novim referendumom o sporu v NDSJ/KPJ – podprla večina strankinih organizacij. CO NDSJ je v svojih tezah opozoril, da opozicija ne priznava stališč, ki jih je sprejela III. državna konferenca. To je 8. oktobra 1924 potrdil Odgovor opozicije, v katerem je le-ta z obrambo unitarističnih stališč oziroma z zgolj formalnim priznavanjem

²⁶⁵ Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 340–344; *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 413–426. Glej tudi *Glas svobode*, II, št. 12, 13. 3. 1924, Resolucija o položaju kmeta in njegovih nalogah. Prim. tudi Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, I, str. 156.

obstoja nacionalnega vprašanja v resnici izpodbijala njegov pomen v politiki KPJ. Odgovoru opozicije je sledila Platforma sporazuma Centralnega odbora in opozicije, objavljena 9. novembra 1924. V njej sta obe strani s popuščanjem v spornih idejnih, narodnih in političnih vprašanjih skušali ublažiti medsebojna nasprotja. Platforma je bila zlasti v delu, ki je zadeval narodno vprašanje, protislovna, nejasna in nedorečena. Vodstvo KPJ v domovini jo je na plenumu njenega Centralnega sveta, od 20. do 26. novembra 1924, zaradi kompromisnega značaja zavrnilo. Spor je bil končan, z zavrnitvijo platforme sporazuma so obveljala stališča »levice«, razlike v pogledih na narodno vprašanje pa so ostale.²⁶⁶

Eno od ključnih vprašanj, v katerih so se po III. državni konferenci KPJ razhajali komunisti, je bilo njihovo razumevanje pravice do narodne samoodločbe. Spodbudo za ostro soočenje stališč v tem vprašanju je dala Kominternina, ki je zaradi napetosti v KPJ na svojem V. kongresu, od 17. junija do 8. julija 1924 v Moskvi, sprejela posebno resolucijo o narodnem vprašanju v Jugoslaviji. Resolucija je v celoti podprla nacionalni program III. državne konference KPJ oziroma stališča, ki jih je v »sporu v KPJ« zagovarjalo njeno vodstvo, a z zelo pomembnim dopolnilom oziroma spremembo: splošno geslo o samoodločbi narodov je konkretizirala z zahtevno, da se mora izraziti z izločitvijo Hrvaške, Slovenije in Makedonije iz Jugoslavije in njihovim preoblikovanjem v neodvisne republike. To stališče je nato »levica« v nadaljnjih sporih v KPJ branila s fanatično izključljivostjo, pri tem pa je zanemarila federacijo, ki jo je kot rešitev jugoslovanskega nacionalnega problema zagovarjala v razpravi o nacionalnem vprašanju in uveljavila v programskih dokumentih III. državne konference. V tem položaju je z nasprotovanjem stališču o obveznosti odcepitve celovitost jugoslovanske države branila »denica«, kar jo je krepilo predvsem v srbskem delu delavskega gibanja. Priznavanje mnogonacionalnega značaja jugoslovanske države na eni strani in umik zahteve

²⁶⁶ Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 344, 346–349; Pešić, *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 198–207; Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 206–219. Prim. tudi Kermavner, *O komunistih in socialistih*, str. 271.

po obvezni odcepitvi oziroma razbijanju Kraljevine SHS na drugi strani v že omenjeni platformi sporazuma sta zato pomenila poskus, da bi načelna nasprotja v nacionalnem vprašanju obšli. Le-ta ni bil uspešen, ker je v vodstvu KPJ prevladala usmeritev, ki ni privolila v kompromis z »desnico«. Plenum CS KPJ konec novembra 1924, ki je platformo obsodil, je poleg znanih stališč »levice« poudaril še strankino dolžnost, da podpira gibanja zatiranih narodov s ciljem oblikovanja neodvisnih držav Hrvaške, Slovenije, Makedonije in Črne gore ter – kot je zapisal – »osvoboditve Albancev«. Ta stališča »levice« je po novembrskem plenumu CS KPJ sprejel tudi del članov »partijske opozicije«. Drugi del z Životo Milojkovičem je bil izključen iz KPJ, a njegova skupina je bila še vedno dejavna. Z njo so tajno sodelovali celo nekateri člani strankinega vodstva (Sima Marković).²⁶⁷

Pogledi na nacionalno vprašanje so bili med jugoslovanskimi komunisti uravnoteženi po ponovni poglobitvi Kominterne v narodno politiko KPJ in jugoslovanski problem. Izvršni komite Komunistične internacionale je 21. marca 1925 oblikoval komisijo za rešitev spora v KPJ, ki je kritično obravnavala stališča »desnice«, 30. marca pa je Stalin v jugoslovanski komisiji IK KI podal svoj znani govor o nacionalnem vprašanju v Jugoslaviji. V njem je jasno izjavil, da vprašanje samoodločbe in odcepitve v Jugoslaviji sicer nikakor ni akademsko in da ni stvar marksistov, da bi kakemu narodu branili odcepitev, če bi se to zgodilo, a obenem je poudaril, da *pravice* do odcepitve tudi ni treba razumeti kot *dolžnost*, kot obveznost odcepitve. Opozoril je na popolnoma realno možnost, da se v določenih razmerah posamezni narodi ne bodo želeli ločiti in da je za tak primer treba v programu imeti točko o avtonomiji s pogledom na preobrazbo jugoslovanske države v federacijo avtonomnih nacionalnih držav na podlagi sovjetskega sistema. V tem duhu je tudi resolucija V. razširjenega plenuma IK KI o jugoslovanskem vprašanju (plenum se je zbral med 21. marcem in 6. aprilom 1925)

²⁶⁷ Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 344–345; Pešić, *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 202, 207; Pleterski, *Študije*, str. 304; Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 215, 219; *IA KPJ*, 2, str. 339.

zahtevala le dosledno podporo uveljavljanju pravice narodov do samoodločbe; resolucija je dopuščala vse oblike izvršitve te pravice, od pokrajinske avtonomije do odcepitve in prostovoljnega federativnega združenja nacionalnih držav. Resolucija izločitve Hrvaške, Slovenije in Makedonije ni omenjala, opredelila pa se tudi ni glede federacije jugoslovanskih narodov. Kot osnovno geslo nacionalne politike KPJ je postavila federacijo delavsko-kmečkih republik na Balkanu. Ta stališča je nato leto dni kasneje potrdilo še Predsedstvo IK KI, v tem smislu pa so bili oblikovani tudi sklepi III. kongresa KPJ 17.–22. maja 1926 na Dunaju. Kongres je poudaril pravico do samoodločbe s pravico do odcepitve, težišče praktične politike KPJ pa postavil na aktivno udeležbo v boju proti vsakdanjim konkretnim primerom in oblikam narodnega zatiranja. Resolucija III. kongresa o nacionalnem vprašanju ni vsebovala izrecne zahteve po obvezni odcepitvi, kot osnovno geslo narodne politike KPJ pa je postavila zahtevo po federaciji delavsko-kmečkih republik na Balkanu.²⁶⁸

Slovenski komunisti so med soočanjem nasprotujočih si narodnopolitičnih stališč v KPJ leta 1924 poudarjali vsa bistvena načela, ki jih je zagovarjala »levica«. Opozarjali so na mnogonacionalni značaj jugoslovanske države in trdili, da nacionalno vprašanje in njegova polna rešitev nesporno sodita v okvir revolucionarnega boja delavskega razreda. Zagovarjali so tudi pravico samoodločbe vse do odcepitve, a ob tem največkrat poudarjali še federativni državnopravni program.²⁶⁹ Njihovi

²⁶⁸ Pleterski, *Študije*, str. 304–305; Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 349–350; Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 211–235; Pešić, *Jugoslovanski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 207–230; *IA KPJ*, 2, str. 443, 111–112.

²⁶⁹ *Glas svobode*, II, št. 3, 16. 1. 1924, *Krah nacionalizma : sporazum kraljevske vlade SHS s fašistovsko Italijo*, št. 8, 14. 2. 1924, *Dopisi z dežele. Jeseniški proletarec, Kako se rešuje narodnostno vprašanje*; št. 13, 20. 3. 1924, *Na desno ali na levo?!*, št. 15, 3. 4. 1924, *Razvoj političnega položaja; Delavsko-Kmetski List*, I, št. 1, 21. 8. 1924, *Novi kurz v Jugoslaviji*, št. 7, 2. 10. 1924, *Katilina, Delavec in kmet bosta rešila tudi nacionalno vprašanje*, št. 11, 30. 10. 1924, *Kmetsko-delavski republikanci?!*, št. 16, 4. 12. 1924, *Za delavsko-kmetski republikanski blok, prav tam, Vse jim je vseeno : k pogajanjem s Korunovci in Deržiči, prav tam, Samoodločba narodov in mednarodnost*, št. 17, 11. 12. 1924, *Zadnji Mehikanci (Mohikanci – op. J. P.) buržuazije : socialpatriotski volivni manifest*, št. 18, 18. 12. 1924, *Biriči vabijo jetnike, prav tam, Krinke so padle*, št. 19, 25. 12. 1924, *Katilina, Proletariat mora podpirati gibanje zatiranih narodov; AJ-507-CK ZKJ, 1924, Slovenija I/172. Prim. tudi Glas svobode, II, št. 13, 20. 3. 1924, Iz sovjetske Rusije. Sovjetska Rusija in*

narodnopolitični pogledi namreč niso bili skrajni kot pri vodstvu KPJ, saj so nasprotovali prenašanju »spora v partiji« v Slovenijo. To je sredi oktobra 1924 jasno poudarila mestna organizacija NDSJ na Vrhniki. Ob tem je še opozorila, da v Sloveniji o sporu sploh niso dovolj obveščeni, ker razmer v Srbiji ne poznajo, poleg tega pa strankino glasilo izhaja v cirilici, ki je ne znajo brati. Opozorilo vrhniških članov NDSJ (KPJ) je bilo utemeljeno, saj se je boj za novo nacionalno politiko KPJ dejansko vodil samo v srbskih organizacijah NDSJ (KPJ).²⁷⁰

Osredinjenje »spora v partiji« v njenem srbskem delu je verjetno vplivalo na slovenske komuniste, da v vprašanju samoodločbe niso oblikovali zgolj enostranskih stališč. Zavzeli so se za popolno samoodločbo slovenskega, hrvaškega, srbskega in makedonskega naroda ter vzpostavitev samostojne slovenske in drugih nacionalnih delavsko-kmečkih republik, a poudarili, da se bodo Slovenci, Hrvati, Srbi in Makedonci sami odločili, kakšne zveze in odnose bodo imeli drug do drugega. Verjeli so v njihovo svobodno federativno povezavo bodisi v jugoslovanskem bodisi v balkanskem ali podonavsko-balkanskem okviru. Ob tem, ko ni opaziti stališča, ki bi posebej zagovarjalo zgolj razbijanje Jugoslavije, je največ podpore imela zamisel Podonavsko-balkanske federacije.²⁷¹ Vanjo naj bi po mnenju avtorja iz Primor-

Jugoslavija. (V omenjenem članku je moskovski dopisnik Glasa svobode opozoril na pisanje sovjetskega državnega glasila Izvestija, ki je obravnavalo narodni problem v Jugoslaviji in rešitev nacionalnega vprašanja v Zvezi sovjetskih socialističnih republik. Izvestija je primerjala položaj v obeh državah in ugotovila, da je ZSSR bistveno trdnejša državna tvorba kot Kraljevina SHS. »Sovjetska zveza je zasnovana na prostovoljni združitvi vseh njenih narodov, od katerih je dana vsakemu možnost popolnega razvoja vseh svojih nacionalnih posebnosti do odcepitve.«) – Glede na v glavnem besedilu omenjena stališča, je bila netočna trditev CK KPJ, da slovenske komuniste vodijo zgolj separatistične težnje po odcepitvi in vzpostavitvi neodvisne Slovenije, medtem ko si kot internacionalisti ne prizadevajo za duhovno in organizacijsko spojitve s srbskim in hrvaškim revolucionarnim proletariatom. (ARS AS, 1551, t. e. 4, Pismo C. K. članovima Partije u Sloveniji /1924/, prepis, str. 2)

²⁷⁰ Perović, *Od centralizma do federalizma*, str. 344.

²⁷¹ *Glas svobode*, II, št. 12, 13. 3. 1924, Kmetška priloga štev. 1: manifest kmetске konference Neodvisne Delavske stranke Jugoslavije, prav tam, Resolucija o položaju kmeta in njegovih nalogah, št. 15, 3. 4. 1924, Ased (Alojz Sedej), Pašić – Pribičević, št. 18–19, 26. 4. 1924, Dragotin Gustinčič, Kmet kot revolucionarna sila na Balkanu, št. 20, 8. 5. 1924, Revolucionarni 1. maj v Sloveniji; *Delavsko-Kmetški List*, I, št. 13, 13. 11. 1924, Klerikalni manifest, št. 16, 4. 12. 1924, Za delavsko-kmetški republikanski blok, prav tam, Vse jim je vseeno : k pogajanjem s Korunovci in Deržiči, prav tam, Samoodločba narodov in mednarodnost, prav tam, J. K. (rudar-emigrant), Pismo iz Francije, št. 18, 18. 12. 1924, Biriči vabijo jetnike, prav tam,

ske kot njeno samostojno sestavno enoto vključili tudi Julijsko krajino. Tako bi rešili pereče gospodarske in narodne probleme na tem področju, saj slovenski in italijanski delavci in kmetje ne bodo imeli »interesa razbijati si glav med seboj in kratiti medsebojnih jezikovnih pravic«. ²⁷²

Po ohromitvi »spora v partiji« decembra 1924 in nastopu Kominterne spomladi 1925 so slovenski komunisti nadaljevali svojo dotedanjo narodnopolitično usmeritev. ²⁷³ Z zavzemanjem za samostojno in svobodno delavsko-kmečko republiko Slovenijo so jo izrazili tudi ob volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS 8. februarja 1925. ²⁷⁴ Na volitvah so nastopili kot Delavsko-kmečki republikanski blok (DKRB), računali pa so lahko le na svoje pripadnike, saj prizadevanja za skupen nastop vseh delavskih strank in skupin niso bila uspešna. Prepeluhova SRSKD jih je zavrnila, sodelovanje s komunisti pa sta zaradi njihovega republikanskega in federalističnega stališča odklonili tudi slovenska pokrajinska organizacija SSJ in Narodno socialistična stran-

Krinke so padle; ARS AS 1477, t. e. 7, Zaplemba plakata NDSJ Vabilo na shod, ARS AS 1548, t. e. 1, letak Delavci in kmetje, združite se! Sodrugi! Delavci! Kmetje! Uradniki!, ARS AS 1548, t. e. 3, Vabilo NDSJ na (volivni) shod, ARS AS 1517, t. e. 6, Pismo pokrajinskega tajništva NDSJ v Ljubljani z dne 30. 3. 1924; AJ-507-NRPJ/107 (1924), Delavci in kmetje, združite se! Sodrugi, Delavci, Kmetje, Uradniki!, [str. 4]. Glej tudi Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 239.

²⁷² *Glas svobode*, II, št. 18–19, 26. 4. 1924, (Vladimir Martelanc), Vprašanje Julijske Benečije : razmišljanje Primorca potom zadnjih volitev. – Navedeni članek je Martelanc najprej pod naslovom Vprašanje Julijske krajine 17. 4. 1924 objavil v tržaškem Delu. (Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 362, 385)

²⁷³ *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 12, 19. 3. 1925, Komunističnim poslancem sledijo radičevski, št. 14, 9. 4. 1925, Samostojnost Slovenije!, št. 16–17, 30. 4. 1925, Proletariatu Slovenije! Delovnemu ljudstvu mest in vasil!, št. 18, 7. 5. 1925, Politični položaj v Jugoslaviji po volitvah, prav tam, »Republikanski« voditelji so se združili z monarhistično SKS, št. 23, 11. 6. 1925, Radikalska mačka in radičevske miši, št. 27, 6. 8. 1925, Radikalsko-radičevska vlada in »sporazum«, št. 32, 10. 9. 1925, Rr sporazum in nacionalno vprašanje v Jugoslaviji; III, št. 4, 28. 1. 1926, Leninizem, št. 9, 4. 3. 1926, Drobiz velikosrbske buržuazije ali Slovenci, Prvi Maj 1926 : Majski spis za delavce in kmete!; Gustinčič, Program bloka narodnega sporazuma, str. 132.

²⁷⁴ *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 4, 22. 1. 1925, Kam se bo odločilo delovno ljudstvo Slovenije? : za svobodo ali sužnost?!, št. 5, 29. 1. 1925, Če si za vlado delavcev in kmetov, prav tam, Delavci in kmetje, glasujte za Makucal, prav tam, SRS in Delavsko-kmečki Republikanski Blok, št. 6, 5. 2. 1925, Slovenskemu ljudstvu! – Ob tem lahko opozorimo, da je Dragotin Gustinčič geslo samostojne slovenske delavsko-kmečke republike označil za »ultraradikalno« (geslo jugoslovanske federacije pa je imel za »ultraoportunistično«), medtem ko je član pokrajinskega vodstva KPJ France Klopčič pogršel geslo samostojne in neodvisne Slovenije v zvezi s samostojno in neodvisno Hrvaško ter drugimi narodi na Balkanu. (Klopčič, Vzroki neuspehu v volitvah, str. 113; Gustinčič, K vprašanju volilne taktike DKB, str. 107)

Delavsko-kmečki list.

Izhaja vsak četrtek. — Naročnina: mesečno 6 Din, četrletno 15 Din.
Uredništvo in Upravništvo: V Ljubljani, Aleksandrova cesta št. 9/II.

Ne dajte se ukloniti nobenemu nasilju! Ne dajte se zmelati po nobenih lažeh! Vstajte! Mislite! Delajte! Agitirajte! Delavsko-kmečki republikanski blok mora združiti glasove vseh delavcev in republikanskih kmetov! Dovolj je bilo trpljenja in hlapčevstva v teh 6 letih. Zbudimo se!

Leto II

LJUBLJANA, 5. februarja 1925.

Štev. 6.

Slovenskemu ljudstvu!

Zadnje dni vas bodo hoteli zbegati z nasilji in najgorostasnejšimi lažmi in goljufijami. Ne klonite, ne nasedajte nobeni laži. Naša skrinjica na Kranjskem je peta, na Štajerskem sedma. Glasujmo vsi kot en mož za

samostojno slovensko delavsko-kmečko republiko!

Geslo za samostojno slovensko delavsko-kmečko republiko, s katerim so komunisti nagovarjali volivce ob volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS, 8. februarja 1925 (Delavsko-kmečki list, II, št. 6, 5. 2. 1925, str. 1)

ka (NSS). DKRB je na volitvah ostal brez poslanskega mandata, tako kot tudi SRSKD, SSJ in NSS.²⁷⁵

Slovenski komunisti so v času do III. kongresa KPJ ob poudarjanju načela samostojne delavsko-kmečke Slovenije v vprašanju njene povezanosti z drugimi nacionalnimi delavsko-kmečkimi republikami večinoma sprejemali balkanski federativni okvir.²⁷⁶ Kar zadeva ozemeljski obseg in položaj delavsko-kmečke Slovenije, je bilo pomembno – in tudi izstopajoče – stališče Lovra Kuharja. Ob peti obletnici koroškega plebiscita je v Delavsko-kmeškem listu, ki je avgusta 1924 nadomestil maja istega leta ugasli Glas svobode, zapisal, »da ima slovenski narod popolno pravico do integralnega

²⁷⁵ Slovenska novejša zgodovina, I, str. 309–310, 283.

²⁷⁶ Delavsko-Kmečki List, II, št. 14, 9. 4. 1925, Samostojnost Slovenije!, št. 16–17, 30. 4. 1925, Proletariatu Slovenije! Delovnemu ljudstvu mest in vasi!, št. 18, 7. 5. 1925, Politični položaj v Jugoslaviji po volitvah, prav tam, »Republikanski« voditelji so se združili z monarhistično SKS, št. 26, 2. 7. 1925, Monarhisti požrli »republikance«, št. 42, 19. 11. 1925, Velika Srbija; III, Prvi Maj 1926: Majski spis za delavce in kmete!, ARS AS 1477, t. e. 10, Hlebec Albert, Parole za prvi maj 1926, prav tam, Prvi majnik 1926. – Za drugačen, Podonavsko-balkanski federativni okvir, sta se tedaj med slovenskimi komunisti zavzemala le Dragotin Gustinčič in Vladimir Martelanc. (Gustinčič, K vprašanju volilne taktike DKB, str. 107; Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 127, 128)

(popolnega – celotnega) edinstva in popolne samostojnosti». Opozoril je še, da mora delavski razred odločno nastopati proti ravnanju »ravno tiste slovenske nacionalne buržuazije (liberalne SDS – op. J. P.), ki preliwa krokodilove solze za koroškim slovenstvom, medtem ko sama deluje na potopitev celega slovenskega naroda v nekem izmišljenem ‚jugoslovenstvu‘, ker ji to trenutno veleavajo njeni spekulativni trgovski interesi». ²⁷⁷ Misel o slovenski narodnodržavni združitvi, ki jo je oktobra 1925 poudaril Kuhar, se je kmalu uveljavila v slovenskem komunističnem gibanju. Slabih pet mesecev kasneje jo je Delavsko-kmetski list izrekel takole: »Vprašanje enotnosti slovenskega naroda ne more tako dolgo z dnevnega reda, dokler ne bo ta enotnost dosežena (podčrtal J. P.)«. ²⁷⁸ Navedena zaveza je nadgrajevala poudarek iz leta 1925, ko je Delavsko-kmetski list opozoril na težak položaj Slovencev v Italiji in zahteval odpravo imperialističnih mirovnih pogodb. ²⁷⁹

Komunisti so se narodnemu problemu Slovencev v Italiji – ob siceršnjih očitkih italijanskim sodrugom, da ne črhnejo niti besedice o Julijski krajini ²⁸⁰ – posebej posvetili v svoji teoretsko politični reviji Zapiski Delavsko-kmetske Matice, ki je izhajala leta 1925. ²⁸¹ Že pred tem pa je leta 1924 Dragotin Gustinčič v reviji Internationale Presse-Korrespondenz poudaril, da lahko rešitev nacionalnega in gospodarskega vprašanja v Julijski krajini dosežeta le italijanski in jugoslovanski proletariat po revolucionarni poti, italijansko in jugoslovansko meščanstvo pa nikoli. Dokler bo na krmilu obeh držav, se bo namreč medsebojno povezovalo, obenem pa obo-

²⁷⁷ *Delavsko-Kmetski List*, II, št. 36, L. K. G. (Lovro Kuhar Guštanj /Ravne na Koroškem/), Petletnica koroškega plebiscita. Glej tudi Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 78. – Pripominjam, da v svojih Spominih drugače zanesljivi Dragotin Gustinčič avtorstvo navedenega članka – po naši oceni – neutemeljeno pripisuje sebi. (Gustinčič, *Spomini*, II/4, str. 81)

²⁷⁸ *Delavsko-Kmetski List*, III, št. 9, 4. 3. 1926, Drobiz velesrbske buržuazije ali Slovinci.

²⁷⁹ *Delavsko-Kmetski List*, II, št. 24, 18. 6. 1925, PP vlada odobrava divjaštvo Cankovega režima. Glej tudi *Delavsko-Kmetski List*, II, št. 4, 22. 1. 1925, Kam se bo odločilo delovno ljudstvo Slovenije? : za svobodo ali sužnost?!

²⁸⁰ Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 385. Omenjene očitke so izrekli Ciril Štukelj, Dušan Kermavner in Dragotin Gustinčič.

²⁸¹ O Zapiskih Delavsko-kmetske Matice in kasnejšem Zborniku Delavsko-kmetske Matice iz leta 1925 glej Klopčič, *Kritično o slovenskem zgodovinopisju*, str. 141–148; isti, *Desetletja preizkušanj*, str. 211–219.

roževalo in prežalo drugo proti drugem. Zato je dolžnost KPI in KPJ, da z vso resnostjo pristopita k temu vprašanju in ga poskušata rešiti.²⁸²

Odnos slovenskih komunistov do primorskih Slovencev sta v Zapiskih Delavsko-kmečke Matice izrazila Dragotin Gustinčič in Vladimir Martelanc, ki sta pomembno prispevala k nadaljnji obravnavi slovenskega narodnega vprašanja. »Vnesla sta jasnost v nacionalno politiko slovenskih komunistov v Italiji; pravzaprav sta jo utemeljila in izdelala. Pri tem so se presoje razprostrle na položaj Slovencev sploh ter tako vrnila in oživile staro idejo o zedinjeni Sloveniji.«²⁸³

Vprašanje Slovencev v Italiji je najprej obravnaval Gustinčič. V članku K taktiki v narodnostnem vprašanju na Primorskem je obsodil »splošno oportunistično frazo« o rešitvi nacionalnega vprašanja v socializmu. Poudaril je, da mora delavska stranka zagovarjati rešitev narodnega problema »že danes v kapitalistični družbi in ne šele pozneje, v neki oddaljeni, bodoči socialistični«. Njena zahteva je lahko le »popolnoma svobodna samoopredelitev Slovencev, Hrvatov in Italijanov do eventualne odcepitve teh narodov od Italije in priključitve k drugi državi, ali pa ustanovitve nove samostojne republike ali celo do ustanovitve več novih republik. To se pravi: *narodi na tem spornem ozemlju (v Julijski krajini – op. J. P.) morajo dobiti suvereno voljo in svobodo, da razpolagajo sami s seboj.*« Odločilnega pomena za komuniste torej ni »plebiscit v tem smislu, da zmaga večina prebivalstva tega ozemlja nad manjšino in da se ji potem mora manjšina ukloniti, temveč suverena svoboda vseh treh narodov, da se ali med seboj sporazumejo za obliko nadaljnega sožitja, ali pa da se ločijo in priključijo svojim narodnim državam.«²⁸⁴

²⁸² Gustinčič, Zur jugoslawisch-italienischen nationalen Frage, str. 510–511; Perovšek, Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje v tridesetih letih, str. 29.

²⁸³ Klopčič, *Desetletja preizkušanj*, str. 212.

²⁸⁴ Gustinčič, K taktiki v narodnostnem vprašanju, str. 30. Podrobneje prav tam, str. 30–31. – Dragotin Gustinčič je s svojim kritičnim odnosom do stališča, ki je rešitev nacionalnega vprašanja prelago na socializem, pomembno odstopal od tovrstnih pogledov, ki so jih zagovarjali starejši komunisti. Kot opozarja Milica Kacin-Wohinz, le-ti (Ivan Regent) tedaj še niso videli možnosti rešitve slovenskega vprašanja zunaj italijanske socialistične revolucije, to je na podlagi narodne samoodločbe in odcepitve od obstoječih držav. Spričo pojmovanja, da bo proletarska revolucija rešila vse in da se je treba usposabljeti le za revolucijo ter hkrati ščititi jezikovne

Po Gustinčiču je bila rešitev narodnega problema na Primorskem lahka, »zagonetka je samo za kapitalistično buržuazijo, ki je ustvarila današnje stanje ne radi naroda, temveč zato, da zaščiti svoje trgovske in industrijske interese«. Komunisti morajo zato popularizirati njegovo rešitev med delavskimi in kmečkimi množicami v Primorju, Italiji in Jugoslaviji. Ob tem morajo pokazati, da se za osvoboditev podjarmljenih narodov ne borijo samo z besedami, ampak tudi v konkretnih vprašanjih: v šolskem vprašanju, to je proti ukinjanju slovanskih šol v Julijski krajini, proti zmanjševanju ter preganjanju slovanskega učiteljstva, proti poitalijančevanju slovanskih šol in proti nastavljanju italijanskih učiteljev v slovanskih šolah v povsem politične namene. Prav tako morajo dokazati, da se zavzemajo za uporabo slovanskih jezikov pred sodiščem in državnimi oblastmi ter svobodno delovanje njihovih kulturnih in političnih organizacij. Proti kršitvam teh elementarnih pravic morajo nastopiti tudi komunistični poslanci v rimskem parlamentu. S tem bodo ljudskim množicam pokazali, kako bodo ta vprašanja rešili delavci in kmetje, ko dobijo v roke državno oblast, in dokazali, da se je zanjo vredno boriti. Dokazali bodo še, da je »narodost« – »zadnja agitacijska parola« slovanskih meščanskih strank – prazna in brez pomena, saj lahko delavcem in kmetom zagotovi takó malo svobode, kot so jim jo fašisti. Gustinčič je članek zaključil z naslednjim sporočilom: »Povežimo mi svojo borbo za narodno svobodo z borbo za socialna in gospodarska vprašanja, za vprašanje vsakdanjega kruha in liberalni ter klerikalni nacionalisti bodo kmalu s svojo ‚narodnostjo‘ vred v političnem muzeju primorskih narodov.«²⁸⁵

Za Gustinčičem, ki je z omenjenim člankom »določil večji del programa in taktike slovenskih (in hrvaških) komunistov pod Italijo«,²⁸⁶ se je v Zapiskih Dela-

in kulturne pravice drugih narodov, se je Regentu kakor tudi mnogim drugim slovenskim in italijanskim komunistom zdela vsakršna druga rešitev meščanska in nacionalistična. Bistvo vprašanja so videli v zaščiti kulturnih in jezikovnih pravic ali v kulturni avtonomiji narodnih manjšin, ne pa v politični neodvisnosti in lastni državnosti. (Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 387)

²⁸⁵ Gustinčič, K taktiki v narodnostnem vprašanju, str. 31-32.

²⁸⁶ Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 213.

vsko-kmečke Matice z obsežnim člankom, K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine, oglasil še Vladimir Martelanc. Avtor, »Tržačan, rastoč teoretik«,²⁸⁷ je v prvem delu članka skozi dobro domišljeno razčlemba predstavil zgodovinsko politični in gospodarski položaj na Balkanu in v Julijski krajini pred prvo svetovno vojno, med vojno in v prvih letih po njej ter italijansko politiko v jadranskem in balkanskem vprašanju v omejenem času.²⁸⁸ Prvi del članka je sklenil z ugotovitvijo, »da tvori vprašanje Julijske krajine, kot del celokupnega jadransko-balkanskega vprašanja, važno mednarodno vprašanje, nasproti kateremu mora slovenski proletarijat zavzeti jasno, precizno in odločno stališče. Vsled velike kompliciranosti vprašanja je poklican tudi proletarijat Italije, kakor tudi Jugoslavije in Balkana sploh, da uravna svojo politiko nasproti tem vprašanjem, kakor to zahtevajo njegovi interesi in nadaljni izgledi njegove revolucionarne borbe.«²⁸⁹

V drugem delu članka je Martelanc predstavil gospodarsko socialni položaj Julijske krajine, razvoj slovenskega narodnega gibanja na tem območju in svoje poglede na politiko delavske stranke v narodnem vprašanju.²⁹⁰ Prikazal je slabe gospodarsko socialne razmere v Krajini, podvojeno značilne za njen slovanski del, ter slovensko narodno politiko na Primorskem in avstrijski dobi. Po njegovi oceni je slovenski »nacionalizem« pod vodstvom malomeščanstva do prve svetovne vojne »degeneriral v brezidejnost, in malomeščanski filistroznosti, frazerstvu in smešnosti, konservativizmu in pasji zvestobi napram vsakemu režimu, reakcionarnosti in stavkolomstvu.«²⁹¹ Po vojni je protislovenska politika

²⁸⁷ Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 213.

²⁸⁸ Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 49–54.

²⁸⁹ Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 54.

²⁹⁰ Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 118–128.

²⁹¹ Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 122. – Omemba stavkokaštva se navezuje na Martelančevo pojasnilo, da so slovenske delavce, ki so z dežele prihajali v mesto in tu predstavljali zaledje surove delovne sile, vanj pogosto zapeljali. »Slovenski delavec se je tako pri svojih italijanskih tovariših silno osovražil in na ta način so bili narodnostni boji zanešeni v mase. Tako se je mogla tudi med proletarskimi masami popularizirati Slovincem veljajoča psovka ‚ščavo‘ (schiavo = suženj), kot veren izraz vloge, ki jo je igral slovenski nacionalizem v delavskem gibanju. Ali se je torej mogoče čuditi,« je skladno s svojim idejnim pogledom nadaljeval

italijanskih vlad okrepila nacionalni odpor prebivalstva, v katerega so se v »Julijski Sloveniji« vključile tudi kmečke množice. Le-te pričakujejo, »da bo naša politika rešila nacionalno vprašanje, to je, da bo priborila zmago nad imperializmom italijanske buržuazije in omogočila organsko združitev teh predelov z njihovim zaledjem, kakor gospodarsko, historično, kulturno in (glede na slovenski del) tudi nacionalno gravitirajo«. Zato mora po kapitulaciji slovenske meščanske politike pred italijanskim fašizmom (zagotovitvi popolne lojalnosti predstavnikov slovenskega liberalnega in katoliškega tabora v Italiji Mussoliniju leta 1924 – op. J. P.) rešitev nacionalnega vprašanja Julijske krajine »postati – dialektično – ena izmed nalog proletarskega gibanja, ena izmed nalog revolucionarnega socializma. Kajti edino ta zamore revolucionarnim potom udejestviti delovnemu ljudstvu pravico na nacionalno samoopredeljenje, napraviti konec narodnemu zatiranju obenem s socialnim in gospodarskim izkoriščanjem ter omogočiti spojitve gospodarsko in kulturno skupaj spadajočih predelov v odgovarjajoče enote, oziroma njihovo odcepitev od prisilno in neorganično storjenih državnih kompleksov.«²⁹²

Martelanc je posebej poudaril, da pomeni nacionalna politika delavskega razreda zelo važno programsko vprašanje. Odločno je zavrnil socialnodemokratski pogled na narodni problem in opozoril na znana Leninova stališča iz njegove razprave Rezultati diskusije o samoodločbi.²⁹³ Na tej podlagi je, »kljub temu, da smatramo ozemlje današnje Julijske Benečije (krajine – op. J. P.) po njegovih ekonomskih interesih za nedeljivo celoto, pripa-

Martelanc, »da je nacionalna asimilacija slovenskega delavca v italijanskih mestih šla vzporedno z napredkom razredne zavesti? Ali se je mogoče čuditi, ako je priprosti slovenski delavec često s prvim čutom razredne solidarnosti vsrkal vase tudi sovraštvo nasproti svoji narodnosti in svojemu jeziku, neznajoč še razlikovati med nacionalizmom in internacionalizmom? Četudi leže glavni objektivni vzroki drugje, moremo vendar reči, da so jo omenjena dejstva mogla le pospeševati.« (Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 122)

²⁹² Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 123–125. O zagotovitvi lojalnosti slovenske meščanske politike v Italiji Mussoliniju glej Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 341–343.

²⁹³ Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 126–127. Obravnavo temeljnih misli iz omenjene Leninove razprave glej v Rizman, *Marksizem in nacionalno vprašanje*, str. 195–196, 201–203, 216, 217–218, 219–220, 225, 226, 241. Leninovo razpravo Rezultati diskusije o samoodločbi glej v Lenjin, *Izabrana dela*, 10, str. 145–182.

dajočo podonavsko-jadranskemu kompleksu«, zagovarjal *»udejstvitvev popolne pravice za slovansko in italijansko delovno ljudstvo tega ozemlja na vsestransko razpolaganje s svojo nacionalno usodo, na odcepitvev od Italije in na združitev s katerokolisibodi delavsko-kmečko enoto«*.²⁹⁴ To naj bi uresničili z nepopustljivim revolucionarnim bojem slovenskih, italijanskih, jugoslovanskih in drugih komunistov proti imperialističnim mirovnim pogodbam in posebej proti italijanskemu imperializmu.²⁹⁵

Rešitev nacionalnega vprašanja v Julijski krajini je Martelanc videl v odločnem razrednem boju in v z njim povezanim revolucionarnim razvojem razmer v Italiji in državah Srednje Evrope ter Balkana. Njegova zaokrožitvev v vzpostavitvi Podonavsko-balkanske federacije bi ustvarila razmere za oblikovanje samostojne delavsko-kmečke republike Slovenije, v katero bi bili vključeni tudi primorski Slovenci. Martelanc se je seveda zavedal, da imajo omenjeni poudarki v tedanjem trenutku zgolj propagandni značaj, sodil pa je, da se lahko, obenem z ustrezno zaostritvijo razmer, spremenijo v agitacijske ali celo akcijske. »Na to ostritev se mora proletariat resno pripravljati, jasnost v vseh tozadevnih vprašanjih je prvi pogoj uspeha in zmage.« Do tedaj pa mora delavsko gibanje dejavno uresničevati t. i. minimalni akcijski program in se v narodnem vprašanju boriti proti nasilnemu raznarodovanju, za slovenske šole, rabo slovenskega jezika v uradih itn. Pri tem mora povezovati posamezne minimalne parole s splošnimi in obratno.²⁹⁶

²⁹⁴ Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 127. – Sourednik Zapisikov Dragotin Gustinčič je ob tem v opombi pod črto opozoril na točno leninsko stališče o pravici narodov do samoodločbe, ki v kapitalistični dobi pripada narodu kot celoti in za njeno izvršitev ni nujna poprejšnja diferenciacija, poprejšnji obračun med meščanstvom na eni in delavskim razredom ter drugimi delovnimi ljudmi na drugi strani. »Pisatelj je prezrl,« je zapisal, »da se je ravno ruska šola borila proti onim, ki so zahtevali samoopredelitev samo za delavski razred in ne za ves narod ter ki so postavljali parolo odcepitvev pogojno, t. j. v odvisnosti od ‚danih razmer‘ v momentu odcepitve in pridruženja. Ta stavek bi [se] torej moral pravilno glasiti: ‚udejstvitvev popolne pravice za Slovane in Italijane (ali pa za pripadnike slovenske in italijanske narodnosti) tega ozemlja na vsestransko razpolaganje s svojo nacionalno usodo, na odcepitvev od Italije in na združitev s katerokolisibodi državno enoto‘ – torej brez ‚delavsko-kmečko‘.« (Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 127, op. 7 / »op. G. [Justinčič]; Pleterski, KPJ in nacionalno vprašanje, str. 169)

²⁹⁵ Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 127.

²⁹⁶ Martelanc, K vprašanju italijanske imperialistične politike, str. 127–128. Milica Kacin-Wohinz v enem od svojih temeljnih del, Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev v letih 1921–1928, opozarja, da je Martelanc o neodvisni slovenski

Vladimir Martelanc (1905–1944)
(Muzej novejšje zgodovine Slovenije)

Kot je dobro zapisal France Klopčič, je stališče Vladimirja Martelanca o narodnostnem problemu Slovencev v Julijski krajini »leta 1925 pomenilo važen teoretični dosežek slovenskih komunistov, ki so ga v prihodnjih letih nadalje razvili in je leta 1934 prejelo v izjavi treh komunističnih partij – Jugoslavije, Italije in Avstrije – najbolj strnjeno obliko in avtoritativno potrditev«.²⁹⁷

Poleg Martelanca in Gustinčiča je v komunističnem gibanju na primorske Slovence opozoril še pesnik, pripovednik, esejist in član ZKMJ, Ivo Grahor. Ob peti obletnici Rapalske pogodbe je v reviji Mladina, ki je leta 1925, ko je Srečko Kosovel s svojimi ožjimi prijatelji prevzel njeno uredništvo, prešla v vplivno območje komunistič-

delavsko-kmečki republikli pisal tudi v reviji *Fédération Balcanique*. To ni zbudilo ogorčenja samo med italijanskimi nacionalisti, temveč tudi med komunisti. V razgovorih s člani CK KPI, zlasti Antoniem Gramscijem, je sicer Martelanc popolnoma prodril s svojimi mislimi in predlogi, vendar se stranka tisti čas ni utegnla posvečati temu vprašanju. III. kongres KPI januarja 1926 je nato sprejel tudi stališče do narodnih manjšin, kot ga je dotlej razvijala skupina slovenskih komunistov v Julijski krajini. (Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 387–388)

²⁹⁷ Klopčič, *Kritično o slovenskem zgodovinopisju*, str. 144.

ne partije,²⁹⁸ prizadeto pisal o raztrganosti Slovencev po svetovni vojni – »v dobi surove sile, v dobi imperializma«. Ostro je napadel slovensko meščansko politiko v Italiji in Jugoslaviji, ki sta narodno misel podredili svojim praktičnim koristim in oportunističnemu. »Zato danes meščanske stranke niso več voditeljice slovenskega naroda.«²⁹⁹ Na Primorskem, kjer se je nanj »zrušila gnijoča imperialistična Italija«, sta se obe meščanski stranki razgalili v ostudnem medsebojnem prepiru, namesto da bi si prizadevali, »če bi vsaj ena zajela celotno Primorje in postala voditeljica ljudstva. (...) V dobi stalne raznarodovalne politike je prizadejal primorski prepir narodu ogromno škodo. (...) Narod omaguje, fašizem gnezdi po vaseh«. Za to je kriva v prvi vrsti »naša gospoda, ki nemškutari in lahoni, ki nikoli ni resno mislila o narodu. Tista gospoda je odložila svoje rodoljubje v državno garderobo in moli zapadno zlato tele. (...) Spoznali smo, da imperializem ni zrak za male narode,« je sklenil Grahor. »Rapallo in Ženeva (mišljena je zadržana drža slovenskih meščanskih političnih predstavnikov, dr. Josipa Vilfana in dr. Engelberta Besednjaka, na konferenci evropskih narodnih manjšin v Ženevi oktobra 1925 glede italijanske politike v severnih afriških kolonijah – op. J. P.) ostaneta madeža kapitalističnega sveta; življenje pojde preko njih. In isto življenje bo zrušilo kar je gnilega v deželi Rapalla. Mi hočemo gojiti to življenje in ga bomo branili, kakor ga brani naše ljudstvo v Primorju.«³⁰⁰

Če na kratko povzamemo stališča, ki so jih slovenski komunisti leta 1925 oblikovali v vprašanju primorskih Slovencev, so le-ta izhajala iz zahteve po prizadevanju za rešitev njihovega nacionalnega vprašanja že v kapitalizmu. Povezovali so jo z zagovarjanjem pravice do popolne samoodločbe Slovencev, Hrvatov in Italijanov in njihove svobodne odločitve o obliki njihovega bodočega državnega življenja. Narodi na ozemlju Julijske krajine morajo torej dobiti suvereno svobodo, da bodo razpolagali sami s seboj. Kot opozarja Milica Kacin-Wohinz, je

²⁹⁸ Kermavner, O našem delu v krogu revije Mladina, str. 35.

²⁹⁹ Grahor, Rapallo, str. 34–37.

³⁰⁰ Grahor, Rapallo, str. 35–38. – O razkolu slovenskega meščanskega tabora v letih 1922–1924 glej Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 299–330.

to stališče »dobilo mesto v novi Gramscijevi politiki, ki je prevladala na III. kongresu KSI januarja 1926, kar pomeni kvalitetni skok v nacionalni politiki KSI ter začetek nove faze v komunističnem reševanju vprašanja nacionalnih manjšin. V tezah za kongres je rečeno, da bo italijanska partija v sporazumu z jugoslovansko in avstrijsko izoblikovala akcijski program za delo med manjšinami v Italiji. KSI in KSJ da sta dolžni voditi boj za pravico do samoodločbe narodov zoper italijanski in srbski imperializem. Ta boj naj privede do odcepitve Slovencev od Italije in Srbije (Kraljevine SHS – op. J. P.) in do ‚ustanovitve neodvisne slovenske republike v sklopu federacije balkanskih narodov‘. Na tej osnovi so komunisti v Julijski krajini v letih 1926–1927 sestavljali teze in akcijske programe za delo med slovenskimi in hrvaškimi množicami, vendar je KSI šele leta 1929 začrtala uradno svojo nacionalno politiko.«³⁰¹

³⁰¹ Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem*, str. 26–27. Glej tudi ista, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 526. – Kot na podlagi spominov, ki jih je leta 1933 v Sovjetski zvezi napisal Vladimir Martelanc, opozarja Milica Kacin-Wohinz, pa »kljub revoluciji v nacionalni politiki italijanska komunistična stranka ‚vendar še ni posvečala vprašanju Julijske Benečije tiste pozornosti, ki jo je zasluževalo v zvezi s stalnim zaostrovanjem italo-jugoslovanskih odnosov. Vodilni sodrugi so gledali na to vprašanje ‚periferalno‘, tj. igrajoče v notranji politiki Italije drugovrstno vlogo, medtem ko je v zvezi z vedno bolj aktivno imperialistično politiko Italije igralo daleč ne drugovrstno vlogo.‘ To je izviralo iz dejstva, da KSI italijanskega imperializma ni ocenjevala tako ostro kot imperializme drugih držav in ni razkrivala njegove agresivnosti in ekspanzivnosti. Ker italijanski komunisti tega dejstva niso videli in ga pred množicami niso razkrinkovali, je veljalo mnenje fašistov, namreč da je bila Italija v imperialistični vojni prikrajšana v svojih ‚svetih pravicah na Dalmacijo in druga ozemlja‘. Martelanc je tudi ugotavljal, da so obstajale težnje po enačenju narodnega vprašanja s kmečkim vprašanjem in da se je vprašanje primorskih Slovencev postavljalo izključno le kot vprašanje ‚kmečke rezerve italijanske proletarske revolucije‘. Zato se ‚ideja hegemonije proletariata ... sprevrča ... v idejo hegemonije italijanskega proletariata v odnosu do slovenskega kmeta‘. Le slovenski komunisti so sodili, da mora v procesu slovenske nacionalne revolucije in odcepitve od Italije hegemonijo prevzeti slovenski proletariati, ‚ne samo v okviru Julijske Benečije, marveč tudi v odnosu do bolj industrialno zaostale jugoslovanske Slovenije in avstrijske južne Koroške‘. To vlogo bi moral odigrati Trst, ne glede na nacionalno pripadnost njegovega proletariata, če bi italijanska stranka obravnavala rešitev slovenskega narodnega vprašanja v okviru perspektive revolucije v Evropi in na Balkanu, namesto da ga je omejevala v okvir perspektiv italijanske revolucije. V središču agitacije italijanskih komunistov bi torej morala stati pravica do odcepitve ‚neodvisno od perspektiv bodoče oblike, ki jo bo zavzela samoopredelitev dane narodnosti‘. Komunistična stranka Italije je stališče do odcepitve po Martelančevi sodbi dejansko omejevala v strahu, ‚kaj bo z našo krajino v primeru revolucije v Italiji‘. K bodočim italijanskim socialističnim republikam je štela tudi socialistično republiko Slovenijo in Južno Tirolsko, s tem pa je dajala jugoslovanskim nacionalistom orožje, da so pobijali stališča komunistov z geslom: ‚Italijanski komunisti zasledujejo glede Slovencev tako imperialistično politiko kakor italijanska buržoazija.‘» (Kacin-Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 524–525) Martelančeve spomine oziroma njegovo besedilo o razvoju komuni-

Ob temeljnih politično programskih opredelitvah v nacionalnem vprašanju in pozornosti, ki so jo posebej namenili Slovincem v Italiji, so se komunisti leta 1925 znova poglobili tudi v teoretski vidik narodne problematike. Delavsko-kmetski list je marca 1925 v enem nadaljevanju objavil daljši članek Marksizem in nacionalno vprašanje, v katerem je najprej spomnil, da se »razredno-zavedni proletariat« (KPJ) sprva v nacionalnem vprašanju ni znašel. V ospredju so bili splošni razredni interesi, zato je na Slovenskem prevladal vpliv avtonomistične SLS. In ker si njegovi bralci še vedno niso povsem na jasnem v nacionalnem problemu, se je odločil, da o tako važnem vprašanju posebej pojasni »naše stališče«. ³⁰² Odločitev je bila verjetno povezana s sočasno kritično ugotovitvijo Dragotina Gustinčiča, da »smo pač imeli že delj časa prej pripravljene dobre resolucije o narodnostnem vprašanju, toda te resolucije so ostale v naših miznicah in je proletariat prav malo ali pa sploh nič vedel zanje«. ³⁰³

Delavsko-kmetski list je, opirajoč se na Stalinovo razčlenbo, prepričljivo in z dobro izbranimi primeri po posameznih vsebinskih počelih opredelil pojav naroda (*»narod je torej zgodovinsko nastala trajna skupnost jezika, ozemlja, gospodarskega življenja, duševne skladnosti, ki se izraža v skupnosti kulture«*) in utemeljil njegov nastanek v dobi kapitalizma. Nato je skladno z marksistično družbeno teorijo predstavil gospodarske vzroke narodnega vprašanja (boj meščanstva za trg) in njihove posledice na političnem področju (medsebojni nacionalni boji meščanstva). Članek je sklenil z opozorilom, da pomeni nacionalni problem pomembno preizkušnjo za proletariat, ki pa ob tem ne sme pozabiti na svoj razredni interes. »Delavci morajo korakati proti sovražnemu kapitalu v enotni bojovni internacionalni armadi. In prav zato, ker stoji delavstvo na mednarodnem stališču, se morajo boriti proti politiki zatiranja narodov in za pravico popolne samoodločbe vsakega naroda, t. j. da

stične nacionalne politike v Julijski krajini glej v Martelanc, Narodno vprašanje, str. 119–129.

³⁰² *Delavsko-Kmetski List*, II, št. 11, 12. 3. 1925, Marksizem in nacionalno vprašanje.

³⁰³ Gustinčič, K vprašanju volilne taktike DKB, str. 106.

se vsak narod sam odloči ali za popolnoma samostojno državo, ali federativno zvezo z drugimi itd. Narod je suveren in vsi narodi so enakopravni.«³⁰⁴ To stališče je kasneje podkrepil še z objavo Leninovih člankov o samoodločbi narodov.³⁰⁵

Delavsko-kmetški list je na podlagi marksističnega razumevanja nacionalnega vprašanja v posebnem članku razčlenil tudi narodnopolitične razmere v Kraljevini SHS. Izhajal je ugotovitve, da njen celotni razvoj poteka v znamenju narodnega vprašanja, ki je poleg socialnega najbolj pereče vprašanje države. List je opomnil, da je bistvo nacionalnega vprašanja – vsepovsod, kjer se to vprašanje pojavi – »v gospodarskem, političnem in kulturnem zatiranju enega naroda s strani drugega, ki vlada v dotični državi. To zatiranje s strani vladajočega razreda gospodujočega naroda povzroča neizogibno nezadovoljstvo in odporno gibanje s strani širokih množic zatiranega naroda, ki zahteva nacionalno svobodo in samostojnost.« In »kako stoji danes s tem vprašanjem v Jugoslaviji?« je vprašal List. »Kdo tu koga zatira? V čem obstoji zatiranje? Kdo se bori proti zatiranju?«³⁰⁶ Na navedena vprašanja je odgovoril takole:

»Prvo: Kdo zatira, kdo vlada nad drugimi? V Jugoslaviji živi več narodov, ki se čutijo sposobne, da živijo samostojno nacionalno in državno življenje. Državna oblast pa se nahaja v resnici popolnoma v rokah srbske buržuazije. Vso oblast na vseh poljih izvaja ona. Ta njena nadoblast se *formalno* naslanja na centralistično vidovdansko ustavo. (...)

Drugo: Hrvati, Slovenci, Makedonci i. dr. čutijo vedno bolj na vseh poljih *nadvlado* srbske buržuazije.

Tretje: Slovenci, Hrvati, Makedonci itd. gotovo niso zatirani na enak način in v enaki meri. Hrvatska in slovenska buržuazija sta n. pr. zatirani v toliko, kolikor so prisiljene bojevati konkurentski boj s srbsko buržuazi-

³⁰⁴ *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 12, 19. 3. 1925, Marksizem in nacionalno vprašanje.

³⁰⁵ *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 30, 31 in 32, 27. 8., 3. 9. in 10. 9. 1925, V. I. U. (Vladimir Iljič Uljanov – Lenin), Socializem in pravica narodov do samoodločbe, št. 35, 1. 10. 1925, V. I. U. (Vladimir Iljič Uljanov – Lenin), Avtonomija in samoodločba narodov : iz »Rezultati diskusije o samoodločbi«.

³⁰⁶ *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 32, 10. 9. 1925, Rr sporazum in nacionalno vprašanje v Jugoslaviji.

jo, ki ima vso oblast in vse predpravice, dočim jih te nimajo. V tem konkurenčnem boju je brezdvomno položaj hrvatske in slovenske buržuazije mnogo težji, ker nimata nikake politične oblasti, čeprav sta gospodarsko bolj razviti od srbske buržuazije. Odtod težnja slovenske in hrvaške buržuazije po samostojnosti. A nekateri, predvsem socialisti, pravijo na to, da je bistvo nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji v konkurenčnem boju poedinih buržuazij, da je torej nacionalno vprašanje zadeva buržuazije in da delavstvo prav nič ne briga, da bo izginilo s površja to nacionalno vprašanje, čim se bodo buržuazije ,sporazumele'.

To stališče je popolnoma napačno«, je poudaril List. »Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji je raztegnjeno daleč preko sfer buržuaznih interesov in obsega interese širokih ljudskih množic. Nacionalno vprašanje sega daleč čez meje konkurenčnega boja buržuazij in sega globoko v množice zapostavljenih narodov. Nadoblast srbske buržuazije ogroža najbistvenejše interese kmetov in delavcev in ovira rešitev cele vrste gospodarskih, političnih in kulturnih vprašanj«. Ker ogromno večino hrvaškega in slovenskega prebivalstva tvorijo kmetje, je nacionalno vprašanje v bistvu kmečko vprašanje. In ne politika buržuazije, »ampak revolucionarni boj zatiranih narodov, kmetov in delavcev bo rešil nacionalno vprašanje. (...) Rešili ga pa bomo le, ako se bomo strnili v organizirano bojno armado.«³⁰⁷ To vprašanje so komunisti že tedaj razumeli zelo resno. »Revolucija je državljanska vojna,« je tri mesece kasneje zapisal Dragotin Gustinčič. »Vojna za nov red v državi ni nič drugega.«³⁰⁸

³⁰⁷ *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 32, 10. 9. 1925, Rr sporazum in nacionalno vprašanje v Jugoslaviji. – Stališča o nadvladi srbskega meščanstva in odporu zatiranih narodov v jugoslovanski državi glej tudi v *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 12, 19. 3. 1925, Komunističnim poslancem sledijo radičevski, št. 18, 7. 5. 1925, Politični položaj v Jugoslaviji po volitvah; III, št. 4, 28. 1. 1926, Leninizem, št. 15, 15. 4. 1926, Kriza velikosrbske zunanje politike, št. 16, 22. 4. 1926, Izza kulis belgrajskih vladnih kriz, Prvi Maj 1926 : Majski spis za delavce in kmete!

³⁰⁸ *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 45, 10. 12. 1925, D. G. (Dragotin Gustinčič), Drugo Tumovo predavanje. – Za Gustinčiča je bilo značilno zelo ostro stališče v idejnopolitičnih vprašanjih. Kot v svojih spominih piše njegova prva žena, Anica Lokar, je namreč ob razlagi svojih komunističnih nazorov »odločno rezoniral: Tega je treba na kandelaber, in tega pa še tega ... Tisti, ki naj bi viseli na kandelabrih, pa so bili uradno najbolj oboževani, npr. Aleksander Karadjordjevič.« (Lokar, *Od Anice do Ane Antonove*, str. 49). Omenjenemu odnosu se ni izognil tudi sam. Tako naj bi po poročilu Enotnosti eden od najvidnejših slovenskih socialističnih voditeljev, Melhior

Poleg programskih in političnih stališč ter ugotovitev so slovenski komunisti opozorili tudi na posamezne konkretne primere slovenskega vprašanja in narodne problematike v jugoslovanski državi. V tem pogledu izstopa Gustinčičev odločen in idejno podkrepjen odziv na napoved prosvetnega ministra in prvaka Hrvaške kmečke stranke Stjepana Radića, izrečeno 13. decembra 1925 v Mariboru, o ukinjanju fakultet in celo univerz, med njimi tudi ljubljanske. Kot je opozoril Ervin Dolenc, je tedaj Radić tisto, kar se je zdelo nemogoče, »sprožil mimogrede. Resolucijo ‚Za avtonomijo ljubljanske univerze‘ so skupaj podpisale organizacije in stranke, katerih zadnje sodelovanje v prevratni dobi se je zdelo že davna zgodovina. Pod resolucijo je bilo moč videti podpise ljubljanskega mestnega odbora Narodno radikalne stranke, vodstva Slovenske ljudske stranke, oblastne organizacije Samostojne demokratske stranke in vodstva Narodno socialistične stranke, Jugoslovanske sokolske zveze in Orlovske zveze, UJU (Udruženje jugoslovenskih učitelja – op. J. P.) in Slomškove zveze ter še 22 drugih kulturnih in stanovskih organizacij. Resolucije niso podpisali Samostojna kmetijska stranka, ki se je vezala z Radićevo HSS (Hrvaška kmečka stranka – op. J. P.), in socialisti.«³⁰⁹

Na komunistični strani je omenjeno Radićevo na-

Čobal, 14. 8. 1927 na shodu SSJ v Trbovljah, dejal: »Gustinčiča ne bi jaz obesil za vrat, ampak za noge, da bi mu glava dol visela. In z varni (komunisti – op. J. P.) je treba tako napraviti, kakor je Amerika s Saccom in Vanzettijem! (delavska aktivista Nicola Sacco in Bartolomeo Vanzetti, ki sta bila na podlagi lažne obtožbe, da sta storila roparskega umora, 14. 7. 1921 obsojena na smrt in 23. 7. 1927 usmrčena na električnem stolu – op. J. P.)«. (*Enotnost*, II, št. 31, 19. 8. 1927, Socialpatriotični shod v Zagorju) Na tem mestu lahko opozorimo, da je znani ameriški pisatelj Irwin Shaw (1913–1984), ki se je med drugim posvečal socialni problematiki, v svojem romanu Glasovi poletnega dne (1965) zapisal, da naj bi se v eni od belgijskih plemiških družin brez sramu cinično norčevali iz njune usode. Na politični škandal, ki je v ZDA in po svetu izbruhnil zaradi insceniranega procesa proti Saccu in Vanzettiju in njune usmrtitve, se je – po pripovedi mlajše, z Američanom poročene Belgijke – družba, zbrana pri njenih starših, zabavala tako, da so pri igri kroketu uporabljali izraz Sacco-Vanzettijev strel. Uporabili so ga takrat, ko je igralec stopil na svojo kroglo in udaril po nji, da je zbil nasprotnikovo kroglo iz smeri. »Temu so rekli Sacco-Vanzettijev strel,‘ je reklo dekle. ‚Zadeneš Sacca – mislim, da je bilo ob udarcu kladiva ob kroglo slišati kot ‚sacco‘ ali ‚socko‘ – Vanzettija pa si poslal s poti. To je bila družinska šala ...‘ V sobi je potihnilo«, je še pripisal Shaw. (Shaw, *Glasovi poletnega dne*, str. 160)

³⁰⁹ Dolenc, *Kulturni boj*, str. 223–224; *Jutro*, VI, št. 292, 17. 12. 1925, Za očuvanje ljubljanske univerze : resolucija političnih strank, kulturnih, gospodarskih in stanovskih organizacij; *Slovenec*, LIII, št. 285, 17. 12. 1925, nenaslovljeno besedilo resolucije ob članku Velik dogodek.

poved, ki je sprožila precej razburjenja po vsej državi in je nato niso uresničili,³¹⁰ Gustinčič ocenil kot odkrito in jasno nasprotovanje popolni slovenski univerzi. Povezal jo je s poskusi srbske politike (Radićeva HKS je bila tedaj koalicijska partnerka NRS v deseti Pašičevi vladi³¹¹), da vpliva »v smislu svojega imperializma na slovensko šolstvo. V slovenske šole – tudi v ljudske – se je zavela cirilica in obveznost srbohrvaščine, ne da bi se v enaki meri uvedla tudi slovenščina v srbohrvaške šole. Slovenska univerza je od vsega začetka neverjetno zapostavljena in se smatra kot potrebno zlo, ki naj bi se čimprej odpravilo, ker po mnenju te gospode prihaja ves slovenski separatizem iz univerze. Toda dočim se srbska buržuazija ni upala sama nastopiti proti samostojnosti slovenske kulture, je (...) izbrala Radića za eksekutorja v slovenskem nacionalnem vprašanju. (...) Slovensko levo orientirano delavstvo«, je poudaril Gustinčič, »gleda v poskusu demontiranja slovenske univerze samo člen v dolgi verigi gospodarskih in političnih nasilstev srbskih in (v novejšem času) tudi hrvaških kapitalistov na samostojnost in suverenost slovenskega ljudstva. (...) Gre za politično, gospodarsko in kulturno demontažo Slovencev«. Le-ta bi najbolj prizadela delavce in kmete, čeprav slovensko delavstvo in slovenski kmet »nima danes skoro nobenih koristi od slovenske univerze. Ona mu kvečjem vzgaja nove priganjače. Toda slovenski delavec smatra ravnotako univerzo za svojo last, kakor tovarno. In kakor on nima namena, da tovarno, ki ga danes izkorišča, razbije ali zavre njen razvoj, tako on tudi ne more dovoliti, da se univerza, ki bo jutri njegova last, danes uniči ali pa zavre v njenem razvoju. Poleg tega«, je dodal, »pa se delavec in kmet okoriščujeta tudi z znanostjo, ki jo producira buržuazija zase. Delavec je največji prijatelj izobrazbe in izobraževalnih zavodov, ker ve, da je temá, v kateri ga kapital umetno drži, najhujše orožje proti delavskemu razredu. Zato se bo slovensko delavstvo in slovensko kmečko ljudstvo z vsemi njemu razpoložljivimi sredstvi borilo za slovensko univerzo.«³¹²

³¹⁰ Dolenc, *Kulturni boj*, str. 224–225.

³¹¹ Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas*, 2, str. 22.

³¹² Gustinčič, *Iz politične situacije*, str. 41–42.

Poleg Gustinčiča se je na grožnje o ukinitvi ljubljanske univerze odzval tudi revolucionarno usmerjeni književnik Vinko Košak. Opozoril je, da si ne predstavlja naroda, ki bi lahko živel brez najvišjega znanstvenega zavoda – univerze –, do katere imajo Slovenci kot narod pravico in jim je pogoj nacionalnega obstanka in napredka. »Za one pa, za katere obstoji samo ‚jugoslovenski narod‘, pa je slovenska univerza nujno luksuz, da, celo nepotrebna zavora pri ‚zlitju vseh treh jugoslovenskih plemen v en narod‘«. Pravi in edini vzrok teženj po ukinitvi slovenske univerze je torej jugoslovanski nacionalni unitarizem. »In gospoda ‚Jugoslovenci‘ (rekel bi: Velesrbi)«, je posvaril Košak, »se prav dobro zavedajo, da Slovenci toliko časa ne bomo nacionalno strti, dokler bomo imeli lastno univerzo. Dokazali smo, da smo kljub temu, da se nam ne dovoli politične samostojnosti, do katere imamo prav toliko pravice, kot vsak drugi narod na svetu, kljub temu, da smo po krivdi centralizma na robu gospodarskega propada, vendar še dosti močni, da smo si ohranili našo narodno samobitnost.« Zato je naša dolžnost, »da se proti strankam in organizacijam, ki stojе na ‚jugoslovanskem‘ stališču (liberalni politiki – op. J. P.), borimo, in ne, da jih radi ljube fraze ‚naprednost‘ in borbe proti ‚klerikalnemu zmaju‘, ‚boljševizmu‘ itd. celo podpiramo. Slovenci si moramo priboriti politično avtonomijo, ki je predpogoj naši kulturni avtonomiji, našemu razvoju v vseh panogah našega kulturnega in civilizatoričnega udejstvovanja.«³¹³

S področja narodne problematike v jugoslovanski državi so slovenski komunisti opozarjali še na »najbolj ostudno srbiziranje vseh tistih narodnosti, ki nočejo živeti v Jugoslaviji«,³¹⁴ zagovarjali pouk in vzgojo pripadnikov narodnih manjšin v njihovem materinem jeziku, podpirali ohranitev nemškega osnovnega šolstva na Slovenskem in izražali svojo naklonjenost narodno-osvobodilnim prizadevanjem Makedoncev.³¹⁵ Obenem je

³¹³ Košak, Slovenska univerza, str. 122.

³¹⁴ ARS AS 1548, t. e. 1, letak Delavci in kmetje, združite se! Sodrugi! Delavci! Kmetje! Uradniki! (september 1924).

³¹⁵ *Glas svobode*, II, št. 11, 6. 3. 1924, *Politični pregled. V znamenju volovskih žil, puškinih kopit in špijonstva; Delavsko-Kmetški List*, II, št. 10, 5. 3. 1925, Oklic, št. 25, 25. 6. 1925, Učni jezik na šolah države SHS. Prim. tudi *Delavsko-Kmetški List*, I,

Dragotin Gustinčič z enakimi utemeljitvami kot v zaključnem delu razprave o nacionalnem vprašanju leta 1923 pisal o gospodarskem zapostavljanju Slovenije,³¹⁶ Delavsko-kmetški list pa je, podobno kot leta 1920 že Rdeči prapor, opozoril na obravnavanje Slovencev (in Hrvatov) kot »Švabov« v južnem delu države. »Oni so tam ‚preko‘, je omenjeni odnos pojasnjeval List, »to so ‚Švabi‘, ki sicer govore hrvatski in slovenski, a so ‚Švabi‘«. Zato je bil prepričan, da je jugoslovanstvo za srbsko meščanstvo le ščit za lažjo nadvlado zahodnega dela države.³¹⁷ Enako je že januarja 1924 menil tudi Glas svobode, ki je zapisal, da je »jugoslovanski nacionalizem‘ (...) le omamno sredstvo v interesu nadvlade srbske buržuazije nad ostalimi narodnostmi Jugoslavije in nad delavskim razredom«. ³¹⁸ Svoj pogled na vladajočo srbsko politiko in razmere v državi pa so pred III. kongresom KPJ slovenski komunisti zaokrožili v naslednji oceni: »Pašičeva politika (predsednik NRS Nikola Pašić je bil z nekajmesečno prekinitvijo leta 1924 predsednik jugoslovanske vlade od leta 1921 – op. J. P.) napram Hrvatom in Slovencem je [bila] intransigentna, velikosrbska politika. Pašić in velikosrbski hegemonisti bi za male koncesije (Solun) žrtvovali in ‚amputirali‘ Slovenijo in tri severozapadne oblasti Hrvaške od SHS, da bi mogli proklamirati Veliko Srbijo. Hrvate v Bosni, Dalmaciji in južnovzhodni Hrvatski upajo ti Pašičevi velikosrbski megalomani srbizirati. Kamarila (dvorni krogi – op. J. P.) pa nasprotno ne želi nobenega zmanjšanja današnjega državnega teritorija in upa z malenkostnimi koncesijami, v glavnem pa s korumpiranjem vodilnih politikov, bankirjev in industrialcev pomiriti Srbe, Hrvate in Slovence in ustvariti Veliki Sporazum SHS.«³¹⁹

V okvir stališč, ki so jih slovenski komunisti oblikovali v nacionalnem vprašanju, je sodila tudi njihova oce-

št. 5, 18. 9. 1924, Proces proti s. K. Novakoviću; II, št. 42, 19. 11. 1925, Kat.(ilina), Makedonsko vprašanje.

³¹⁶ *Delavsko-Kmetški List*, I, št. 18, 18. 12. 1924, Za kaj gre?

³¹⁷ *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 42, 19. 11. 1925, Velika Srbija.

³¹⁸ *Glas svobode*, II, št. 3, 16. 1. 1914, Krah nacionalizma : sporazum kraljevske vlade SHS s fašistovsko Italijo.

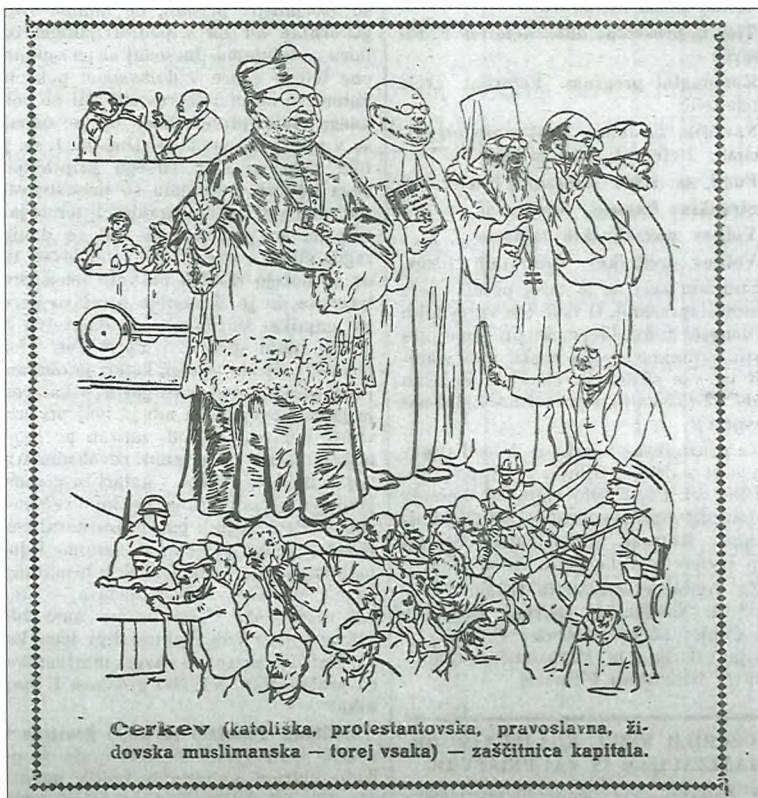
³¹⁹ *Delavsko-Kmetški List*, III, št. 16, 22. 4. 1926, Izza kulis belgrajskih vladnih kriz. – O Pašičevih vladah v letih 1921–1926 glej Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas*, 2, str. 11–22.

na narodnopolitične usmeritve drugih političnih strank. Kot zagovorniki jugoslovanskega narodnega pluralizma in federativne države so dosledno obsojali slovensko unitarnocentralistično politiko – liberalno SDS in socialiste.³²⁰ Pri tem so liberalcem očitali, da niso resnični svobodomisleci, ker ne vodijo resnega boja proti »rimskemu klerikalizmu«. V resnici se »pod krinko kulturnega boja boré za uvedbo srbijanske centralistične in monarhistične vzgoje in za to, da postanejo učitelji agitatorji PP (Pašič-Pribičevičevega – op. J. P.) absolutizma. Nosilec kulturnega boja«, je poudaril Delavsko-kmetski list, »more biti le razredno-zavedni proletariat, ki zahteva popolno ločitev cerkve od države in da upravljajo in vodijo šole sveti staršev in učencev.«³²¹

Največ pozornosti pa so komunisti namenili vodilni slovenski avtonomistični sili – SLS. V njej so videli svojega glavnega narodnopolitičnega nasprotnika in, če se za trenutek ustavimo pri ideološkem vidiku njenega razumevanja, »politično klerikalno stranko«. Sredi leta 1925 je urednik Delavsko-kmetskega lista in sekretar PK KPJ za Slovenijo Ciril Štukelj o tem zapisal, da so med Katoliško cerkvijo in SLS »na tako fin način spletene zveze, da človek težko vidi, kje preneha cerkev in vera in kje se začena SLS in politika. Ti člani verige, razne spojne

³²⁰ *Delavsko-Kmetski List*, II, št. 1, 1. 1. 1925, Vprašajte jih, št. 4, 22. 1. 1925, Kam se bo odločilo delovno ljudstvo Slovenije?: za svobodo ali sužnost?!, št. 10, 5. 3. 1925, »Kulturni« boj demokratov in klerikalcev. – Poleg obsojanja političnih zagovornikov jugoslovanskega unitarizma je v revolucionarno usmerjenem delu slovenske družbe živela tudi ostra kritika kulturnih delavcev, ki so se postavili na »nesmiselno narodno parolo jugoslovenstva«. Tako je Vladimir Premru opozarjal na predstavnike »pravih jugoslovanskih šovinistov, ki niso še nikdar občutili naravne nujnosti obstoja slovenstva«. Kot primer, kako lahko kulturni delavec izgubi v sebi čut slovenstva, je navedel Alojza Gradnika in Vladimirja Levstika, medtem ko je o Otonu Župančiču menil, da je kulturni ustvarjalec, ki lahko »mirno prespi čas, ko ogrožajo pereča vprašanja samostojnost slovenske kulture«. (Premru, *Slovenstvo in naši kulturni delavci*, str. 95–97, 177, 178–179)

³²¹ *Delavsko-Kmetski List*, II, št. 10, 5. 3. 1925, »Kulturni« boj demokratov in klerikalcev. – Protikatoliške kulturnobojne usmeritve niso podpirali vsi pripadniki komunistično usmerjenega delavskega gibanja. Tako je inž. Anton Štebi leta 1925, potem ko je po daljšem obdobju obnovil zveze s komunistično stranko, v teoretični reviji slovenskega dela KPJ, *Zapiski Delavsko-kmetske Maticice* (revijo je tudi sourejeval), opozoril, da se na enem od predvolilnih komunističnih shodov za volitve v Narodno skupščino 8. 2. 1925 »ni slišalo drugega, kot navadna liberalna zabavljanja čez farje in klerikalce«. (Klopčič, *Vzroki neuspehu v volitvah*, str. 113, op. 4, A. St. / Anton Štebi/). Omenjenemu Štebijevemu mnenju je kasneje pritegnil tudi Klopčič, ki je še pristavil, da je tedanje vodstvo KPJ v Sloveniji neutemeljeno osredotočilo ogenj proti SLS, namesto da bi ga na režim ter režimski NRS in SDS. (Prim. Klopčič, *Kritično o slovenskem zgodovinskem zapisu*, str. 145)

*Komunisti so bili dosledni nasprotniki cerkve,
v kateri so videli tudi zaščitnico kapitala
(Glas svobode, II, št. 18.–19., 26. 4. 1924, str. 9)*

niti od spovednice, prižnice in farovža pa do političnega vodstva SLS tvorijo neločljivo celoto. Klerikalizem lahko primerjamo z onimi neštetiimi studenci in dotoki, ki se končno po vseh ovinkih stekajo v eno velereko in tvorijo: SLS.« Ta je široka tudi po socialni sestavi, saj jo tvorijo pripadniki delavske, kmečke, malomeščanske, meščanske in veleposestniške družbene plasti.³²²

Komunisti so načelno priznavali SLS kot avtonomistično silo, ki se je, »vsaj v besedah«, dosledno bori-

³²² Delavsko-Kmetški List, II, št. 23, 22. 6. 1925, C. Š. (Ciril Štukelj), Klerikalizem in proletariat.

la proti Vidovdanski ustavi, za avtonomijo Slovenije ter enakopravnost Slovencev in slovenskega jezika v jugoslovanski državi.³²³ Prav tako so se zavedali, da ima na tej podlagi množično podporo in utrjen položaj v slovenski družbi.³²⁴ A dejansko v resničnost njenih avtonomističnih prizadevanj niso verjeli, saj so opozarjali, da je zaradi političnih koristi pripravljena odstopiti od svojih narodnopolitičnih ciljev in se ukloniti vladajoči srbski politiki.³²⁵ Neupravičeno so ji očitali, da je v času delovanja Deželne vlade za Slovenijo v letih 1919–1921 srbskemu hegemonizmu pomagala ustvariti centralistični sistem in mu pod krinko »jugoslovanstva« prodala Slovenijo.³²⁶ Tako naj bi slovenskega delavca in kmeta vpregla v jarem političnega zatiranja in nacionalnega zapostavljanja, njuno nezadovoljstvo pa sedaj skuša potlačiti z geslom avtonomije.³²⁷ V resnici pa »zavira boj slovenskih delavcev in kmetov proti nadvladi srbske gospode s tem, da jih stalno tolaži, naj čakajo, da jim prinese Korošec avtonomijo iz – beograjskega parlamenta.«³²⁸ Po poudarku komunistov avtonomija, ki jo je razglašala SLS, ne bi

³²³ Klopčič, Vzroki neuspehu v volitvah, str. 113; *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 35, 1. 10. 1925, Klerikalci se ponujajo radikalom, št. 43, 26. 11. 1925, D.(ragotin) Gustinčič, Marcel Žorga, Odgovor sodrugoma S. Markoviču in Cvijiču. O tem, da je SLS zavračala vladajoči sistem narodnostne neenakopravnosti, ni dvomil tudi eden od najvidnejših slovenskih komunistov dvajsetih let, Dušan Kermavner. (Glej Kermavner, O komunistih in socialistih, str. 271)

³²⁴ *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 10, 5. 3. 1925, »Kulturni« boj demokratov in klerikalcev, št. 18, 7. 5. 1925, Politični položaj v Jugoslaviji po volitvah, št. 43, 26. 11. 1925, D.(ragotin) Gustinčič, Marcel Žorga, Odgovor sodrugoma S. Markoviču in Cvijiču; Klopčič, Vzroki neuspehu v volitvah, str. 112, 113. Prim. tudi Gustinčič, Jugoslavija, str. 84–85.

³²⁵ *Glas svobode*, II, št. 15, 3. 4. 1924, Ased (Alojz Sedej), Pašič – Pribičević; *Delavsko-Kmetški List*, I, št. 18, 18. 12. 1924, Biriči vabijo jetnike; II, št. 35, 1. 10. 1925, Klerikalci se ponujajo radikalom; III, št. 7, 18. 2. 1926, K političnemu položaju. Prim. tudi Klopčič, Vzroki neuspehu v volitvah, str. 113. – Zgodovinopisno razčlenitev narodnoavtonomističnega programa in prizadevanj SLS v prvi polovici dvajsetih let glej v Perovšek, Oblikovanje načrtov o samoodločbi, str. 10–20; *Slovenska novjša zgodovina*, 1, str. 227, 228, 238, 240–241, 246, 266, 267–270, 280–281. Glede na gornja stališča slovenskih komunistov, pa je bila netočna kritika CK KPJ, ki jim je leta 1924 očital, da SLS ne ocenjujejo kot omahljive malomeščanske stranke, ki se boji odločnega boja proti hegemoniji srbskega meščanstva. (ARS AS, 1551, t. e. 4, Pismo C. K. članovima Partije u Sloveniji /1924/, prepis, str. 4)

³²⁶ *Glas svobode*, II, št. 12, 13. 3. 1924, Resolucija o položaju kmeta in njegovih nalogah; *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 1, 1. 1. 1925, Vprašajte jih. – O nevzdržnosti take ocene glej Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 137–142; isti, »V zaželeni deželi«, str. 44–48.

³²⁷ *Glas svobode*, II, št. 12, 13. 3. 1924, Resolucija o položaju kmeta in njegovih nalogah; *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 1, 1. 1. 1925, Vprašajte jih.

³²⁸ *Delavsko-Kmetški List*, II, št. 26, 2. 7. 1925, Monarhisti požrli »republikance«.

S pomenljivim vprašanjem »Kako dolgo še?«, je komunistična Enotnost podnaslovlila podobo delavca, ki na svojem hrbtu nosi težo lagodnega življenja meščanske elite (Enotnost, I, št. 6, 7. 10. 1926, str. 4)

izboljšala položaja slovenskega delavca in kmeta, temveč bi ju predala še večjemu izkoriščanju slovenskemu in srbskemu meščanstvu.³²⁹ »Zato SLS ne more biti več niti stranka kmetov, niti stranka slovenskega naroda – pač pa mora slovenski delavec in kmet obsoditi voditelje te stranke ljudskih sleparjev in biričev.«³³⁰ Ali kot je še zapisal Delavsko-kmetjski list: SLS ne more biti »vodi-

³²⁹ *Glas svobode*, II, št. 12, 13. 3. 1924, Resolucija o položaju kmeta in njegovih nalogah. Prim. tudi *Delavsko-Kmetjski List*, III, št. 7, 18. 2. 1926 (Dragotin Gustinčič), K političnemu položaju; ARS AS 1548, t. e. 1, letak NDSJ Jeseniški delavci kmetje in delavci! (13. 2. 1924).

³³⁰ *Delavsko-Kmetjski List*, II, št. 1, 1. 1. 1925, Vprašajte jih.

teljica boja slovenskega naroda proti (...) bloku odkrite reakcije, najhujšega absolutizma in srbske nadvlade.«³³¹ To je treba posebej poudarjati in pobijati SLS.³³² Stališča komunistov so izražala značilni razredni odpor proti ključnemu idejnemu in političnemu nasprotniku v slovenskem prostoru,³³³ razkrivala pa so tudi revolucionarno težnjo po vrednostni in dejanski odpravi njegovega prvenstva v slovenski narodno emancipacijski politiki. Na njegovo mesto naj bi skladno s svojim političnim in narodnim programom stopila komunistična stranka.³³⁴

* * *

Po III. kongresu KPJ slovenski komunisti niso spreminjali svojih osnovnih usmeritev v nacionalnem vprašanju. Kongresne sklepe so pozdravili in poudarili, da je potrebno zbrati vse sile za njihovo uresničenje ter podeseteriti delo med delavskimi množicami in nacionalno tlačeni narodi.³³⁵ V ospredju komunistične narodne

³³¹ *Delavsko-Kmetški List*, I, št. 18, 18. 12. 1924, Biriči vabijo jetnike.

³³² Klopčič, *Vzroki neuspehu v volitvah*, str. 113. Prim. tudi Gustinčič, K vprašanju volilne taktike DKB, str. 107. – Omenjena stališča je že leta 1924 kritiziral CK KPJ. Slovenske komuniste je opozarjal, da svoj boj napačno usmerjajo proti SLS kot svojemu glavnemu sovražniku, namesto da bi ga proti dejanskemu – to je hegemoniji srbskega meščanstva in srbskemu imperializmu. (ARS AS, 1551, t. e. 4, Pismo C. K. članovima Partije u Sloveniji /1924/, prepis, str. 4) Kasneje, leta 1928, se je med ljubljanskimi komunisti pojavila tudi kritična ocena ravnanja slovenskega dela KPJ ob volitvah v Narodno skupščino 8. 2. 1925. V obravnavi, ki je v okviru Mestnega komiteja KPJ Ljubljana potekala o sodelovanju komunistov v občinskih svetih, so kritiki med drugim opozorili na neumestno osredotočenje vsega političnega boja ob skupščinskih volitvah proti SLS. To je SLS omogočilo, »da nas pred masami denuncira kot indirektno pomagače PP-režima, namesto da bi vodili boj na liniji, da je SLS kolebljiva stranka, ki se plaši pred vsakim resničnim bojem proti hegemoniji srbske buržuazije in bolj kot tak boj želi sporazuma s srbsko buržuazijo in monarhijo. Zadnje je ogromna politična napaka, ki nam je odvzela možnost, da uspemo z v osnovi pravilno nacionalno politiko in povzročila neuspeh pri teh volitvah.« (ARS AS, 1551, t. e. 5, Material k resoluciji Prizme /Alberta Hlebca/ in Daneta /Dušana Kermavnerja/, februar 1928, [str. 3]) V drugi polovici dvajsetih let so komunisti kritiko SLS spremenili v smislu navedene ugotovitve.

³³³ Tako razumevanje SLS je leta 1925 prepričljivo izrazil France Klopčič, ko je pisal o razmerju komunistov »do klerikalne stranke, te najmogočnejše in proletariatu najnevarnejše slovenske stranke«. (Klopčič, *Vzroki neuspehu v volitvah*, str. 112–113)

³³⁴ France Klopčič je leta 1959 napačno prikazal tedanji odnos slovenskega dela KPJ do SLS. Po njegovi oceni, ki ne vzdrži zgodovinopise kritike, bi morala »partija (...) pokazati več analize in daljnovidnosti, zapaziti, kako se je prav tedaj SLS začela izneverjati nacionalnemu gibanju slovenskega naroda. Partijska taktika bi jo morala zadeti v tem bistvenem in občutljivem preobratu. Komunisti bi morali prevzeti vodstvo boja za svobodno in zedinjeno Slovenijo.« (Klopčič, *Kritično o slovenskem zgodovinopisju*, str. 145)

³³⁵ ARS AS 1551, t. e. 4, Rezolucija Pokrajinskog sekretarijata KPJ Slovenije po pi-

misli in politike ter nacionalnih pogledov k revolucionarni družbeni preobrazbi usmerjene slovenske mladine je bil še vedno boj proti »beograjskemu imperializmu« (velikosrbski hegemoniji v politiki, gospodarstvu, kulturi in šolstvu), za samoodločbo, narodno enakopravnost ter samostojno in svobodno Združeno Slovenijo v federativni zvezi z drugimi narodi.³³⁶ V zvezi z zadnjim poudarkom je prav, da opozorimo na Klopčičevo misel o med različne države *razsekanem* slovenskem narodu.³³⁷ Od konkretnih federativnih zamisli je bila v ospredju balkanska državna zveza.³³⁸

tanju partijskog kongresa. V zvezi s sklepi III. kongresa KPJ, ki jih je prejela slovenska pokrajinska organizacija KPJ, je treba opozoriti, da se je član njenega vodstva France Klopčič (Pavlič) v pismu Politbiroju CK KPJ z dne 4. 8. 1926 pritoževal, zakaj jih na Dunaju niso prevedli v slovenski jezik. Politbiro je tudi spraševal, ali jih bodo potem, ko bodo prevedeni, natisnili. (AJ-507-KI-1926/55)

³³⁶ *Enotnost*, I, št. 1, 20. 8. 1926, Pondeljski (France Klopčič), Dr. Korošec govori..., št. 6, 7. 10. 1926, Pondeljski (France Klopčič), Veliki katastrofi nasproti, št. 8, 21. 10. 1926 (France Klopčič), O italijanskem imperializmu, št. 11, 18. 11. 1926, Pon-. (France Klopčič), In vendar se sliši naš glas..., prav tam, SLS hoče v vlado, št. 14 in 16, 16. in 30. 12. 1926 (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih?, II, št. 2, 13. 1. 1927, Za delavsko-kmečko kontrolo v obl. skupščini, št. 3, 20. 1. 1927, Volilni govor sodr. Gustinčiča v Mariboru, št. 4, 27. 1. 1927, P. (France Klopčič), Delavstvo Slovenije se polagoma zbira, prav tam, Po volitvah, št. 8, 3. 3. 1927, Brezoblastne skupščine prvič na tlaki, št. 10, 17. 3. 1927, Ali bo tudi SLS ščitila še nekanzovane morilce s. Fakina?, št. 16, 27. 4. 1927, Delavci! Kmetjel, št. 17, 5. 5. 1927, Kljub vsemu napreji, št. 21 (Dragotin Gustinčič), Desetletnica majske deklaracije, št. 25, 8. 7. 1927, Delavsko-kmečki republikanski blok (DKBR; DKRB – op. J. P.), prav tam, Popolna kapitulacija SLS, št. 27, 22. 7. 1927, Kdo je razbil skupen nastop in na katerih vprašanih?, št. 30, 12. 8. 1927, Volilni progias DKRB : delovnemu ljudstvu v mestu in na vasil, št. 34, 9. 9. 1927, 40 uspeh shodov DKRB; št. 50, 30. 12. 1927, Deklaracija dekalistov v okrožni zbornici; Aleš, Slovenija – Slovencem!, str. 97–98; Košak, Jugoslovansko-bolgarsko zedinjenje, str. 172–173; Mrzel, Desetletnica majske deklaracije, str. 229; ARS AS 1548, t. e. 1, letak skupine ust. »Delavsko-kmečkega lista« Delovnemu ljudstvu Slovenije!, ARS AS 1477, t. e. 10, *Globočnik Franc*, dopis policijske direkcije v Ljubljani z dne 7. 12. 1926, ARS AS 1517, t. e. 4, [Zapisnik sestanka], 4. 8. 1926, prav tam, Shod DKRB v Lj. 14. 8. 1927; ARS AS 1548, t. e. 3, Volilcem dravograjskega in slovenjgraškega okrajaj, prav tam, letak DKRB Delavci in kmetjel, prav tam, Manifest Jugoslovanske socialno demokratične stranke in Kmečko-delavske zveze ob volitvah v narodno skupščino 11. septembra 1927, prav tam, letak DKRB Delavnemu ljudstvu Slovenije! : vsem, ki živijo od lastnega dela! Klopčič, Obravnava, str. 265–266; isti, Za svobodno in Zedinjeno Slovenijo, str. 30; isti, *Neravnodušni državljani*, str. 86–88; Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, I, str. 282–284, 286. Prim. tudi *Enotnost*, II, št. 13, 7. 4. 1927, Ostra obtožba režima srbske buržuazije, št. 21, 2. 6. 1927, Za bojovno enotnost delavskega razreda.

³³⁷ *Enotnost*, I, št. 6, 7. 10. 1926, Pondeljski (France Klopčič), Veliki katastrofi nasproti.

³³⁸ *Enotnost*, I, št. 8, 21. 10. 1926 (France Klopčič), O italijanskem imperializmu; II, št. 25, 8. 7. 1927, Popolna kapitulacija SLS; Aleš, Slovenija – Slovencem!, str. 98; Košak, Jugoslovansko-bolgarsko zedinjenje, str. 173; Grahor, Zbližanje z Bolgari, str. 175; ARS AS 1548, t. e. 3, letak DKRB Delavci in kmetjel, prav tam, Manifest Jugoslovanske socialno demokratične stranke in Kmečko-delavske zveze ob volitvah v narodno skupščino 11. septembra 1927; Klopčič, Za svobodno in Zedinjeno

Slovenski komunisti so svoje ostre obsodbe beograjskega centralizma ločevali od srbskega naroda, saj je Enotnost, ki je avgusta 1926 nadomestila aprila istega leta prepovedani Delavsko-kmetijski list, opozorila, da je »srbski narod (...) eno, belgrajski centralistični režim pa drugo«. ³³⁹ Sicer pa centralizmu niso prizanašali. »Vemo, da kar Beograd enkrat vzame, ne pride več nazaj«, je pred volitvami v Narodno skupščino 11. septembra 1927 v Enotnosti, ki je postala »glasnik nacionalnega programa naše partije«, ³⁴⁰ zapisal »Verin«. ³⁴¹ Nekaj časa je bila v obsodbah beograjskega centralizma (imperializma) prisotna tudi izrazito kulturnobojna prvina. Vnesel jo je France Klopčič, ki je v drugi polovici leta 1926 in v začetku leta 1927 boj proti »beograjskemu imperializmu« dosledno povezoval s sočasnim bojem proti »rimskemu imperializmu«. ³⁴² Jasno je tudi poudaril, da je zgodovinska odgovornost marksistične stranke iztrgati delavce, kmete in malomeščanstvo vplivu SLS in stopiti na čelo narodno- in socialnoemancipacijskega boja slovenskega delovnega ljudstva. ³⁴³ Na potrebo po vodstveni vlogi delavskega razreda pri reševanju narodnega vprašanja je na shodu Delavsko kmečkega republikanskega bloka 16. januarja 1927 v Mariboru (v DKRB so se za občlastne volitve 23. januarja 1927 razen Bernotove socialistične skupine povezale vse slovenske delavske politične formacije, ki so, z izjemo komunistov, skupaj dobile štiri poslanske mandate), ³⁴⁴ opozoril tudi Dragotin Gustinčič. »Nas se hoče demontirati kot narod«, je dejal,

Slovenijo, str. 30; isti, *Neravnodušni državljani*, str. 87. – Opozorilo, da je »ves boj za naš narodni obstanek tako ozko vezan na osvobodilni boj in emancipacijo vseh tlačenih narodov in razredov na Balkanu, kot se v Sloveniji danes malokdo zaveda«, glej v Martelanc, Panait Istrati, str. 218.

³³⁹ Enotnost, II, št. 8, 3. 3. 1927, Brezoblastne skupščine prvič na tlaki.

³⁴⁰ Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 256.

³⁴¹ Enotnost, II, št. 34, 9. 9. 1927, Verin, 11. septembra za DKRB.

³⁴² Enotnost, I, št. 1, 20. 8. 1926, Pondejski (France Klopčič), Dr. Korošec govori..., št. 6, 7, 10. 1926, Pondejski (France Klopčič), Veliki katastrofi nasproti; II, št. 4, 27. 1. 1927, P. (France Klopčič), Delavstvo Slovenije se polagoma zbira.

³⁴³ Enotnost, I, št. 1, 20. 8. 1926, Pondejski (France Klopčič), Dr. Korošec govori... Glej tudi Enotnost, I, št. 11, 18. 11. 1926, Pon-. (France Klopčič), In vendar se sliši naš glas ... Prim. tudi Enotnost, II, št. 21, 2. 6. 1927, Za bojeveno enotnost delavskega razreda, in načelni teoretsko politični premislek sekretarja ZKMJ za Slovenijo Ludvika Mrzela v Mladini. (Mrzel, Nacionalni problem, str. 175–177)

³⁴⁴ Mikuž, Razvoj političnih strank, str. 121; Klopčič, *Neravnodušni državljani*, str. 91; Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 106–108.

»in v teh vprašanih proletariat ne more in ne sme biti indiferenten, ako hoče postati voditelj množic.«³⁴⁵ In ob drugi priložnosti dodal: »S stališča proletariata tudi narodnostno vprašanje ne more biti nikak petrefakt (okamnina – op. J. P.). Ono more vedno služiti njegovemu glavnemu cilju, t. j. osvoboditvi proletariata in končno vsega človeštva izpod kapitalističnega jarma.«³⁴⁶

Iz Klopčičevih, še bolj neposredno pa iz Gustinčičevih besed je mogoče ugotoviti, da je med slovenskimi komunisti živelo pristno, a z njihovim revolucionarnim ciljem neločljivo povezano narodno čustvo. V razmerju *revolucija–narod* je imela ključni vrednostni pomen prva, narod ji je bil zgodovinsko podrejen. Vprašanje slovenskega naroda je bilo kljub spoznanju njegovega zapletenega in neobetavnega bivanjskega položaja ter dovršenim nacionalnim stališčem o rešitvi slovenskega problema za komuniste le ena od oblik in načinov, ki so jim omogočali uresničevati njihov revolucionarni napor. Narodu so prisluhnili, odločili so se izbojevati njegovo polno nacionalno osvoboditev in uveljavitev, a jo obenem idejno, politično, kulturno in gospodarsko obarvati po meri »proletariata, (...) avantgarde (...) večine slovenskega naroda«.³⁴⁷ Enotnost je to izrekla takole: »*HOČE-MO RDEČO SVOBODO, HOČEMO RDEČO PEST, RDEČO OBLAST.*«³⁴⁸

Gornja idejna, družbena in politična zamisel je iz narodovega življenja izključevala vse druge politične subjekte, med katerimi so komunisti najbolj vztrajno napadali SLS. Osredotočili so se na narodno politiko »te strašne jezuitske slovenske stranke«,³⁴⁹ ki je s svojo avtonomistično usmeritvijo ob sebi zbrala večino slovenskega naroda.³⁵⁰ Član Pokrajinskega komiteja KPJ France Klopčič je oktobra 1926 menil, da bi zato komunisti v Sloveniji morali izražati podporo SLS zaradi

³⁴⁵ *Enotnost*, II, št. 3, 20. 1. 1927, Volilni govor sodr. Gustinčiča v Mariboru. Prim. tudi *Enotnost*, II, št. 21, 2. 6. 1927, Za bojovno enotnost delavskega razreda.

³⁴⁶ *Enotnost*, II, št. 32, 27. 8. 1927, D. Gustinčič, Odgovor s. Gustinčiča.

³⁴⁷ *Enotnost*, II, št. 10, 17. 3. 1927, Ali bo tudi SLS ščitila še nekaznovane morilce s. Fakina? Prim. tudi AJ-507-Slovenija I/10 (1926).

³⁴⁸ *Enotnost*, II, št. 37, 30. 9. 1927, Volite listo DKRB, 5. peto skrinjico!

³⁴⁹ *Enotnost*, II, št. 15, 21. 4. 1927, Nov korak k odprti diktaturi.

³⁵⁰ *Enotnost*, I, št. 1, 20. 8. 1926, Ponedeljski (France Klopčič), Dr. Korošec govori...; II, št. 4, 27. 1. 1927, P. (France Klopčič), Delavstvo Slovenije se polagoma zbira.

kmečkih mas in zaradi nacionalnega odpora slovenskega delovnega ljudstva, ki ga SLS predstavlja. Toda to se ne sme zgoditi brezpogojno, temveč mora komunistična stranka ohraniti svojo samostojnost, svoje samostojno delo in kritiko, podpora se mora čutiti in razodeti v kmečkih množicah ter mora segati prek meja gibanja za avtonomijo, po kateri stremlje SLS. Tako bo mogoče zbrati kmečke množice okoli komunistične stranke in jih usmeriti v revolucionarni boj proti srbskemu imperializmu in meščanstvu v zavezništvu z delavskim razredom.³⁵¹

Obenem z gornjim stališčem so komunisti v prvih mesecih leta 1927 nadaljevali z očitki, da resnični boj SLS za avtonomijo ni v njenem strankarskem interesu, saj je z vstopom v vlado pokazala, da je poslušna dekla centralizma in beograjske framasonske kamarile. K temu so jo navedli njena nenasitna želja po oblasti in koristi slovenskega klerikalnega kapitalizma.³⁵² Očitki so se navezovali na sodelovanje v šesti vladi Nikole Uzunovića, ki sta jo od 1. februarja do 17. aprila 1927 sestavljali srbska Narodna radikalna stranka in SLS.³⁵³ Na podlagi raziskav Miroslava Stiplovška lahko taki oceni pritrdimo le pogojno, saj je SLS po absolutni zmagi na volitvah v oblastni skupščini ljubljanske in mariborske oblasti s sodelovanjem v Uzunovićevi vladi pridobila več koristi za svoje avtonomistične cilje, kot pa bi jih lahko dosegla z nepopustljivim vztrajanjem in trdoglavo konfrontacijo s centralizmom.³⁵⁴ SLS so ob desetletnici Majniške deklaracije tudi očitali, da v njej ni bil opredeljen položaj slovenskega naroda v zahtevani jugoslovanski državi, zaradi česar naj bi bila »nestvor«.³⁵⁵ Ob tej

³⁵¹ Klopčič, *Neravnodušni državljani*, str. 87–88. – Kar zadeva tedanje Klopčičevo delo v Pokrajinskem komiteju KPJ za Slovenijo, le-ta v svojih spominih pravi, da je »pretežni del leta 1926 praktično izvrševal posle sekretarja pokrajinskega komiteja, pod psevdonimom Pavlič«. (Klopčič, *Desetletja preizkušenj*, str. 261)

³⁵² *Enotnost*, II, št. 3, 20. 1. 1927, Volilni govor sodr. Gustinčiča v Mariboru, št. 6, 10. 2. 1927, Slov. ljudska stranka v vladi, št. 10, 17. 3. 1927, Ali bo tudi SLS ščitila še nekaznovane morilce s. Fakina?, št. 15, 21. 4. 1927, Nov korak k odprti diktaturi, št. 16, 27. 4. 1927, K-č. (France Klopčič), Boj demokratom! Prim. tudi *Enotnost*, I, št. 9, 28. 10. 1926, SLS pred kapitulacijo?; Mrzel, Nacionalni problem, str. 176, 177; Košak, Slovenska univerza, str. 30.

³⁵³ Kaser, *Handbuch der Regierungen Südosteuropas*, 2, str. 27–28.

³⁵⁴ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem, 1927–1929*, str. 106–108, 113–122.

³⁵⁵ *Enotnost*, II, št. 21, 2. 6. 1927 (Dragotin Gustinčič), Desetletnica majske deklaracije. O političnem procesu, ki je vodil k oblikovanju Majniške deklaracije in pred-

France Klopčič (1903–1986)
(Zbornik fotografij delavskega gibanja, 1, str. 323)

priložnosti so še menili, da se strankin načelnik Anton Korošec ni dovolj zavzel za slovenske narodne interese po znanem Pašičevem odstopu od Ženevske deklaracije leta 1918, in neupravičeno trdili, da je SLS v procesu jugoslovanske državne združitve leta 1918 poteptala pravico Slovencev do samoodločbe.³⁵⁶

Komunisti so očitke o neresničnem prizadevanju SLS za avtonomijo še glasneje poudarjali po sklenitvi Blejskega pakta, ki je bil ugoden tako za NRS kot SLS, saj jima je omogočil utrditev njunega političnega položaja in ciljev v državnem in nacionalnem pogledu.³⁵⁷ SLS

stavitvi njenih zahtev v dunajskem državnem zboru 30. 5. 1917, ter sami deklaraciji glej Pleterski, *Prva odločitev*, str. 76–119.

³⁵⁶ *Enotnost*, II, št. 21, 2. 6. 1927 (Dragotin Gustinčič), Desetletnica majske deklaracije. – O konferenci o združitvi Države SHS in Kraljevine Srbije v skupno državo 6.–9. 11. 1918 v Ženevi in deklaraciji, ki jo je konferenca sprejela o njuni združitvi (Ženevska deklaracija), glej Zečević, *SLS in jugoslovansko zedinjenje*, str. 140–159. O politiki SLS v času unitaristično in centralistično izpeljane jugoslovanske združitve leta 1918 glej prav tam, str. 160–183, in Perovšek, *Liberalizem in uprašanje slovenstva*, str. 86–98; isti, *Slovenska osamosvojitve 1918*, str. 130–147.

³⁵⁷ O tem glej podrobneje *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 301–304.

po sklenitvi Blejskega pakta ni več poudarjala zahteve po reviziji Vidovdanske ustave, pakt, katerega vsebina ni bila objavljena, pa je v slovenski javnosti in tudi v vrstah SLS vzbudil viharen odziv. SLS so očitali, da je izdala svoj avtonomistični program ter interese slovenskega naroda. Takim pogledom in kritiki je pozneje pritegnilo tudi zgodovinopisje. Poudarjalo je, da je SLS z Blejskim paktom zaplula globoko v centralistične vode in da je njena pragmatična politika škodila Slovincem kot narodu in udejanjanju njegovega avtonomističnega narodnopolitičnega programa. Toda objektivni pogled je pokazal, da je SLS za uresničitev nekaterih vidikov slovenskih avtonomističnih ciljev s sklenitvijo Blejskega pakta dosegla največ, kar je bilo v obstoječih ustavnopolitičnih razmerah mogoče. Temelj njihove uresničitve je bilo delovanje obeh slovenskih oblastnih samouprav in njunih najvišjih teles – oblastnih skupščin ljubljanske in mariborske oblasti, v katerih so bile – kot smo že opozorili – oblikovane ključne odločitve za tedanji vidni napredek Slovenije na gospodarsko-socialnem in kulturno-prosvetnem področju. Tako se je za smotrno pokazala odločitev SLS, da vključi oblastne samouprave v širši okvir svojih prizadevanj za avtonomijo Slovenije.³⁵⁸

Med političnimi subjekti, ki so obsodili Blejski pakt, so bili tudi komunisti. Poudarjali so, da je SLS s tem dejanjem popolnoma kapitulirala pred velesrbskimi centralisti, izdala Slovence in avtonomijo, temeljno narodnopolitično zahtevo večine slovenskega naroda, žrtvovala jugoslovanskemu imperializmu.³⁵⁹ Kritika komunistov je izhajala iz njihovih načelnih stališč v nacionalnem vprašanju, ki pa jim jih ni bilo potrebno soočati s pogoji in

³⁵⁸ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem, 1927–1929*, str. 174, 185; *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 303.

³⁵⁹ *Enotnost*, II, št. 26, 15. 7. 1927, SLS na poti Radiča, št. 30, 12. 8. 1927, SLS, dekla radikalov, prav tam, Volilni proglas DKRB : delovnemu ljudstvu v mestu in na vasil, št. 33, 2. 9. 1927, Zagorski proletariat protestira, št. 34, 9. 9. 1927, Verin, 11. septembra za DKRB, prav tam, 40 uspehlih shodov DKRB, št. 37, 30. 9. 1927, Volite listo DKRB, 5. Peto skrinjico!, posebna izdaja, 29. 10. 1927, Vedno bližje k vojaško-fašistični diktaturi. Prim. tudi *Enotnost*, II, št. 35, 16. 9. 1927, geslo na čelu Enotnosti z navedenega dne (omenjene poudarke je *Enotnost* natisnila tudi neposredno pred sklenitvijo Blejskega pakta; *Enotnost*, II, št. 25, 8. 7. 1927, Popolna kapitulacija SLS), št. 50, 30. 12. 1927, Deklaracija dekalistov v okrožni zbornici; ARS AS 1548, t. e. 3, letak DKRB Delavci in kmetje!, prav tam, letak DKRB Vsem delavcem, revnim kmetom in obrtnikom v Tržiču in okolici!

zahtevami realnega političnega odločanja v državi. Javno ogorčenje nad politiko SLS jim je tako neovirano rabilo kot sredstvo v prizadevanjih za njeno politično oslabitev ter sočasno širjenje svoje revolucionarne narodne misli. Utemeljena pa so bila opozorila, da oblastne samouprave v državnopravnem pogledu ne pomenijo avtonomije in da bo njihovo delovanje vodilo k novim davčnim obremenitvam slovenskega prebivalstva.³⁶⁰

Komunisti so vprašanju upravne razdelitve države in delovanju oblastnih samouprav namenili opazno pozornost. Primerjali so ga z osrednjim ustavnopravnim, narodnoemancipacijskim in političnim problemom Slovencev v avstrijski dobi – deželno razbitostjo slovenske narodne skupnosti. »Slovenci smo narod«, je zapisala Enotnost, »in kakor smo z gnjevom in odporom prenašali dunajsko politiko razkosanja Slovencev v Štajerce, Kranjce, Istriane in Goričane, tako ne moremo peti hvala belgrajskega posnemanja te za nas škodljive politike, 'divide et impera'. In zato smo protestirali leta 1921, ko se je razkosanje Slovencev pripravljalo, in protestiramo danes, ko je razkosanje v dve oblasti izvršeno. Ne poznamo Štajercev, ne Kranjcev,« je, podobno kot oktobra 1918 eden od zgodovinskih slovenskih narodnih borcev, politik in nekdanji ljubljanski župan Ivan Hribar,³⁶¹ nadaljevala Enotnost. »Slovenci smo in zahtevamo (upravno – op. J. P.) zedinjeno Slovenijo! Smo za dejansko sa-

³⁶⁰ *Enotnost*, I, št. 12, 2. 12. 1926, Pomen volitev v oblastne skupščine; II, št. 1, 6. 1. 1927, Pod rdečim praporom!, št. 8, 3. 3. 1927, Brezoblastne skupščine prvič na tlaki. – O vpetosti oblastnih samouprav v centralistični sistem Kraljevine SHS in temeljnih značilnostih njihovega delovanja glej Perovšek, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave, str. 20–25; Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 190, 191, 208–218, 222–223, 225. Na tem mestu lahko opozorimo na pozitiven odnos, ki so ga komunisti pokazali do krščanskosocialistične Krekove mladine. Le-ta se je v svojem glasilu Ogenj, ki je začel izhajati januarja 1928, zelo radikalno zavzemala za socializem in razredni boj, obsojala SLS kot kapitalistično in njeno politiko sodelovanja z beograjsko vlado označila kot izdajo slovenskih narodnih interesov. (Prunk, *Pot krščanskih socialistov v OF*, str. 89) Komunisti so Krekovi mladini priznavali, da gibanje, kot si ga zamišlja, »hoče biti proletarsko (...). Ako je danes tu razcepljeno delavsko gibanje in vsak del trdi, da stremljivo v socializem,« so pojasnjevali, »tedaj izvrši zločin, kdor svojih sil ne uporabi za to, da se to gibanje združi. Ne mislimo tu na kakšno absolutno idejno združitev, v kateri bi se morali katoličani odpovedati Bogu ali materialisti Marksusu. Tudi brez take idejne združitve je mogoče, je nujno potreben skupen nastop delavstva in vseh delavskih organizmov. Imamo vtis, da so se mladi krščanski socialisti lotili delavskega in socialističnega vprašanja s tisto resnostjo in ljubeznijo, ki jo stvar zasluži.« (*Enotnost*, III, št. 24 in 25, 15. in 22. 6. 1928, m. o., Razredni boj in krščanski socializem)

³⁶¹ Prim. *Slovenec*, XLVI, št. 237, 15. 10. 1918, Ivan Hribar, Uprava Jugoslavije.

moupravo Slovenije, z brezoblastnimi skupščinami in odbori pa se ne zadovoljimo.« Enotnost je pojasnila, kaj je mislila s pojmom »brezoblastnih skupščin«. Merila je na omejene pristojnosti oblastnih samouprav, ko je »izvoljenim pooslancem (...) pač dovoljeno sestavljati prošnje in pritožbe (,molbe' in ,žalbe'), želje in načrte, več pa ne«. Ustavila se je tudi pri uporabi srbskega izraza *oblast* v slovenskem političnem življenju. »Nič se ne čudimo,« je opomnila, »da nobena ,slovenska' stranka ni niti poskusila dati tej korporaciji (oblastna skupščina – op. J. P.) slovensko ime, saj leže pred režimom vse na trebuhu: ... ,zgori se Tvoja volja, kakor na Dunaju tako v Belgradu' ... sprejele so molče naziv ,oblasten'«. ³⁶²

Vprašanje jezika so komunisti obravnavali tudi ob drugih priložnostih. Obsodili so uporabo srbskega jezika v pisnem občevanju ene od slovenskih občin s sodiščem, ki je delovalo na slovenskem ozemlju. »V Avstriji so se patriotični podrepniki prilizovali režimu z nemščino,« se je zgražala Enotnost, »danes pa hauzirajo (krošnjarijo – op. J. P.) s srbščino.« ³⁶³ Sicer pa so se v nacionalni problematiki še naprej zavzemali za narodnostne pravice Nemcev in Makedoncev (»Makedonci nimajo danes nobenih pravic, kolje se jih kot živino brez sodišča, v Makedoniji je žandar nad carjem in nad bogom«, je zapisala Enotnost) ³⁶⁴ in opozarjali na zasmehujoč ter grob odnos srbskih orožnikov na Slovenskem do delavcev, za katere so domnevali, da pripadajo komunistom, »ki hočejo samostojno Slovenijo in samoodločbo'«. ³⁶⁵ Zavzemali so se tudi za ohranitev univerze kot enega od ključ-

³⁶² *Enotnost*, II, št. 8, 3. 3. 1927, Brezoblastne skupščine prvič na tlaki. Prim. tudi *Enotnost*, II, št. 50, 30. 12. 1927, Deklaracija dekalistov v okrožni zbornici.

³⁶³ *Enotnost*, I, št. 10, 11. 11. 1926, Pod režimom posebnih zakonov.

³⁶⁴ *Enotnost*, II, št. 3, 20. 1. 1927, Volilni govor sodr. Gustinčiča v Mariboru, št. 39, 14. 10. 1927, Makedonstvujušči. – Za upoštevanje in spoštovanje narodnostnih pravic Makedoncev sta se v Mladini zavzela tudi Vinko Košak in njeno uredništvo. Košak je poudaril, »da imajo Makedonci prav toliko eksistenčne pravice, prav toliko pravice do svoje samostojnosti, kakor mi ali Hrvati, Srbi, Bolgari, oziroma kak stomilijonski narod«. Uredništvo Mladine pa je v uvodnih besedah k članku makedonskega študenta Rista Petrovskega K vprašanju Makedonije podprlo organiziran boj makedonskega naroda proti zatirajočemu šovinizmu. (Košak, *Jugoslovansko-bolgarsko zedinjenje*, str. 173; Petrovski, *K Vprašanju Makedonije*, str. 22. Glej tudi Ude, *Slovinci in jugoslovanska skupnost*, str. 12–13.)

³⁶⁵ *Enotnost*, II, št. 29, 5. 8. 1927, SLS gre po poti PP. režima, št. 30, 12. 8. 1927, SLS, dekla radikalov.

nih znakov slovenske narodne samobitnosti.³⁶⁶ O tem sta, ko so se konec leta 1927 pojavili ponovni poskusi, da bi okrnili ljubljansko univerzo, pisala dr. Milan Lemež in še enkrat Vinko Košak.³⁶⁷ Pri tem je Lemež, tako kot pred njim že Gustinčič, obrambo slovenske univerze povezal s prepoznavnim idejnim sporočilom.

V svoji obrambi celovitosti slovenske univerze je Lemež izhajal iz ocene, da so v Jugoslaviji »Slovenci (...) pač narod druge vrste« – »redukcija univerze je samo najnovejši izmed cele vrste napadov srbske hegemonije na osnovne gospodarske in kulturne interese slovenskega ljudstva. Demontaža industrije, gospodarsko upropaščanje slovenskih kmetov in delavcev z nesorazmernim obdavčenjem, redukcije, redukcija prosvete – vse to so udarci z enim in istim orožjem in to je: nadvlada imperialističnega srbskega meščanstva nad slovenskim narodom. Napad na univerzo je najnovejši napad na *suverenost* (svobodo samoodločbe) slovenskega naroda.«³⁶⁸

»Slovenski delavci in kmetje«, je nadaljeval Lemež, »so prokleta malo deležni kulturnih dobrin, ki jih daje univerza. Toda slovenski delavci in kmetje imajo trdno vero, da bodo nekoč gospodarji v svoji deželi in da bodo tedaj padli tudi židovi, ki jih zdaj ločijo od univerze. Da jo bodo tedaj osvojili, jo morajo zdaj braniti. In ohraniti jo morejo samo delavci in kmetje, ker so samo delavci in kmetje zmožni borbo za politično osvobojenje slovenskega naroda bojevati do konca.«³⁶⁹ In ko bo doseženo, bo dokončno rešeno tudi vprašanje slovenske univerze. To je ponovno poudaril Vinko Košak, ki je uspešen razvoj narodovih kulturnih ustanov dosledno povezoval z njegovo samostojnostjo. Zato morajo Slovenci postati političen narod, in »naša dolžnost je, da to javno in glasno povemo, da bo čul tudi Beograd, da si *hočemo sami rezati svoj kruh*«. Do tega imajo Slovenci pravico kot narod. In ker so narod, kulturni narod, ne pa del

³⁶⁶ *Enotnost*, II, št. 3, 20. 1. 1927, Volilni govor sodr. Gustinčiča v Mariboru.

³⁶⁷ O ponovnih poskusih konec leta 1927 in v začetku leta 1928, da bi okrnili ljubljansko univerzo (namere nato niso uresničili), glej Dolenc, *Kulturni boj*, str. 246–250.

³⁶⁸ *Enotnost*, II, št. 46, 2. 12. 1927, L. M. (Lemež Milan), Borba za slovensko univerzo.

³⁶⁹ *Enotnost*, II, št. 46, 2. 12. 1927, L. M. (Lemež Milan), Borba za slovensko univerzo.

nekega imaginarnega jugoslovanskega naroda, imajo tudi »**pravico do lastne univerze**. Zato jo zahtevamo in moramo zahtevati, dolžnost države pa je, da naše zahteve izpolni, kajti *narod je višji od države, njegova pravica je višja od države, njegov obstoj je trajnejši, ker narod je živ organizem, država pa je le organizacijska tvorba, ki lahko ovira ali pospešuje njegov razvoj.*«³⁷⁰

Ob avtonomističnih prizadevanjih SLS in unitarističnih napadih na Univerzo je bila predmet kritične komunistične obravnave tudi narodna politika tedanjih zagovornic jugoslovanskega unitarnocentralističnega programa na Slovenskem, liberalne Samostojne demokratske stranke in Socialistične stranke Jugoslavije. Očitali so jima, da nočeta »poznati narodnostnega vprašanja.«³⁷¹ Demokrati so bili zanje hlapci centralizma,³⁷² socialisti pa »anakronističen (zastarel) kadaver, po svoji državni teoriji obešen na centralistično velesrbsko buržuazijo, ki se v svojem brezmejnem oportunističnem prav nič ne ozira na to, kar se okrog njega dogaja.«³⁷³ Socialisti, ki so jih komunisti imenovali tudi podrepaniki velesrbstva,³⁷⁴ pa so komunistom neupravičeno oponašali, da so samoodločbo, ki je le »oglodana kost«, v svojo politiko vključili šele po tem, »ko so jo klerikalci proč zagnali.«³⁷⁵ V vprašanju samoodločbe je med socialisti in komunisti nasploh prišlo do ostrih razhajanj. Komunisti so socialistom kot pogoj za skupno sodelovanje v okviru DKRB na skupščinskih volitvah leta 1927 postavili zahtevo, da se odrečejo centralizmu in sprejmejo zahtevo za samoodločbo vseh zatiranih narodov, tudi slovenskega, kar so socialisti zavrnil. Zato so se na podlagi omenjene zahteve v DKRB povezali zgolj z Bernotovo JSDS in na volitvah ostali brez poslanskega mandata. V Narodno skupščino Kraljevine SHS pa je bil izvoljen predstavnik slovenskega dela SSJ Josip Petijan, ki je bil tedaj edini socialistični poslanec v državi.³⁷⁶

³⁷⁰ Košak, Slovenska univerza, str. 29.

³⁷¹ *Enotnost*, II, št. 8, 3. 3. 1927, Brezoblastne skupščine prvič na tlaki.

³⁷² *Enotnost*, II, št. 6, 10. 2. 1927, Antikloštrov (France Klopčič), Socialna (socialistična – op. J. P.) stranka – liberalni privesek buržuazije.

³⁷³ *Enotnost*, II, št. 4, 17. 1. 1927 (Dragotin Gustinčič), Po volitvah.

³⁷⁴ *Enotnost*, II, št. 4, 17. 1. 1927 (Dragotin Gustinčič), Po volitvah.

³⁷⁵ *Enotnost*, II, št. 28, 29. 7. 1927, Razbijaški manever voditelj SSJ – razkrinkan.

³⁷⁶ Pleterski, *Študije*, str. 308; *Slovenska novejša zgodovina*, I, str. 308, 310.

Tudi v zadnjem letu pred uvedbo kraljeve diktature so slovenski komunisti z nezmanjšano pozornostjo obravnavali nacionalni problem.³⁷⁷ K temu jih je poleg drugih vzrokov navedlo dejstvo, da je leta 1928 prišlo do znanih usodnih strelav v Narodni skupščini Kraljevine SHS. Leta 1928 je med 3. in 15. novembrom v Dresdenu zasedal še IV. kongres KPJ, ki je pomenil eno od ključnih prelomnic v nacionalni politiki KPJ.

Izhodiščni poudarek narodnopolitičnih pogledov slovenskega dela KPJ se je, skladno z dotedanjimi ocenami, v letu 1928 prav tako navezoval na ostro obsodbo velikosrbske nadvladovalne politike.³⁷⁸ Komunisti so opozarjali, da je njen glavni sovražnik revolucionarni delavski razred, »ki je poklican po pogojih, v katerih živi, k nalogi, da se zveže z masami kmečkega ljudstva in zatiranimi narodi ter se loti v svojem razrednem boju reševanja svojega socialnega vprašanja, agrarnega in sploh kmečkega ter nacionalnega vprašanja.«³⁷⁹ Prevzem vodenja nacionalnega boja zatiranih narodov je zgodovinska naloga proletariata, saj sta leto 1918 in razvoj po njem (italijanska zasedba Primorske, dogodki na Koroškem, razmere v Jugoslaviji) pokazala, da meščanstvo ni sposobno rešiti slovenskega narodnega vprašanja, nacionalna svoboda v sistemu kapitalizma in imperIALIZMA pa je laž. Delavski razred zato ne sme ponoviti politične napake tistega časa, ko tedanjih revolucionarnih razmer ni izkoristil za svojo akcijo proti imperializmu

³⁷⁷ Drugače oceno je podal France Filipič, ki je menil, da je zlasti v obdobju pred IV. kongresom KPJ, novembra 1928, »stopila nacionalna problematika v ozadje«. Filipič, Povezava nacionalnega in socialnega, str. 90.

³⁷⁸ *Enotnost*, III, št. 6, 10. 2. 1928, K vladni krizi, št. 10, 9. 3. 1928, Politični položaj in naloge dekalistov, št. 27, 6. 7. 1928, Ljubljanski občinski svet, št. 34, 14. 9. 1928, Korošček režim – režim nezakonitosti in nasilja, št. 36, 28. 9. 1928, SSJ – odkrita zaveznica režima, št. 39, 19. 10. 1928, Proletariat – centralna sila v boju proti hegemoniji in reakciji, št. 41, 2. 11. 1928, Klerikalno-demokratska koalicija duši svobodno besedo v ljubljanskem občinskem svetu ob obletnici »osvobojenja«, št. 43, 16. 11. 1928, Nacionalistična ulica in proletariat, št. 46, 7. 12. 1928, Zagreb za politične pravice hrvaškega naroda, št. 49, 28. 12. 1928, Logična pot reakcionarnega režima. Prim. tudi *Enotnost*, III, št. 1, 5. 1. 1928, – z, Kako je v Macedoniji; Bebler, Joca Jovanovič in Slovenci, str. 112–113; Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, I, str. 333.

³⁷⁹ *Enotnost*, III, št. 49, 28. 12. 1928, Logična pot reakcionarnega režima. Prim. tudi *Enotnost*, III, št. 42, 9. 11. 1928, 7. XI. 1917 – 7. XI. 1928.

in kapitalizmu ter se povzpел na oblast. Danes mora to svojo družbeno, politično in nacionalno nalogo izpeljati v bojni revolucionarni zvezi delavcev in kmetov.³⁸⁰ Enotnost je poudarila, da je njeno oblikovanje najbolj odvisno »od pravičnega in energičnega delovanja avantgarde proletariata! (KPJ – op. J. P.)«³⁸¹ Po Gustinčiču se je le-ta morala vedno ravnati po Leninovem epohalnemu nauku o »izkoriščanju nacionalnih bojev za osvobodilni boj proletariata«.³⁸²

Na podlagi tako ideološko in politično pogojene-

³⁸⁰ *Enotnost*, III, št. 29, 20. 7. 1928, Po enem mesecu. Prim. tudi *Enotnost*, III, št. 28, 13. 7. 1928, »Nevtralna« vlada?, št. 36, 28. 9. 1928, SSJ – odkrita zavezniška režima, št. 40, 26. 10. 1928, Opozicionalstvo KDK – slepilo za ljudstvo, št. 41, 2. 11. 1928, Po desetih letih, prav tam, Klerikalno-demokratska koalicija duši svobodno besedo v ljubljanskem občinskem svetu ob obletnici »osvobojenja«. – Kar zadeva leto 1918 oziroma prehod Slovencev iz avstro-ogrske monarhije v Kraljevino SHS in vlogo meščanske politike v njem, lahko opozorimo na mnenje Ludvika Mrzela, ki je v Mladini zapisal: »V množicah je kipelo, meščanski politični predstavniki pa so iz habsburškega hiteli v vidovdanski okvir.« (Mrzel, Desetletnica majske deklaracije, str. 228) V zvezi z letom 1918 velja omeniti še podatek, na katerega je malo pred desetletnico slovenske samoodločbe, 29. 10. 1918, opozorila Enotnost. Po njej naj bi na znani vsenarodni manifestaciji, ki je tega dne potekala na Kongresnem trgu v Ljubljani, med malomeščanskim delom zbrane množice vladal »entuziazem (navdušenje), v delavskih vrstah pa je vladala po govorih frazerjev ‚nacionalne svobode‘ tišina. Le en krič je prerezal ozračje, zaklican pogumno, mirno, z iskreno vero: ‚Živel Lenin! Živel Trocki!‘ Užil je mrmrajoče odobravanje delavskih stotin. (Zabeležen ni bil tedaj v časopisju,« je pripisala Enotnost, »naj dobi v tem članku skromen spomenik.)« (*Enotnost*, III, št. 40, 26. 10. 1928, Ob desetletnici prevrata. O manifestaciji 29. 10. 1918 in drugih na njej poudarjenih geslih glej Pleterski, *Prva odločitev*, str. 264–267.)

³⁸¹ *Enotnost*, III, št. 49, 28. 12. 1928, Logična pot reakcionarnega režima.

³⁸² *Enotnost*, III, št. 3, 20. 1. 1928, An. (Dragotin Gustinčič), Trije Leninovi nauki. – Na tem mestu lahko kot zanimivost navedemo oceno vodje pripadnikov NRS na ljubljanski univerzi, Ljube D. Jurkoviča, ki je tedaj že dalj časa polemično obravnaval vprašanje narodne politike komunistov. Svoje polemične članke je januarja 1928 zbral za knjižno objavo v brošuri Komuniste i nacionalno pitanje. V njej je poudaril, da se komunisti v resnici ne borijo za rešitev nacionalnega vprašanja, saj ne priznavajo narodov, temveč le socialno revolucijo, ki naj na njihovih ruševinah zgradi internacionalno komunistično družbo. Poleg tega je zagovarjal tudi nevzdržne, v »teoriji zarote« in ne v stvarnih razmerah ter zgodovinskem razvoju utemeljene ocene. Na podlagi protisemitskega narodnosocialnega razumevanja jugoslovanskega »nacionalizma«, usmerjenega tako proti mednarodnemu revolucionarnemu delavskemu gibanju kot proti mednarodnemu kapitalizmu, ki je močno spominjalo na ideje nemškega narodnega socializma oziroma idejni sistem Adolpha Stöckerja in Adolpha Wagnerja (le-ta je anticipiral kasnejšo nacistično teorijo in prakso), je trdil, da je bila oktobrska boljševiška revolucija izvedena na zahtevo mednarodnega židovskega kapitala in v njegovo korist. Komunisti naj bi bili v službi kapitalistične »reakcije«, kar pomeni, da se morajo »nacionalisti« boriti tako proti imperialističnemu kapitalizmu kot proti mednarodni komunistični akciji. (Jurkovič, *Komuniste i nacionalno pitanje*, str. 19, 26, 33, 35–37; prim. tudi Rizman, *Marksizem in nacionalno vprašanje*, str. 104) Sicer je Jurkovič v svojih člankih zagovarjal jugoslovansko unitaristično nacionalno stališče nasproti slovenski narodni samobitnosti in zahtevi po popolni samoodločbi, ki so ju v polemiki proti njemu spomladi 1927 poudarjali marksisti, zbrani ob reviji Mladina. (Kremenšek, *Slovensko študentsko gibanje*, str. 128, 381)

ga odnosa do nacionalnega vprašanja, a tudi – njemu podrejenega – slovenskega narodnega čustva, so komunisti zahtevali narodno samoodločbo s pravico do odcepitve, osvoboditev in enakopravnost slovenskega, hrvaškega in drugih nesrbskih narodov, Združeno Slovenijo, ter svobodno (balkansko) federativno delavsko-kmečko državno zvezo.³⁸³ V zvezi s perečim vprašanjem primorskih Slovencev³⁸⁴ so v svoje federativne zamisli vključevali še povezavo z Italijo. Omogočila naj bi jo sočasna zmaga italijanskega delavskega razreda nad imperializmom, fašizmom in kapitalizmom Italije ter jugoslovanskega delavskega razreda nad beograjskim kapitalizmom. Svobodna Združena delavsko-kmečka Slovenija bi v tej povezavi povsem naravno zaživela.³⁸⁵

³⁸³ *Enotnost*, III, 10, 9. 3. 1928, Politični položaj in naloge dekalistov, št. 17, 1. 5. 1928, Delavci! Kmetje!, št. 25, 22. 6. 1928, DKRB in nettunske konvencije, št. 26, 29. 6. 1928, Po atentatu v parlamentu, št. 27, 6. 7. 1928 (Ivan Regent), Kaj in kako?, prav tam, Ljubljanski občinski svet, št. 28, 13. 7. 1928, »Neutralna« vlada?, prav tam, Deklaracija delavsko-kmečkega republikanskega bloka, št. 29, 20. 7. 1928, Po enem mesecu, št. 31, 3. 8. 1928 (Dragotin Gustinčič), Jugoslovanski Aventino?, št. 35, 21. 9. 1928 (Dušan Kermavner), Kruh, svobodo in mir si more delovno ljudstvo le v razrednem boju izvoljevati!, št. 36, 28. 9. 1928, SSJ – odkrita zaveznica režima, št. 39, 19. 10. 1928, Proletariat – centralna sila v boju proti hegemoniji in reakciji, št. 46, 7. 12. 1928, Zagreb za politične pravice hrvaškega naroda!; Košak, SAZU in usoda njenih prošelj, str. 45; ARS AS 1477, t. e. 14, 1928, *Rojc Rudolf*, letak MK KSJ in MK ZKMJ Delavstvu Ljubljane!, ARS AS 1548, t. e. 1, letak PK KSJ Delavcem in revnim kmetom Slovenije!; AJ-507-KI-1928/87, Delavci in kmetje Slovenije!, AJ-507-KI-1928/256, izlaganje Rogiča (Jakoba Žorge) na 6. seji VI. kongresa KI, 23. 7. 1928 (srhb. prevod), str. 4; AJ-507-Slovenija I/12 (1928), Cirkular Pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo vsem okrožnim in mestnim komitejem, AJ-507-Slovenija I/13 (1928), Resolucija (PK KPJ) k Poročilu, Prim. tudi Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, I, str. 334. – Kar zadeva položaj slovenskega naroda v Kraljevini SHS, je komunistična Enotnost zapisala tudi naslednje: »V Jugoslaviji pod centralizmom, pod hegemonijo Slovenci nimajo nobenih nacionalno-političnih pravic, razen da se omenjajo v oficijelnem imenu države, njih teritorij je razdeljen na dvoje ‚oblasti‘, na dvoje izmed 33 provinc in režim stalno ogroža njihove nacionalno-kulturne pravice (n. pr. univerza itd.) vključ tu temu, da jih gospodarsko najhujše izmzgava.« (*Enotnost*, III, št. 41, 2. 11. 1928, Po desetih letih)

³⁸⁴ O tem glej *Enotnost*, III, št. 22, 1. 6. 1928, m. o., Usoda Slovencev in Hrvatov v Italiji, št. 41, 2. 11. 1928, Po desetih letih, prav tam, Klerikalno-demokratska koalicija duši svobodno besedo v ljubljanskem občinskem svetu ob obletnici »osvobojenja«, št. 43, 16. 11. 1928, Nacionalistična ulica in proletariat, prav tam, Obupen položaj slovenskega ljudstva v Italiji.

³⁸⁵ *Enotnost*, III, št. 43, 16. 11. 1928, Nacionalistična ulica in proletariat, prav tam, Obupen položaj slovenskega ljudstva v Italiji. – Zanimivo stališče o rešitvi vprašanja Slovencev v Italiji je v Svobodni mladini zagovarjal avtor I. R. (Ivan Regent?). Načelno marksistično stališče, da lahko njihov položaj reši le delavski razred, je podkrepil z odgovorom na vprašanje, ali je »mogoče vprašanje slovenske manjšine v Italiji rešiti tudi potom vojne med Italijo in Jugoslavijo, iz katere bi ta poslednja izšla kot zmagovalka«. Menil je, da »je mogoče!«, le da bi se tedaj pojavilo vprašanje italijanske manjšine v Jugoslaviji, »vsled česar bi bili zopet pri starem in ves problem narodnih manjšin (...), bi ostal nerešen. Rešitev je mogoča samo po proletarijatu.« Uredništvo

Pred tem so slovenski komunisti izpovedali tudi svojo vero v mednarodno solidarnost in politično načelnost italijanskega delavskega razreda. »Misel, da v boju za narodne pravice Slovencev in Hrvatov v Italiji moramo gledati enako na italijanski kapitalizem kakor na italijanski proletarijat, je docela zgrešena in interesom slovenske in hrvatske narodne manjšine v Italiji skrajno škodljiva«, je v *Enotnosti* zapisal avtor »m. o.«. »Trditev, da italijanski proletarijat nastopa proti Slovencem in Hrvatom enako kakor italijanski kapitalizem, je neresna in brez najmanjše podlage. Italijanski proletarijat se še ni nahajal v položaju, da bi praktično dokazal, da mu boj za samoodločbo narodov ni prazna beseda, ampak živa potreba, princip, preko katerega ne sme, ako hoče izvršiti svoje veliko poslanstvo.«³⁸⁶ Leta 1934 je navedene besede načelno potrdila znana Izjava Komunistične Stranke Jugoslavije, Komunistične Stranke Italije in Komunistične Stranke Avstrije k slovenskemu vprašanju. Kar zadeva Italijo, so komunisti v bran svojega federativnega stališča zavrnilo še bojazen, da bi v primeru federativne preureditve Jugoslavija oziroma njeni deli postali italijanski plen. »Mi ne živimo več v letu 1918, temveč v letu 1928«, je izjavil Gustinčič. In vprašal: ali bi bile ZSSR, ZDA in švicarska konfederacija močnejše, če bi bile centralistično urejene?³⁸⁷

Omenjena narodnopolitična stališča slovenskih komunistov je leta 1928 v daljši teoretsko politični obravnavi posebej utemeljil član tedanjega ožjega vodstva slovenskega dela KPJ, Dušan Kermavner. Vzrok za njegov teoretsko politični nastop so bili sodni postopki, ki sta jih proti njemu v letih 1927–1928 vodila okrožno sodišče v Novem mestu, stol sedmerice v Zagrebu in ponovno okrožno sodišče v Novem mestu. Do njih je prišlo zaradi Kermavnerjevega članka *Kaj bomo zahtevali od izvoljenih?*, ki ga je pred volitvami v občastne skupščine 16. in 30. decembra 1926 objavila *Enotnost*.³⁸⁸

Svobodne mladine je k temu stališču v opombi pod črto zapisalo, da po njegovem mnenju vojaška rešitev vprašanja slovenske manjšine v Italiji ni mogoča. (I. R., *Razmišljanja o narodnih problemih*, str. 28)

³⁸⁶ *Enotnost*, III, št. 22, 1. 6. 1928, m. o., Usoda Slovencev in Hrvatov v Italiji.

³⁸⁷ *Enotnost*, IV, št. 1, 4. 1. 1929 (Dragotin Gustinčič), KDK in državni program.

³⁸⁸ *Enotnost*, I, št. 14, 16. 12. 1926 (Dušan Kermavner), *Kaj bomo zahtevali od izvo-*

V omenjenem članku je Kermavner poudaril, da bodo delavci in kmetje od izvoljenih poslancev zahtevali, »da se izjavijo *proti centralizmu*, (...) za *samoodločbo narodov* do odcepitve, da zahtevajo za Slovence v Jugoslaviji in Italiji pravico do samostojne države, da zagovarjajo samostojno in zedinjeno Slovenijo«. ³⁸⁹ Zaradi teh poudarkov je bil obtožen, da je vzbujal mržnjo zoper državo kot celoto, širil »plemenski« razdor ter storil zločin zoper domovino, vladarja in ustavo. Na vseh (treh) sodnih razpravah, na katerih se je sam zagovarjal, je bil oproščen, svoj zagovor pa je izkoristil za marksistično utemeljitev pravice slovenskega naroda do samoodločbe. Glavne misli iz svojih zagovorov je po končni oprostitni obsodbi aprila 1928 objavil v članku *Pravica samoodločbe slovenskega naroda pred sodiščem*, ki je spomladi 1928 izšel v *Svobodni mladini*. Kermavner se je za nastope na sodišču dobro pripravil in učinkovito zagovarjal ter nato v *Svobodni mladini* predstavil poglede komunistov na nacionalni problem. ³⁹⁰

Kermavner je v članku *Pravica samoodločbe slovenskega naroda pred sodiščem* najprej poudaril, da obtožba proti njemu »pravzaprav inkriminira misel, parolo, geslo samoodločbe narodov, geslo, v znamenju katerega so se razvijala in se razvijajo vsa nacionalno-osvobodilna gibanja, v znamenju katerega je stal ves proces formiranja modernih narodov in narodnih držav«. Opozoril je, da je francoska revolucija, najradikalnejša od meščanskih revolucij, razglasila človeške pravice – svobodo, enakost, bratstvo. Ta načela revolucionarne meščanske demokracije so v prenosu na narodnostna vprašanja ustvarila idejo narodnih pravic – svobode, enakopravnosti in bratstva narodov –, z drugo besedo idejo suverenosti, to je samoodločbe narodov. Ko so se slovanski narodi začeli nacionalno prebujati, je bilo njihovo prebujanje utemeljeno v znamenju zahteve po narodnih pravicah, v znamenju načela samoodločbe. Ko

ljenih?, št. 16, 30. 12. 1926 (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih poslancev?

³⁸⁹ *Enotnost*, I, št. 14, 16. 12. 1926 (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih?, št. 16, 30. 12. 1926 (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih poslancev?

³⁹⁰ Perovšek, Dušan Kermavner in slovenski problem, str. 106–107.

so se balkanski narodi v 19. stoletju borili proti turškemu fevdalnemu absolutizmu, so se borili in zmagovali v znamenju načela samoodločbe narodov. Prav tako so se v znamenju tega gesla prebujali ‚nezgodovinski narodi‘ na ozemlju carske Rusije. Razvoj kapitalizma in v njem utemeljen razvoj meščanske demokracije je začel prebujati tudi kolonialne narode.³⁹¹

»Dosledno uresničenje načel meščanske demokracije, med njimi tudi načela pravice narodov do samoodločbe, ki jih je postavila in proglasila buržuazija, pa je zadelo kmalu na celo vrsto ovir, ki jih je ustvaril sam razvoj kapitalistične družbe.« Načelo samoodločbe narodov in v njem utemeljena naloga osvoboditve narodov sta postala utvara v okviru sistema kapitalizma in imperializma. Načelo samoodločbe je za meščanstvo postalo orožje v rokah enih imperialistov proti drugim, kar je zlasti očitno pokazala imperialistična svetovna vojna.³⁹²

Na podlagi gornje ugotovitve je Kermavner kot dejavnik dejanske uresničitve samoodločbe navedel delavski razred, ki je samoodločbo vzel za svoje načelo in »ni zainteresiran na nobenem nacionalnem zatiranju, na nobenem imperializmu, temveč [je] nasprotno zelo zainteresiran na odpravi vseh nasprotstev med narodi, vsega razcepljevanja in izigravanja slabejših in malih narodov, vsega imperialističnega sistema, ki povzročuje mrzlično oboroževanje in krvava obračunavanja med imperialističnimi državami: imperialistične vojne«. V tem smislu je pojasnil tudi sporno stališče, naj se izvoljeni poslanci »izjavijo (...) za samoodločbo narodov do odcepitve«. ³⁹³ Opozoril je, da je to »izjava, da stojimo na dosledno demokratičnemu stališču, da ne ščitimo nobene nadvlade enega naroda nad drugim, da se borimo proti vsem političnim privilegijem vladajočih narodov, za to, da ima vsak narod sam pravico odločati o svoji usodi. Pojasnilo ‚do odcepitve‘ je tu zaradi jasnosti. Kajti kakšna samoodločba bi bila to, če bi bila odcepitev nemogoča? To bi sploh ne bila samoodloč-

³⁹¹ Kermavner, Pravica samoodločbe pred sodiščem, str. 105–106.

³⁹² Kermavner, Pravica samoodločbe pred sodiščem, str. 106.

³⁹³ *Enotnost*, I, št. 14, 16. 12. 1926 (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih?, št. 16, 30. 12. 1926 (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih poslancev?

ba. Samoodločba za vse narode pomeni enakopravnost vseh narodov in enako pravico vsem, velikim in malim, močnim in slabim, da se odločijo svobodno glede svoje pripadnosti k taki ali drugačni zvezi s tem ali drugim narodom.«³⁹⁴

»Pravica samoodločbe, pravica do odcepitve pa še dolgo ne pomeni dejanske odcepitve, dolžnosti do odcepitve«, je nadaljeval. »Kajti, kateri narod bo stremel po odcepitvi, ali tisti, ki je zatiran, ali oni, ki je popolnoma enakopraven, ker mu je s pravico samoodločbe enakopravnost popolnoma zagantirana?« Zato more »le dosledno uresničenje pravice samoodločbe za vse narode (...) spraviti s sveta nacionalna trenja in ustvariti zvezo enakopravnih narodov«. Taka država pa Jugoslavija ni, saj v njej srbsko meščanstvo uveljavlja »svojo vladajočo pozicijo in režim hegemonije srbske buržuazije dela ravno nasprotno od priznavanja samoodločbe Slovincem in drugim narodom.«³⁹⁵

Kermavner je nato pojasnil stališče, naj izvoljeni poslanci »zahtevajo za Slovence v Jugoslaviji in Italiji pravico do samostojne države.«³⁹⁶ Znova je opozoril na razliko med dejansko odcepitvijo oziroma »pravico do samostojne države in dolžnostjo do nje. Samo o pravici je govor«, je zatrdil. »Ta pravica pomeni šele resnično ali – če hočete – maksimalno svobodo Slovencev in resnično enakopravnost Slovencev z vladajočim narodom.« Njeno zagovarjanje namreč izraža nasprotovanje delavskega razreda vsaki nacionalni nadvladi in vsakemu nacionalnemu zatiranju. Zato proletariat »brani in zahteva pravico narodov do samoodločbe, t. j. zahteva edino faktično garancijo nacionalne svobode, enakopravnosti in bratstva.«³⁹⁷

Na koncu je Kermavner pojasnil še stališče, naj poslanci »zagovarjajo samostojno in zedinjeno Slovenijo.«³⁹⁸

³⁹⁴ Kermavner, Pravica samoodločbe pred sodiščem, str. 106.

³⁹⁵ Kermavner, Pravica samoodločbe pred sodiščem, str. 106–107.

³⁹⁶ *Enotnost*, I, št. 14, 16. 12. 1926 (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih?, št. 16, 30. 12. 1926 (Dušan Kermavner): Kaj bomo zahtevali od izvoljenih poslancev?

³⁹⁷ Kermavner, Pravica samoodločbe pred sodiščem, str. 107.

³⁹⁸ *Enotnost*, I, št. 14, 16. 12. 1926 (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih?, št. 16, 30. 12. 1926 (Dušan Kermavner), Kaj bomo zahtevali od izvoljenih poslancev?

Dušan Kermavner (1903–1975)
(Zbornik fotografij delavskega gibanja, 1, str. 321)

Opozoril je, da gre pri tem za »vprašanje notranje ureditve države, vprašanje spremenitve centralistične Jugoslavije v federacijo samostojnih nacionalnih držav. In zagovarjanje drugačne ureditve še ne more pomeniti vzbujanja mržnje proti državi. Ena izmed nepopolnosti te formulacije našega stališča slovenskega naroda tiči v tem, da ni dovolj jasno in krepko poudarjena zahteva po federaciji.« Kermavner je v zagovoru pred sodiščem to popravil in poudaril, da »mi stremimo za federacijo ne samo s hrvatskim in srbskim narodom, temveč tudi z vsemi drugimi narodi, ki se otresajo imperializma (s čemer priznajo slovenskemu narodu popolno pravico samoodločbe)«. ³⁹⁹

Narodnopolitični cilj, ki so ga slovenski komunisti zelo jasno zagovarjali v drugi polovici dvajsetih let, je bila, kot je zapisal Dušan Kermavner, popolna osvoboditev z imperialističnimi mirovnimi pogodbami med štiri države razkosanega slovenskega naroda – to je samo-

³⁹⁹ Kermavner, Pravica samoodločbe pred sodiščem, str. 107.

stojna in združena Slovenija, »ki bo samostojno sklepa-
la o svoji zvezi s sorodnimi in prijateljskimi narodi.«⁴⁰⁰
Kermavner je ob tem izpovedal tudi svoje revolucionar-
no prepričanje, saj je v članku, ki ga je napisal ob de-
seti obletnici oktobrske revolucije, poudaril, da »v dobi
imperializma, ko je proletariat začel rušiti kapitalistični
sistem, ne more buržuazija zatiranih narodov nacional-
nega osvobojenja teh narodov izvesti do konca. Buržu-
azija ne predstavlja več nobene revolucionarne, ustvar-
jalne sile. Ona je nositeljica kapitalističnega sistema in
nujno orijentirana na imperializem.«⁴⁰¹ Narodno osvo-
boditev lahko uresniči le »najrevolucionarnejši od vseh
v zgodovini nastalih razredov, proletariat, razred, ki se
ne more osvoboditi, ne da bi osvobodil zatirane narode'
(Engels)«. Prvi tak primer v zgodovini je bila ruska re-
volucija, ki je »porušila bastiljo devetnajstega stoletja,
'ječo narodov', caristično Rusijo. Izvršila je nacionalno
emancipacijo vseh v njenem območju živečih tlačanih
narodov in to ne v znamenju nacionalnega sovraštva
ter spopadov med narodi, temveč v znamenju njihovega
medsebojnega bratskega zблиžanja. (...) Ruska revolu-
cija je dvignila visoko zastavo boja zatiranih razredov
in narodov proti imperializmu in predstavlja mogočno
oporo vseh njihovih osvobodilnih pokretov.«⁴⁰²

Skladno z temi poudarki je Kermavner zagovarjal
usmeritev Slovencev »na revolucionarno, protimperia-
listično Rusijo ne le glede socialnega, temveč tudi gle-
de našega nacionalnega osvobojenja!« Kajti proletariat,
ki ima zgodovinsko nalogo razbiti kapitalistične spono,
oživlja ideal svobode, enakosti in bratstva narodov tam,
»kjer se uveljavlja (...) kot vladajoči razred. (...) Od tu
izhaja pomen ruske revolucije in Unije socialističnih
sovjetskih republik za vsako osvobodilno nacionalno gi-
banje«. Poudaril je še, da ruska revolucija uči »združitev
zatiranih množic vseh narodov, skupnega boja zatira-
nega naroda s proletariatom vladajočih narodov«. Zato
je zagovarjal boj slovenskega naroda v povezavi »s pro-
letariatom Jugoslavije, Italije, Avstrije, imperialističnih

⁴⁰⁰ Kermavner, Pravica samoodločbe pred sodiščem, str. 104.

⁴⁰¹ Kermavner, Rusija in mi, str. 67.

⁴⁰² Kermavner, Rusija in mi, str. 24.

velesil in z zatiranimi narodi ter razredi vsega sveta! Ne stopnjevanje nacionalne sovražnosti do italijanskih itd. delovnih množic, temveč skupen boj proti sistemu kapitalizma-imperializma, v katerem je izvor nacionalnega zatiranja!«⁴⁰³

Poleg Kermavnerja je o vprašanju narodne samoodločbe v Mladini in Svobodni mladini zelo tehtno pisal tudi Jože Dolenc. Kot je dobro opozoril France Klopčič, je z vso skrbnostjo in znanstveno erudicijo študiral Lenina in nacionalno vprašanje in napisal »spis, ki šteje med bisere takratne marksistične publicistike«. ⁴⁰⁴ Izhodišče Dolencevega prispevka Pravica samoodločbe do odcepitve je bilo dejstvo, da »slovensko politično življenje spremlja že od njegovega početka do danes, še vedno nedosežena zahteva po svobodni in zedinjeni Sloveniji«. Slovincem v nobeni od držav, med katere so razkosani, niso priznane temeljne narodne pravice – enakopravnost in suverenost –, zato je upravičena trditev, da so v svoji celoti nesvoboden narod. Iz tega izhaja, da je povsem nesmiselno vezati slovenski problem na katero koli od teh držav oziroma ga iz nje reševati. »Odklanjamo radi tega misel, da bi n. pr. iz kraljevine SHS z vojno hoteli osvoboditi Slovence v Primorju, na Koroškem in v Porabju.« Slovenski problem je mogoče

⁴⁰³ Kermavner, Rusija in mi, str. 66, 67. – Kermavner je v članku Rusija in mi zapisal še nekaj zanimivih misli o slovenskem narodnem položaju po prvi svetovni vojni. Poudaril je, da je z zmago Antante in oblikovanjem Kraljevine SHS »Srbija dobila priliko, da izvrši svojo nacionalno misijo v dveh tretjinah Slovenije. Eno tretjino si je vzel za plačilo italijanski imperijalizem. Pravica samoodločbe slovenskega naroda je bila pogažena. Slovenska buržuazija se je naslonila brezpogojno na srbsko, si pustila od nje oktroirati monarhijo in nadvlado in tako sta dve tretjini Slovenije postali provinca pod krinko ideje ‚narodnega edinstva‘ ustanovljene centralistične kraljevine SHS. Italijanski imperijalizem je najbrutalnejše potlačil vse nacionalne svoboščine slovenskega ljudstva. Srbska buržuazija je degradirala Slovenijo na polkolonialno provinco. Rezultati niso potrdili optimizma jugoslovanskega pokreta slovenske mladine (pred prvo svetovno vojno – op. J. P.) in njegove orientacije.« (Kermavner, Rusija in mi, str. 24) Dotaknil se je tudi jugoslovanske združitve 1. 12. 1918 in zapisal tedaj in tudi kasneje dolgo časa uveljavljeno trditev, značilno za publiciste, teoretike in politike, ki so pripadali komunističnemu gibanju oziroma KPJ (ZKJ). Po poudarku Dušana Kermavnerja (1928) naj bi se leta 1918 »slovenska buržuazija v strahu pred socialno revolucijo brezpogojno podredila srbski. Nauk je zopet jasen: Buržuazije zatiranih narodov raje prodajo vso nacionalno svobodo, kot pa da bi se odpovedale svojim privilegijem, svojemu gospodarstvu in s tem svojemu obstoju (kar je sicer naravno!)«. – Kermavner, Rusija in mi, str. 67. (O procesu jugoslovanske državne združitve leta 1918 oziroma oblikovanju Kraljevine SHS 1. 12. 1918 glej podrobneje Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 86–99; isti, *Slovenska osamosvojitve 1918*, str. 133–147)

⁴⁰⁴ Klopčič, *Desetletja preizkušanj*, str. 280.

rešiti bolje in uspešneje – s pravico samoodločbe do odcepitve.⁴⁰⁵

Dolenc je na podlagi temeljnih načel demokracije zahteval, da se Slovincem prizna »iz narodne suverenosti izvirajoča pravica samoodločbe, ki gre kot zahteva politične demokracije lahko celo do odcepitve in priključitve k drugi (ali pa nazaj k stari) državi. Pravica samoodločbe in priključitve je izraz borbe proti narodnemu zatiranju in narodni enakopravnosti, uspešno sredstvo za uničenje vseh privilegijev vladajočega naroda in sredstvo za doseg priznanja enakopravnosti vseh narodov. Kulminira ta pravica v zahtevi po odcepitvi in stvoritvi lastne narodne države; dosledno sprovedena bi nudila možnost mirnega sožitja narodov, kot ga predstavlja Švica ali pa sovjetska Rusija.«⁴⁰⁶ Kasneje je Dolenc v članku Rusija in nacionalni problem na primeru boljševiške nacionalne politike dokazoval, da »pravica samoodločbe predstavlja ono najvišjo točko, v kateri se izčrpajo vse nacionalne zahteve«.⁴⁰⁷

Po Dolencu so Slovenci seveda imeli nesporno pravico do samoodločbe. »Narod smo«, je jedrnato poudaril. Kot narod smo se »priključili na podlagi samoodločbe kraljevini SHS, zato smo upravičeni, da zahtevamo lahko tudi odcepitev in ponovno priključitev na principu federacije. Mi zahtevamo pravico samoodločbe, ker hočemo kot narod sami odločati o svojih zadevah. Mi zahtevamo več kot avtonomijo: **samoodločbo**, zato da bomo tako o načinu državne oblike, glede sožitja z drugimi narodi in državami sami lahko odločali. To pravico zahtevamo za vse Slovence, ne glede na to v kateri državi prebivajo.« Ob tem je pomenljivo pristavil: »V kraljevini SHS bomo praznovali letos desetletnico sanj in hrepenenja po Jugoslaviji. Ali ne bi mogla kraljevina SHS lepše proslaviti te desetletnice, kot da dâ vsem narodom popolno pravico samoodločbe ter na ta način ustvari namesto trhlega in mrtvega narodnega edinstva, trdno in živo edinstvo narodov? Jasno je, da bi se poedini narodi ne hoteli poslužiti pravice samoodločbe do njene skrajne meje, do

⁴⁰⁵ Dolenc, Pravica samoodločbe do odcepitve, str. 5–6.

⁴⁰⁶ Dolenc, Pravica samoodločbe do odcepitve, str. 6.

⁴⁰⁷ Dolenc, Rusija in nacionalni problem, str. 54.

odcepitev, marveč bi upoštevali koristi, ki jih nudi velika država malim narodom. Tak akt bi bil v največjem interesu vseh narodov brez izjeme, z njim bi pridobili v notranje in zunanje političnem oziru. Napravili bi prvi veliki korak v novo dobo človeštva ...»⁴⁰⁸

Svoje razmišljanje je Dolenc sklenil z opozorilom, da se današnja (komunistična) mladina zaveda potrebe po radikalnem in neoportunističnem boju za slovenstvo, ki ga je treba voditi obenem z bojem za vzpostavitev nove družbe. V tem se loči od slovenskih političnih strank, ki jim v vprašanju naroda ne zaupa. A »proti bajonetom, puškam, plinom, tankom in topovom« pa zaupa v »idejo o samoodločbi narodov. Naravnejše, humanejše in uspešnejše sredstvo je to. Toda oni mrmrajo«, se je ustavil pri ugovoru, ki se je ob tem pobujal, »z besedami se vendar ne da nič spremeniti? Mi nasprotno hočemo vse prav z besedami in mislimi spremeniti«, je odgovoril Dolenc. In to »prav radi tega, ker večina današnjih ljudi veruje v ideale, ne da bi verjeli v njihovo moč, pa bi jim lahko dali moč sami, če bi hoteli. (Barbusse.)«⁴⁰⁹ S tem humanističnim sporočilom je Dolenc pripeljal svoje razmišljanje o samoodločbi do konca. Pravico do samoodločbe je sistematično razložil in popolnoma stvarno povedal, kaj pomeni za Slovence.⁴¹⁰

* * *

Kot smo že večkrat poudarili, je bila sestavni del politike komunistov v narodnem vprašanju tudi nepretrgana kritika socialistov in predvsem meščanskih strank. Socialistom so tudi v letu 1928 očitali jugoslovansko unitaristično nacionalno stališče in jih obsojali, da so privesek velesrbskega hegemonizma.⁴¹¹ Prav tako so vztrajali pri obsodbah »izdajstva in verolomstva«, ki naj bi ju SLS storila svojemu avtonomizmu,⁴¹² ter ji zno-

⁴⁰⁸ Dolenc, Pravica samoodločbe do odcepitev, str. 8–9. Glej tudi str. 10–11.

⁴⁰⁹ Dolenc, Pravica samoodločbe do odcepitev, str. 9–10, 11.

⁴¹⁰ Prim. Pleterski, *Študije*, str. 308.

⁴¹¹ *Enotnost*, III, št. 28, 13. 7. 1928, Repek buržuazije ali kako razumeva SSJ sedanjí politični položaj in nacionalno vprašanje.

⁴¹² *Enotnost*, III, št. 34, 14. 9. 1928, Korošček režim – režim nezakonnosti in nasilja. Glej tudi *Enotnost*, III, št. 8, 24. 2. 1928, Dr. Korošček, SLS in Glavnjača, št. 9, 2. 3. 1928, Naše stališče : niti »klero-« niti »demo-komunizem«, za samostojno razre-

va neupravičeno očitali, da je leta 1918 »hitela izročiti narod Slovencev Belgradu in monarhiji«. ⁴¹³ Ob tem pa so odločno nastopili tudi proti novemu protihegemonističnemu dejavniku v jugoslovanski politiki – Kmečki demokratski koaliciji (KDK), ki sta jo novembra 1927 ustanovila voditelj Hrvaške kmečke stranke Stjepan Radić in voditelj vsedržavne Samostojne demokratske stranke Svetozar Pribičević. ⁴¹⁴ KDK je bila tedaj najmočnejša opozicijska in centralističnemu režimu najbolj nevarna politična sila v državi. V tem pogledu je za komuniste predstavljala resnega političnega tekmeca v postavljanju zahtev po narodni enakopravnosti in suverenosti v Kraljevini SHS. Zato so ji skozi ozko razredno stališče očitali, da se ne bori proti hegemoniji in za narodno enakopravnost, temveč le za svoje buržoazne interese proti srbijanski buržoaziji, to je za kompromis z beograjskimi oblastniki in »ENAKOPRAVNOST PRI DELITVI PLENA, KI JE ODRT IZ HRBTA DELOVNEGA LJUDSTVA VSEH NARODOV JUGOSLAVIJE, A HRVATSKEGA IN SLOVENSKEGA ŠE POSEBEJ«. ⁴¹⁵ Voditelji KDK zato takó »radikalno frazarijo«, da bi protihegemonistično razpoloženje v državi čim bolj izkoristili za uresničitev omenjenih ciljev. »Ob tem frazarjenju pa dejansko samo ovirajo in preprečujejo boj delovnega ljudstva proti hegemonističnemu režimu!« ⁴¹⁶

V KDK je bila vključena tudi slovenska liberalna politika, ki jo je najbolj značilno predstavljal slovenski del SDS. Komunisti so spominjali, da je le-ta pomagal utemeljiti centralistično ureditev države, ⁴¹⁷ in opozarjali

dno proletarsko politikol, št. 10, 9. 3. 1928, Politični položaj in naloge dekalistov; AJ-507-Slovenija 1/13 (1928), Resolucija (PK KPJ) k Poročilu; Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja komunistov*, I, str. 327.

⁴¹³ *Enotnost*, III, št. 8, 24. 2. 1928, Dr. Korošec, SLS in Glavnjača.

⁴¹⁴ Podrobneje glej o ustanovitvi KDK ter njenem idejnem in narodnopolitičnem programu Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 260–264.

⁴¹⁵ *Enotnost*, III, št. 35, 21. 9. 1928 (Dušan Kermavner), Kruh, svobodo in mir si more delovno ljudstvo le v razrednem boju izvoljevati! Glej tudi *Enotnost*, III, št. 6, 10. 2. 1928, K vladni krizi, št. 10, 9. 3. 1928, Politični položaj in naloge dekalistov, št. 25, 22. 6. 1928, Proti vojaško-fašistični diktaturi za svobodo zatiranih narodov, št. 28, 13. 7. 1928, »Nevtralna« vlada?, št. 29, 20. 7. 1928, Po enem mesecu, št. 31, 3. 8. 1928 (Dragotin Gustinčič), Jugoslovanski Aventino?, št. 40, 26. 10. 1928, Opozicionalstvo KDK – slepilo za ljudstvo, št. 42, 9. 11. 1928, Shod KDK v Celju, št. 47, 14. 12. 1928 (Dragotin Gustinčič), Vojaška diktatura.

⁴¹⁶ *Enotnost*, III, št. 40, 26. 10. 1928, Opozicionalstvo KDK – slepilo za ljudstvo.

⁴¹⁷ *Enotnost*, III, št. 9, 2. 3. 1928, Naše stališče : niti »klerol« niti »demo-komunizem«,

na njegov zgolj besedni boj proti beograjski vladi.⁴¹⁸ Utemeljeno so še poudarjali, da zlasti voditelji slovenskega dela SDS (Gregor Žerjav) v svojih izjavah zelo zaostajajo za radikalnostjo drugih vodilnih predstavnikov njihove vsedržavne stranke in »očitno kažejo, da niso zapustili svojega ‚jugoslovenskega‘, t. j. srbsko nadvlado opravičujočega stališča ter da nočejo nastopiti za samoodločbo hrvaškega in slovenskega naroda.«⁴¹⁹ To je pokazal tudi Žerjavov nastop na shodu KDK 28. oktobra 1928 v Celju.⁴²⁰ Kljub temu pa je Enotnost tedaj izrečeni Žerjavovi kritiki hegemonizma priznala, da se »slovenska SDS počasi preorientiruje od svoje desetletne jugoslovensko-vidovdanske-srbsko-hegemonistične ideologije k svoji novi ideologiji razžaljenega slovenstva! Počasi se preoblači v to novo obleko, a vztrajno, kajti po načrtu in računu njenih voditeljev, ki se pripravljajo na dalj časa trajajočo opozicijo, bo le z novo slovensko orijentacijo mogla v malomeščanskih in kmečkih masah Slovenije utrditi svoje politične pozicije na škodo SLS. To utrditev političnih pozicij pa potrebuje seveda za to, da bo mogla napraviti bolj ugoden sporazum s hegemonističnim režimom.«⁴²¹ Kot se je kasneje pokazalo, se tak domnevni račun slovenskih liberalcev ni izšel, saj je dobra dva meseca kasneje, ko je kralj Aleksander uvedel svojo osebno diktaturo, k oblasti pritegnil SLS, celoten slovenski liberalni tabor pa se je vrnil k dosledni jugoslovanski unitaristični in centralistični narodnopolitični usmeritvi.⁴²²

Razvoj političnih razmer v državi po oblikovanju KDK, njenem ostrem parlamentarnem napadanju hegemonije vladnih srbskih strank in streljih, ki jih je poslanec NRS Puniša Račić 20. junija 1928 v Narodni

za samostojno razredno proletarsko politiko! – O tem glej Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 124–151, 187–197.

⁴¹⁸ *Enotnost*, III, št. 28, 13. 7. 1928, Deklaracija delavsko-kmečkega republikanskega bloka. Prim. tudi *Enotnost*, III, št. 41, 2. 11. 1928, Klerikalno-demokratska koalicija duši svobodo besede v ljubljanskem občinskem svetu ob obletnici »osvobojenja«.

⁴¹⁹ *Enotnost*, III, št. 47, 14. 12. 1928 (Dragotin Gustincič), Vojaška diktatura. – O vztrajanju slovenskega dela SDS pri unitarističnem in centralističnem stališču tudi po oblikovanju KDK glej Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 264–266.

⁴²⁰ O tem glej Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 268.

⁴²¹ *Enotnost*, III, št. 42, 9. 11. 1928, Shod KDK v Celju.

⁴²² Perovšek, Nekdanja SDS in nacionalno vprašanje 1929–1931, str. 182; isti, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 274–275.

skupščini sprožil proti hrvaškemu narodnemu voditelju Stjepanu Radiću ter poslancem federalistične HKS, so komuniste navedli, da so svoja stališča v nacionalnem vprašanju posebej poudarili zaradi prelite hrvaške krvi. Zločin v Narodni skupščini – dva od hrvaških poslancev, Pavle Radić in Đuro Basariček, sta pod streli umrla, trije pa so bili ranjeni, med njimi tudi Stjepan Radić, ki je 8. avgusta 1928 podlegel poškodbam – je skrajno zaostрил jugoslovanski notranjepolitični položaj.⁴²³ Komunisti so opozarjali, da sta s streli v Narodni skupščini na dnevni red stopili vprašanji federacije in revizije ustave.⁴²⁴ Kot je zapisal Ivan Regent, bo delavstvo morebitno ustavno revizijo, to je »konec belgrajskega banketa«, podprlo, a obenem pazilo, da nanj ne bodo pozabili. Sicer pa je bil prepričan, da lahko ustavno revizijo sebi v prid izpelje le proletariat.⁴²⁵ S tem je načelno dopuščal tudi revolucionarno presojo tedanjega političnega položaja.⁴²⁶ Izrazila jo je Enotnost, ki je poudarila, da se lahko krizo kapitalističnega režima pravilno reši »le po proletariatu za proletariat«. Ne more se je »reševati po starih metodah parlamentarne demokracije in da bodo po rešitvi ostala nerešena vsa velika vprašanja proletarskih in narodnih pravic, katere more rešiti in bo rešila le akcija delavsko-kmečkega republikanske-

⁴²³ O parlamentarni politiki KDK, streljih v Narodni skupščini in njegovih političnih posledicah glej podrobneje *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 312–318. Prim. tudi oceno Gustinčiča, ki je avgusta 1928 v Enotnosti zapisal, da se »narodno vprašanje v Jugoslaviji (...) zaostruje s hitrimi koraki«. (*Enotnost*, III, št. 31, 3. 8. 1928 /Dragotin Gustinčič/, Jugoslovanski Aventino?)

⁴²⁴ *Enotnost*, III, št. 26, 29. 6. 1928, Po atentatu v parlamentu, št. 27, 6. 7. 1928 (Ivan Regent), Kaj in kako?

⁴²⁵ *Enotnost*, III, št. 27, 6. 7. 1928 (Ivan Regent), Kaj in kako?

⁴²⁶ Omenjene možnosti ni opazil France Klopčič, ki je 9. 6. 1928 od vojakov – služil jih je v Ljubljani – Pokrajinskemu sekretariatu KPJ za Slovenijo napisal ogorčeno kritiko Regentovega članka. Avtorjevo oceno, da bo delavski razred težnjo po reviziji ustave podprl, a poskrbel, da se pri tem nanj ne bo pozabilo, je zavrnil kot reformistično špekulacijo, po kateri naj bi buržoazija delavstvu vrgla le nekaj drobtinic. Klopčič je opozarjal, da takšno pojmovanje problemov povsem nasprotuje boljševidnim stališčem v nacionalnem vprašanju. Menil je, da Regentov članek izloča nacionalno vprašanje iz okvira revolucije, proletariatu odvzema vodstvo nacionalno-revolucionarnega boja in ga prepušča meščanstvu ter nacionalno vprašanje spreminja v ustavno vprašanje. Poudaril je še, da članek rešitev nacionalnega vprašanja omejuje na okvir Jugoslavije, ki bi jo bilo treba samo federalizirati; geslo delavsko-kmečkih republik posameznih narodov na Balkanu, združenih v federativni skupnosti, naj bi se torej umaknilo geslu o federativni ustavi Jugoslavije. (Filipič, *Poglavja iz revolucionarne boja komunistov*, 1, str. 348–349)

ga bloka«. ⁴²⁷ KPJ je torej edina stranka, ki lahko zbere okrog sebe široke mase slovenskega delovnega ljudstva, tako v boju za njihove neposredne razredne interese kot za nacionalno samostojnost. ⁴²⁸

Eden od pomembnih in vidnih odzivov komunistov na skupščinski atentat je bilo tudi njihovo, kot se je pozneje izkazalo, pravilno poudarjanje, da razmere v državi vodijo k »odkriti diktaturi«. ⁴²⁹ Na njeno nevarnost je Enotnost opozarjala že pred atentatom, ⁴³⁰ po njem pa je s poudarki o prehajanju v »ODKRITO DIKTATURO VELESRBSKE HEGEMONISTIČNE BURŽUAZIJE«, ⁴³¹ »nastopanju fašistično-militaristične diktature« ⁴³² in odprti poti k »vojaški diktaturi« ⁴³³ opominjala slovensko javnost, da so »streli v beograjski skupščini (...) razbili zadnje tradicije meščanskega parlamentarizma v Jugoslaviji (ki itak niso bile velike) in zadnje ostanke meščanske demokracije«. ⁴³⁴ Na nevarnost – najverjetneje vojaške – diktature sta opozarjala tudi komunistična člana ljubljanskega občinskega sveta Dragotin Gustinčič in Milan Lemež v pismu, ki sta ga poslala ljubljanskemu županu dr. Dinku Pucu 2. julija 1928. ⁴³⁵ V njem sta protestirala, da Puc, sicer pripadnik SDS oziroma KDK, po dogodkih v skupščini ni sklical žalne in protestne seje ljubljanskega občinskega sveta. Ob tej priložnosti sta tudi podrobneje predstavila poglede, ki so jih komunisti oblikovali o beograjskem zločinu.

»Dogodki v skupščini so znak,« sta zapisala, »da je hegemonizem velesrbske buržuazije vsled obupnega

⁴²⁷ *Enotnost*, III, št. 28, 13. 7. 1928, Izhod iz krize.

⁴²⁸ Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja komunistov*, I, str. 327–328.

⁴²⁹ *Enotnost*, III, št. 26, 29. 6. 1928, Po atentatu v parlamentu.

⁴³⁰ *Enotnost*, III, 6, 10. 2. 1928, K vladni krizi, št. 10, 9. 3. 1928, Politični položaj in naloge dekalistov.

⁴³¹ *Enotnost*, III, št. 25, 22. 6. 1928, Proti vojaško-fašistični diktaturi za svobodo zatiranih narodov.

⁴³² *Enotnost*, III, št. 35, 21. 9. 1928 (Dušan Kermavner), Kruh, svobodo in mir si more delovno ljudstvo le v razrednem boju izvoljevati! Glej tudi *Enotnost*, III, št. 29, 20. 7. 1928, Po enem mesecu; AJ-507-KI-1928/256, izlaganje Rogiča (Jakoba Žorge) na 6. seji VI. kongresa KI, 23. 7. 1928 (srbh. prevod), str. 2; Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, I, str. 359.

⁴³³ *Enotnost*, III, št. 26, 29. 6. 1928, Po atentatu v parlamentu; IV, št. 1, 4. 1. 1929 (Dragotin Gustinčič), Kriza. Glej tudi *Enotnost*, III, št. 28, 13. 7. 1928, »Nevtralna« vlada?, št. 31, 3. 8. 1928, Jugoslovanski Aventino?; ARS AS 1548, t. e. 1, letak PK KSJ Delavcem in revnim kmetom Slovenije! (december 1928)

⁴³⁴ *Enotnost*, III, št. 26, 29. 6. 1928, Po atentatu v parlamentu.

⁴³⁵ *Enotnost*, III, št. 27, 6. 7. 1928, Ljubljanski občinski svet.

gospodarskega stanja v državi in njenih šovinistično-imperialističnih tendenc razvil svoje politične sile do takih mejâ, da misli, da sme brezobzirno napovedovati boj ne samo vsaki parlamentarni opoziciji, temveč tudi vsem nesrbskim narodom v Jugoslaviji in predvsem hrvaškem narodu. To žalostno in velepolitično dejstvo ne sme iti mimo ljubljanskega občinskega sveta.

Ne sme iti mimo nas predvsem iz dveh razlogov:

Naša politična usoda kot Slovencev je tesno zvezana s politično usodo hrvaškega naroda, zato ne sme obstojati med slovenskim in hrvaškim narodom nikaka dvoumnost. Hrvaški narod, ki je pokazal celo na barikadah (množičnih protivladnih demonstracijah na Hrvaškem 20. junija 1928 – op. J. P.) svoj odpor proti hegemonističnemu nasilstvu, ne sme dobiti vtiska, da smo vsi Slovenci pandurji (biriči; namig na Antona Korošca, tedanjega ministra za notranje zadeve – op. J. P.) tega hegemonizma. Če ne drugi, slovenski delavci in kmetje so najodločnejše proti vsakemu hegemonizmu in proti velesrbskemu še posebej, ker ga čutijo na lastni koži in zato so njihova srca v tem trenutku odločno na strani hrvaških delavcev in kmetov ter vsega hrvaškega naroda, ki se danes temu hegemonizmu upira. Če so se vodstva posameznih slovenskih strank (SLS – op. J. P.) vpregla v voz tega hegemonizma, naj se to javno na seji ljubljanskega občinskega sveta pokaže; slovenski delavci in kmetje ter midva z njimi, ki sva njihova izvoljena zastopnika, pa ne moremo in nočemo prevzeti solidarno s temi strankami odija (sovražnja – op. J. P.) hegemonističnega pandurstva nase. V ljubljanskem občinskem svetu naj se glasno sliši, da ni res, da misli ves slovenski narod tako, kakor Slovenec – notranji minister, dr. Korošec, ki danes pretendira zase soglasje vseh Slovencev.

Na drugi strani pa je potrebno, da ljubljanski občinski svet kot važen glasnik vse Slovenije pove tudi srbskemu narodu, da Slovenci dobro razlikujemo njega od njegove hegemonistične militaristično-kapitalistične buržuazije ter da gojimo do srbskih delavcev in kmetov ista bratska čustva, kakor do hrvaškega in vseh ostalih 12 narodov v Jugoslaviji. Potrebno se nam le zdi, da ob tej priliki opozorimo tudi srbske delavce in kmete na ogromno nevarnost in polom, ki ga pripravlja nje-

gova hegemonistična oligarhija ravno tako njemu, kakor nam vsem. Velesrbska imperialistična oligarhija, ki je mi nikoli ne istovetimo s srbskim narodom, peha nas vse in srbski narod v popolni gospodarski polom in nepregledno[e] notranje zmede. Zato moramo klicati srbski narod v skupen odpor in skupen boj proti imperialističnemu hegemonizmu velesrbske oligarhije.« Obenem »moramo povedati hrvaškemu narodu, da smo brez pridržkov na njegovi strani v boju proti velesrbski hegemoniji in da vidimo edini izhod iz te težke nacionalne krize v popolni osamosvojitvi vseh narodov Jugoslavije potom svobodne samoopredelitve in združitve v federativni državi vseh narodov, ki hočejo prostovoljno živeti z nami v skupni državni enoti«. ⁴³⁶

Na omenjena stališča je, obenem z opozorilom, da se »s streli v skupščini pričinja tudi v Jugoslaviji era odkrite fašistično militaristične diktature«, na seji ljubljanskega občinskega sveta 10. julija 1928 še enkrat opozoril Milan Lemež. V strnjeni obliki jih je podal v deklaraciji, ki jo je prebral v imenu Delavsko-kmečkega republikanskega bloka, in obenem pozval srbske delavce in kmete na skupni boj proti velesrbski fašistični militaristični oligarhiji. O Lemeževem nastopu v ljubljanskem občinskem svetu je poročala Enotnost, ki je objavila še njegovo izjavo, da je Puceva izognitev sklicu žalne seje ob beograjskih skupščinskih dogodkih na čelo celotnega slovenskega naroda vtisnila »žig sramotnega pandurstva in klečeplaztva pred velesrbsko hegemonistično oligarhijo«. ⁴³⁷ Komunisti so torej leta 1928 obema meščanskima strankama očitali podrejenost beograjskemu režimu. To je po njihovem, že pred atentatom zapisanim poudarkom, pomenilo, da »*POT SLOVENSKE BURŽUAZIJE VODI V GLAVNJAO. TAKO DEMOKRATJE, KAKOR KLERIKALCI, KOROŠEC KAKOR ŽERJAV, VKLEPAJO DELAVSKI RAZRED IN NAROD SLOVENCEV V RDEČE OŠKROPLJENE ZIDOVE NEKDANJEGA TURŠKEGA HLEVA.*« ⁴³⁸ Kot je opozoril France Filipič, je ostra

⁴³⁶ *Enotnost*, III, št. 27, 6. 7. 1928, Ljubljanski občinski svet.

⁴³⁷ *Enotnost*, III, št. 28, 13. 7. 1928, Deklaracija delavsko-kmečkega republikanskega bloka.

⁴³⁸ *Enotnost*, III, št. 8, 24. 2. 1928, Dr. Korošec, SLS in Glavnjača.

obsodba obeh meščanskih in reformističnih delavskih strank razodevala »tisto brezkompromisno principialnost do njih, ki je zelo zoževala manevrski prostor komunistov v Sloveniji«. ⁴³⁹

Zločin v Narodni skupščini je bil zadnji osrednji notranjepolitični dogodek, ki je pred uvedbo diktature sprožil stopnjevano obravnavo narodnega vprašanja pri vseh političnih dejavnikih v državi. Komunisti so se z njo srečali še pozno jeseni 1928, ko je novembra zbrani IV. kongres KPJ sprejel novo usmeritev v ključnem vprašanju jugoslovanske revolucionarne nacionalne politike – opredelitvi oblike in načina uresničenja pravice do samoodločbe. Kongres je poleg notranjih partijskih vprašanj ter gospodarskih in političnih razmer v državi, mednarodne problematike (to je morebitnega vojaškega napada zahodnih držav na Sovjetsko zvezo), strategije revolucionarnega boja ter sindikalnega in ženskega vprašanja posebej obravnaval tudi nacionalni problem. Poudaril je, da mora KPJ svoj boj usmeriti proti hegemonističnemu srbskemu meščanstvu in njegovi vojaški monarhiji, ki sta poglavitna sovražnika tlačениh jugoslovanskih narodov. Kongres je srbskemu delu KPJ naložil, da v Srbiji, »kjer je baza hegemonističnega režima«, odkrito zagovarja pravico do odcepitve in oboroženega odpora tlačениh narodov, hkrati pa je – na temelju pravice narodov do samoodločbe vse do odcepitve – izjavil, da KPJ podpira neodvisnost Hrvaške, Slovenije, Črne gore, Makedonije in združene Albanije. Kongres je podprl tudi pravico vojvodinskih Madžarov do odcepitve. Tako se je KPJ zavzela za razbitje jugoslovanske države, ki so jo pretresala številna in globoka nacionalna nasprotja, saj je menila, da jih je mogoče odpraviti samo z zlomom te državne tvorbe. To stališče se je ujemalo z oceno, ki jo je pripravila Kominternina glede možnosti intervencijskega vojaškega pohoda zahodnih držav (Velike Britanije in Francije) proti Zvezi sovjetskih socialističnih republik (ZSSR), v katerega naj bi bila kot najmočnejša vojaška sila na Balkanu vključena tudi Kraljevina SHS.

Vzporedno s stališčem o »razbijanju Jugoslavije« oziroma oblikovanju neodvisnih držav jugoslovanskih

⁴³⁹ Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja komunistov*, 1, str. 328.

Imperialisti snujejo protisovjetski blok.

*S to karikaturu je Enotnost opozarjala na nevarnost vojaškega pohoda zahodnih držav proti ZSSR
(Enotnost, II, št. 47, 9. 12. 1927, str. 1)*

narodov je IV. kongres KPJ poudaril tudi misel, da je končno osvoboditev teh in drugih balkanskih narodov mogoče zagotoviti samo z vzpostavitvijo delavsko-kmečke oblasti in nastankom nove, balkanske federacije delavsko-kmečkih republik. Stališče o »razbijanju Jugoslavije« je KPJ zagovarjala do plenuma Centralnega komiteja KPJ 9. in 10. junija 1935 v Splitu. Odtlej je soglašala z obstojem jugoslovanske države, vendar pod pogojem, če se Slovenci, Hrvati in drugi nesrbski narodi svobodno in brez vsake prisile ali prevare odločijo, da želijo ostati v federativni državni skupnosti s srbskim narodom.⁴⁴⁰

Na podlagi danes dosegljivih podatkov ni mogoče trditi, da se je v kratkem času, ki je potekel od IV. kongresa KPJ do uvedbe kraljeve diktature, nova nacionalna usmeritev jugoslovanske revolucionarne stranke že povsem odrazila v tedanjih narodnopolitičnih pogledih slovenskih komunistov. Od programsko političnih

⁴⁴⁰ *IA KPJ*, 2, str. 162–163, 182–194; Pleterski, *Študije*, str. 309–324. O IV. kongresu KPJ in splitskem plenumu glej tudi Lukač, *Radnički pokret i nacionalno pitanje*, str. 245–248, 290–303; Pešić, *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje*, str. 230–236, 269–274.

poudarkov IV. kongresa so svojo pozornost namenili predvsem opozorilu na pripravljanje vojnega pohoda zahodnih sil proti ZSSR.⁴⁴¹ Dodati pa je treba, da so komunisti ta opozorila, obenem z omenjanjem vojaškega oboroževanja Zahoda in zahtevami po miru in prijateljskih odnosih s Sovjetsko zvezo, postavljali že od marca 1927.⁴⁴² Njihovo zadnje, na novo oblikovano narodnopolitično stališče, s katerim so 6. januarja 1929 pričakali kraljevo diktaturo, pa se je na sklepe IV. kongresa navezovalo takole: »Mi se ne damo nikomur več narodnostno zatirati in gospodarsko izsesavati in zato se bomo borili proti vsakomur, ki bo to pri nas poskušal. Mi delavci in kmetje hočemo biti v svoji deželi svoji gospodarji in hočemo stopiti v državno zvezo z ostalimi narodi svobodno in prostovoljno, kadar in kakor bomo smatrali mi za prav in potrebno.«⁴⁴³

⁴⁴¹ *Enotnost*, III, št. 43, 16. 11. 1928, Mednarodni politični položaj ob 11. obletnici novembrske revolucije, št. 44, 23. 11. 1928, Komunistični proces v Ljubljani, št. 46, 7. 12. 1928, Vojne priprave imperializma proti Sovjetski Uniji, št. 47, 14. 12. 1928, Vojaška diktatura; IV, št. 1, 4. 1. 1929 (Dragotin Gustinčič), Kriza, prav tam (Dragotin Gustinčič), KDK in državni program; ARS AS 1477, t. e. 14, *Rojc Rudolf*, letak MK KSJ in MK ZKMJ Delavstvu Ljubljane!, ARS AS 1548, t. e. 1, letak PK KSJ Delavcem in revnim kmetom Slovenije!

⁴⁴² *Enotnost*, II, št. 10, 17. 3. 1927, Angleški kapitalizem pripravlja novo svetovno klanje, št. 12, 31. 3. 1927, Vojna je samo odgodena!, št. 16, 27. 4. 1927, Delavci! Kmetje!, št. 21, 2. 6. 1927, London ali Moskva, vojna ali mir?, št. 25, 8. 7. 1927, Delavsko-kmečki republikanski blok (DKBR; DKRB – op. J. P.), št. 27, 22. 7. 1927, Kdo je razbil skupen nastop in na katerih vprašanjih?, št. 30, 12. 8. 1927, Volilni proglaš DKRB : delovnemu ljudstvu v mestu in na vasil, prav tam, Vojna vojni!, št. 33, 2. 9. 1927, Imperialistične vojne priprave, prav tam, XIII. mednarodni mladinski dan, št. 45, 25. 11. 1927, Ivan, Mi – in vojna; III, št. 10, 9. 3. 1928, Politični položaj in naloge dekalistov, št. 17, 1. 5. 1928, Delavci! Kmetje!, prav tam, Vojna nevarnost – največja nevarnost, št. 22, 1. 6. 1928, Nettunske konvencije, št. 25, 22. 6. 1928, DKRB in nettunske konvencije!, št. 28, 13. 7. 1928, »Nevtralna« vladar?; št. 28, 13. 7. 1928, Roke! proč od Sovjetske Rusije, št. 29, 20. 7. 1928, Po enem mesecu, št. 36, 28. 9. 1928, SSJ – odkrita zaveznica režima, prav tam, Priprave za vojno proti Sovjetski Rusiji, št. 39, 19. 10. 1928, Proletariat – centralna sila in boju proti hegemoniji in reakciji, št. 42, 9. 11. 1928, 7. XI. 1917 – 7. XI. 1928; AJ-507-KI-1928/256, izlaganje Rogiča (Jakoba Žorge) na 6. seji VI. kongresa KI, 23. 7. 1928 (srbh. prevod), str. [1], 3.

⁴⁴³ *Enotnost*, IV, št. 1, 4. 1. 1929 (Dragotin Gustinčič), KDK in državni program.

Slovenski komunisti
in nacionalno
vprašanje v
tridesetih letih

Vidmarjev kulturni problem slovenstva in Kardeljeva obravnava nacionalnega vprašanja

V prvem desetletju obstoja jugoslovanske države se je pokazalo, da za narode, ki so se združili v njej, nova državna skupnost ni »zaželjena dežela«. Kraljevina SHS je s svojim centralističnim državnopravnim ustrojem nesrbskim narodom onemogočala, da bi samostojno in neodvisno odločali o svojem narodnopolitičnem razvoju, z ustavno uzakonjenim jugoslovanskim narodnim unitarizmom pa si je prizadevala zatreti njihovo nacionalno čustvovanje, kulturo in bit. Toda tudi za velikosrbski narodnopolitični interes, ki je jugoslovanski unitarizem in centralizem uporabljal kot politično sredstvo za vzpostavljanje svoje hegemonije nad drugimi narodi, Kraljevina SHS ni predstavljala idealne države. Velikosrbskemu hegemonizmu, ki je, zaverovan v prestiž nekdanje srbske kraljevine, gledal na Jugoslavijo kot na svojo lastnino, je namreč tako prilaščanje zankala politična volja nesrbskih, nacionalno usmerjenih, proticentralističnih in protihegemonističnih sil, ki so terjale enakopravnost in avtonomistično-federalistično preureditev jugoslovanske države. In ker so te sile ovirale popolno velikosrbsko nadvlado, je bil tudi po mnenju velikosrbske politike, ki je to nadvlado v celoti hotela doseči, v jugoslovanski državi potreben temeljni in brezpogojni politični preobrat. Tako Kraljevina SHS ni bila država, ki bi bila po meri enih in drugih: po meri avtonomistov in federalistov in po meri le sebe upoštevajóčega velikega srbstva.

Ob izteku prvega jugoslovanskega desetletja je bil spopad med obema, izrazito nasprotnima pogledoma

na jugoslovansko državo, odločen v srbsko, beograjsko korist, in sicer nedemokratsko in zunajparlamentarno. Po atentatu v Narodni skupščini in hudi krizi države, ki je temu zločinu sledila,⁴⁴⁴ je v srbski vladarski hiši Karađorđevićev rojeni jugoslovanski kralj Aleksander 6. januarja 1929 določil Jugoslaviji novo državopolitično pot. Na ta dan je izvedel državni udar, izničil temeljne demokratske prvine meščanskega sveta, zaostрил unitarnocentralistično državno usmeritev in podkrepil boj režima proti komunističnemu gibanju. Njegova posledica je bilo razbitje komunistične organizacije v državi in na Slovenskem, ki je zahtevalo nove napore za obnovo in nadaljnji razvoj revolucionarnega gibanja.⁴⁴⁵

Komunistov nastop diktature ni presenetil. Napovedovali so jo že dalj časa, ko pa se je dejansko zgodila, je Dragotin Gustinčič ugotovil, da se je s tem »končno priznalo, da je meščanska demokracija doigrala svojo vlogo«. Ob tej priložnosti je spomnil, da so se v Jugoslaviji »postavili takoj ob njenem rojstvu veliki problemi. To so socialni, gospodarski in narodnostni problemi. Ti problemi se ne morejo reševati abstraktno, ker so vezani za žive interese socialnih razredov in narodov. V začetku je meščanstvo mislilo, da je že dovolj, da se od reševanja teh problemov izključi delavstvo. Toda nasprotstva so rasla vseeno, ker so rasla gospodarska in nacionalna nasprotstva. Pred temi problemi je meščanska demokracija odpovedala. Na njeno mesto je morala stopiti druga oblika države, kakor smo to videli tudi že v celi vrsti drugih držav v Evropi.«⁴⁴⁶

Komunisti so zato za vsak narod ponovno zahtevali samostojno državo ter federativno povezanost delavsko-kmečke republike Slovenije z delavsko-kmečkimi republikami sosednjih narodov.⁴⁴⁷ Na seji Delavske zbornice v Celovcu julija 1930 pa je njen član Johan Kazianka, po rodu Slovenec in avstrijski komunist, v slovenskem jeziku prebral Izjavo o slovenskem narodnem vpraša-

⁴⁴⁴ O političnih razmerah v Kraljevini SHS po atentatu v Narodni skupščini glej *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 313, 315–318.

⁴⁴⁵ O tem glej podrobneje *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 346–347.

⁴⁴⁶ *Etnost*, IV, št. 2, 11. 1. 1929 (Dragotin Gustinčič), Peti januar. Prim. tudi Klopčič, *Neravnodušni državljani*, str. 105–106.

⁴⁴⁷ Klopčič, *Neravnodušni državljani*, str. 107.

nju. Izjavo je oblikoval PK KPJ za Slovenijo, nato pa v celoti sprejel PK Komunistične partije Avstrije v Celovcu. Izjava je zahtevala pravico do samoodločbe Slovencev v Jugoslaviji, Italiji in na Koroškem in ustanovitev samostojne, Združene delavsko-kmečke republike Slovenije. »Izjava je v celovski Delavski zbornici učinkovala silovito. Člani zbornice so iz protesta zapustili dvorano, seja je bila prekinjena.«⁴⁴⁸

Preden je diktatura v Jugoslaviji spomladi 1930 z vso silo udarila tudi po slovenskih komunistih, so le-ti (Dragotin Gustinčič) v svojem legalnem tisku še opozorili, da je »enotna, t. j. centralistično vladana država in narodno edinstvo, t. j. samo en narod, (...) geslo in cilj novega režima in k temu cilju mora biti usmerjeno vse življenje, vse dejanje in nehanje v Jugoslaviji. Zato je treba, po mnenju vladajočih, odstraniti vse s poti, kar je uresničenju tega ideala na poti.« Posebej »interese narodov, ki so stoletja in stoletja hodili svojo pot in negovali svojo kulturo«.⁴⁴⁹ A mi »ne bomo vrgli puške v koruzo za rešitev našega nacionalnega vprašanja«, je zagotovil Gustinčič. »Mi proletarci, vemo, da je nacionalno vprašanje del socialnega vprašanja in da ga je mogoče rešiti samo obenem s poslednjim in zato se bomo borili zanj tudi ko se bo vse odreklo tega boja. Nobena sila ne more streti te naše volje«.⁴⁵⁰ Kasnejši razvoj je to dokazal, skupaj z

⁴⁴⁸ Klopčič, Obravnava, str. 266–267. Glej tudi Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 106. Prim. še Zorn, *Napredne orientacije*, str. 129.

⁴⁴⁹ *Enotnost*, IV, št. 4, 25. 1. 1929 (Dragotin Gustinčič), *Razpuščene meščanske stranke*.

⁴⁵⁰ *Enotnost*, IV, št. 4, 25. 1. 1929, D. G. (Dragotin Gustinčič), *Odrpito pismo ing. Marka Kranjca ali tragični konec slovenskega iredentističnega gibanja*. – Podobno stališče je v drugi polovici leta 1929 poudaril tudi Ivan Regent, ki je v osrednji reviji Komunistične partije Italije *Lo Stato Operaio (Delavska država)* objavil članek O vprašanju slovenskih in hrvatskih narodnih manjšin v Italiji. V njem je zavrnil možnost, da bi bilo mogoče njihov narodni problem rešiti na demokratičen način. Reši ga lahko le zmagovita revolucija delavcev in kmetov, ki bo ustvarila potrebno podlago za uresničenje narodne samoodločbe. Leta 1929 je Regent, ki je od leta 1926 do oktobra 1929 bival v Ljubljani, napisal tudi brošuro *Julijska krajina : za časa okupacije in aneksije ter terorja in nasilja fašističnega režima (La Venezia Giulia durante la occupazione e l'annessione italiana e sotto il terrore e le violenze del regime fascista)*. Brošuro je napisal po naročilu italijanske sekcije Mednarodne rdeče pomoči. V njej je, precej s pomočjo gradiva Manjšinskega inštituta v Ljubljani, predstavil zatiranje slovenske narodne manjšine v letih 1919–1928. Poleg tega je v razpravi za pripravo dokumenta KPI o komunistični akciji na nacionalnem področju novembra 1929 zagotavljal, da v Julijski krajini obstaja tudi kulturni problem, ki ne zadeva samo kmeta, temveč celotno nacionalno manjšino. (Regent, *Poglavja*, str. 348–390, 426; Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem*, str. 405, op. 3, 451–453)

Gustinčičem in njegovo generacijo pa si je to voljo delila tudi nova generacija slovenskih komunistov, ki so v tridesetih letih prevzeli vodenje revolucionarnega gibanja na Slovenskem.⁴⁵¹

Po razbitju komunistične organizacije na Slovenskem leta 1930 so slovenski komunisti leta 1932 začeli postopoma obnavljati svoje delovanje.⁴⁵² V procesu obnove je imela pomembno mesto generacija mladih komunistov, ki je poleg vzpostavitve nove strankine organizacijske mreže nameravala »prevrednotiti vsa pereča družbena vprašanja Jugoslavije in jugoslovanskih narodov«. Narodno vprašanje, posebej slovensko narodno vprašanje, ki ga je diktatura ob podpori slovenske unitaristične liberalne politike sploh zanikala, je bilo med prvimi. Njegova obravnava je napovedala, da bodo komunisti na vseh področjih zaostriili svoj ideološki in politični boj.⁴⁵³ Povod za prvo širšo obravnavo narodnega vprašanja med komunisti v času po uvedbi kraljeve diktature je bila znana knjižica liberalno usmerjenega literarnega kritika Josipa Vidmarja *Kulturni problem slovenstva*. Knjižica je izšla maja 1932 in je sprožila splošno razpravo o vprašanju slovenstva v tedanji slovenski kulturni in politični javnosti.⁴⁵⁴

Vidmarjeva knjižica je nastala kot odziv na unitaristični in centralistični pritisk režima šestojanuarske diktature⁴⁵⁵ in kot avtorjev obračun s prevladujočo ideologijo jugoslovanskega unitarizma v tedanjem slovenskem liberalnem taboru. Avtor se je na podlagi osebno

⁴⁵¹ O prelomu s starejšo generacijo komunistov in menjavi generacij v slovenskem komunističnem gibanju v tridesetih letih glej Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 220–247.

⁴⁵² *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 347.

⁴⁵³ Pleterski, *Študije*, str. 309. – O unitarističnih narodnopolitičnih pogledih slovenske liberalne politike v letih neposredno po uvedbi kraljeve diktature glej navedbo literature v op. 28.

⁴⁵⁴ Podrobneje o tem glej Grahor, *Življenje in smrt*, str. 323–334; Ude, *Slovinci in jugoslovanska skupnost*, str. 274–289; Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 375–377; Pleterski, *Študije*, str. 372, 373; Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 46–85; Trampuž, *Odmevi na Književnost*, str. 51, 52, 55; ista, *Polemika o narodu 1932*, str. 281–294; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 258–261; isti, *Idejnopolitični nazor Edvarda Kardelja*, str. 105; Rajh, *Borko med ilirizmom in jugoslovanstvom*, str. 366–368; Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 106–109; *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 342–345, 423; Perovšek, *Slovenski liberalci in narodno vprašanje 1931–1933*, str. 263–266.

⁴⁵⁵ *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 423. – O narodnounitarističnemu in centralističnemu značaju kraljeve diktature glej str. 321–327.

domišljene ideologije⁴⁵⁶ odločil »javno preklicati in odreči se temu neljubemu in nečastnemu sorodstvu« in dokazati, »da živi tudi v slovenskem svobodoumnstvu odločna narodna zavest«. Obenem se je namenil »našo protislovensko napredno (liberalno – op. J. P.) javnost, kolikor je še je, in njene voditelje uveriti, da tako imenovano slovensko stališče ni prenapeta, prisiljena in protidržavna miselnost, marveč da je organska, naravna in edina resnično državi koristna«. Slovensko narodno stališče je po njegovem trdnem prepričanju imelo »vse znake idej, ki morajo prodreti, ki res lahko poženo korenine tudi v širokih ljudskih plasteh in ki ne životarijo samo v ideologijah strankarjev in na trpežnem papirju njihovih glasil«. ⁴⁵⁷

Jedro Vidmarjeve knjižice je bilo strnjeno v opozorilu, da žrtvovanje slovenstva v prid jugoslovanstvu v ničemer ne bi koristilo jugoslovanski državi. »Jugoslavija ne bi postala zaradi te težke žrtve ne trdnejša v notranjosti, ne mogočnejša na zunaj, zakaj notranjo trdnost daje vsaki narodno še tako pisano sestavljeni državi samo zavest državljanov, da žive zadovoljno in svobodno, zunanjo moč pa njihova volja, ki naravno izvira iz tega občutka, za vsako ceno ohraniti državno tvorbo, ki izpolnjuje njihove potrebe in jim daje vse elementarne pravice, ne da bi od njih zahtevala kaj nečastnega ali protinaravnega. Ona zavest in ta volja in pa moralno zdravje prebivalstva, to so temelji državne moči.«⁴⁵⁸ In namesto da bi Slovenci z odstopom od svoje narodnosti storili nemoralno dejanje in škodili državi, saj je moralno zdravje temelj državne moči,⁴⁵⁹ je, kot je poudaril, »naša dolžnost, sprejeti odmerjeno nam usodo in pogumno stremeti in delati za kulturni smoter, ki je vsebovan in nakazan v našem posebnem narodnem značaju«. ⁴⁶⁰ Vidmar, ki je narodnost razumel »kot posebno, samo enemu ljudstvu svojsko notranjo urejenost«, kulturo pa kot poglobitvo in osrednjo vsebino narodnega življenja, je poslanstvo Slovencev kot posebnega naroda videl v

⁴⁵⁶ Pleterski, *Študije*, str. 314.

⁴⁵⁷ Vidmar, *Kulturni problem slovenstva*, str. 5, 7.

⁴⁵⁸ Vidmar, *Kulturni problem slovenstva*, str. 86–87.

⁴⁵⁹ Vidmar, *Kulturni problem slovenstva*, str. 44–48, 90–91.

⁴⁶⁰ Vidmar, *Kulturni problem slovenstva*, str. 91.

nadaljnem samozavestnem razvoju njegove kulture.⁴⁶¹ Ta zgodovinska naloga Slovencev je bila po njegovem poudarku še toliko bolj pomembna, ker je nastopila v času, v katerem je v Evropi vzniknila »pomlad malih narodov. Bodoči zgodovinar bo po tem pojavu morda imenoval vso našo dobo, kajti poleg socialnega boja, s katerim je to kulturno osvobajanje malih narodov v tesni zvezi – kajti vsi smo hkratu tudi siromašni narodi –, je nedvomno ta pokret malih narodov najvažnejši proces današnjega dne.«⁴⁶² V njem naj Slovenija postane, »kar je po svoji prelepi naravi – hram lepote in duha. Strnili bomo v svojih umetnostih najdragocenejša umetniška dognanja svojih velikih sosedov in jih prekrasili s svojo duhovnostjo, kakor je to storil Prešeren v liriki. Ustvarili bomo na svojih tleh nove Atene ali novo Florenco.«⁴⁶³ Pri tem naj Slovence vodi zavest, da »narodnost je in bo ostala osnova vsake bodoče preuredbe sveta. Čim večje stvari se gode in se bodo godile na evropski celini, tem jasnejša mora biti naša zavest, tem bolj je potrebno, da postanemo čvrsto strnjena enota brez notranjega razdora in da izločimo iz naše duševnosti vso malodušnost, ki je dediščina naše tisočletne odvisnosti.«⁴⁶⁴

Vidmarjevo knjigo je s komunistične strani kritično obravnaval takrat triindvajsetletni Edvard Kardelj, ki je ob tej priložnosti javno predstavil poglede slovenskih komunistov na (slovenski) nacionalni problem. Pod psevdonimom Tone Brodar je v legalni komunistični reviji Književnost objavil razpravo Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, ki je v petih nadaljevanjih izšla v letih 1932–1933. Kardelj je v svoji razpravi Vidmarju očital »metafizično statično pojmovanje sveta«, ⁴⁶⁵ to je obravnavo problema slovenskega naroda ločeno od političnih in gospodarskih vprašanj slovenskega naroda.⁴⁶⁶ Taka obravnava, ki ne vidi materialne podlage ideološkega dogajanja, je bila po Kardeljevem poudarku reakcionarna,⁴⁶⁷ saj naj bi bil

⁴⁶¹ Vidmar, *Kulturni problem slovenstva*, str. 35–36, 49, 91–92.

⁴⁶² Vidmar, *Kulturni problem slovenstva*, str. 90.

⁴⁶³ Vidmar, *Kulturni problem slovenstva*, str. 92.

⁴⁶⁴ Vidmar, *Kulturni problem slovenstva*, str. 8.

⁴⁶⁵ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 50. Glej tudi str. 49, 53, 56, 59, 67.

⁴⁶⁶ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 49.

⁴⁶⁷ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 51, 84–85. – Kot opozarja France Filipič, je znaten del Kardeljevega prispevka kazal »sledove vehementne politične zagnanosti v za-

narod edinole produkt socialnih razmer,⁴⁶⁸ (slovensko) narodno vprašanje pa zato socialni in ne kulturni problem.⁴⁶⁹ Kardelj je svojo trditev utemeljil z marksističnim razumevanjem naroda⁴⁷⁰ in pri tem kot glavno vsebino naroda in njegove zgodovinske dinamike opredelil trg oziroma razvoj produktivskih sil. Narodno čustvo in z njim povezana duhovno eksistencialna razsežnost nacionalnega fenomena sta bila zanj drugotnega pomena.

Kardeljev marksistični pogled na vprašanje naroda je izhajal iz opozorila, da »narod ne more biti produkt zavedne človeške volje, kajti to bi pomenilo pripisovati človeškemu duhu metafizično moč tvorjenja ideoloških form izven časa in razmer, niti produkt prirode, ker bi to bila redukcija naroda na pojem rase«. ⁴⁷¹ Znanstveno razumevanje naroda namreč pokaže, da je narod zgodovinski pojav, ki se je oblikoval v procesu prodiranja kapitalizma.⁴⁷² »V okviru fevdalizma se je razvijal nov razred – meščanstvo, ki je v svoji težnji po razširjenju fevdalnih provincialnih meja (kar je bilo nujen predpogoj razvoja meščanskega razreda) postal nosilec narodnostne ideje. V momentu, ko so nastale take produktivske razmere, da so mogle zajeti v skupnosti ekonomskih interesov celo etnografsko edinico, se je rodil narod. Tako skupnost, tako ekonomsko povezanost je moglo ustvariti šele meščanstvo s svojimi zahtevami po svobodi konkurence, trgovine in industrije in s svojo ideološko borbo za razširjenje ozkih fevdalnih obzorij.«⁴⁷³ Pri tem so bile kulturne zahteve le »orožje nacionalnih borb. One so delni cilji, ki so mobilizirali množice v bojih za končni cilj – nacionalno državo, ki je bila predpogoj svobodnega razvoja kapitalizma.«⁴⁷⁴ Na podlagi teh spo-

vračanju različnih Vidmarjevih stališč«, čeprav se »tok razpravljanja od poglavja do poglavja postopoma umirja in vedno bolj prerašča v znanstveno organizirano raziskavo o zgodovinskem razvoju slovenskega naroda s poudarkom na tistih obdobjih, ki so bistvena za njegovo nacionalno in socialno osveščanje«. (Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 376; glej tudi op. 23 na tej strani)

⁴⁶⁸ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 59.

⁴⁶⁹ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 85. Glej tudi str. 80.

⁴⁷⁰ O marksističnem razumevanju naroda glej Rizman, *Marksizem in nacionalno vprašanje*, str. 109–329.

⁴⁷¹ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 59.

⁴⁷² Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 66, 63.

⁴⁷³ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 64.

⁴⁷⁴ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 74.

znavnih kriterijev se je nato Kardelj neposredno navezal na znano Stalinovo opredelitev naroda in ga označil kot zgodovinsko nastalo skupnost jezika, ozemlja, gospodarske povezanosti in psihične konstitucije, ki se izraža v skupnosti kulture.⁴⁷⁵

Kardelj je v nadaljevanju razprave posebej opozoril na zgodovinske posledice razvoja »nacionalizma« v samostojnih nacionalnih državah. Ker narodno problematiko pogojuje razvoj proizvodjalnih sil, je nacionalna država zaradi zaščite notranjega trga pred tujo konkurenco rodila nacionalni šovinizem, težnja po razširitvi domačega trga pa je posamezne države privedla v kolonialistično in imperialistično politiko, nato pa še v fašizem. Ideja narodne svobode in enakopravnosti, ki jo je v zgodnji stopnji kapitalizma razvilo meščanstvo, se je tako sprevrgla v svoje nasprotje – v ideologijo nacionalnega zatiranja. »V razvoju nacionalizma moremo torej razlikovati dve fazi: fazo progresivnega nacionalizma v zgodnji mladosti kapitalizma, ki ga označuje njegova revolucionarna borba proti fevdalizmu in gospodarski ter politični hegemoniji vladajočega naroda za popolno enakopravnost vseh narodov, in fazo deformiranega reakcionarnega nacionalizma v dobi zrelega kapitalizma – fašizma – ki ga označuje imperialistična politika in negacija pravice do samoodločbe slehernega naroda.«⁴⁷⁶

V zaključnem delu razprave je Kardelj obravnaval slovenski nacionalni problem. V svoji razčlembi nacionalne politike slovenskega meščanstva po letu 1848, ko je s programom Združene Slovenije »v zgodovinsko areno (...) vstopil nov – slovenski narod«, je poudaril, da so se tedanji nacionalni boji, kljub temu da je bila njihova podlaga izrazito gospodarska, »odigrali skoraj izključno v družbeni nadstavbi. Izzivljali so se na videz le v bojih za narodne šole, za ulične napise v slovenskem jeziku, za uradovanje v domačem jeziku, za slovensko gledališče in univerzo ter podobne kulturne drobtine, dočim je bila zahteva po Zedinjeni Sloveniji sramežljivo postavljena nekako bolj od daleč«. Boj za drobtine, ki je bil izraz gospodarske šibkosti slovenskega naroda in

⁴⁷⁵ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 65.

⁴⁷⁶ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 75, 76.

njegovega meščanstva, je bil glavna značilnost slovenske nacionalne politike do svetovne vojne in tudi danes je »ves boj za slovenstvo le smešna zveržena senca pravega boja«. Ideja naroda ima namreč družbeno napredno vsebino le kot »bojevno sredstvo v borbi za socialno osvoboditev človeštva«. Postala je »orožje progresivnega proletariata za njegovo ekonomsko, socialno in kulturno osvoboditev«. In ker je pravico vsakega naroda do samoodločbe ter samostojnega in svobodnega življenja mogoče izbojevati le z vztrajnim bojem delovnega ljudstva, se kot hegemon v tem boju vedno bolj uveljavlja proletariati. Zato je Vidmarjev Kulturni problem slovenstva »poizkus degradacije glavnega vprašanja na stranskega in postavljanje postranskega vprašanja v center«, ki bo ostal »le dokument oportunitizma slovenskega malomeščanstva«. ⁴⁷⁷ Kljub tem besedam pa je Kardelj Vidmarju priznaval slovensko narodno emancipacijsko stališče. Opozoril je, da njegova kritika ni bila uperjena proti cilju, ki ga je imel Vidmar pred seboj, temveč proti načinu, kako je le-ta obravnaval nacionalni problem. ⁴⁷⁸

Prva širša obravnava nacionalnega vprašanja v komunističnem gibanju na Slovenskem po uvedbi kraljeve diktature je pokazala, da sta bili njena kontinuiteta in kvaliteta zagotovljeni tudi v novi stopnji razvoja jugoslovanske skupnosti in revolucionarnega gibanja. Nacionalno vprašanje je bilo neusahljiv vir idejnih opredelitev v narodu in je v različnih političnih in družbenih skupinah in skozi različna in večgeneracijsko utemeljena spoznanjska prizadevanja utrjevalo svojo vlogo v življenju slovenskega človeka. To je napovedovalo nadaljnje splošno in posebno (komunistično) zanimanje za ta pomemben družbeno bivanjski problem.

⁴⁷⁷ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 78, 79, 81–85.

⁴⁷⁸ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 84, 85. – Kasneje, po skupni izkušnji Osvobodilne fronte slovenskega naroda in *tovarišiji* med drugo svetovno vojno, je Kardelj ob rob svoje ocene v Književnosti zapisal: »In čeprav se marksisti takrat nismo strinjali z določenimi teoretičnimi tezami Vidmarjeve razprave, smo jo s stališča idejnih in političnih premikov v slovenski družbi ocenjevali kot pomemben progresivni dogodek. A zlasti še zaradi tega, ker je nakazoval nove možnosti za povezovanje revolucionarnega delavskega gibanja s tisto aktivnostjo demokratične in progresivne slovenske inteligence, ki se je zavzemala za osvoboditev in združitve slovenskega naroda.« (Kardelj, Vidmar in naša revolucija, str. 8)

Obraznava nacionalnega vprašanja med slovenskimi komunisti v tujini

V istem času, ko je v Književnosti izhajalo Kardeljevo Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, je daljše besedilo o slovenskem narodnem vprašanju pripravil tudi Dragotin Gustinčič. K pisanju so ga vzpodbudile Punktacije nekdanje Slovenske ljudske stranke, v katerih je le-ta – kot smo že opozorili – zahtevala združitev slovenskega naroda ter enakopraven in samostojen položaj slovenske državnopravne enote v demokratično preurejeni jugoslovanski državni skupnosti.⁴⁷⁹ Besedilo, ki ga je naslovil Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije, je Gustinčič končal aprila 1933, nastalo pa je v Moskvi, kamor se je maja 1931 umaknil pred preganjanjem jugoslovanskih oblasti. Poleg Gustinčiča so v letu 1933 slovensko narodno vprašanje preučevali tudi drugi vidni slovenski komunisti, ki so delovali v tujini. V Moskvi še Ivan Regent in Karel Hudomalj, na Dunaju pa Lovro Kuhar – Prežihov Vranc, ki je bil z Gustinčičem, Regentom in Hudomaljem v pismenem stiku.⁴⁸⁰ Besedilo o punktacijah SLS, ki so bile »eden najbolj radikalnih in jasnih slov. narodno-

⁴⁷⁹ O t. i. Ljubljanskih oziroma Koroščevih punktacijah glej Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 261–262; *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 339–342; Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 164–178.

⁴⁸⁰ Pleterski, *Študije*, str. 372. O tem glej tudi Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 114–116. – Kuharjeva obravnava slovenskega narodnega vprašanja je bila povezana z delovanjem posebne komisije, ki jo je za njegovo preučitev v drugi polovici leta 1932 oblikovalo začasno vodstvo KPJ na Dunaju. Komisijo je najprej vodil Aleš Bebler, potem pa Lovro Kuhar. (Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 377, op. 25)

političnih programov v Jugoslaviji med vojnama⁴⁸¹ je Gustinčič nameraval objaviti v posebni brošuri, a se to nato ni zgodilo.⁴⁸²

Izhodiščni poudarek Gustinčičevega Narodnega problema Slovencev in Dr. Koroščevih punktacij je veljal družbenogospodarskemu, narodnopolitičnemu in idejnemu značaju SLS. Gustinčič je zagovarjal tezo, da je SLS po prvi svetovni vojni izgubila kmečki značaj, saj je v letih 1918–1919, ko je imela največ politične moči, v svojih vrstah zbrala večinski delež slovenskega kapitala. Ustvarila ga je s prisvojitvijo vojnega materiala umikajoče se soške armade, valutnim verižništvom, nacionalizacijo tujih tovarn in podjetij, sekvestrom tujega veleposestva ter izkoriščanjem inflacije in visoke konjunktura v lesni trgovini. Na spremembo njene socialne strukture je vplivalo tudi izkoriščanje malega kmečkega kapitala, organiziranega v strankinih denarnih zadrugah. Gustinčič je sicer ocenjeval, da se SLS na podeželju še vedno opira na kmečke magnate in z njihovo pomočjo obvladuje množice revnih kmetov, »toda ona nastopa po svetovni vojni z močnimi denarnimi zavodi, njeni pristaši so postali močni fabrikantje in podjetniki, njeni politični voditelji so soudeleženi na celi vrsti akcijskih družb in vsled novo nastale situacije se je v prvih povojnih letih zatekel pod njeno okrilje tudi ves bivši nemški in francoski kapital v jugoslovanskem delu Slovenije«. SLS je tako glavna, najmočnejša in najbolje organizirana kapitalistična stranka v jugoslovanski Sloveniji.⁴⁸³ Kot kapitalistična

⁴⁸¹ Prunk, Punktacije, str. 17. – Kot zanimivost ob tej priložnosti opozarjam na oče, ki jo je konec tridesetih let o punktacijah SLS oblikoval eden od pobudnikov komunističnega gibanja v Sloveniji, ing. Anton Štebi. Štebi je sredi dvajsetih let sicer opustil zveze s KPJ, v drugi polovici tridesetih let pa je podprl ljudskofrontno gibanje in se leta 1939 pridružil Zvezi delovnega ljudstva Slovenije, v kateri so prevladujoč vpliv imeli komunisti. O punktacijah je leta 1939 zapisal naslednje: »To so jasne in v resnici slovenske besede, katere mora sleherni – brez razlike svetovnega nazora – sprejeti za svoje in katere so v skladu z odločitvijo slovenskega naroda ob prevratu (leta 1918 – op. J. P.). Žalibog so te besede držale le pičli dve leti, in že ob volitvah 1935. leta so bile zavrnjene od večine tedanje močne SLS, ki se je pozneje tudi otrsela svojega slovenskega naziva in iz oportunističnih nagibov prestopila v Jugoslovansko Radikalno Zajednico.« (Štebi, 29. oktober, str. 43–44)

⁴⁸² ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Komentar k dopisovanju med Prežihovim in D. Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank, str. 20. – Gustinčičeve besedilo o punktacijah SLS glej v ARS AS 1667, t. e. 1, Anin (Dragotin Gustinčič), Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije.

⁴⁸³ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Anin (Dragotin Gustinčič), Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije, str. 7, 12–13, 14. – O družbenogospodarskem

stranka pa ne more voditi boja za rešitev slovenskega narodnega vprašanja, saj je zaradi svojih razrednih interesov, to je nemotenega gospodarskega izkoriščanja Slovenije in slovenskega delovnega ljudstva, vedno pripravljena zatajiti svoje avtonomistične in federalistične zahteve in iti »čez drn in strn« z velikosrbsko centralistično hegemonijo in beograjskim fašističnim režimom.⁴⁸⁴ T. i. Koroščeve punktacije so zato »prazna parola za klerikalno mobilizacijo slovenskih delovnih množic v trenutku, ko raste njihov revolucionarni razmah«.⁴⁸⁵ Ob tem se je Gustinčič oprl še na kulturnobojno stališče, ki je že dalj časa spremljalo predvsem slovensko liberalno politiko. »Samo katoliška Cerkev in SLS kot njeno politično orodje«, je zapisal, »lahko v isti sapi zanika in povdarja narodnost. Oboje je pravilno: vse po trenutni potrebi. Če je potrebno zanikati narodnost, jo zanika (Katoliška cerkev – op. J. P.), ker je po svojem temelju univerzalistična, vseobča, in če zahteva politični trenutek naglaševanje nacionalizma, ga obeša SLS na veliki zvon. Vse je dobro in prav – samo če utrjuje nadvlado Cerkve, nadvlado njenega reakcionarnega sistema, njenega socialnega nazadnjaštva.«⁴⁸⁶

Skladno z marksistično doktrino, da je »slovenski narodni problem (...) problem razrednega boja slovenskega delovnega ljudstva«,⁴⁸⁷ je Gustinčič poudaril, da lahko narodno svobodo slovenskega ljudstva zagotovi le revolucionarno uničenje velikosrbske vojaško fašistične diktature in tistih kapitalističnih skupin, ki v Sloveniji predstavljajo njeno glavno oporo. To sta predvsem SLS oziroma klerikalno nacionalno gibanje, zato se mora slovensko delovno ljudstvo »odločno boriti proti reakcionarni fašistični rešitvi slovenskega narodnega vpra-

programu SLS po prvi svetovni vojni in njegovi dejansko protikapitalistični ter socialnoreformni vsebini glej Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 209–210; isti, *Programi političnih strank*, str. 65–74, 84–86. Glej tudi Čepič, *Agrarna reforma*, str. 31–32, 34, 35–38.

⁴⁸⁴ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Anin (Dragotin Gustinčič), Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije, str. 19–41, 47, 48, 54–56, 61.

⁴⁸⁵ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Anin (Dragotin Gustinčič), Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije, str. 25.

⁴⁸⁶ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Anin (Dragotin Gustinčič), Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije, str. 65.

⁴⁸⁷ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Anin (Dragotin Gustinčič), Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije, str. 53.

šanja pod klerikalno zastavo«. Prav tako se morajo tudi slovenski delavci v tujini, ki želijo, da se reši slovenski nacionalni problem, najodločneje boriti »proti slovenskim duhovnikom, ki vas zalezujejo in zapeljujejo od rešničnega boja proti fašizmu! Boj brez premirja proti SLS kot glavnemu stebru fašizma v Sloveniji!«⁴⁸⁸

Po Gustinčiču je edino možno rešitev slovenskega narodnega vprašanja pomenila vzpostavitev neodvisne združene slovenske delavsko-kmečke republike, ki bi vstopila v tisto prostovoljno zvezo svobodnih federativnih držav, »katero bo ona spoznala za svojim interesom najbolj odgovarjajočo«. Iz nje bi lahko tudi izstopila, če bi se pokazalo, da je za slovensko delovno ljudstvo neustrezna ali celo škodljiva. To načelo bi veljalo tudi za pripadnike drugih narodov, ki bi živeli v Sloveniji. Zagotovljena bi jim bila gospodarska in kulturna avtonomija, iz slovenske delavsko-kmečke republike pa bi lahko izstopili, če bi to želeli. V slovenski delavsko-kmečki republiki, ustvarjeni »z orožjem v roki«, bi bili združeni vsi Slovenci, zato je Gustinčič opozoril, da je pot do njenega oblikovanja samo ena: zrušitev fašistične Jugoslavije, fašistične Italije in fašistične Avstrije ter zaveznitvo vseh revolucionarnih sil, ki rušijo te države. Popolna rešitev slovenskega narodnega vprašanja je torej možna samo na revolucionaren način. Gustinčič je to prepričanje izrazil tudi v vrednotenju nacionalne države. Opozoril je, da slovensko ljudstvo svoje države ne bo ustvarilo zaradi države same, temveč zato, da dobi »instrument, s katerim se bo polastilo vse oblasti na svojem ozemlju«. Tako bo lahko izveden radikalen družbeni in politični preobrat, v Združenj Sloveniji pa »ne bodo vladali kapitalisti, veleposestniki, kulaki, popje in njihovi advokati, temveč slovensko delovno ljudstvo«.⁴⁸⁹

Kar zadeva politično vlogo SLS, so komunisti, ki so delovali v tujini, v nasprotju z Gustinčičem v presojanju slovenskega narodnega vprašanja zagovarjali drugačna stališča. Tako je Lovro Kuhar v svoji oceni

⁴⁸⁸ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Anin (Dragotin Gustinčič), Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije, str. 6, 69.

⁴⁸⁹ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Anin (Dragotin Gustinčič), Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije, str. 41, 42–44, 50, 54, 58, 59.

narodnega položaja Slovencev v jugoslovanski državi opozarjal predvsem na raznarodovalni pritisk velikosrbske diktature, ki je »najneposrednejša sovražnica« slovenskega naroda. To oceno je poudaril v brošuri Boj za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda : program in zahteve Slovenskega Nacionalnega Revolucionarnega Gibanja (SNR), ki je decembra 1933 izšla na Dunaju.⁴⁹⁰ Drugače pa je o narodno avtonomističnih zahtevah SLS menil, da so le politični vetrokaz. To so pokazale tudi Koroščeve punktacije, »manever, s katerim hoče vodstvo stranke spet zadobiti izgubljeno zaupanje (...) množic. Z radikalnimi frazami hoče zajeti odtok lastnih pristašev na pot revolucionarnega boja proti vojaško-fašistični diktaturi«. Izvedba punktacij bi zato pomenila zgolj sporazum z velikosrbsko monarhijo, po katerem bi se »odkrita velesrbska nadvlada spremenila samo v nekoliko bolj zabrisano, vse drugo pa bi se nadaljevalo kakor do sedaj, samo v spremenjeni obliki«. ⁴⁹¹

Kuhar v SLS ni videl dejavnika, ki bi lahko rešil slovenski nacionalni problem. Kljub temu pa se je dobro zavedal, da mora KPJ v svoji nacionalni politiki upoštevati njen družbeni in politični vpliv. Na to je pred objavo brošure Boj za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda večkrat opozoril v obširnem dopisovanju z Dragotinom Gustinčičem, ki je med njima potekalo večino leta 1933; dopisovalca sta ostala v stiku tudi v kasnejših letih.⁴⁹² Bistvo Kuharjevih opozoril je bilo, da je stališče, po katerem naj bi bila prvi in glavni nasprotnik komunistov SLS, »danes politično nevzdržljivo. Poglej samo situacijo!« je pisal Gustinčiču 12. junija 1933. »Pristaši in somišljeniki SLS se danes v Sloveniji preganjajo v masah, mečejo se v zapore, kaplani se gonijo zvezani v verige skupaj s komunisti in drugimi revolucionarci skozi mesta, vojaškofašistična diktatura prehaja k odkritemu zatiranju in raznarodovanju slovenskega naroda, (...) mi pa naj v taki situaciji izdamo geslo: *Naši največji sovražniki so klerikalci!* Tako sem te vsaj razumel! (...) Diktatura je danes osovražena do mo-

⁴⁹⁰ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 18.

⁴⁹¹ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 20, 25.

⁴⁹² Dopisovanje med Kuharjem in Gustinčičem glej v ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1.

zga od ogromne večine slovenskega naroda, v katerem vrejo znaki vidnega odpora. Ako hočemo to razpoloženje izkoristiti, kanalizirati v naš tok, moramo na vsak način naperiti boj v prvi vrsti proti v.[ojaško] f.[ašistični] diktaturi in njenim predstavnikom v Sloveniji (...). *S tem pa ni rečeno,*« je nadaljeval Kuhar, »*da se mi boja proti SLS in drugim goljufovim strankam odpovedujemo!* Ne, mi moramo hkrati in z neumorno oestrojstjo voditi boj razkrinkavanja izdajalske SLS in njene kapitalistične vloge.« Zrušitev diktature torej vodi tudi k zrušitvi SLS. V tem boju pa je treba »razlikovati med vodstvom SLS in med široko maso, ki še stoji pod njenim tradicionalnim ter org.[anizacijskim] vplivom.«.⁴⁹³ Po zrušitvi diktature bodo namreč morali komunisti množice osvoboditi iluzij o SLS in jih popeljati v boj proti njej.⁴⁹⁴

Enaka stališča kot Kuhar je v vprašanju glavnega nasprotnika v nacionalnem boju KPJ zagovarjal tudi Ivan Regent,⁴⁹⁵ medtem ko je Karel Hudomalj nasprotoval opredeljevanju SLS kot fašistične, »ker bi taka opredelitev *sedaj* samo škodovala.«.⁴⁹⁶ V nasprotju z njima pa

⁴⁹³ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, pismo Lovra Kuharja Dragotinu Gustinčiču z dne 12. 6. 1933, str. 1.

⁴⁹⁴ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, pismo Lovra Kuharja Dragotinu Gustinčiču z dne 10. in 14. 10. 1933, str. 2-3. – Kuhar in Gustinčič sta različno ocenjevala tudi nekatere vidike udejanjenja samoodločbe, vlogo Trsta v slovenskem gospodarskem življenju in vprašanje obsega slovenskega ozemlja oziroma njegovih mej. O tem sta leta 1934 vodila polemiko v reviji *Lo Stato operaio*. (Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 373) O različnih ocenah omenjenih vprašanj ter razmer v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji, ki so se v tistem času pokazale med Gustinčičem, Kuharjem in Regentom, glej tudi Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 80-87, 519-522; Regent, *Poglavja*, str. 391-400, 426-427; Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem*, str. 488.

⁴⁹⁵ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Regentov projekt resolucije za narodno-revolucionarno delo v Sloveniji Kje je naš glavni sovražnik in kako ga zgrabit?, str. 1, 3. – Regent je sprva soglašal z ocenami, ki jih je Gustinčič zagovarjal o SLS. To se je pokazalo ob pripravi besedila Projekt der Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien (Projekt Tez h gospodarskemu in političnemu položaju v Sloveniji), ki ga je v začetku leta 1933 napisal Gustinčič, njegova končna oblika pa je nastala po skupni vsebinski obravnavi, v kateri so sodelovali Gustinčič, Regent in Hudomalj. (Stališča o SLS v omenjenem Projektu tez glej v ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Projekt der Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien, str. 10-11, 14-16). Regent je nato svoje ocene o SLS spremenil, kar mu je Gustinčič zameril. Kasneje je zapisal, da ga je Regent »pustil na cedilu. Hudomalj pa je bil kmalu po sestavi »Tez' odšel iz Moskve in ne vem, kakšno stališče je potem zavzel.« Gustinčič je ob tej priložnosti tudi zapisal, da »med nami tremi v marsikaterem vprašanju ni bilo enotnih pogledov«. (ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Komentar k dopisovanju med Prežihovim in D. Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank, str. 6, 2)

⁴⁹⁶ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, pismo Karla Hudomalja Dragotinu Gustinčiču z dne 1. 2. 1933, str. 2.

je Gustinčič vztrajno poudarjal ostro ideološko stališče, da je glavni nasprotnik KPJ in slovenskega naroda SLS, in zagovarjal stališča, ki jih je o njej oblikoval že v besedilu o Korošcevih punktacijah.⁴⁹⁷ Kot je leta 1963 zapisal v Komentarju k dopisovanju z Lovrom Kuharjem, je stal za omenjeno »karakteristiko SLS sam do kraja«.⁴⁹⁸

Čeprav je vprašanje odnosa KPJ do SLS zaposlilo precej idejne in politične misli slovenskih komunistov v tujini, pa je njihova glavna pozornost veljala drugim temeljnim prvinam nacionalne politike revolucionarne delavske stranke. Tako je tudi Lovro Kuhar v svoji brošuri Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, ki jo je napisal po nalogu Centralnega komiteja KPJ,⁴⁹⁹ podrobno opozoril na nacionalno, gospodarsko, socialno, kulturno in politično zatiranje slovenskega naroda v Jugoslaviji, Italiji, Avstriji in na Madžarskem.⁵⁰⁰ Poudaril je, da se slovensko meščanstvo in socialna demokracija v nobeni od držav, med katere so razdeljeni Slovenci, ne borita za interese slovenskega naroda.⁵⁰¹ Slovenski nacionalni problem zato lahko reši samo »oživotvorjenje *samoodločbe slovenskega naroda do odcepitev in združitve vseh njegovih delov*«, in sicer tako, »da slovenski narod sam vzame usodo in oblast v svoje roke in si ustanovi *Slovensko delavsko-kmečko republiko*«. O njenih mejah naj bi na podlagi sporazuma s sosednjimi narodi – Hrvati, Italijani, Nemci in Madžari – odločalo slovensko ljudstvo samo. Ob tem bi slovenski narod vsem narodnim manjšinam na svojem ozemlju priznal

⁴⁹⁷ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, koncept pisma Dragotina Gustinčiča Lovru Kuharju z dne 23. 5. 1933, koncept pisma Dragotina Gustinčiča Lovru Kuharju z dne 25. 7. 1933, koncept pisma Dragotina Gustinčiča Lovru Kuharju z dne 12. 8. 1933, pismo Dragotina Gustinčiča Lovru Kuharju z dne 13. 9. 1933, ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Projekt der Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien, str. 10–11, 14–16.

⁴⁹⁸ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Komentar k dopisovanju med Prežihovim in D. Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank, str. 6. – Svoja stališča o SLS je Gustinčič ponovil tudi sredi tridesetih let, ko je napisal obsežnejše besedilo Zur Analyse der bürgerlichen Parteien der Slowenen (K analizi slovenskih meščanskih strank). O tem glej ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Dragotin Gustinčič, Zur Analyse der bürgerlichen Parteien der Slowenen.

⁴⁹⁹ Janko Prunk je brošuro tehtno označil za »znamenit in zanimiv nacionalni program slovenskih komunistov« iz leta 1933. – Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 263.

⁵⁰⁰ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 9–18.

⁵⁰¹ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 19–26.

Lovro Kuhar (1893–1950)
(Zbornik fotografij delavskega gibanja, 1, str. 288)

enakopraven položaj in zagotovil svoboden nacionalni, kulturni in gospodarski razvoj.⁵⁰²

Pot do samostojne slovenske delavsko-kmečke republike je po Kuharjevem poudarku vodila prek revolucije, to je boja »najširših množic za vsakdanji kruh, za delo, zemljo in svobodo vse do splošne oborožene vstaje, ki edina lahko zruši oblast tlačiteljev slovenskega naroda«.⁵⁰³ Slovenski narod se bo v tem boju osvobodil narodnega in fašističnega zatiranja, gospodarskega iz-

⁵⁰² Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 32.

⁵⁰³ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 37. Na revolucionarno rešitev narodnega vprašanja je Kuhar opozoril tudi ob trinajstletnici Koroškega plebiscita. Ob tej priložnosti je zapisal, da je na Koroškem »slovenski narod brez vseh pravic, se nasilno raznaroduje. V Jugoslaviji se srbizacija slovenskega naroda pod vojaško-fašistično diktaturo vedno večja in poostruje.« Rešitev narodnega vprašanja na Koroškem je mogoča le na revolucionaren način, pod vodstvom mednarodnega komunističnega gibanja, »ki si je zapisalo pod svoj prapor: samoodloča vseh, pa tudi najmanjših narodov!« Boj za samoodločo narodov do odcepitve je treba voditi proti vsem oblikam narodnega zatiranja, posebej proti avstrijskemu in velikosrbskemu fašizmu in imperializmu. (Prav tam, str. 79, 80) Podobno je v poročilu CK KPJ z dne 4. 2. 1935 poudaril pravico samoodloče tudi za prebivalstvo Trsta. (Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 11, str. 194)

žemanja, socialnega tlačanja kmetov in delavcev, rešil bo stisko zaradi gospodarske krize obubožanih rokodelcev, malih obrtnikov, malih trgovcev in brezposelnih, upošteval pa bo tudi potrebe in interese izseljencev.⁵⁰⁴ Boj bo potekal v okviru slovenskega nacionalno revolucionarnega gibanja (gibanje SNR), v katero se bosta lahko vključila vsak Slovenec ali Slovenka, ne glede na politično pripadnost, versko prepričanje in socialni položaj. V njem ne bo mesta le za ozek krog bogatašev, izkoriščevalcev in izdajalcev slovenskega naroda.⁵⁰⁵ Med nalogami gibanja SNR je bil posebej poudarjen tudi boj proti »bajki, da je slovenski narod premajhen, da bi mogel sam s seboj upravljati ali vladati« in »doseči narodno, kulturno in politično osamosvojitve«. ⁵⁰⁶ Kuhar je v sklepnem delu brošure opredelil še odnos gibanja SNR do revolucionarnih gibanj drugih narodov. Pojasnil je, da bo gibanje SNR za dosego svojih ciljev sodelovalo z vsemi revolucionarnimi gibanji, ki imajo v svojem programu tudi osvoboditev slovenskega naroda in se zanjo borijo. Gibanje SNR ima za svoje zaveznike narodno revolucionarna gibanja drugih zatiranih narodov – Hrvatov, Črnogorcev, Makedoncev, Bolgarov in Južnih Tirolcev, s katerimi bo v najožjem stiku, prav tako pa ima za svojega zaveznika delovno ljudstvo vladajočih narodov, Srbov, Italijanov, Nemcev in Madžarov. Pot in način boja za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, ki ju je zagovarjal Kuhar, sta bila po njegovem opozorilu edina možnost njegovega preživetja, »*nobeno drugo sredstvo ga ne more rešiti gotove narodne smrti in novega razkosanja v morju grabežljivih imperializmov in fašizmov*«. ⁵⁰⁷

* * *

Tako kot je bilo leto 1923 ključno za oblikovanje federativnega nacionalnega programa KPJ, je imelo leto

⁵⁰⁴ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 32–36.

⁵⁰⁵ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 36, 39. Glej tudi str. 30.

⁵⁰⁶ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 37, 38.

⁵⁰⁷ Kuhar-Voranc, *Zbrano delo*, 10, str. 38, 40. – O Kuharjevi brošuri Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda glej tudi Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 263–265.

1933 enak pomen za utemeljitev nove razvojne stopnje v obravnavanju narodnega vprašanja med slovenskimi komunisti. Med komunisti v domovini je to s sociološko zgodovinsko in deloma tudi filozofsko razčlemba narodnega vprašanja pokazal Edvard Kardelj. Komunisti, ki so delovali v tujini, pa so na podlagi novega položaja, v katerem so bili Slovenci po uvedbi diktature in v skladu s sklepom CK KPJ o obdelavi slovenskega vprašanja, sprejetim januarja 1933, znova korenito pretresli slovenski problem. Poleg obeh brošur, ki sta ju pripravila Gustinčič in Kuhar, ter pismenega razpravljanja o slovenskem vprašanju so za KPJ o narodni problematiki oblikovali tudi več obsežnih predlogov resolucijskih besedil: Projekt tez h gospodarskemu in političnemu položaju v Sloveniji, Projekt resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in nalogah KPJ ter Osnutek strankine resolucije o položaju v Sloveniji in o najbližjih nalogah stranke. Kot smo že opozorili, je Projekt tez h gospodarskemu in političnemu položaju v Sloveniji v začetku leta 1933 pripravil Gustinčič, njihovo besedilo pa so nato Gustinčič, Regent in Hudomalj »v vrsti sestankov naše trojke vsestransko prediskutirali in dopolnili«. ⁵⁰⁸ Na podlagi tez so nato pripravili Projekt resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in nalogah KPJ, aprila 1933 pa je svoj Osnutek strankine resolucije o položaju v Sloveniji in o najbližjih nalogah stranke oblikoval še Lovro Kuhar. Ugotovitve omenjenih resolucijskih besedil so bile, da so Slovenci v državah, med katere jih je razdelil versajski imperialistični mir (Jugoslavija, Italija, Avstrija), v težkem gospodarskem in socialnem položaju, poleg tega pa so tudi grobo nacionalno zatirani. V jugoslovanskem delu Slovenije je k temu opazno prispevala z velikosrbskim režimom povezana politika slovenskih meščanskih strank in socialne demokracije. ⁵⁰⁹ Ob teh ugotovitvah je Projekt tez posebej poudaril, da Komunistična partija Italije, Ko-

⁵⁰⁸ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Komentar k dopisovanju med Prežihovim in D. Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank, str. 2.

⁵⁰⁹ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Projekt der Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien, str. 1–22; Projekt resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in nalogah KPJ, str. 1–7; Lovro Kuhar, Osnutek strankine resolucije o položaju v Sloveniji in o najbližjih nalogah stranke, str. 1–20, 23–24.

munistična partija Avstrije in KPJ niso resno obravnavale slovenskega narodnega vprašanja. KPI in KPA sta ga podcenjevali in nanj gledali le »s stališča aritmetične velikosti nacionalne manjšine v njihovi lastni državi«, politika KPJ pa je bila doslej glede Slovenije neodločna in šablonska. Zato se je SLS posrečil neopazen in neoviran taktičen obrat od centralizma k novemu oblikovanju avtonomističnih zahtev (punktacije).⁵¹⁰ Na podlagi teh ocen so Gustinčič, Regent in Hudomalj v Projektu resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in nalogah KPJ opozorili, da morajo komunisti skozi kritiko gospodarskih, socialnih in narodnopolitičnih razmer okrepiti svoje propagandno in agitacijsko delo med slovenskimi delavskimi in kmečkimi množicami,⁵¹¹ še pred tem pa so se v Projektu tez zavzeli tudi za obravnavo slovenskega narodnega vprašanja na mednarodni ravni. Projekt je namreč poudaril potrebo po sklicu skupne konference KPJ, KPI in KPA, na kateri bi opredelili jasne smernice v glavnih vprašanjih Slovenije in določili politiko vseh treh partij med Slovenci v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji.⁵¹²

Kar zadeva narodno problematiko v jugoslovanski Sloveniji, je Projekt tez posebej opozoril na splošno narodnoemancipacijsko razpoloženje med širokimi ljudskimi množicami in intelektualci, ki slovenskega vprašanja ne postavljajo več »kot jezikovno vprašanje, ampak kot vprašanje svobodne nacionalne države«. Po projektu je do te spremembe prišlo pod vplivom rešitve nacionalnega vprašanja v Sovjetski zvezi in dejavnosti komunistov v Sloveniji, zato je »staro geslo ‚zedinjene Slovenije‘ znova splošno sprejeto in je dobilo novo revolucionarno vsebino«. ⁵¹³ O tem je posebej razmišljal Lovro Kuhar, ki je v svojem osnutku zapisal: »Ni potrebno samo sodelovanje in vodstvo boja za vsakdanje zahteve in proti vsem oblikam nacionalnega zatiranja, temveč

⁵¹⁰ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Projekt der Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien, str. 27, 23.

⁵¹¹ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Projekt resolucije o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in nalogah KPJ, str. 8.

⁵¹² ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Projekt der Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien, str. 27–29.

⁵¹³ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Projekt der Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien, str. 14.

predpogojno, jasno opredeljeno stališče stranke v slovenskem nacionalnem vprašanju kot celotnemu problemu. To stališče mora izvirati iz načela samoodločbe slov.[enskega] naroda s pravico do odcepitve in s pravico do stvaritve lastne države ter končnega združenja celega slovenskega naroda in njega osvoboditve izpod jarma versajskega miru. Končno obliko državnopravne koncepcije ni potreba postavljati v ospredje, mora pa se zato s tem v zvezi poudarjati zveza delavsko-kmečkih vlad sosednih narodov ter razjasnjevati oblika te rešitve s pokazovanjem na enako rešitev nacionalnega vprašanja v Sovjetski Uniji, tako da se bodo razpršili predsodki meščanskih strank, da slovenski narod vsled njegove maloštevilnosti nima pogojev za lastno upravljanje njegove gospodarske, politične, kulturne in nacionalne svobode. To se mora vršiti skladno z kom.[unističnimi] strankami onih sosednih dežel, v katerih slovenski narod prebiva.«⁵¹⁴

Napori, ki so jih leta 1933 slovenski komunisti v tujini vložili v obravnavo narodnega vprašanja, so pokazali zelo dobro poznavanje tedanjega gospodarskega, socialnega, kulturno prosvetnega in narodnopolitičnega položaja Slovencev. Njihove razčlembe gospodarskega tlačenja in izkoriščanja Slovenije bi – tako kot za kasnejše Kardeljevo poročilo o kmečkem in nacionalnem vprašanju na Goričanski konferenci septembra 1934 pravi Janko Pleterški – prav gotovo še danes bile »važna in zanimiva naloga za naše gospodarsko zgodovinopisje!«⁵¹⁵ Zgodovinska vrednost prispevka, ki so ga slovenski komunisti v tujini dali v tedanji obravnavi slovenskega narodnega vprašanja je, da je bilo v KPJ prvič celovito razčlenjeno. Na tej podlagi sta bili poudarjeni tudi pot in oblika njegove revolucionarne rešitve, to je vzpostavitev samostojne združene delavsko-kmečke republike Slovenije, ki bo svobodno odločala o svojem odnosu do drugih revolucionarno preobraženih držav. Opravljene razčlembe so poleg politično teoretskega pomena imele tudi širši družbeni ter politični učinek. Tako je Po-

⁵¹⁴ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Lovro Kuhar, Osnutek strankine resolucije o položaju v Sloveniji in o najbližjih nalogah stranke, str. 25.

⁵¹⁵ Pleterški, *Studije*, str. 316.

krajinski komite KPJ za Slovenijo v prvi polovici maja 1934 poročal, da Kuharjevo brošuro *Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda* ljudje hlastno bero, da posamezni izvodi potujejo iz rok v roke in da ima veliko vlogo pri rasti revolucionarnega razpoloženja tudi v malomeščanskih krogih. Tudi poročilo PK KPJ z dne 23. julija 1934 omenja Kuharjevo brošuro in pravi, da ima »sploh več uspeha kot pa ga je kdaj koli imela kakšna komunistična brošura«. ⁵¹⁶ Pri tem so komunisti, ki so delovali v Sloveniji, številna navodila, opozorila, kritike in nasvete, ki jim jih je namenilo vodstvo KPJ v tujini za pospeševanje gibanja SNR, prilagodili razmeram v domovini in dosegli pomembne uspehe. ⁵¹⁷ »Nacionalno revolucionarna aktivnost Partije se je izražala v sodelovanju z drugimi progresivnimi političnimi strujami in organizacijami v borbi za enakopravnost jugoslovanskih narodov, za priznanje nacionalne individualnosti slovenskega ljudstva in za njegove vsakdanje nacionalne, demokratične, kulturne in druge zahteve.« ⁵¹⁸ Tudi ustanovitev Ljudske pravice leta 1934, ⁵¹⁹ legalnega glasila KPJ v Sloveniji, je bila plod prizadevanj komunistov v domovini za širitev gibanja SNR. Gibanje je k tedanjemu narodnopolitičnemu razpoloženju na Slovenskem prispevalo pomemben poudarek, da je za kakršno koli zvezo jugoslovanskih narodov neogiben pogoj prostovoljnost in medsebojno zaupanje in da tega ni mogoče doseči brez najpopolnejšega priznanja pravice do samoodločbe in pravice do odcepitve. Ni pa ostalo prikrito tudi to, da je odcepitev, čeprav jo je gibanje poudarjalo kot nujno, bila vedno mišljena le kot predhodna faza k višji stopnji, k federaciji teh ali pa še drugih narodov. ⁵²⁰

Druga opazna in pomembna posledica obravnave slovenskega narodnega vprašanja med komunisti v tujini pa je bilo njegovo upoštevanje v okviru mednarodnega

⁵¹⁶ Pleterski, *Študije*, str. 312.

⁵¹⁷ Pleterski, *Študije*, str. 313.

⁵¹⁸ Kardelj, *Po petindvajsetih letih*, str. 44.

⁵¹⁹ Prva številka Ljudske pravice je izšla 5. 10. 1934 v Lendavi. Ljudska pravica je bila septembra 1935 zaplenjena in prepovedana, vnovič pa je izšla 18. 10. 1935 v Ljubljani. 6. 3. 1936 je bila ponovno zaplenjena in prepovedana. Leta 1939 so jo ponovno skušali oživiti v Zagrebu, a je izšla le ena številka. Januarja in februarja 1941 so izšle še tri številke Ljudske pravice. – Šmicberger, *Ljudska pravica*, str. 288.

⁵²⁰ Pleterski, *Študije*, str. 313, 320.

komunističnega gibanja. Prizadevanje slovenskih komunistov v Moskvi, da bi slovensko vprašanje dobilo tudi mednarodni pomen,⁵²¹ je namreč vodilo k oblikovanju znane Izjave Komunistične Stranke Jugoslavije, Komunistične Stranke Italije in Komunistične Stranke Avstrije k slovenskemu vprašanju iz januarja 1934.⁵²² V izjavi so se vse tri stranke izrekle za samoodločbo slovenskega naroda s pravico do odcepitve od imperialističnih držav Italije, Jugoslavije in Avstrije ter za njegovo združitev. Vprašanje okvira bodoče Združene Slovenije je izjava pustila odprto. KPJ, KPA in KPI so se v izjavi tudi zavezale, da bodo aktivno podprle boj za rešitev slovenskega narodnega vprašanja in se za ta cilj hkrati borile tudi proti lastnemu meščanstvu.⁵²³ Izjava je imela velik programski pomen, saj so z njo skupaj s slovenskimi tudi drugi jugoslovanski ter avstrijski in italijanski komunisti prevzeli odgovornost za njeno uresničenje, katerega bistvo sta bili osvoboditev in združitev Slovencev. Končno besedilo izjave je 11. januarja 1934 sprejel oziroma potrdil Politični sekretariat Izvršnega komiteja Komunistične internacionale in jo marca objavil v svojem glasilu *Internationale Presse-Korrespondenz (Inprekorr)*. Izjavo, datirano z aprilom 1934,⁵²⁴ so julija in avgusta 1934 objavila tudi glasila KPJ in KPI *Proleter*, *Delo* in *Lo Stato operaio*, ni

⁵²¹ O tem glej podrobneje ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Komentar k dopisovanju med Prežihovim in D. Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank, str. 6–7, 12–13.

⁵²² Celostno razčlenitev nastanka in pomena izjave KPJ, KPI in KPA o slovenskem narodnem vprašanju glej v Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 365–383. Besedilo izjave glej v *Delo* (Pariz), julij 1934, Izjava Komunistične Stranke Jugoslavije, Komunistične Stranke Italije in Komunistične Stranke Avstrije k slovenskemu vprašanju.

⁵²³ Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 379. – Kot je opazil France Filipič, je s tem, ko je izjava »spregovorila (...) o boju slovenskega naroda za zedinjenje pod revolucionarnim vodstvom delavskega razreda, (...) hkrati tudi nakazala pot k realizaciji visoko zastavljenega cilja, poudarjajoč vsakdanji boj proti slehernemu narodnemu zatiranju in prizadevanje za doseg takšnih okoliščin, v katerih bo slovenski narod lahko svobodno odločal sam o sebi, o svoji združitvi, a ne z diktatom imperialističnih sil. To pa je že bila programska osnova, ki se prevladujoče vpleta v manifest ustanovnega kongresa KPS na Čebinah.« (Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 117)

⁵²⁴ V zvezi z vprašanjem datiranja izjave Alenka Nedog pojasnjuje, da je politični sekretariat IK KI, potem ko je izjavo januarja 1934 potrdil, njeno besedilo poslal vodstvom KPJ, KPI in KPA. Vodstvo KPJ je na seji 26. 4. 1934 v navzočnosti zastopnika PK KPJ za Slovenijo Vilija Konteja o izjavi razpravljalo in jo sprejelo. »Iz tega lahko sklepamo, da sta imeli enake sestanke tudi vodstvi KSI in KSA in da je izjava zato datirana z aprilom.« (Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 377)

pa znano, ali je izjavo natisnila KPA.⁵²⁵ Z obravnavo izjave treh strank v IK KI in njeno objavo v omenjenih glasilih, zlasti v *Inprekorru*, je bilo slovensko vprašanje postavljeno pred celotno komunistično gibanje,⁵²⁶ izjava pa je obenem »prva postavila slovensko narodno vprašanje v celoti pred svet«.⁵²⁷ Kot je opozorila Alenka Nedog, pa je zanimivo, »zakaj Komunistična stranka Jugoslavije in po letu 1937 tudi Komunistična stranka Slovenije vse do leta 1941 nista več omenjali izjave v svoji narodnostni politiki. Presenetljivo je namreč že dejstvo, da v referatu o narodnem vprašanju na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo septembra 1934 – to je dva meseca po objavi Izjave – ta ni več omenjena.« Izjavo je kot velik dogodek junija 1934 omenil le univerzitetni komite KPJ v Ljubljani, načela izjave treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju pa je septembra 1934 podprla še slovensko-hrvaška komunistična federacija Julijske Benečije.⁵²⁸ Kljub molku, ki je ovil izjavo treh strank, pa je ta imela neposreden vpliv na razvoj komunističnega gibanja v jugoslovanskem delu Slovenije. V okviru CK KPJ, po nekaterih navedbah pa tudi v IK KI,⁵²⁹ je namreč »zamisel o samostojni slovenski (komunistični – op. J. P.) stranki nastala v času obsežnih razprav o slovenski narodni problematiki, razprav, ki so se strnile v izjavi treh komunističnih strank«.⁵³⁰ France Filipič ob tem opozarja, da je bilo »zgodovinsko (...) pogojeno, da se je nastajanje izjave treh strank o samoodločbi slovenskega naroda in njegove pravice do zedinjenja in oblikovanje zamisli o KPS vzporedno odvijalo v bistvu kot dve sestavini enega samega zgodovinskega procesa«.⁵³¹

⁵²⁵ Kot v svojih Spominih piše Dragotin Gustinčič, je izjava v slovenskem jeziku izšla tudi v reviji Rdeča zvezda, katere edina številka je izšla leta 1934 v Moskvi. Navaja tudi, da je izšla še v francoski izdaji *Inprekorra (La Correspondance Internationale, 1934, št. 24–25, str. 472)*. – Glej Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 40 in Priloga 1, Izjava Komunističnih strank Jugoslavije, Italije in Avstrije o slovenskem vprašanju, str. 6. O vzrokih, zakaj je izšla le ena številka Rdeče zvezde, glej op. 602.

⁵²⁶ Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 380, 377–378.

⁵²⁷ Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 382.

⁵²⁸ Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 380.

⁵²⁹ Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 380–381.

⁵³⁰ Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, 380–381. Prim. tudi Pleterški, *Študije*, str. 317 in Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja, 2*, str. 117.

⁵³¹ Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja, 2*, str. 117. Prim. tudi Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 381. O nastajanju omenjene izjave glej tudi Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem*, str. 488–491.

Najbolj celostno pa je izjavo v zgodovinsko dogajanje umestila Milica Kacin Wohinz. V svoji odlični študiji Prvi antifašizem v Evropi : Primorska 1925–1935 ugotavlja, da »Izjava pomeni zaključek in formulacijo petnajstletnega iskanja, razmišljanj, stališč in tez glede slovenskega vprašanja v komunističnih partijah Jugoslavije in Italije, čemur se je zapoznelo pridružila tudi Komunistična partija Avstrije. Bistvo komunistične politike do slovenskega vprašanja je bilo v zavezi proletariata vladajočih narodov, da se bo boril za osvoboditev Slovencev prek vsakdanjih akcij proti vsakršnemu nacionalnemu zatiranju, po drugi strani pa obveznost slovenskih komunistov, da se postavijo na čelo gibanja za nacionalno osvoboditev in združitev lastnega naroda, hkrati pa se borijo za delavsko-kmečko oblast tega osamosvojenega naroda. Izjava torej ni vsebovala bistvenih novosti. Njen pomen je predvsem v tem, da je bilo slovensko vprašanje postavljeno na oder mednarodnega delavskega gibanja, da je to mednarodno gibanje avtoritativno potrdilo geslo o neodvisni in združeni Sloveniji in zadolžilo mednarodni proletarijat, da se bori za uresničitev tega cilja. Za slovenske komuniste pa je izjava pomenila temeljno izhodišče za narodnoosvobodilni boj, kakor se je uresničil med drugo svetovno vojno.

Toda med letom 1934, ko je bila podpisana izjava, in med začetkom druge svetovne vojne«, nadaljuje Kacin-Wohinčeva, »se je komunistična politika usmerila k ljudski fronti vseh demokratičnih sil v svetu za boj proti fašizmu in vojni. Predvidena zavezništva komunističnih strank z demokratičnimi so terjala umik načela o odcepitvi, združitvi in osamosvojitvi narodov in manjšin, zato v dokumentaciji KSI ni več navzoče ‚slovensko vprašanje‘. Program združene in neodvisne Slovenije se je skupno s tripartitno izjavo pojavil v javnosti šele leta 1941 ob okupaciji in razkosanju Slovenije. Čeprav izjava treh partij še ni zaznala fašizma kot specifične nevarnosti, čeprav je še vedno vezala uresničitev cilja na ciklus revolucij in vojn in obsojala socialno demokracijo enako kot boržuazne stranke, je glede Slovencev že vsebovala klico ljudske fronte, in sicer v obliki zbiranja vseh za boj pripravljenih slovenskih množic, tudi tistih, ki jim ‚nacionalna usoda slovenskega naroda ni samo

prazno čvekanje'. V Julijski krajini se je ljudska fronta uresničila konec leta 1935 s sporazumom KSI in narodnorevolucionarnim gibanjem, ki pomeni prvo stopnjo v primorskem antifašizmu.«⁵³²

⁵³² Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem*, str. 491–492.

Gustinčičev Das nationale Problem der Slowenen

Vrh vseh teoretsko raziskovalnih in političnih poglavljanj slovenskih komunistov v nacionalno vprašanje, ne le v letu 1933, marveč v celotni prvi polovici tridesetih let, pa je bila velika, dvaindvajset in pol tiskovnih pol obsegajoča knjiga Dragotina Gustinčiča, *Das nationale Problem der Slowenen* (Narodni problem Slovencev).⁵³³ Knjiga, ki ni doživela objave, predstavlja prvo obsežno zgodovinsko teoretsko in politično obravnavo slovenskega narodnega vprašanja v KPJ oziroma v slovenskem komunističnem gibanju.⁵³⁴ Kot v svojih spominih piše tedanja Gustinčičeva žena Anica Lokar, je Gustinčič svoje delo začel pripravljati že v dvajsetih letih. »Med svojimi številnimi zapori med letoma 1920 in 1931 si je Dragotin Gustinčič vedno izbojeval pravico do samice (kar sicer velja kot slabši pogoj), da bi

⁵³³ Celotno delo je v računalniškem prepisu, ki ga je opravil Gustinčičev mlajši sin, Ilija Gustinčič, shranjeno v ARS (točno navedbo nahajališča glej v Viri in literatura). En izvod omenjenega prepisa in računalniški prepis Gustinčičeve študije *Prispevek k zgodovini narodnega vprašanja na Balkanu* je Ilija Gustinčič leta 1993 predal tudi avtorju tega dela. Le-ta je Gustinčičev *Prispevek k zgodovini narodnega vprašanja na Balkanu* 2. 8. 2010 posredoval Arhivu Republike Slovenije (točno navedbo nahajališča glej v Viri in literatura). – Kar zadeva obseg Gustinčičeve študije *Das nationale Problem der Slowenen*, pripominjam, da v prepisu obsega 195 strani. Kot utemeljeno opozarja Alenka Puhar, pa je dejansko »dolga približno 300 običajnih strani«, saj posamezna stran besedila obsega »okoli 45 vrst«. (*Delo*, XLIII, št. 228, 3. 10. 2001, Alenka Puhar, *Skrivnostna knjiga o Slovincih*, ki že sedemdeset let čaka na objavo)

⁵³⁴ Z izjemo kratkega povzetka nekaterih glavnih poudarkov, na katere je leta 2001 opozorila Alenka Puhar, omenjeno Gustinčičevo delo doslej še ni bilo predstavljeno javnosti. – *Delo*, XLIII, št. 228, 3. 10. 2001, Alenka Puhar, *Skrivnostna knjiga o Slovincih*, ki že sedemdeset let čaka na objavo.

mogel nemoteno študirati in pisati. Moja glavna naloga pa je bila«, se spominja Lokarjeva, »preskrbeti mu študijski material, tj. knjige, večidel marksistične. V ta namen sem hodila največ v Licejsko knjižnico k takrat tam službujočemu dr. [Joži] Glonarju, pa tudi k [dr.] Avgustu Pirjevcu in k različnim znancem, kakor npr. k Štebiju. To vse mi je vzelo mnogo časa in truda. Toda Dragotinu Gustinčiču je v tistem desetletju uspelo zbrati precej gradiva in skoraj tudi dokončati (delal je na tem še pozneje v SZ) knjigi *Slovensko narodno vprašanje in Slovensko kmečko vprašanje*«. ⁵³⁵ V Gustinčičevi knjigi je bilo veliko truda njegove žene. Lokarjeva, ki je rokopis knjige tudi pretipkala, ⁵³⁶ je namreč Gustinčiču zavestno odvzemala vse materialne skrbi, samo da je mogel nemoteno umsko delati, pisati. ⁵³⁷

Knjigo *Das nationale Problem der Slowenen* je Gustinčič končal konec leta 1932, spomladi 1933 (po drugih podatkih 17. julija 1933) pa jo je predložil vodstvu KPJ in Balkanskemu sekretariatu Kominterne. Kot pravi v svojih Spominih, je knjigo pripravil zato, ker je bilo »narodno vprašanje v Jugoslaviji (...) tedaj – kakor znano – najvažnejše vprašanje v naši politiki, obenem pa tudi še vedno zelo slabo razumljeno, zato sem delal z veseljem na teh problemih. Prepričan sem bil, da bom marsikaj pojasnil in krenil na bolje v naši nacionalni politiki s tem svojim delom. Slutil pa sem tudi, da stvar ne pojde lahko in da me čaka še velik boj na tem poprišču in zato sem pisal svojo študijo v nemškem jeziku, da jo v primeru potrebe lahko predložim kakemu internacionalnemu forumu.* To tem bolj, ker sem postavil problem slovenskega naroda tako, da se tiče treh strank, KPJ, KPI in KPAv. In da ga morajo reševati in izkoriščati vse te tri stranke koordinirano v svoji politiki.« Zato je pričakoval, da bo njegovo »delo izzvalo potrebno in morda ostro diskusijo v vseh treh strankah«. ⁵³⁸

⁵³⁵ Lokar, *Od Anice do Ane Antonove*, str. 83–84. Prim. tudi str. 104, 138.

⁵³⁶ Lokar, *Od Anice do Ane Antonove*, str. 100, 104, 109.

⁵³⁷ Lokar, *Od Anice do Ane Antonove*, str. 109.

* Iz istih razlogov sem pisal tudi druge stvari v nemškem jeziku.

⁵³⁸ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 20–21. Podatek, po katerem je Gustinčič svojo študijo izročil Balkanskemu sekretariatu Kominterne 17. 7. 1933, glej v Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 1.

Gustinčič je slovenski narodni problem razčlenil v sedmih poglavjih. Po uvodu (Einleitung), v katerem predstavi slovensko narodno ozemlje, številčno stanje Slovencev (v Jugoslaviji, Italiji, Avstriji in izseljenstvu), njihov gospodarski položaj in osnovne značilnosti zgodovinsko političnega razvoja na Slovenskem do nastopa habsburške oblasti,⁵³⁹ v prvem poglavju Die nationale Bewegung der Slowenen vor der französischen Revolution bis zum Jahre 1848 (Slovensko narodno gibanje pred francosko revolucijo do leta 1848) oriše čas od slovenskega narodnega preporoda do oblikovanja programa Združene Slovenije.⁵⁴⁰ V drugem poglavju, Die nationale Bewegung der Slowenen vom Jahre 1848 bis 1892 (Narodno gibanje Slovencev od leta 1848 do 1892), predstavi ključne značilnosti političnega razvoja v Avstriji oziroma avstrijskem delu Avstro-Ogrske v omenjenem obdobju ter slovensko narodno politiko in gospodarski razvoj v slovenskih deželah do oblikovanja Katoliške narodne stranke in liberalne Narodne stranke v prvi polovici devetdesetih let 19. stoletja.⁵⁴¹ V tretjem poglavju, Die nationale Frage der Slovenen vor der politischen Differenzierung bis zum Weltkrieg (Narodno vprašanje Slovencev pred politično diferenciacijo do svetovne vojne), opozori na »ločitev duhov« konec osemdesetih let 19. stoletja in nadaljnji politično strankarski razvoj na Slovenskem do obdobja tik pred prvo svetovno vojno, ko se je katoliška Slovenska ljudska stranka nasproti liberalni in socialnodemokratski stranki utrdila kot nesporno najmočnejši slovenski politični subjekt.⁵⁴² Obenem obravnava Mahničovo razumevanje naroda in njegovih pravic ter politično usmeritev Katoliške cerkve v času do svetovne vojne. Gustinčič jo je označil za kapitalistično, nazadnjaško in proavstrijsko, kar so izražali njena protiruska in protisrbska naravnost ter nasprotovanje narodnim gibanjem Južnih Slovanov.⁵⁴³ Nadalje spomni na program narodne avtonomije v katoliškem in liberalnem taboru v devetdesetih letih 19. stoletja, oblikovanje

⁵³⁹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 1–7.

⁵⁴⁰ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 8–14.

⁵⁴¹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 14–24.

⁵⁴² Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 25–29.

⁵⁴³ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 29–37.

trialistične ideje pri Slovencih, zvezo med Vseslovensko ljudsko stranko (VLS) in Hrvaško stranko prava in nastop preporodovcev. Ob tem opozarja na bistvene značilnosti, ki so zadevale tedanjo narodno problematiko na Slovenskem in Hrvaškem, ter na vlogo Ivana Šusteršiča in Janeza Evangelista Kreka v politiki slovenske katoliške stranke.⁵⁴⁴ V posebnem razdelku predstavi še idejni in politični razvoj slovenske socialne demokracije, njene poglede na narodno vprašanje in Cankarjevo zavrnitev njihove novoilirske vsebine.⁵⁴⁵ V četrtem poglavju, *Die nationale Frage der Slowenen während des Weltkrieges* (Narodno vprašanje Slovencev med svetovno vojno), najprej ugotavlja, da je modernistična usmeritev Benedikta XV. okrepila krščansko socialno krilo v VLS, nihajoč odnos Vatikana do svetovnih političnih vprašanj in avstro-ogrske monarhije pa je stranki v veliki meri omogočil samostojno odločanje v narodnem vprašanju.⁵⁴⁶ Nato predstavi odziv katoliške in liberalne politike na sarajevski atentat in avstro-ogrsko vojno napoved Srbiji leta 1914, oriše politični razvoj, ki je v letih 1916–1917 vodil k oblikovanju Majniške deklaracije in kasneje Ljubljanske deklaracije, ter opozori na množični značaj deklaracijskega gibanja in nastanek Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro, ki so ga avgusta 1918 ustanovile meščanske politične sile.⁵⁴⁷ Gustinčič je v nadaljnji obravnavi dogajanja v letu 1918 obtožil meščansko politiko, da je po razpadu Habsburške monarhije »Slovenijo prodala drugemu kralju in drugi hegemonistični buržoaziji«.⁵⁴⁸ In danes slovensko meščanstvo živi »v strašni negotovosti. Sijaj Karađorđevičevske krone ni ravno sijaj Habsburške krone in šibka pravoslavna ‚Velika Srbija‘, zmotno imenovana ‚Jugoslavija‘, ni mogočna katoliška Avstrija. Vrata revolucije so odprta (...): slovensko delovno ljudstvo bo v zvezi z drugimi tlačenimi ljudstvi Jugoslavije strmoglavilo to, v Sloveniji majavo tradicionalno moč, in se dokončno

⁵⁴⁴ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 37–48.

⁵⁴⁵ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 48–58.

⁵⁴⁶ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 59–61.

⁵⁴⁷ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 62–70.

⁵⁴⁸ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 70–71.

I

Inhaltsverzeichnis.

. D. Anm.

n DAS NATIONALE PROBLEM DER SLOWENEN.

Einführung. Seite 1

1. Das was der Slowenen bewusste Gebiet 1 - 2

2. Wie genau ist der slowenische Volk 1 - 5

3. Weltanschauliche Sichtung Sloweniens 5 - 10

4. Historisch - Politisches 10 - 12

I.

Die nationale Bewegung der Slowenen vor der Französischen Revolution bis zum Jahre 1848. 13 - 24

II.

Die nationale Frage der Slowenen von Jahre 1848 bis 1892 24 - 44

III.

Die nationale Frage der Slowenen von der politischen Differenzierung bis zum Weltkrieg.

1. Die Verschiedenartigkeit der slowenischen Gesellschaft und die Gründung der politischen Parteien 45 - 53

2. Dr. Anton Mahnič über die nationale Frage 54 - 65

3. Die politische Einstellung der Kirche im slowenischen Teilabschnitt 66 - 71

4. Entwicklung der nationalen Frage in Slowenien zu einer Massenbewegung 71 - 82

5. Die slowenische Sozialdemokratie und die nationale Frage 85 - 111

IV.

Die nationale Frage der Slowenen während des Weltkrieges.

1. Die Politik der katholischen Kirche während des Krieges 1918-1923

2. Die slowenischen bürgerlichen Parteien und die nationale Frage während des Weltkrieges 124-134

3. Die slowenische Sozialdemokratie während des Weltkrieges

*Prva stran izvirnega kazala Gustinčičeve študije
Das nationale Problem der Slowenen
(ARS AS 1667, t. e. 1, 2)*

socialno in nacionalno osvobodilo.⁵⁴⁹ Po tej napovedi se v sklepnem delu četrtega poglavja ozre še na poglede slovenske socialne demokracije na narodno vprašanje med svetovno vojno. Poudari, da se o slovenski socialni demokraciji v tem času ne da veliko povedati,⁵⁵⁰ saj so »starini« vztrajali pri nacionalnem unitarizmu Tivolske resolucije, »mladini«, ki so sicer zagovarjali federalistično državno načelo, pa so prelomili s historičnim materializmom.⁵⁵¹ »Edino samostojno poglavje v zgodovini razvoja slovenske socialne demokracije med svetovno

⁵⁴⁹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 71.

⁵⁵⁰ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 71.

⁵⁵¹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 72-73.

vojno je ustvaril tovariš *Dragotin Gustinčič*.⁵⁵² V emigraciji med vojno je v letih 1917–1918 v Švici uredil revijo *La Yougoslavie*, v kateri je zagovarjal federativno jugoslovansko državo, utemeljeno na samoodločbi južnoslovanskih ljudstev in pokrajin. Obenem z oblikovanjem federativne jugoslovanske države je zagovarjal tudi izvedbo socialne revolucije.⁵⁵³

V naslednjih poglavjih je Gustinčič prešel k obravnavi sodobnih vidikov slovenskega narodnega vprašanja. Peto poglavje, *Die slowenische nationale Frage nach dem Ersten imperialistischen Weltkrieg (1919–1935)* (Slovensko narodno vprašanje po prvi imperialistični svetovni vojni /1919–1935/), začne z obravnavo gospodarskih in političnih sprememb v jugoslovanski Sloveniji v dvajsetih letih. Podrobno predstavi okrepitev slovenskega gospodarstva in bančnega kapitala po vojni, ki jo je poimenoval »obogatitev slovenskega meščanstva«, ter preoblikovanje in razvoj slovenskega političnostrankarskega življenja v tem času. Posebej se ustavi pri SLS, o kateri izreče enake ocene kot v besedilu *Narodni problem Slovencev* in Dr. Koroščeve punktacije, opozori pa tudi na osnovne značilnosti slovenske politike v Italiji in Avstriji.⁵⁵⁴ Poglavje nadaljuje pogled na politiko Katoliške cerkve po svetovni vojni, ki je s Pijem XI. dobila »pravega fašističnega papeža«. Gustinčič poudari, da so bile na podlagi fašistične usmeritve Katoliške cerkve, k čemur je pomembno prispeval Lateranski sporazum, tako v Italiji kot v drugih državah zadušene demokratične struje v katoliških političnih strankah. Tudi SLS vodi fašistični Vatikan, zato je ta stranka glavni sovražnik slovenskega proletariata in narodnorevolucionarnega gibanja.⁵⁵⁵ Gustinčič nato obravnava slovensko narodno vprašanje in meščansko politiko v jugoslovanski državi. V zvezi z jugoslovansko združitvijo poudarja, da bi lahko slovensko meščanstvo, namesto da je v strahu pred grozečo socialno revolucijo privolilo v brezpogojno združitve s Kraljevino Srbijo, zahtevalo samostojno nacionalno državo. Pre-

⁵⁵² Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 74.

⁵⁵³ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 74–77.

⁵⁵⁴ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 78–85.

⁵⁵⁵ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 85–88.

pričan je bil namreč, da bi se Italija v tem primeru pokazala za prožno, saj naj bi bile take pobude, »kot vemo sedaj, slovenskim ‚izvedencem‘ med mirovno konferenco v Parizu po Italiji kot posredniku tudi dejansko ponujene«. Za izgubo Koroške pa je bilo predvsem krivo ravnanje Srbov na jugoslovanskem zasedbenem ozemlju, ki so izropali Južno Koroško in s tem Nemcem omogočili, da so med slovenskimi kmeti razvili svojo agitacijo.⁵⁵⁶ Sledila je nacionalna streznitev slovenskega ljudstva, h kateri je pripomogla »meščanska ‚južnoslovanska‘ nacionalna svoboda«. Streznitev je bila plod protidelavske meščanske politike (Zaloška cesta, Obznana), jugoslovanskega centralizma in izgube slovenskega ozemlja po oblikovanju Kraljevine SHS (koroški plebiscit, Rapalska pogodba). Gustinčič predstavi še avtonomistično politiko SLS in njeno vlogo v jugoslovanskem prostoru v dvajsetih letih, zaostritev jugoslovanskega unitarizma oziroma njegove raznarodovalne politike po uvedbi kraljeve diktature, sodelovanje SLS v vladi šestojanuarskega režima in njen kasnejši prehod na opozicijsko stran, ki je vodil k oblikovanju punktacij.⁵⁵⁷

Gustinčič je narodni problem Slovencev v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji obravnaval z enako pozornostjo. Vsem trem vidikom slovenskega vprašanja je namenil tudi približno enako veliko prostora. Po obravnavi narodnega položaja Slovencev v Jugoslaviji in avtonomistične politike SLS predstavi razmere, v katerih so živeli Slovenci v Italiji, in razčleni njihovo meščansko nacionalno politiko. V obravnavo je zajel, kot je poudaril, protirevolucionarno delovanje slovenskega meščanstva in socialne demokracije v Trstu ob razpadu avstro-ogrske monarhije, italijansko zasedbo Zahodne Slovenije po prvi svetovni vojni, podpis Rapalske pogodbe (ob tem je pripomnil, da je bil zunanji minister Kraljevine SHS Milenko Vesnić »diplomatska kreatura«), »spravljivo legalistično stališče« slovenske meščanske politike in njeno »prilizovanje« italijanskim oblastem, italijansko protislovensko politiko in fašistično protislovensko nasilje, pojav Tigra in bazoviške žrtve. Slovensko meščansko naro-

⁵⁵⁶ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 89–90.

⁵⁵⁷ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 90–100.

dno politiko, ki se je v začetku dvajsetih let »skrčila na nekaj skromnih zahtev glede uporabe slovenskega jezika v šolah in povsem nedoločene ‚politične svoboščine‘ in je bila daleč od zahteve po nacionalni avtonomiji, označi za usmiljenja vredno. Zato ni čudno, da so se zaradi take politike in fašistične vojne napovedi Slovincem v Italiji pripadniki malomeščanstva oddaljili od svojih meščanskih voditeljev, se postavili na revolucionarno stališče in simpatizirali ter še simpatizirajo s KPI.⁵⁵⁸

Peto poglavje Gustinčič zaključi z obravnavo položaja Slovencev na Koroškem pred prvo svetovno vojno in ravnanja slovenske meščanske politike v koroškem vprašanju po vojni. Razčleni hiter potek germanizacije koroških Slovencev v zadnjih treh desetletjih pred svetovno vojno⁵⁵⁹ in »roparsko usmeritev« slovenskega meščanstva v koroškem vprašanju. Po Gustinčičevem poudarku je slovensko meščanstvo s svojim stališčem o nedeljivi Koroški, to je v zahtevah po Koroški do Visokih Tur, izhajalo iz težnje po povečanju svojega ozemlja. Za meščanstvo in kapital je namreč »vsak nacionalni problem le teritorialno-gospodarski problem, problem gospodarskega izkoriščanja nekega teritorija in na njem živečega prebivalstva, in ne problem nacionalne pravičnosti, problem nacionalne kulture, kar je vedno bil«. ⁵⁶⁰ Geslo nedeljive Koroške je uspešno izrabila nemška stran in pri tem navajala civilizacijske, politične, kulturne in gospodarske razloge. A po Gustinčičevem poudarku glavna krivda za izgubo Koroške 10. oktobra 1920 bremeni edino tamkajšnjo slovensko politično stranko, SLS, ki je bila »še bolj reakcionarna kot reakcionarni nacionalni zatiralci slovenskega ljudstva v Nemški Avstriji«. ⁵⁶¹ Gustinčič se nato ustavi še pri slovenski katoliški politiki po plebiscitu. Zavrne ocene, da naj bi bila edina nasprotnica nemškemu nacionalnemu pritisku, saj je po njem zavzela stališče *fait accompli*, priznala nemško avstrijsko »socialno« republiko in prek svojih obnovljenih gospodarskih in kulturnih organizacij vodi

⁵⁵⁸ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 101–113.

⁵⁵⁹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 113–118.

⁵⁶⁰ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 119–120.

⁵⁶¹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 121–124.

reakcionarno in oportunistično narodno politiko. Nacionalni program katoliške politične organizacije vsebuje zgolj zahteve po uporabi slovenskega jezika v šolah in uradih, drugače pa izjavlja, da je narodnostni obstoj odvisen predvsem od kulturnih in ne političnih organizacij. In KPA, je pristavil Gustinčič, takih ugodnih razmer za politično akcijo, kljub svojemu legalnemu političnemu položaju, do danes ni znala izkoristiti.⁵⁶²

V naslednjem, šestem poglavju *Die kommunistische Parteien und die slowenische nationale Frage* (Komunistične partije in slovensko narodno vprašanje), Gustinčič po opozorilu, da KPJ, KPI in KPA doslej niso oziroma so napačno obravnavale slovenski nacionalni problem, predstavi »marksistično-leninistično-stalinistično teorijo nacionalnega vprašanja«. Njegovo »revolucionarno materialistično razumevanje« povzame po Stalinovi obravnavi in opredelitvi naroda⁵⁶³ in na njuni podlagi ugotovi, da so Slovenci narod. To pomeni, da imajo pravico do samoodločbe in svoje lastne države. Zato mora vsaka od komunističnih partij, ki jo zadeva slovenski nacionalni problem, to pravico Slovincem jasno in naravnost priznati, saj slovensko narodno gibanje proletariatu in proletarski revoluciji ne škoduje in zanj ne pomeni nobene nevarnosti.⁵⁶⁴ Gustinčič nadalje opozori, da se v nasprotju z lažnimi zagotovili meščanstva in njegovih protirevolucionarnih socialnodemokratskih zaveznikov edinole komunistično gibanje resnično zavzema za osvoboditev zatiranih narodov. Spomni tudi na glavne Stalinove poudarke o nujni povezanosti delavskega razreda naprednih (socialističnih) držav z narodnoosvobodilnimi gibanji zatiranih narodov in kolonialnih držav ter na Leninova opozorila o pravilnem razumevanju internacionalizma v okviru delavskega razreda velikih in zatirajočih narodov ter malih in zatiranih narodov. Po predstavitvi temeljnih osnov »našega komunističnega nazora o narodnem vprašanju« preide k obravnavi dotedanje nacionalne politike KPJ, KPI in KPA.⁵⁶⁵

⁵⁶² Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 125–126.

⁵⁶³ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 127–132.

⁵⁶⁴ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 132.

⁵⁶⁵ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 132–136.

V obravnavi nacionalne politike KPJ Gustinčič prikaže proces, ki je stranko vodil od njenih prvotnih unitarističnih stališč do oblikovanja novega federativnega nacionalnega programa KPJ v letih 1923–1924. Opozori na federalistično usmeritev slovenskih komunistov in na z njo povezane napore, ki jih je v tem času vložil v pobiranje unitarističnih pogledov v KPJ, preseganje koncepta Balkanske federacije ter sprožitev obravnave slovenskega narodnega vprašanja tako v okviru KPJ kot tudi v okviru nacionalne politike KPJ, KPI in KPA. (Pri omenjanju svoje osebe Gustinčič uporablja svoja tedanja psevdonima Anin in Stefansky.) Obenem opozori še na dejavnost različnih frakcij, ki so se na podlagi razprave o nacionalnem vprašanju leta 1923 oblikovale v KPJ. Ugotavlja, da je frakcijska politika, razen v programski uveljavitvi federalističnega načela, njegova prizadevanja onemogočila, pripomogla pa je tudi k temu, da KPJ do leta 1933 ni obravnavala slovenskega vprašanja.⁵⁶⁶ Gustinčič poudari nevzdržnost takega ravnanja (tako kot on se mu je uprl tudi tovariš Esop; pravilno Isop – Lovro Kuhar), in to v času, ko se je nacionalno vprašanje v jugoslovanskem delu Slovenije skrajno zaostriilo. Zato »mati jugoslovanskega fašizma« – Slovenska ljudska stranka⁵⁶⁷ – ponovno uspešno zagovarja slovensko narodno stališče (manifestacije ob Koroščevi šestdesetletnici maja 1932), liberalna inteligenca pa grozi liberalni unitaristični politiki, da jo bo zapustila, če se ne bo odpovedala banalni teoriji jugoslovanske nacionalne enotnosti (Vidmarjeva knjižica Kulturni problem slovenstva).⁵⁶⁸ Zanimivo je, da je Gustinčič, ki je, prav tako kot Kardelj, Vidmarju očital idealistično razumevanje naroda (označil ga je za »plitko in povsem nevzdržno«), poudaril, da je Vidmarjevo »delce« »kljub temu (...) naravnost epohalno v narodni politiki Slovencev«. ⁵⁶⁹ Gustinčič nadaljuje, da mora zato KPJ glede na razpoloženje na Slovenskem izkoristiti narodne zahteve slovenskih množic za svojo proletarsko razredno revolucijo. Zahtevati mora Združeno, svobodno in

⁵⁶⁶ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 137–143.

⁵⁶⁷ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 142.

⁵⁶⁸ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 144.

⁵⁶⁹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 144.

samostojno Slovenijo, ki bo ljudskim množicam poleg nacionalne zagotovila tudi socialno odrešitev. Vprašanje, v kakšno federativno zvezo bo po proletarski revoluciji vstopila Slovenija, je v načelnem pogledu pustil odprto, saj je najpomembnejše doseči zaupanje slovenskega ljudstva, da mu je komunistično gibanje pripravljeno pomagati v njegovem revolucionarnem boju za nacionalno svobodo in samostojnost. Šele nato se bo slovenska republika svobodno odločila, kateri skupini držav se bo priključila.⁵⁷⁰ Gustinčič je sicer poudaril, da Slovenija v gospodarskem in kulturnem pogledu ter na podlagi dotedanjih političnih izkušenj ne sodi na Balkan in da obstoji majhna verjetnost, da bi tik po revoluciji želela pripadati balkanski socialistični federaciji. Kljub temu pa oblikovanju take federacije načelno ni nasprotoval, saj je to »odvisno od razvoja revolucije, ki ji mora biti podrejeno tudi slovensko vprašanje. V nobenem primeru pa Slovenija ne bo hotela vstopiti v neko federacijo zgolj kot jugoslovanska provinca, ampak vedno samo kot samostojno ljudstvo in samostojna federativna republika. Komunistične partije, ki želijo v Sloveniji voditi resnično revolucionarno politiko, tega ne smejo izpustiti izpred oči. Posebej KPJ mora to strogo upoštevati, če hoče svojo politiko v Sloveniji pravilno in učinkovito usmeriti in prelomiti s svojo preteklostjo.«⁵⁷¹

Še bolj obširno kot nacionalno politiko KPJ je Gustinčič razčlenil nacionalno politiko KPI in njen odnos do slovenskega vprašanja. Najprej opozori, da je s slovenskimi množicami veliko bolj povezana KPI v Italiji kot KPJ v Jugoslaviji. K ugledu KPI med Slovenci v Italiji sicer ni prispevala njena načrtna nacionalna politika, temveč ugodne razmere za delovanje KPI v Julijski krajini (močna središča industrijskega proletariata, napredujoča proletarizacija kmečkih množic, dobro delujoče stranko pokrajinsko vodstvo, odločno stališče, ki so ga vodilni slovenski komunisti v pokrajini v nacionalnem vprašanju postavili nasproti oportunistični politiki tamkajšnjega slovenskega meščanstva). Gustinčič poudari, da je KPI začela resneje obravnavati slovensko

⁵⁷⁰ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 145–147.

⁵⁷¹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 148.

nacionalno vprašanje šele leta 1929, ko so jo k temu prisilili množiči se atentati na fašistične funkcionarje v Julijski krajini in nastop Tigra, kasneje pa še prvi tržaški proces ter številni drugi procesi proti slovenskim komunističnim in meščanskim revolucionarjem. Vendar je KPI k obravnavi slovenskega vprašanja pristopila povsem nepripravljena in je, tako kot oportunisti v KPJ, iz nje izključila slovenske tovariše.⁵⁷² Gustinčič je opozoril, da je član političnega sekretariata CK KPI, ki se je tudi »največ ukvarjal s slovenskim vprašanjem«, ⁵⁷³ Garlandi (pravo ime Ruggero Grieco), najbolj odgovoren za stališča, ki jih je stranka oblikovala o nacionalni problematiki v Julijski krajini. Zato je podrobno predstavil njegov pogled na razmere v pokrajini.

Garlandi je slovenskim komunistom očital, da so nacionalistični oportunisti, ki v svojem narodnem delu sodelujejo s slovenskim meščanstvom. Ker ne razumejo strankine nacionalne politike, so le-to marsikdaj izmalili v malomeščanskem nacionalističnem smislu, kar se je pokazalo skozi vse preteklo obdobje.⁵⁷⁴ Med drugim so v drugi polovici dvajsetih let med strankine simpatizerje prištevali tudi »,opozicijske nacionalistične skupine, ki so se tu pa tam na podlagi nejasne malomeščanske platforme povezovale z našimi, iz česar je izšla teroristična organizacija 'Tigor' (Tigr – op. J. P.)«, ⁵⁷⁵ Garlandi je poudaril, da je delovanje Tigra med slovenskimi množicami ustvarilo občutek, da lahko nekaj sto pogumnih borcev zada odločilni udarec fašizmu, kar je zameglilo razredni značaj protifašističnega boja in ustvarilo vtis partizanske vojne. Temu se mora KPI odločno postaviti po robu, saj je Tigr zavzel njene pozicije med prebivalstvom. Zato je treba vrste KPI očistiti malomeščanskega »slovenizma« in »tigrovstva«, potem pa se bo stranka odločila, ali in pod katerimi pogoji lahko za določen čas sodeluje »,z nacionalisti iz Julijske krajine, ki se hočejo z orožjem v roki boriti proti fašizmu«. Gustinčič je Garlandijeve poglede zavrnil kot neleninistične in obreklji-

⁵⁷² Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 148–149.

⁵⁷³ Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem*, str. 487.

⁵⁷⁴ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 149–152.

⁵⁷⁵ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 152–153.

ve, Garlandiju pa pripisal odgovornost za nedejavnost KPI v slovenskem vprašanju. Poudaril je, da razmer v Julijski krajini ne pozna, prav tako pa tudi ne političnega in teoretičnega dela slovenskih tovarišev v nacionalnem vprašanju.⁵⁷⁶ Zato je podrobno predstavil stališča, ki so jih slovenski komunisti oblikovali tako v narodnem vprašanju kot v odnosu do slovenskih meščanskih strank. Dokazati je namreč hotel, »da Garlandi na vsej črti nima prav in da se je spustil v obrekovanje, ki se za boljševika ne spodobi«. ⁵⁷⁷

Gustinčič je opozoril, da so slovenski komunisti v Italiji že leta 1920 v tržaškem glasilu *Delo* odločno poudarili, da ne priznavajo nobene državne meje, ki so jo ljudstvu vsilile meščanske vlade. Priznali bodo le tiste, za katere se bo po zmagoviti revoluciji sporazumel slovenski in italijanski proletarijat, ki se bo za uresničenje tega cilja boril proti slovenskemu in italijanskemu meščanstvu.⁵⁷⁸ Na podlagi teh stališč je *Delo* ostro obsodilo ravnanje slovenskega meščanstva, ki je v Gorici priredilo koncert slovenskega učiteljskega pevskega društva (koncert je bil 29. aprila 1922), na katerega so povabili najvišje predstavnike italijanskih vojaških in civilnih oblasti.⁵⁷⁹ Slovenski komunisti so nadalje v Komunističnem koledarju za navadno leto 1922 poleg drugih resolucij I., II. in III. kongresa Kominterne objavili tudi resolucijo njenega II. kongresa o nacionalnem in kolonialnem vprašanju.⁵⁸⁰ Delo je 21. avgusta 1924 objavilo tudi obsežno poročilo o referatu, ki ga je o nacionalnem vprašanju podal član Izvršnega komiteja Komunistične internacionale Dimitrij Manuilski na njenem V. kongresu, zbranem od 17. junija do 8. julija 1924 v Moskvi.⁵⁸¹

⁵⁷⁶ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 153–156.

⁵⁷⁷ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 156.

⁵⁷⁸ O tem glej str. 46 pričujočega dela.

⁵⁷⁹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 158. – O omenjeni obsodbi glej *Delo* (Trst), III, št. 132, 25. 5. 1922, Dragotin Gustinčič, Sviraj, Srečko Kumar.

⁵⁸⁰ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 158. Omenjeno gradivo – Smernice Komunistične internacionale, O buržuazni demokraciji in diktaturi proletariata, Manifest na proletarijat vsega sveta (resolucije sprejete na I. kongresu KI), Pogoji za vstop v Komunistično internacionalo, Nacionalno in kolonialno vprašanje, Kdaj in pod katerimi pogoji se smejo ustanavljati Soveti (resolucije sprejete na II. kongresu KI), Teze Komunistične internacionale o svetovnem položaju, Taktika komunistične internacionale (resolucije sprejete na III. kongresu KI) – glej v *Komunistični koledar 1922*, str. 73–85, 87–99, 100–150.

⁵⁸¹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 159. – Omenjeno poročilo

Poleg tega se je »avtor te knjige« (Dragotin Gustinčič) konec marca 1924 dogovoril z enim od članov CK KPI (Gustinčič ne omenja njegovega imena) za objavo članka o narodnem vprašanju v Julijski krajini v komunistično usmerjenem tedniku L'Ordine Nuovo. V članku, ki nato ni bil objavljen, je predlagal pripravo skupne konference KPJ in KPI, na kateri bi oblikovali taktiko obeh strank v slovenskem vprašanju.⁵⁸² Ta predlog je tovariš Stefansky (Dragotin Gustinčič) nekaj mesecev kasneje ponovil v članku K jugoslovansko-italijanskemu nacionalnemu vprašanju, objavljenem v Internationale Presse-Korrespondenz⁵⁸³ (na njegov glavni poudarek smo opozorili v poglavju Od razprave o nacionalnem vprašanju do kraljeve diktature leta 1929). Gustinčič je na podlagi povedanega zanikal upravičenost Garlandijevih očitkov. Opozoril je tudi, da se je Garlandi izognil srečanju z delegatoma KPJ, ko sta se KPI in KPJ dogovorili za skupno srečanje svojih predstavnikov. »Tako presoja Garlandi pomembnost nacionalnega vprašanja za našo revolucionarno politiko in tako je tudi oviral pobudo slovenskih julijanskih komunistov v letih, za katere jim očita pobratenje z malomeščanstvom.«⁵⁸⁴ Zato je »velik oportunistem, če tovariš Garlandi vso krivdo za to vprašanje vali na lokalne organizacije ali na slovenske komuniste, ki domnevno niso razumeli ali hoteli razumeti nacionalne politike KPI.«⁵⁸⁵

Gustinčič je nato opozoril na svoj članek K taktiki v narodnostnem vprašanju na Primorskem in Martelančev članek K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine, ki smo ju že predstavili v zgoraj omenjenem poglavju naše študije.⁵⁸⁶ Po teh opozorilih na poglede in dejavnost, ki so jo razvili slovenski komunisti v nacio-

glej v *Delo* (Trst), V, št. 210, 21. 8. 1924, Narodno vprašanje na V. kongresu Kom. Internationale.

⁵⁸² Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 159.

⁵⁸³ O tem glej Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 159–161.

⁵⁸⁴ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 161.

⁵⁸⁵ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 162.

⁵⁸⁶ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 162–166. Povzetek Gustinčičeve predstavitve omenjenih člankov v njegovem delu *Das nationale Problem der Slowenen* glej v Perovšek, *Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje v tridesetih letih*, str. 30–31.

nalnem vprašanju v prvi polovici dvajsetih let, je izrecno poudaril, da je bila le-ta vsekakor pravilna, a je žal CK KPI ni vključil v svojo akcijsko politiko. Slovenski komunisti so namreč storili napako, da mu svojih stališč v nacionalnem vprašanju niso predložili v obliki posebne resolucije, tako da tega vprašanja KPI v Julijski krajini ni obravnavala kot celota. Še enkrat je tudi poudaril, da komunistične organizacije v Julijski krajini niso sodelovale s Tigrom in da je nacionalna politika slovenskih komunistov trdno usmerjena proti nacionalistom in klerikalcem. Svojo trditev je podprl z navedbami iz Komunističnega koledarja za leto 1922. V njem je bilo v članku Pogovor pod lipo posebej poudarjeno, da slovenske liberalce na Primorskem razen v vprašanju svojih gospodarskih koristi ne zanima noben socialni program, medtem ko se katoliška politika zavzema le za nadvlado duhovščine in Cerkve ter svoj nadzor nad duhovnim razvojem človeštva.⁵⁸⁷ Slovenski komunisti niso od takih ocen nikoli odstopili, kar je Gustinčič utemeljil z navedbami iz članka Ščekovstvo in njegova uloga v Jul. Krajini, objavljenim v Delu 21. avgusta 1924. Članek, uperjen proti slovenskemu krščansko socialnemu politiku in poslancu v rimskem parlamentu Virgilu Ščeku, je opozarjal, da Šček nastopa pod masko komunističnih stališč, zato je glavna naloga komunističnih organizacij omejiti njegov vpliv in ljudem pojasniti, da med komunisti in njim ter njegovimi somišljeniki ne obstaja nobena prijateljska vez.⁵⁸⁸ Gustinčič se je ustavil še pri »primeru Godina«, to je vodji sekcije komunistične zveze za Julijsko krajino v Idriji, ki je leta 1921 na podlagi svojih protislovnih idej vplival na tamkajšnje komuniste, da se niso udeležili tedanjih parlamentarnih volitev v Italiji. Zaradi tega, ne pa zato, ker naj bi dosegel, da bi idrijski komunisti glasovali za slovenske meščanske nacionaliste, kot je trdil Garlandi, je bil Drago Godina – na predlog vodilnih slovenskih komunistov v Julijski krajini – izključen iz KPI. Gustinčič je Garlandijeve trditve

⁵⁸⁷ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 166–172. – Celotno besedilo omenjenega članka glej v Gustinčič, Pogovor pod lipo, str. 21–31.

⁵⁸⁸ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 172–173. – Omenjeni članek glej v *Delo* (Trst), V, št. 210, 21. 8. 1924.

označil za grob ponaredek, značilen za »neko politično linijo v nacionalnem vprašanju«, po kateri »morajo biti vodilni slovenski tovariši ožigosani za malomeščanske nacionaliste«. ⁵⁸⁹

Po gornjem opozorilu je Gustinčič razčlenil uradno usmeritev KPI, ki je zadevala nacionalno problematiko v Julijski krajini. Oprl se je na Shemo platforme za politično akcijo komunističnih organizacij v Julijski krajini, ki jo je KPI oblikovala novembra 1929, ⁵⁹⁰ in polemiziral z njeno trditvijo, da je Julijska krajina, ki je pred tem pripadala Avstriji, po prvi svetovni vojni »prišla v posest Italije«. Gustinčič se je nad to trditvijo, ki ga je spominjala na stališča Živote Milojkovića, Sime Markovića in Triše Kaclerovića v razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923, zgražal. Omenjeni razpravljavci so namreč trdili, da je Makedonija osvobojena srbska dežela in da so Črnogorci po svojem jeziku, pesnikih in filozofih Srbi. Nato je postavil vprašanje: »Ali je Julijska krajina dežela, ki je v svetovni vojni *prišla* v posest Italije, ali jo je Italija v svetovni vojni imperialistično iztrgala in podjarmila? Ali je Julijska krajina, kot trdi italijanski fašizem, osvobojeno italijansko ozemlje, ali jo je, kot trdijo njeni ljudje, uplenil italijanski imperializem?« Za Gustinčiča je bil odgovor na to vprašanje jasen, ponazoril pa ga je z ravnanjem slovenskih komunistov, ki na javnih zborovanjih nikoli niso nastopali »kot italijanski državljani«, kar sicer vsem slovenskim političnim predstavnikom očita Garlandi, medtem ko je meščanska politika vedno ravnala tako. V tem je tudi razlika »med nami in meščanskimi strankami glede tega ropa dežele«. ⁵⁹¹

Gustinčič je v nadaljevanju svoje razčlenbe obravnaval poudarek iz omenjene sheme, da za KPI problem mej ne obstaja. Opozoril je, da táko izjavo KPI omogoča

⁵⁸⁹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 174–175. – Kot opozarja Milica Kacin-Wohinz, je Drago Godina pripadal skrajni levisi v KPI, t. i. astenzionistom, ki jih je vodil prvi sekretar KPI Amadeo Bordiga. (O tem glej Kacin-Wohinz, *Primorski Slovenci*, str. 349, 362–363; ista, *Narodnoobrambno gibanje*, 1, str. 65.)

⁵⁹⁰ O omenjeni shemi glej Kacin-Wohinz, *Prvi antifašizem*, str. 454–459.

⁵⁹¹ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 175–176. – O stališčih, ki so jih v razpravi o nacionalnem vprašanju leta 1923 zagovarjali Života Milojković, Sime Marković in Triša Kaclerović, glej *Razprava o nacionalnem vprašanju*, str. 53–67, 128–205, 259–272, 290–292, 311–341, 348–350, 376–393.

njeno stališče, po katerem naj bi Julijska krajina »prišla pod Italijo«. Nato je zavrnil usmeritev sheme, ki je sicer zagovarjala pravico do samoodločbe slovenske in hrvaške manjšine vse do odcepitve od Italije, zavzemala pa se je za oblikovanje slovenske in hrvaške delavsko-kmečke republike v okviru Balkanske delavsko-kmečke federacije. Balkanska federacija je bila za Gustinčiča povsem nesprijemljiva, ker Slovenci in Hrvatje iz Julijske krajine vanjo ne bi hoteli vstopiti. Prav tako je bilo zanj nesprijemljivo stališče, naj komunisti Slovence in Hrvate pozivajo v boj proti srbskemu imperializmu, fašistični diktaturi in diktaturi v Jugoslaviji. Spraševal je, kako naj se slovenski in hrvaški narod v Italiji borita proti srbskemu imperializmu, ter opozoril, da vodstvo KPI nacionalne manjšine »poziva v boj proti imperializmu druge države, medtem ko pri tem pozablja na imperializem svoje«. Podobna stališča je vseboval tudi drugi dokument KPI, Teze o položaju v Italiji in nalogah KPI, ki ga je Gustinčič vključil v svojo razčlemba. Gustinčič je taka stališča zavrnil s ponazoritvijo, da naj bi potem KPJ pozivala makedonske komuniste, naj se borijo proti bolgarskemu in ne jugoslovanskemu oziroma srbskemu imperializmu, Komunistična partija Francije pa naj bi pozivala posarske komuniste, naj se borijo proti nemškemu in ne francoskemu imperializmu. Narodnopolitično usmeritev KPI je zato označil za neleninistično, leninistična pa bi bila, če bi »italijanski Garlandisti« pozvali slovenske, hrvaške in nemške komuniste, da se borijo proti Mussolinijevemu imperialističnemu fašizmu, italijanskemu meščanstvu in meščanstvu svojih nacionalnih manjšin. Gustinčič je svojo razčlemba nacionalne politike KPI v Julijski krajini in slovenskem vprašanju zaključil z zahtevo, da je treba narediti konec garlandistični politiki. KPI mora oblikovati program dela med Slovenci v Italiji skupaj s slovenskimi tovariši, ki poznajo razmere, stranke in zgodovino tega naroda. Do prelomnice v nacionalni politiki KPI bo prišlo le, če se bo osvobodila Garlandijevih nacionalnih teorij in če bo v svojem političnem delu upoštevala vsakodnevna vprašanja slovenskega naroda.⁵⁹²

⁵⁹² Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 176–180. – O odnosu KPI ter slovenskih komunistov do narodnega vprašanja in položaja Slovencev v Julijski

Po razčlembi nacionalne politike KPI je Gustinčič razčlenil še odnos KPA do slovenskega vprašanja. Opozoril je, da KPA položaja Slovencev v Avstriji, to je slovenske manjšine na Koroškem, še ni resno obravnavala. Največ, kar je storila na tem področju, je bilo nekaj letakov, ki jih je natisnila na pobudo in ob pomoči slovenskih tovarišev iz KPJ in jih ob vsakoletnih plebiscitnih slovesnostih razdelila med slovenske delavce na Koroškem. Sistematičnega, stalnega in načrtnega narodnopolitičnega dela med slovensko manjšino pa ni bilo. KPA je pobudo v slovenskem nacionalnem vprašanju prepustila slovenski katoliški politiki, prav tako pa ni mislila tudi na to, da bi vprašanje slovenske manjšine načeli v okviru nemškega delavskega razreda. To je dobro pokazal obsežni Manifest delovnemu ljudstvu mesta in dežele : naš program za nacionalno in socialno osvoboditev, ki ga je KPA izdala leta 1931. V njem ni niti besedice o slovenski manjšini na Koroškem, kar daje »farjem« in slovenskemu meščanstvu na Koroškem v roke močno orožje. Zato mora k obravnavi slovenskega vprašanja v Avstriji dejavno pristopiti delavski razred, saj je le on sposoben rešiti ta problem. Pri tem morata sodelovati tako avstrijski kot slovenski proletariat, avstrijsko delavstvo in njegova stranka pa naj obenem pokažeta, da je ta problem, ki za slovensko in avstrijsko meščanstvo predstavlja kvadraturu kroga, možno rešiti brez najmanjših težav. Koroški Slovenci so namreč lahko združeni s Slovenijo samo v sovjetskem sistemu nacionalnih držav, in to tako, da tudi nemška mesta na Koroškem ne bodo utrpela nobene gospodarske škode.

Gustinčič se je v svoji kritiki odnosa KPA do slovenskega vprašanja ustavil še pri kmečkem vprašanju. Opozoril je, da v slovenskem delu Koroške poleg nemških in na pol ponemčenih slovenskih veleposestnikov in kulakov živi še številčna plast nacionalno in gospodarsko izkoriščanih slovenskih malih kmetov. Zato bi morala KPA nacionalno vprašanje slovenskih kmečkih množic povezati z agrarnim in kmečkim vprašanjem ter slovenskim kmetom pojasniti, da jih lahko nacionalno

krajini glej podrobneje Kacin Wohinz, *Narodnoobrambno gibanje*, 2, str. 501–526; ista, *Prvi antifašizem*, str. 448–507.

osvobodi samo proletarska revolucija, ki bo veleposestnikom in velikim kmetom odvzela zemljo. Pojasniti bi jim morala še, da se morajo boriti tudi proti duhovščini, ki se sicer do njih obnaša narodno, gospodarsko pa sodeluje z nemškimi veleposestniki in kulaki. Toda KPA je to vprašanje izpustila izpred oči, tako kot tudi ni izoblikovala niti enega slovenskega, na Koroškem rojenega propagandista in voditelja. Če so to na Koroškem lahko storili »slovenski klerikalci«, bi lahko tudi mi. Gustinčič je obravnavo narodne politike KPA na Koroškem zaključil s poudarkom, da dokler KPJ, KPI in KPA svojih pogledov na narodno problematiko ne bodo postavile na pravo in zanesljivo podlago, na Koroškem ni pričakovati pravilne nacionalne politike. Prav tako je tudi enotno, usklajeno in načrtno ravnanje vseh treh partij temeljni pogoj za njihovo pravilno politiko v slovenskem vprašanju.⁵⁹³

V sklepnem, sedmem poglavju svoje študije, Zusammenfassung und Schlussfolgerung (Povzetek in sklep), se je Gustinčič še enkrat ustavil pri glavnih idejnih in političnih poudarkih svojega dela. Opozoril je, da je fašizem v vseh treh državah – Jugoslaviji, Italiji in Avstriji – slovensko vprašanje zaostрил do vrelišča in sprožil močan odziv slovenskih ljudskih množic. V Jugoslaviji se kaže v močnem narodnem gibanju, ki ni zajelo le delavcev, kmetov in srednje plasti, temveč tudi socialno nedejavno plast intelektualcev, v Italiji se kaže s pojavom revolucionarnih organizacij srednje plasti, ki se približujejo protifašističnim strankam in tudi KPI, v Avstriji pa z revolucioniranjem slovenske vaške revščine. Objektivni položaj v slovenskem vprašanju torej dopušča vse možnosti za delo resnično revolucionarne partije. Gustinčič se je zato zavzel za medstrankarsko razpravo o tem vprašanju. Tako bi se partijski aktivni seznanili s slovenskim vprašanjem, stranke, ki jih to vprašanje zadeva, pa bi oblikovale skupno podlago za delo med slovensko nacionalno manjšino. In danes, ko v svetu lahko vsak trenutek izbruhne nova vojna, lahko velja le naše splošno izhodišče: nič več kot pravica do samoodločbe vse do odcepitev. Zato je treba

⁵⁹³ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 181–185.

slovenskemu ljudstvu zagotoviti upanje na izpolnitev njegove stare zahteve po Združeni Sloveniji. Naše prvo geslo za uresničitev tega cilja mora biti *»samostojna, združena slovenska delavska in kmečka republika, ki se bo lahko svobodno priključila tisti ljudski federaciji, ki bo najbolj ustrezala njenim gospodarskim in kulturnim potrebam«*.⁵⁹⁴

Gustinčič je nato poudaril, da je na podlagi omejenega gesla predvsem potrebno razkrinkati hinavsko in protirevolucionarno politiko Slovenske ljudske stranke, slovenskega klerikalizma in Katoliške cerkve. Slovenskim delavcem, kmetom in tistim delom srednjega razreda, ki si v resnici želijo osvoboditev Slovenije iz krempljev jugoslovanskega, italijanskega in avstrijskega fašizma ter so se za to pripravljene boriti, je treba razložiti, da je to možno doseči samo z revolucionarnim uničenjem sedanjih kapitalističnih držav in moči meščanstva. Zato morajo komunisti pozvati slovensko ljudstvo v boj proti vladajočemu meščanstvu v vseh treh državah: v Jugoslaviji proti SLS, v Italiji proti italijanskemu meščanstvu na Primorskem in proti fašizmu ter njegovi širitvi v Slovenijo in Dalmacijo, v Avstriji pa proti nemškemu meščanstvu, veleposestnikom in ponemčenim kulakom na Koroškem. Gustinčič se je posebej ustavil pri nalogah KPJ v tem boju. Slovensko ljudstvo naj bi povežala v boj proti velikosrbskemu meščanstvu, njegovi ekspanziji proti Bolgariji, Solunu, Albaniji, Trstu, Reki in severni jadranski obali ter proti fašizmu združenega srbskega, hrvaškega, slovenskega in muslimanskega meščanstva. Slovenski komunisti ob tem ne smejo nikoli pozabiti, da SLS vodi duhovščina in da jo neposredno usmerja Vatikan. Vrhovno vodstvo te stranke je Katoliška cerkev, zato je skrajno nenačelno misliti, da se moramo boriti le »proti politiki Slovenske ljudske stranke in ne tudi proti Cerkvi in katoliški veri«. Toda komunisti v svojem boju ne bodo uporabljali malomeščanskega svobodomiselstva, temveč bodo ljudstvu pokazali, »kako zna klerikalizem svoje izkoriščanje delavcev in kmetov skrivati za religiozni plašč, in kako Cerkev s svojim ‚solidarističnim‘ učenjem hlini socializem

⁵⁹⁴ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 185–189.

in s tem daje kapitalizmu najboljšo zaščito«. – »Brez duhovnega podjarmljenja delavcev in kmetov kapitalizem sploh ne more več obstati«, je pribil Gustinčič. Poleg boja proti SLS, ki danes nedvomno vodi 80 % slovenskega ljudstva, je Gustinčič opozoril tudi na liberalno unitaristično politiko, ki je vidna nosilka fašizma v Sloveniji in jo je treba pobiti brez milosti.⁵⁹⁵

Gustinčič se je posebej ustavil tudi pri vprašanju, kako naj delujejo KPJ, KPI in KPA, če resnično želijo rešiti slovenski problem. Opozoril je, da morajo najprej k obravnavi vprašanja nacionalnih manjšin pritegniti komuniste, ki so njihovi pripadniki, obenem pa se nobena od teh partij ne sme več zadovoljiti zgolj z oblikovanjem in objavo lepo oblikovanih resolucij o nacionalnem vprašanju. To je oportunistično, saj s tem še zdaleč niso opravile svojega dela. Naloga vsake od njih je, da svoje člane in vse delavstvo ter kmečke množice seznanijo s položajem nacionalnih manjšin. Delavske in kmečke množice vladajočih narodov morajo podpreti njihove zahteve tako, da bo imela nacionalna politika omenjenih partij značaj množičnega boja za vsakodnevna življenjska vprašanja tlačanih narodov. Tako bo preseženo stanje, ko se vsaka odločna zahteva tovariša, ki pripada nacionalni manjšini, tolmači kot »nacionalizem«.

Gustinčič je nato nastopil proti trditvi, ki se »pri nas« pogosto postavlja pred slovenske delavce, češ da je slovenski narod premalo številen za ustanovitev svoje lastne države. Po mnenju »kratkovidnih oportunistov« naj namreč slovenska država ne bi imela sposobnosti za življenje. Po Gustinčičevi oceni ta trditev ni imela nič skupnega z leninistično nacionalno politiko, saj so Slovenci še vedno številčnejši od Turkmenov (1.137.000), Tadžikistancov (1.174.100) in Armencev (1.032.700), ki tvorijo posebne sovjetske socialistične republike, svobodno združene v Zvezi sovjetskih socialističnih republik.⁵⁹⁶ Prav tako so Slovenci številčnejši od vrste drugih manjših ljudstev v ZSSR, ki tvorijo lastne avtonomne sovjetske socialistične republike. »V konkretnem slo-

⁵⁹⁵ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 189–192.

⁵⁹⁶ Podatke o razvoju prebivalstva na slovenskem ozemlju v času med svetovnimi vojnami glej v *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 177–180.

venskem primeru je taka propaganda protirevolucionarna propaganda.«

V povzetku in sklepu se je Gustinčič ustavil še pri vprašanju številnih slovenskih izseljencev (industrijskih in poljedelskih delavcev) v Zahodni Evropi ter Severni in Južni Ameriki, katerih število je ocenil na 250.000. Opozoril je, da so v večini držav organizirani pod vodstvom slovenske katoliške duhovščine. Zato si morajo vse tri partije prizadevati, da onemogočijo njen vpliv in izseljence pridobijo za naše revolucionarno delo. Za doseg tega cilja morajo sodelovati s komunističnimi partijami držav, v katerih živijo slovenski izseljenci, slovenskim komunističnim aktivistom pa omogočiti, da jim zagotovijo potrebno literaturo in politično izobrazbo.⁵⁹⁷

Po opozorilu na problematiko slovenskih izseljencev je Gustinčič zaključil svoje delo. Njegov končni poudarek je bil, da lahko vse tri komunistične partije, če bodo pravilno razumele slovensko narodno vprašanje, lepo razvijejo revolucionarno gibanje med Slovenci. Prihodnost je torej obetavna. Narodno podjarmljeno, razočarano in gospodarsko težko preizkušeno slovensko ljudstvo lahko postane zvest zaveznik proletarske revolucije. Zato je posebna dolžnost tovarišev iz vseh treh partij, da se »ukvarjajo z našo študijo o slovenskem narodnem vprašanju (...), jo vzamejo resno in v pospešitev svetovne proletarske revolucije v kratkem času premagajo odkrite napake«.⁵⁹⁸

* * *

Gustinčičeva, v odličnem in vsebinsko polnem nemškem jeziku napisana študija *Das nationale Problem der Slowenen* je razkrivala dosledno revolucionarno obravnavo slovenskega narodnega vprašanja, v kateri je izrazito izstopalo odklonilno vrednotenje narodno družbene vloge meščanstva ter idejnega, političnega in socialno gospodarskega delovanja Katoliške cerkve. Gustinčičeva poglobitev v slovenski problem je temeljila v dobrem poznavanju tedanje relevantne zgodovi-

⁵⁹⁷ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 192–194.

⁵⁹⁸ Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 195.

nopisne in teoretičnopolitične marksistične literature ter virov,⁵⁹⁹ iz njegovega besedila pa se vidi tudi velik ustvarjalni napor, da bi, skladno s svojim idejnopolitičnim izhodiščem, utemeljil svoj pogled na slovenska narodnoemancipacijska prizadevanja in odločilni pomen komunistične stranke za njihovo polno zgodovinsko uresničitev. Vendar pa prizadevanj, ki jih je Gustinčič vložil v svoje delo, v mednarodnem in jugoslovanskem komunističnem gibanju niso upoštevali. Potem ko ga je predložil vodstvu KPJ in Balkanskemu sekretariatu Kominterne, dolga časa z nobene strani ni dobil odgovora. Za svoje delo je skušal vzbuditi zanimanje tudi pri posameznih poznavalcih narodnega vprašanja v Kominterni (Kornejčuk, Kunsinin), a so mu odgovorili, da se njegovi študiji ne morejo posvetiti, in mu jo vrnili. Gustinčič je nato posredoval pri sekretarju Balkanskega sekretariata Poljaku Vasilskem in ta mu je odgovoril, da je njegovo delo prebral, »da pa je mnenja, da jaz takih stvari ne znam napisati, da so v delu napake – kakšne ni povedal – in da je najbolje, da predam študijo Sekretariatu kot material in da bo on našel človeka, ki bo delo napisal«. Tak odgovor je bil za Gustinčiča seveda porazen in nesprejemljiv. Vasilski mu je še dejal, da je njegovo delo prebral tudi član Balkanskega sekretariata Bohumir Šmeral, s katerim se je Gustinčič dobro poznal. Ko ga je Gustinčič obiskal, mu je Šmeral dejal, da je njegovo delo »lepo in dobro, toda pri nas bodo

⁵⁹⁹ Gustinčič se je pri pisanju svojega dela oprl na prispevke, razprave in študije Cankarja (Slovenci in Jugoslovani), Demetroviča (Nova faza jugoslovenskog pitanja i socialna demokracija), Erjavca (*Zgodovina katoliškega gibanja*), Garlandija (Su alcune deviazioni dalla linea leninista), Hribarja (*Moji spomini*, 1–3), Lenina (Rezultati diskusije o samoodločbi), Lončarja (*Politično življenje Slovencev; Dr. Janez Bleiweis in njegova doba; Hrvaško državno pravo in Slovenci*), Mahniča (Kaj uči o narodnosti zdrava pamet in sv. pismo), Mala (*Zgodovina slovenskega naroda*), Markoviča (*Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*), Prijateljja (*Janko Kersnik, njega delo in doba; Ob ilirizmu*), Sforze (*Gestalten und Gestalter des heutigen Europa*), Stalina (Marksizem in nacionalno vprašanje; Narod in narodno gibanje; *Vprašanja leninizma*), Tume (*Naprej*, I, št. 120–127, 4.–7., 10.–13. 12. 1917, Jugoslovanska deklaracija), Vidmarja (*Kulturni problem slovenstva*), Wutteja (*Kärntens Freiheitskampf*), gradivo iz publikacije *La Venezia Giulia durante la occupazione e l'annessione italiana*, prispevke Murija (Naša Koroška), Lovrenčiča (Slovenci v Italiji), Hohnjeca (O ustavi naše države), Pivčeve (Programi političnih strank), Slokarja (Valutne razmere) iz zbornika razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine *Slovenci v desetletju 1918–1928*, časopise in revije *Il Lavoratore*, *La Yougoslavie*, *Lo Stato operaio*, *Slovenec*, *Slovenski narod* ter na članke in programsko-teoretično gradivo, na katero smo opozorili v op. 579–581, 587, 588.

najbrž težave. Delo ima nekaj nebitvenih napak, toda te se dajo lahko odpraviti. Svetujem vam, da greste s to stvarjo v Akademijo znanosti, tam se bo stvar prediskutirala in uredila. Jaz poznam vaše slovenske probleme. Vi ste jih dobro očrtali in delo zaslu uje, da zagleda luč sveta. V Akademiji imam človeka, ki vam bo pomagal. Oglasite se čez nekaj časa!»⁶⁰⁰

Ko se je Gustinčič po približno dveh tednih ponovno oglasil pri  meralu, pa je le-ta, ob tem ko je bilo videti, da mu je neprijetno, »na kratko izjavil: ‚Dragi sodrug G.[ustinčič], nič ne morem napraviti.‘« Gustinčič je sprevidel, »da zadržek, da se o moji knjigi razpravlja in da izide ni v tekstu, niso kake principiелne napake v njem, marveč da tiči zadržek nekje drugje«. To ga je spodbudilo k nadaljnjim prizadevanjem, da Balkanski sekretariat razpravlja o vprašanjih, ki jih je poudaril v svojem delu. Končno je dosegel, da se je razprava začela. Razprava o slovenskem narodnem vprašanju je po Gustinčičevem spominu v Balkanskem sekretariatu Kominterne potekala 17. decembra 1933. Udeležili so se je Gustinčič, sekretar KPJ Milan Gorki  (Josip  i inski), sekretar KPI Palmiro Togliatti,  lan KPI Ivan Regent, sekretar KPA Johann Kopenig, nekateri predstavniki Komunistične partije Bolgarije in drugi člani sekretariata. Vodil jo je sekretar sekretariata Vasilski.⁶⁰¹

V razpravi na Balkanskem sekretariatu Kominterne je prvi nastopil Gustinčič in je govoril dobri dve uri. Opisal je politične razmere in politiko KPJ, KPI in KPA v slovenskem vprašanju, njegovim besedam pa so navzoči z zanimanjem prisluhnili. »Očividno so slišali mnoge stvari prvič in jim marsikaj ni bilo znano. Njihovo zanimanje se je stopnjevalo,« se spominja Gustinčič, »ko sem začel razvijati svojo kritiko dela med slovenskimi nacionalnimi manjšinami in postavljati svoje teze in zahteve v smislu zgoraj razloženega (Gustinčič je pred tem v svojih Spominih na kratko očrtal vsebino svoje študije – op. J. P.) za naše nadaljno politično delo na

⁶⁰⁰ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 21–23.

⁶⁰¹ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 23–24, 38. – Na omenjeno razpravo na seji Balkanskega sekretariata 17. 12. 1933, o kateri pa podrobneje ne piše, opozarja tudi France Filipič. Glej Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 116.

tem poprišču.« Po Gustinčičevem nastopu so se v razpravi oglasili Togliatti, Gorkič in Kopleinig ter pritrdili njegovim ocenam o napačni nacionalni politiki KPI, KPJ in KPA v slovenskem vprašanju. »Tako sem doživel prvo zadoščenje za svoje delo in ker so drugi soudeleženci malo poznali vprašanje, ki je bilo v diskusiji, je pal predlog, da se splošna diskusija zaključi in izvoli komisija, ki naj v naslednjih dneh izdela platformo za delo vseh treh strank v slovenskem narodnem vprašanju«. V dneh po sestanku je Gustinčič omenjeni komisiji predlagal, da bi oblikovali še eno komisijo (sestavljali bi jo predstavniki KPJ, KPI in KPA), ki bi do naslednjega kongresa Kominterne zbrala gradivo o slovenskem vprašanju. Komisija tega predloga ni sprejela, sklenila pa je, naj se ob prihodnjem kongresu Kominterne sestane konferenca KPJ, KPI in KPA, ki bo razpravljala o slovenskem vprašanju. Ker je Gustinčič obenem vztrajal, da je potrebno ustanoviti organ, ki bo obravnaval slovensko vprašanje, je komisija sprejela še sklep o ustanovitvi slovenske propagandistične revije (revija se je imenovala Rdeča zvezda), ki bo objavljala gradivo o slovenskem narodnem problemu. »Naročeno je bilo, da naj vsaka komunistična stranka pripravi svoje materiale in svojo resolucijo o slovenskem vprašanju v svoji deželi.« Kot piše Gustinčič, naj bi omenjena komisija oblikovala tudi Izjavo KPJ, KPI in KPA k slovenskemu vprašanju, ki, kot je upravičeno zapisal, »sloni v celoti na podatkih in tezah, ki sem jih obdelal v svojem delu ‚Das nationale Problem der Slowenen‘ in obrazložil v svojem referatu na skupni seji 17. decembra in v komisiji«. ⁶⁰²

⁶⁰² Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 37–40. – Gustinčič ne piše, kdo so bili člani omenjene komisije, iz nadaljnega besedila njegovih Spominov pa je razvidno, da je bil njen član. V uredništvo Rdeče zvezde, ki jo omenja Gustinčič, so bili imenovani Gustinčič, Garlandi, Regent in »menda Kerže za KPAv.« Rdeča zvezda je izšla samo enkrat (številka za junij – julij 1934; Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 376), saj je »že po prvi številki utonila v večnost«. Gustinčič piše, da je bila revija tedanjemu vodstvu KPJ trn v peti, saj bi zbiranje podatkov o slovenskem narodnem vprašanju pomenilo nadzor nad njegovim delom. Sekretar KPJ Gorkič, Kamilo Horvatin in Grgur Vujović so se zato »takoj potrudili (Gustinčič piše, da je pri tem sodeloval tudi Ivan Regent – op. J. P.), da ‚Rdečo zvezdo‘ v kali zaдушijo«. Ker je vse gradivo za prvo številko pripravil Gustinčič, naj bi bil to »dokaz«, da slovenski komunisti v emigraciji nismo bili sposobni, da literarno vzdržujemo tako publikacijo. Kakor mi je sporočil neki moj prijatelj so v vodstvu naše stranke po izidu prve številke izjavili, da za Gustinčiča ne bodo vzdrževali posebne revije. (...) Zadušilo jo je likvidatorstvo in nacionalizem v vodstvu KPJ, morda pa (...) tudi še kaj hujšega«.

Obravnavo vprašanj, ki jih je na podlagi svojega dela na sestanku v Balkanskem sekretariatu Kominterne decembra 1933 predstavil Dragotin Gustinčič, je torej imela določen politični učinek, medtem ko z njegovo objavo Gustinčič ni imel sreče. Poleg nepripravljenosti v Balkanskem sekretariatu Kominterne in tudi širše v Kominterni, da bi Gustinčičevo delo izšlo, je svojo vlogo pri tem imelo tudi tedanje vodstvo KPJ. Kot je 8. maja 1933 Lovro Kuhar pisal Gustinčiču, so tedaj v strankinem vodstvu o njegovem delu že razpravljali. Ker pa je Kuhar, ki so mu poverili nalogo, da je delo prebral, ocenil, da še ni končano, vodstvo pa je medtem izvedelo, da ga prireja v končno obliko, »smo ga takoj dali na varno. Moji prijatelji (strankino vodstvo – op. J. P.) so imeli potem namen, izdati ga, ker so mislili s tem zamašiti vrzel, ki v pogledu našega materiala vlada. Skušaj torej tudi to čimprej končati, da bo pravočasno prišlo na svetlo.«⁶⁰³ A kot je leta 1963 zapisal Gustinčič, je bilo tedaj njegovo delo že dokončano, »in če sem se jaz kdaj izrazil ali če je Kuhar prenesel take moje besede, da ni dokončano, na strankino vodstvo, je moglo to imeti samo ta smisel, da sem hotel počakati s publikacijo do tedaj, ko bo delo prediskutirano v kakem višjem forumu, v CK KPJ ali v Balkanskem sekretariatu. Samo v toliko je bilo nedokončano. In ker na seji BS v decembru 1933. nisem dobil nikakih bistvenih pripomb, ga pozneje nisem nikoli dopolnjeval ali popravljaj.«⁶⁰⁴ Kuharjevo sporočilo oziroma sporočilo »Gorkičevega strankinega vodstva, je bila samo zvijačna tolažba meni. V rešnici pa ni bilo nobenega namena, da se [delo] izda.«⁶⁰⁵

(Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 40–41, 45–47; Gustinčičev povzetek njegove študije glej prav tam, str. 24–37)

⁶⁰³ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, pismo Lovra Kuharja Dragotinu Gustinčiču z dne 8. 5. 1933, str. 1.

⁶⁰⁴ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Komentar k dopisovanju med Prežihovim in D. Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank, str. 10. – Kot piše Anica Lokar, v Gustinčičevih mislih leta 1936, ko je odhajal v Španijo, »o njegovem delu *Slovensko narodno vprašanje* ni bilo ne duha ne sluha več«. – »Dragotin Gustinčič je odhajal, ne preišlujajoč mnogo o svoji knjigi, v katero je vložil toliko truda. Tako prepričan je najbrž bil, da je v najzanesljivejših rokah.« (Lokar, *Od Anice do Ane Antonove*, str. 108)

⁶⁰⁵ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Komentar k dopisovanju med Prežihovim in D. Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank, str. 10. – Na tem mestu lahko opozorimo, da obstoj Gustinčičeve študije vsaj do srede tridesetih let, dejansko pa tudi več desetletij kasneje ni bil znan širšemu članstvu slovenskega

Dali so ga »na varno' in ,na varnem' počiva vse do danes.«⁶⁰⁶

komunističnega gibanja. Kot piše Janko Pleterški, je namreč Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo v poročilu CK KPJ iz sredine septembra 1935 ugotavljal, da nam »manjka (...) temeljna knjiga o nacionalnem vprašanju. Imamo *Anti-Dühringa* za filozofijo, *Kapital* za ekonomijo, za nacionalno vprašanje pa nič drugega kot Simo Markovića (mišljena je Markovićeve knjiga Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma iz leta 1923 – op. J. P.) in Brodarjev članek«. (Pleterški, *Študije*, str. 315)

⁶⁰⁶ ARS AS 1667, t. e. 1, fasc. 1, Komentar k dopisovanju med Prežihovim in D. Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank, str. 10. – Ko mi je Ilija Gustinčič predal en izvod Gustinčičevega dela *Das nationale Problem der Slowenen* (glej op. 533), sem mu ob zahvali za njegovo prijazno dejanje potožil, da ne vem, kdaj se bom lahko zaradi drugih obveznosti raziskovalno posvetil študiji njegovega očeta. Ilija Gustinčič pa me je z umirjenim in življenjske modrosti polnim glasom potolažil z besedami: »Veste, ta voda ne gori.« Avtor pričujoče študije upa, da »ta voda«, čeprav ni »gorela« in je bila »na varnem« 79 let, vsaj skozi tu opravljeno obravnavo Gustinčičeve študije ne bo poniknila.

Nekatere podrobnosti o pogledih Kominterne in KPJ na slovensko vprašanje sredi tridesetih let

Dogajanje, povezano z Gustinčičevim delom *Das nationale Problem der Slowenen*, in njegova usoda odpirajo tudi vpogled v širše dogajanje znotraj Kominterne in KPJ, na katero se je v prvi polovici oziroma sredi tridesetih let navezoval slovenski nacionalni problem. Ponujajo ga njegovi Spomini, saj v njih Gustinčič opozarja še na tri zanimive dogodke iz tega časa. Prvi zadeva vprašanje ustanovitve samostojne slovenske komunistične stranke, drugi obravnava slovenskega vprašanja na t. i. slovenski konferenci KPJ, KPI in KPA, ki se je sestala po VII. kongresu Kominterne (kongres se je zbral med 25. julijem in 21. avgustom 1935 v Moskvi), tretji pa obravnava slovenskega problema na sestanku nekaterih vodilnih članov KPJ in slovenskih komunistov, ki so septembra 1935 delovali v Moskvi. Po našem mnenju je omenjeni del Gustinčičevega spominskega besedila vsekakor zanimiv prispevek, morda celo utemeljen izziv za nadaljnje obravnave zgodovine jugoslovanskega komunističnega gibanja in njegovega odnosa do slovenskega vprašanja in zasluži, da se ustavimo tudi pri njem.

Ko Gustinčič piše o delu in stališčih že omenjene komisije, ki so jo oblikovali na podlagi razprave v Balkanskem sekretariatu Kominterne 17. decembra 1933, se spominja »tudi dogodka, ki je bil tedaj za našo KP zelo važen. Med razpravo v komisiji je neki član Balkanskega sekretariata – mislim, da je bil neki bolgarski sodrug, katerega pa sem slabo poznal in njegovo ime

pozabil – izjavil, da se mu po vsem tem, kar je slišal v mojem referatu (mišljen je Gustinčičev nastop na sestanku Balkanskega sekretariata 17. decembra – op. J. P.) in na naši seji, vsiljuje vprašanje, če ne bi kazalo reorganizirati KPJ tako, kakor je organizirana VKP(b), t. j. sovjetska komunistična stranka. Mnenja je bil, da bi taka specifična vprašanja, kakor nacionalno in kmečko vprašanje, najbolje reševali slovenski, hrvaški itd. sodrugi v svoji deželi sami. Zato naj bi se v okviru KPJ organiziralo slovensko in druge nacionalne komunistične stranke. Tako reorganizirana KPJ da bi odstranila s poti marsikatero težavo v KPJ, ki se pojavljajo v nji.⁶⁰⁷

»To mnenje je palo kakor bomba v našo komisijo«, nadaljuje Gustinčič. »Zdelo se je, da je vsem vzelo sapo. Nikdo ni hotel zavzeti stališča k temu vprašanju. Po nekaj trenutkih molka pa se je oglasil predsednik komisije Vasiljski in menil, da je to vprašanje še nepripravljeno, da tudi ne spada v okvir nalog naše komisije in da je za reševanje takih vprašanj kompetentna samo ‚Politična komisija pri Kominterni‘. Istočasno je pal predlog naj se to vprašanje odstopi ‚Politični komisiji‘.

Vsi smo se strinjali s tem predlogom. In res, Politična komisija Kominterne se je s tem vprašanjem bavila že v februarju 1934 in sklenila, da se KPJ priporoči, da se reorganizira po vzorcu VKP(b).⁶⁰⁸

⁶⁰⁷ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 41.

⁶⁰⁸ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 41–42. Kot je znano, je sklep o ustanovitvi posameznih nacionalnih komunističnih strank (KP Slovenije, KP Hrvaške in /v bodočnosti/ KP Makedonije) KPJ sprejela na svoji IV. konferenci, ki se je zbrala 24. in 25. 12. 1934 v Ljubljani. Po opozorilu Janka Pleterskega pa je načelni sklep o ustanovitvi KPS in KPH obstajal že od julija 1934, »verjetno [pa je bil] še nekaj mesecev starejši«. (Pleterski, *Študije*, str. 315, 317. Prim. tudi Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 118–120; Nedog, O nastanku izjave treh komunističnih strank, str. 381. Podrobneje glej o procesu, ki je vodil k ustanovitvi KPS in KPH leta 1937, Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 155–157, 169–171, 174–177, 190–191, 193–196; Pleterski, *Študije*, str. 317–319, 324, 326–327.) Kot opozarja France Filipič, pa se zamisel o ustanovitvi slovenske nacionalne komunistične stranke veže tudi na določene pobude v zvezi z obravnavo slovenskega narodnega vprašanja, ki jih je leta 1932 sprožilo uredništvo revije Slovenska delavsko-kmečka republika, ki je izhajala v Heerlenu v Belgiji, urejala pa sta jo Albert Hlebec in Aleš Bebler. (Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 113) Iz obdobja pred ustanovitvijo KPS pa so znane tudi težnje po oblikovanju samostojne slovenske nacionalne komunistične stranke, ki bi bila neposredno vezana na Komunistično internacionalo. (O tem glej Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 88–93, 181–182; Vodopivec, *Moč in nemoč*, str. 38–39; *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 387; Dolenc, *Med kulturo in politiko*, str. 233) – Kar zadeva kasnejšo ustanovitev KPS, 17. in 18. 4. 1937 na Čebinah nad Zagorjem, Gustinčič v nadaljevanju svojega besedila pravi, da je do takega časovnega zamika

Na obravnavo slovenskega vprašanja v okviru Kominterne se navezuje tudi Gustinčičevo pričevanje o že omenjeni »slovenski konferenci« KPJ, KPI in KPA. Gustinčič ne piše, kdaj točno se je konferenca sestala, navaja pa njene udeležence. Iz KPJ so se je udeležili Kuhar, Gustinčič in »še nekoliko drugih Jugoslovanov z Gorkičem (Čizinskim) in Kardeljem vred«, iz KPI Ivan Regent, Stane Vilhar in Garlandi, iz KPA pa član njene politbiroja, Slovenec, doma iz Roža, Gregor Kersche. Poleg njih se je konference udeležilo tudi nekaj članov KP Nemčije.⁶⁰⁹

Gustinčič piše, da je bila konferenca slabo pripravljena. Poročevalci (Kuhar, Regent, Kardelj), ki so govorili največ 15 do 20 minut, niso konferenci predložili nobenega gradiva in nobene resolucije o slovenskem vprašanju (Kardelj je na konferenci nastopil z referatom o tisku – op. J. P.), referati niso bili napisani, skriti se ni dalo, da »vsi trije referenti (...) smatrajo svojo nalogo za golo formalnost. (...) Bilo je splošno mlatenje prazne slame brez najmanjšega poskusa konkretiziranja kakega nacionalno-političnega vprašanja.« Tudi udeleženci v razpravi (Garlandi in Gorkič) niso povedali nič novega.⁶¹⁰ Gustinčič je zato protestiral in opozoril, da

prišlo zaradi več vzrokov, »ne zadnji med njimi pa je bil ta, da je vodstvo naše stranke sprejelo to priporočilo Kominterne (iz februarja 1934 – op. J. P.) zelo nejevolno. Na KUNMZ (Komunistična univerza narodnih manjšin Zahoda – op. J. P.) so razlagali delavskim študentom, da se s to reorganizacijo v naši stran[kij] pravzaprav ne bo nič spremenilo, češ nacionalne stranke ne bodo imele nobene druge vloge kakor dotedanji Pokrajinski sekretariati.« Gustinčič nadaljuje, da se je seveda »valila vsa krivica za te ‚nepotrebne novotarje‘ name, dasi se ni nikdo upal meni odkrito kaj očitati za to, tedaj zelo potrebno reorganizacijo. Ni dvoma,« pristavlja Gustinčič, »da bi bila ta reorganizacija, če bi bila pravilno, boljševisko izvedena, predvsem v veliki meri (...) vplivala na razvoj naše politike kadrov in pa omejila nezdrave frakcionaške intrige v KPJ.« (Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 42–43)

⁶⁰⁹ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 47–48.

⁶¹⁰ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 48–49. – Gustinčič piše, da se je Garlandi »izmotal s tem, da je ugotovil, da se na tej konferenci ni bilo mogoče dotakniti vseh vprašanj, ki se tičejo politike slovenskega problema, toda da se bo to dopolnilo v komisiji. Slovensko vprašanje, da se je popolariziralo (populariziralo – op. J. P.) v časopisju, kadrov pa da KPI ni mogla poslati v šolo, ker da so tisti, ki so bili določeni, pali na političnem delu. Treba da je spremeniti način dela in polaga v tem oziru velike nade na KPJ.« Gorkič pa je »naglašal, da je treba pridobiti množice SLS, brez katerih da ni enotne ljudske fronte. Evharistični kongres v Ljubljani (II. evharistični kongres za Jugoslavijo, 28. do 30. 6. 1935 v Ljubljani – op. J. P.), da je bila demonstracija proti vladi. Govoril je še o ‚Boju‘ (unitaristično gibanje, organizirano v okviru slovenskega liberalnega tabora – op. J. P.), ki da je bil organiziran kot fašistična organizacija in o Jožetu Vidmarju (Josip Vidmar – op. J. P.), ki da je klerikalec in temen element.« Gustinčič opozarja še na razpravo Gregorja Kerscheta, ki je dejal, »da je enotna

brez konkretnega gradiva konferenca ne more sprejeti nobenega stališča. V dokaz, da je gradiva, o katerem je potrebno razpravljati, več kot dovolj, je konferenci predložil svoj elaborat *Ein Beitrag zur Vorbereitung der slowenischen Konferenz* (Prispevek k pripravi slovenske konference).⁶¹¹ Obenem je predlagal, da konferenco prekinemo, dokler referenti ne predložijo svojih resolucij. Konferenca je njegov predlog sprejela. Svojo resolucijo je nato dan ali dva kasneje Gustinčiču pokazal samo Kuhar, a je bila »tako revna, da ni vredno govoriti o njej. Delegati so potem odšli iz Moskve in konferenca se ni več sestala.« Gustinčič svoje pričevanje zaključi s poudarkom: »Ne vem, kako bi mogel tako konferenco drugače nazvati, kakor organizirano sabotažo slovenskega narodnega vprašanja tedanjega (Gorkičevega) vodstva KPJ? To pa nam tudi pove, kako in zakaj je zatonila ‚Rdeča zvezda‘ že po prvi številki.«⁶¹²

Najbolj podrobno pa je Gustinčič opisal obravnavo slovenskega problema na sestanku nekaterih vodilnih članov KPJ in slovenskih komunistov septembra 1935 v Moskvi. O tem poroča takole: »Svoj epilog pa je našlo vprašanje naše tedanje narodne politike na neki seji v Moskovskem ‚Luxu‘ (hotel Lux, v katerem so prebivali vidni tuji funkcionarji Kominterne – op. J. P.), ki jo je organiziralo vodstvo KPJ 14. septembra 1935. in ki jo je vodil Josip Broz, član CK KPJ.«⁶¹³ – »Na tej seji smo bili sodrugi Broz, Kardelj, Regent, jaz in še nekateri drugi člani naše stranke. Ker nam daje ta seja, ki sem jo jaz krstil za ‚prijateljski sestanek‘, dobro pojasnilo tedanjega stanja

fronta na Sp. Koroškem že v teku in vprašal, če ne bi bilo koristno na Koroškem zopet organizirati slovensko stranko, da bi komunisti lahko delali v nji.« (Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 49, op. 2)

⁶¹¹ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 49. – Gustinčič piše, da je elaborat obsegal 31 strani tipkopisa, in opozarja, da je pridani besedilu njegovih Spominov v Prilogi 2. Omenjene priloge med Gustinčičevim gradivom ni.

⁶¹² Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 49–50.

⁶¹³ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 50. – Glede na gornji Gustinčičev podatek, naj bi vodilni jugoslovanski komunisti sredi septembra 1935 dvakrat razpravljali o slovenskem narodnem vprašanju, saj je bilo le-to obravnavano tudi na 11. sestanku delegacije KPJ na VII. kongresu Kominterne, 17. 9. 1935. Omenjenega sestanka se je udeležil tudi Josip Broz. Seje z dne 14. 9. 1935 (Kronologija k Zbranim delom Josipa Broza Tita je ne omenja) po našem mnenju ne gre zamenjevati s sestankom delegacije KPJ na kongresu Kominterne 17. 9. 1935, saj od glavnih razpravljavcev na njej Gustinčič in Kardelj nista bila člana delegacije, Regent pa je bil član KPI. (Prim. Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 47; Tito, *Zbrana dela*, 3, str. 259–260)

narodnega vprašanja v naši stranki, pa tudi še marsikaj drugega vse do današnjega dne, se hočem s tem ‚prijateljskim sestankom‘ pobaviti nekoliko obširneje.

Kakor sem že zgoraj povedal se je bila ‚Slovenska konferenca[?]‘ razšla brez sklepov in brez kakoršnjega koli načrta za poznejše delo na torišču narodnega vprašanja med Slovenci. Ni dvoma, da je za ta neuspeh nosila največjo odgovornost KPJ, oziroma njena delegacija na VII. kongresu Kominterne. Zato je moral politični odbor (Politbiro CK KPJ – op. J. P.) poskrbeti za to, da odgovornost za ta neuspeh ne pade nanj, oziroma na ves CK naše stranke. V ta namen se je sklicala gori imenovana seja, ki naj bi bila razpravljala o slovenskem narodnem vprašanju in sestavila ustrezno resolucijo odnosno načrt za delo naše stranke v narodnem vprašanju Slovencev. Ko smo se sestali v privatnem stanovanju enega izmed navzočih sodrugov, sem takoj opazil, da na seji ni nobenega italijanskega ne avstrijskega zastopnika stranke. Seveda sem takoj, ko se je otvorila seja in ko je predsednik s. Broz razložil njen namen izjavil, da ta seja ni kompetentna, da razpravlja o politiki slovenskega vprašanja in zahteval, da se v smislu sklepa Balkanskega sekretariata iz decembra 1933 in poznejše naše politike, povabi na sejo tudi predstavnika KPI in KP Av. Na moj ugovor je odgovoril Kardelj, ki je izjavil, da je slovensko narodno vprašanje samo vprašanje KPJ, da je samo zadeva naše stranke in nobene druge in da je zato naš CK popolnoma kompetenten, da sklepa v vseh vprašanjih naše narodne politike. Moj predlog, da se povabi na to sejo tudi italijanska in avstrijskega zastopnika, je Kardelj in za njim vsi udeleženci odklonil. Tedaj sem izjavil, da bi moral smatrati tako stališče v naši nacionalni politiki ne samo protislovno vsej naši dosedanji politiki v tem vprašanju, marveč tudi za nacionalistično in da zato jaz na tej seji ne bom sodeloval.

Moja izjava je seveda napravila mučen vtis na zbrane člane seje. Nastalo je neprijetno prerekanje med menoj in Kardeljem ter Regentom. Poslednji, ki tu ni zastopal KPI, se je tudi tu postavil čvrsto proti moji tezi in za Kardeljevo mnenje. V tem prerekanju so se med mojimi in Kardeljevimi ter Regentovimi stališči razodele naslednje zanimive razlike (po mojih zapiskih).

1. Po Kardeljevih in Regentovih trditvah je bila tedaj Slovenska ljudska stranka demokratična stranka.

2. Na moje vprašanje, da li s tem, da je vstopil dr. Korošec v vlado (fašistično seveda)⁶¹⁴ rešujejo slovenski klerikalci slovensko narodno vprašanje, ali svoje denarne zavode, svoje gospodarske interese, je Kardelj odločno odgovoril: ‚Slovensko narodno vprašanje.‘

3. Kardelj je trdil, da oznaka ‚demokratična‘ in ‚reakcionarna‘ stranka ne daje nič politično bistvenega, ker reakcionarna da je tudi Hrvatska seljačka stranka (Hrvaška kmečka stranka dr. Vladimirja Mačka – op. J. P.). Na moje vprašanje, zakaj? je odgovoril, da zato, ker je kmet, ki je njen glavni sestavni del, reakcionaren.

4. SLS da je isto, kar je bila Brüningova stranka v Nemčiji (mišljena je stranka Katoliškega centra, ki jo je vodil Heinrich Brüning – op. J. P.) v obdobju pred fašizmom (hitlerizmom).

S. Broz je ves večer, t. j. ves čas seje in našega prerekanja molčal in ni k nobenemu vprašanju zavzel svojega stališča.

Po teh prerekanjih sem zapustil ta ‚prijateljski sestanek‘ in se pozneje teh diskusij nisem več udeleževal. Komentar zgoraj navedenih točk, kakor tudi rešitev spora o tem, kdo je pravilno gledal na slovensko nacionalno vprašanje, pa z mirno dušo prepuščam svojim političnim naslednikom – marksistom.«⁶¹⁵

⁶¹⁴ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 50–53. – Z omembo Koroščevega vstopa v »fašistično« vlado je mišljeno njegovo sodelovanje v vladi dr. Milana Stojadinovića. Vlada je bila oblikovana 24. 6. 1935, Korošec pa je bil v njej minister za notranje zadeve.

⁶¹⁵ Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 53–54.

Nacionalno vprašanje v misli in politiki slovenskih komunistov v domovini

Ob tem, ko je komuniste, ki so delovali v tujini, v prvi polovici tridesetih let najbolj izrazito zaposloval slovenski nacionalni problem, pa so se mu stopnjevano začeli posvečati tudi tisti, ki so delovali v domovini. Njihovo poudarjeno pozornost narodnemu vprašanju je napovedal že Kardeljev članek Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, medtem ko je komunistična organizacija na Slovenskem celovito pristopila k razčlembi slovenskega problema na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo, zbrani 16. septembra 1934 v Goričanah pri Medvodah.

O slovenskem narodnem vprašanju je na konferenci poročal Edvard Kardelj. V referatu Delo pokrajinske organizacije v kmečkem in nacionalnem vprašanju je uvodoma poudaril, da je »ta stran strankinega dela (...) kljub vsej svoji silni važnosti do sedaj najbolj zanemarljena, tu na tem polju si mora pokrajinska organizacija KSJ v Sloveniji od pokrajinskega komiteja pa do poslednje celice navzdol temeljito izprašati vest in opraviti nad seboj najtemeljitejšo avtokritiko«. Po oceni, da se je v odnosu slovenskih komunistov do nacionalnega vprašanja pokazala »zločinska malomarnost«, je Kardelj opozoril na štiri glavna napačna stališča, ki so v tistem času zaznamovala narodnopolitične poglede komunistov na Slovenskem: stališče, da KPJ kot delavske in internacionalne stranke nacionalno vprašanje ne zadeva; stališče, da se nacionalno vprašanje ne more rešiti v kapitalistični državi in ga bo rešila šele socialistična

revolucija; stališče, da geslo o odcepitvi in združitvi slovenskega naroda od versajske Jugoslavije ne more imeti nobenega uspeha, saj bi v tem primeru takoj prišlo do oboroženega posega drugih kapitalističnih držav in novega nacionalnega podjarmljenja Slovencev; in stališče, da nacionalno vprašanje ni revolucionarno vprašanje, ker zadeva tudi meščanstvo, ki ga bo slej ko prej moralo rešiti ustavno. – Kardelj je ta stališča zavrnil z naslednjimi utemeljitvami: neupoštevanje nacionalnega vprašanja bi pomenilo, da komunisti soglašajo z izkoriščanjem slovenskega kmeta in delovnega ljudstva, ki ga izvaja velikosrbski kapital; izvedba socialistične revolucije je nemogoča brez predhodnega dokončanja meščanske demokratične revolucije, katere cilj je tudi rešitev kmečkega nacionalnega vprašanja, kajti kmet ni socialističen element; delavski razred bo v svojem revolucionarnem boju za nacionalno osvoboditev in združitev slovenskega naroda v zrelem revolucionarnem trenutku zrušil tako notranjega kapitalističnega nasprotnika kot odbil vse zunanje posege kapitalističnih držav; niti domače, kaj šele velikosrbsko meščanstvo nimata interesa za resnično rešitev nacionalnega vprašanja. Zato »osvoboditev in združitev slovenskega naroda ni možna na noben drug način, kakor edinole z revolucionarno borbo«. ⁶¹⁶

Kardelj se je nato ustavil pri družbeni ter idejnopolitični vsebini nacionalnega vprašanja. Opozoril je, da je po svojem značaju ostanek nedokončane meščansko-demokratične revolucije, ki je porodila nastajanje nacionalnih držav, v kasnejšem razvoju pa je narodnoosvobodilnim težnjam meščanstva sledilo njegovo zaslužjevanje drugih dežel. Kardelj je poudaril, da lahko »okoli vprašanja nacionalne osvoboditve (...) delavski razred mobilizira malomeščanske in kmečke sloje za revolucionarne borbe proti istemu sovražniku, proti kateremu se sam bori, proti voj[aško] faš[istični] diktaturi, da reši z njihovo pomočjo nerešena vprašanja meščansko-demokratske revolucije (...). Potem, ko bo proletariat rešil to (nacionalno – op. J. P.) vprašanje,« je nadaljeval Kardelj, »ko bo rešil in nadaljeval meščansko revolucijo v proletarsko, takrat se bodo mnogi od prejšnjih zave-

⁶¹⁶ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 289–293.

znikov morda obrnili v odkrito borbo proti delavstvu, drugi se bodo nevtralizirali, mnogi pa se tudi priključili delavskemu razredu v borbi za odstranitev kapitalizma, kar je vse odvisno od sposobnosti kom[unistične] stranke, od razmerja razrednih sil, od splošnih pogojev, v katerih se bo razvijala proletarska revolucija.« Socialistična revolucija ima tako v svoji prvi stopnji meščansko-demokratski značaj, nacionalno vprašanje pa je njen sestavni del, »kajti buržoazija ni v stanju, da bi ga rešila, ga neče rešiti in ne more rešiti, proletarijat pa je pod današnjimi pogoji zgodovinskega razvoja prisiljen, da ne rešuje samo socialistična, marveč tudi meščansko-demokratska vprašanja«. V tem smislu je Kardelj zavračal načelo »čiste« socialistične revolucije, saj bi to pomenilo odbiti od sebe vse tiste revolucionarne sile, »ki bi mogle služiti delavskemu razredu kot zavezniki na prvi etapi revolucije in bi mogle pojačati pozicije revolucionarnega proletariata ter pospešiti proces preraščanja proletarske revolucije v socialistične«. ⁶¹⁷

V nadaljevanju svojega referata je Kardelj podrobno razčlenil težak socialni in gospodarski položaj slovenskega kmeta in obrtnika ter gospodarsko in davčno izžemanje Slovenije. Svojo razčlemba je sklenil z ugotovitvijo, da je položaj slovenskega kmeta tako strašen, »da ga vse to nujno revolucionira in ga tira v enotno fronto z delavskim razredom. Prisotni so torej najboljši pogoji za to, da postane kom[unistična] str[anka] v kratkem času tudi voditeljica slov[enskega] kmečkenga ljudstva v borbi proti izkoriščevalskemu razredu vseh narodnosti. Predvsem pa v njegovi nacionalni revolucionarni borbi proti velesrbskim zatiralcem in izkoriščevalcem.« Ti ob gospodarskem zatiranju Slovenije izvajajo še »kulturno zatiranje, ki se kaže v fašizaciji mladine, v zatiranju jezika, v srbizaciji šolske mladine in vsega javnega življenja, v zapostavljanju kulturnih ustanov, šol, univerze, gledališč, znanstvenih institutov«. ⁶¹⁸

Kardelj je posebej razčlenil tudi tedanjo slovensko meščansko politiko in vlogo komunistične stranke v reševanju nacionalnega vprašanja. Glede meščanske po-

⁶¹⁷ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 293–295.

⁶¹⁸ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 295–304.

litike je poudaril, da po eni strani izraža interese slovenske veleburžoazije (liberalnega tabora – op. J. P.), ki je povezana s srbskim kapitalom ter vojaško fašistično diktaturo in je največji nasprotnik vsakega nacionalno osvobodilnega boja, medtem ko po drugi strani izraža interese male industrije, ki je »največ naslonjena na klerikalne banke« in ni sposobna dovolj močno tekmovati z neslovensko industrijo. Zadnje je tudi vzrok za avtonomistično politiko SLS in njeno t. i. sporazumaštvo z velikosrbsko diktaturo.⁶¹⁹ Sporazumaško politiko katoliškega meščanstva, za katero je bila, kot je na drugem mestu dejal Kardelj, značilna tudi »zavest absolutne moči nad kmetom«, torej vodita razredna korist in »seveda tudi strah pred sleherno revolucionarno akcijo«. Zato je ta del meščanstva, ki je do tedaj predstavljal hegemon v narodnoosvobodilnih težnjah slovenskega delovnega ljudstva, tako zaradi svojega gospodarskega položaja kot tudi strahu pred delavskim razredom sovražen vsaki revolucionarni rešitvi slovenskega vprašanja. Vse to je dokaz, da je edinole od komunistov in njihove pravilne dejavnosti odvisno, kdaj bo delavski razred v Sloveniji zajel večino kmečkih množic in postal voditelj nacionalno revolucionarnega boja. »Danes ni razreda in nobene stranke razen prave proletarske – kom[unistične] stranke, ki bi mogla postaviti iskreno in pravilno parolo revolucionarne borbe za osvoboditev in združitev slov[enskega] naroda.« Toda pri tem komunisti ne smejo pozabiti, da je kmet po svojem socialno gospodarskem položaju kapitalistični element, lastnik proizvodjalnih sredstev, zato ga »ne moremo v masovnem obsegu mobilizirati na naših geslih, ampak na meščan-

⁶¹⁹ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 304–305. – Z izrazom »sporazumaštvo« je bila mišljena tedanja pripravljenost SLS in njenega voditelja Antona Korošca po ponovnem sodelovanju z režimom kralja Aleksandra. (Podrobneje o tem glej Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 210–223) Kot opozarja Janko Pleterski, je Edvard Kardelj v primerjavi s stališči vodstva KPJ v tujini drugače ocenjeval značaj »sporazumaške« politike tedanje meščanske politike. Vodstvo v tujini je »kot osnovni dokaz in kriterij, po katerem naj bi bila dosežena ločitev množic od ‚sporazumaških‘ vodstev, poudarjalo predvsem to, da nacionalne buržoazije nočejo odcepitve od Jugoslavije, v tem (Kardeljevem – op. J. P.) referatu pa je težišče na dokazovanju izdajstva meščanskih vodstev in njihovega sporazumevanja z diktatorskim režimom na račun čisto konkretnih in vsakdanjih interesov slovenskega, posebej še kmečkega ljudstva in zaradi strahu pred njegovim demokratičnim gibanjem«. (Pleterski, *Študije*, str. 316)

skodemokratskih«. Tu pa ima velik pomen »novo zavezniško masovno gibanje SNR, ki tvori most, preko katerega vodi kom[unistična] frakcija kmečke množice za osvoboditev in združitve slov[enskega] naroda, za zrušitev v[ojaško] f[fašističnega] režima, za kmečko delavsko vlado. To je pot k meščanskodemokratski revoluciji, ki jo bo moral delavski razred nadaljevati v proletarsko. Brez osvojitve kmečkega delovnega ljudstva,« je še dodal Kardelj, »brez hegemonije delavskega razreda v nacionalnerevolucionarni borbi, brez močnega in v kmečke mase ukoreninjenega SNR gibanja ni proletarske revolucije.«⁶²⁰

Zaključni del svojega referata je Kardelj namenil kritiki dotedanjega dela slovenske pokrajinske organizacije KPJ med kmeti ter konkretnim nalogam slovenskih komunistov v kmečkem in nacionalnem vprašanju. Delo med kmeti je ocenil kot neznatno in sektaško, prav tako pa je opozoril, da so komunisti v Sloveniji premalo popularizirali svoje stališče o nacionalnem in kmečkem vprašanju med malomeščanskimi in kmečkimi množicami, intelektualci, študenti ter srednješolsko mladino. To je »rodilo posledico, da se stališče kom[unistične] stranke v javnosti razumeva čisto napačno in kontra-revolucionarno«. Zato je treba po vseh strankinih organizacijah izvesti živo kampanjo za spoznavanje njene prave usmeritve v nacionalnem in kmečkem vprašanju (v ta namen bi bilo nujno potrebno oblikovati dobro agitacijsko propagandno komisijo) in z njo seznaniti vse ljudske plasti. Komunisti bi pri tem morali izkoristiti vse legalne možnosti v slovenski družbeni strukturi in z vztrajno politično dejavnostjo uveljavljati stališče o potrebi revolucionarnega reševanja nacionalnega in kmečkega vprašanja. Oživiti bi bilo treba tudi akcijo proti vojni in fašizmu.⁶²¹ Kardelj je svoj referat, v katerem – kot smo že opozorili – presenetljivo »ni omenjena izjava treh partij o slovenskem vprašanju, sprejeta komaj pet mesecev poprej«, ⁶²² zaključil z opozorilom, da je lahko iz njega »dovolj razvidno, kako silne važnosti je nacionalno

⁶²⁰ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 305, 306, 308–309.

⁶²¹ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 309–313.

⁶²² Pleterski, *Študije*, str. 316. – O vprašanju datiranja Izjave glej pojasnilo v op. 524.

in kmečko vprašanje za uspeh ali neuspeh proletarske revolucije, in da bo ta korak pomenil obenem preobrat v naši kmečki in nacionalni politiki». ⁶²³

Z Edvardom Kardeljem so slovenski komunisti dobili še enega tehtnega marksističnega analitika narodnega vprašanja. Pri tem je bilo pomembno, da je Kardelj deloval v domovini in je lahko na podlagi neposrednega poznavanja aktualnih političnih razmer ter vpetosti v delo slovenske pokrajinske organizacije KPJ tvorno zaznamoval proces njene idejne in politične prenovе ter ponovne organizacijske vzpostavitve, ki je potekal v letih 1931–1934. Važen mejnik v tem procesu je pomenila prav konferenca v Goričanah, ki je bila »nekak zaključek prve faze organizacijskega in političnega razvoja obnovljene Komunistične partije v Sloveniji«. ⁶²⁴ Pomembno pri tem je, da je bila obnova partijskih organizacij v Sloveniji predvsem delo mladih ljudi, ki so ob redkih starejših revolucionarjih, kolikor niso bili v zaporu, zoreli v preizkušnji nasprotovanju šestojanuarskemu režimu in iskanju poti iz začetne idejne in organizacijske ožine pokrajinske organizacije k delu z množicami in k prebijanju obroča ilegalnosti. ⁶²⁵

Mladost je tvorcem obnove KPJ v Sloveniji dajala prednost, da so, čeprav se je njihovo delovanje seveda navezovalo na dolgoletno delo jugoslovanskih komunistov, lažje dojemali utrip časa in se hitreje prilagajali naglo si sledečim spremembam in prehitevajočim se

⁶²³ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 313. – Kot opozarja France Filipič, je CK KPJ Kardeljev referat ocenil kot izvrsten. Strinjal pa se ni s formulacijo, da je proletarska revolucija nemogoča brez predhodne stopnje meščanskodemokratske revolucije, ki mora najprej rešiti kmečko nacionalno vprašanje. Centralni komite (izražena so bila verjetno mnenja Blagoja Parovića) je zavzel stališče, da sta možni dve poti: prva, da v srednje razvitih državah proletarska revolucija spotoma uresniči meščansko, in druga, da meščanskodemokratska revolucija preraste v proletarsko. Filipič ob tem opozarja, da so »vse te podrobnosti mnogih ocen (...) same po sebi, ko jim sledimo v širšem obdobju ob razvoju in delovanju partije, včasih komaj omembe vredne, v svojem množičnem pretoku pa izpričujejo, kako živa in dejavna je bila kritična misel. Postopoma morda lahko sledimo nekemu toku prizadevanj, da postaja partija vse bolj občutljiva tako za dogajanja okrog sebe, kakor tudi za spremembe v sami sebi, da vse bolj dojema ozračje svojega časa, da ocenjuje družbene pojave v njihovi globlji povezanosti in da razbira globlje smisle med videzom dogajanj in njihovo realnostjo«. (Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 131–132; o Kardeljevem referatu na t. i. Goričanski konferenci glej še str. 103–105, 113, 133 in Pleterski, *Študije*, str. 315–316)

⁶²⁴ Kardelj, *Po petindvajsetih letih*, str. 45.

⁶²⁵ Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 105–106.

družbenim procesom tako v domačih kot v mednarodnih razmerah; vodstvo KPJ in nekateri vodilni slovenski komunisti so medtem že dalj časa delovali v tujini in niso več dobro poznali domačih razmer. To dejstvo je bilo zlasti pomembno v času, ko se je pričel krhati sistem diktature in so, deloma pod vplivom razdejanja, ki ga je zasejala svetovna gospodarska kriza, ob skrajni zaostritvi družbenih nasprotij, nemalo tudi iz odpora proti centralizmu in unitarizmu (pa tudi za njuno utrditev), vzniknili razna politična gibanja, ki so bila programsko znatno usmerjena v reševanje nacionalnega vprašanja. Zasluga vodilnih nosilcev obnove komunistične organizacije v Sloveniji je bila, da so zgodaj spoznali pomen poglobljene študijske obravnave najbolj perečih družbenih vprašanj tistega časa, seveda izpeljane na marksističnih temeljih.⁶²⁶

Obravnavi nacionalnega vprašanja je v pokrajinski organizaciji KPJ v Sloveniji največ pozornosti namenil Edvard Kardelj, ki se je v drugi polovici tridesetih let izoblikoval v vodilnega poznavalca slovenskega narodnega vprašanja med komunisti.⁶²⁷ K razčlenjevanju slovenskega vprašanja se je vrnil kmalu po konferenci v Goričanah, saj je že 2. decembra 1934 v poročilu CK KPJ vsebinsko in problemsko dopolnil ter poglobil svoja

⁶²⁶ Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 106, 109.

⁶²⁷ Dotedanji vodilni slovenski komunistični poznavalec narodne problematike Dragotin Gustinčič je v letih 1936–1939 zaradi sodelovanja v španski državljanski vojni prekinil poglobljanje v nacionalno problematiko. Po vrnitvi v Moskvo je, kot pravi v svojih Spominih, v letih 1940–1941 pripravil še nekaj krajših besedil oziroma razprav o slovenskem narodnem vprašanju in zgodovini Slovencev, ki jih je objavil bodisi v revijalnem znanstvenem tisku bodisi kot samostojne brošure, nekatera besedila pa je napisal v polemičnem dopisovanju s članom vodstva KP Bolgarije in IKKI, Vasilijem Kolarovom. Njegova glavna pozornost pa je veljala raziskovalnemu delu na Zgodovinskem inštitutu Akademije znanosti Zveze sovjetskih socialističnih republik, kjer je preučeval zgodovino narodnega vprašanja na Balkanu pred prvo svetovno vojno, predvsem narodno politiko socialnodemokratskih strank. Iz omenjene teme je pred Znanstvenim svetom Inštituta 5. 4. 1943 v Taškentu, kjer je tedaj deloval Inštitut, ubranil disertacijo za dosego akademske stopnje kandidata (magistra) zgodovinskih znanosti. (Gustinčič, *Spomini*, III/IV, str. 29–37, 39–40; Breclj, Gustinčič Dragotin, str. 514; Gustinčič, *Prispevek k zgodovini narodnega vprašanja na Balkanu*, str. 2; pismo Ilije Gustinčiča predsedniku Združene liste socialnih demokratov mag. Janezu Kocijančiču z dne 15. 9. 1996, [str. 1]. Omenjeno pismo je Janez Kocijančič leta 1996 posredoval kolegu dr. Zdenku Čepiču, ki me je nanj prijateljsko opozoril. Kolegu dr. Zdenku Čepiču se za to opozorilo najlepše zahvaljujem. Fotokopijo pisma hranita dr. Zdenko Čepič in avtor študije.) Po vrnitvi v domovino leta 1945 Gustinčič vprašanja narodne politike slovenskih komunistov ni več obravnaval.

Edvard Kardelj (1910–1979)

spoznanja, ki jih je o slovenskem problemu predstavil na konferenci.⁶²⁸ Kot pravi Janko Pleterski, ima to poročilo (po našem mnenju pa prav tako tudi njegov referat na konferenci v Goričanah) v raziskovanju idejnega razvoja in spoznavnega procesa, ki je pripeljal do zrelega Speransa (pod tem psevdonimom je Kardelj leta 1939 objavil svoje znano delo *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*), posebno mesto. »Gotovo je, da pomeni izraz dozorelosti pogledov in spoznanj, ki jim sledimo od Brodarja (Kardeljeve razprave *Nacionalno vprašanje* kot znanstveno vprašanje – op. J. P.) naprej.«⁶²⁹

Kardelj je svoje poročilo razdelil na osem sklopov. V prvem in za nas najbolj zanimivem je razčlenil splošni politični položaj v Sloveniji. Poudaril je, da je Slovenija nacionalno zatirana dežela s številnimi fevdalnimi ostanki, kar pomeni, da meščanskodemokratska revo-

⁶²⁸ Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 133; Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 477; prim. tudi str. 320, op. 2. – Kardelj je poročilo CK KPJ napisal na Dunaju, kjer se je ustavil na poti v Moskvo. (Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 133)

⁶²⁹ Pleterski, *Študije*, str. 316.

lucija še ni končana. To omogoča tri vrste izkoriščanja na Slovenskem: kapitalistično, nacionalno in fevdalno. Vse tri oblike izkoriščanja se med seboj prepletajo in tvorijo objektivno bazo, na kateri se opredeljuje slovensko delovno ljudstvo v svojem političnem stališču. In ker te baze ne moremo ločiti od vprašanja vodstva tega ljudstva v boju za njegove gospodarske in politične cilje, je treba posebej pojasniti vprašanje razrednih sil in razmerja med njimi na Slovenskem.⁶³⁰

V odgovoru na gornje vprašanje je Kardelj na podlagi marksistične metode sociološko podrobneje predstavil nastanek slovenskega industrijskega in finančnega kapitala ter meščanskih političnih strank. Tako kot v referatu na konferenci v Goričanah⁶³¹ je poudaril, da je slovenska liberalna politika predstavnica velike industrije, katoliška politična stran pa predstavnica konservativnega katoliškega veleposestniškega meščanstva, ki je znalo v svoje vrste pritegniti tudi kmete. Liberalna politika zaradi svojih gospodarskosocialnih interesov (konkurenčne moči na jugoslovanskem trgu) podpira centralistično jugoslovansko državo in velikosrbsko diktaturo ter pobija sleherno slovensko narodnoosvobodilno gibanje, katoliška politika pa kot zastopnica male in srednje industrije ter agrarnega kapitala, ki ne moreta konkurirati hrvaškemu in srbskemu kapitalu, zahteva avtonomijo. Njen ideal sta slovenski trg brez konkurence, a z odprtimi vrati proti jugu, ter pridobitev velikega deleža državnih dohodkov, ki bi ga omogočila avtonomija Slovenije. Tako kot liberalno tudi katoliško politiko vodi v naročje velikosrbske vojaško fašistične diktature strah pred povečano močjo delavskega razreda in nevarnostjo nadaljevanja meščanskodemokratske revolucije pod vodstvom delavskega razreda oziroma komunistov v proletarsko revolucijo. Zato nobena od meščanskih strank nima interesa za rešitev nacionalnega in kmečkega vprašanja. Prav to pa delavskemu razredu daje možnost za pritegnitev kmečkih in malo-

⁶³⁰ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 320–321.

⁶³¹ Kardelj je na začetku svojega poročila opozoril, da je k »temu referatu (poročilu – op. J. P.) ... treba priključiti tudi moj referat na pokrajinski konferenci partije o kmečkem in nacionalnem vprašanju«. – Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 320.

meščanskih množic v revolucionarni boj proti diktaturi in prehod meščanskodemokratske revolucije v proletarsko. Kardelj, ki je vztrajal pri oceni, da je proletarska revolucija nemogoča brez predhodne meščanskodemokratske revolucije, je nato opozoril: »V nacionalnem in agrarnem vprašanju leže globoke revolucionarne sile, ki jih je znala slovenska buržoazija doslej pod vodstvom klerikalcev (SLS – op. J. P.) uspavati, onemogočati njih izbruh. Komunisti imajo nalogo, da te sile prebude v življenje in da jih *organizirajo*.« To lahko izvedejo samo z revolucionarnim bojem, v katerem je zgodovinska naloga »delavskega razreda s kompartijo (komunistično partijo – op. J. P.) na čelu, da osvoji hegemonijo v boju kmetov in malomeščanskih množic za njihova v bistvu buržoaznodemokratska vprašanja, da popelje te množice v meščanskodemokratsko revolucijo in da to podaljša v proletarsko revolucijo. Proletariat mora torej izvesti tisto, česar buržoazija *noče* izvesti, a proletariat *mora* izvesti, kajti če proletariat ne reši teh vprašanj, ne more izvesti proletarske revolucije.«⁶³²

V nadaljevanju razčlenbe političnega položaja v Sloveniji je Kardelj obravnaval vprašanje vzpostavitve hegemonije delavskega razreda v tedanjih slovenskih narodnoemancipacijskih prizadevanjih. Spomnil je na prvotna zgrešena stališča KPJ v nacionalnem vprašanju in ocenil, da so komunisti šele v zadnjih dveh letih začeli popularizirati svoj federativni program med kmečkimi in malomeščanskimi množicami.⁶³³ Ta ocena ni bila točna, saj so, kot smo že opozorili, slovenski komunisti že v dvajsetih letih (od leta 1921 oziroma 1922) javnost nepretrgoma in na različne načine opozarjali na svoje zahteve po samoodločbi slovenskega naroda in federativnem preoblikovanju jugoslovanske države. Utemeljena pa je bila trditev, da SLS še vedno uživa sadove svoje avtonomistične politike, ki jo je začela voditi kmalu po nastanku Kraljevine SHS. Toda zaradi »sporazumaške« politike so se od nje začeli odvracati kmetje, kar med njimi krepi položaj komunistov. Kardelj je ocenil, da dejavnost komunistične stranke za osvojitve kmečkih

⁶³² Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 321–326, 331.

⁶³³ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 332.

množic sicer še zdaleč ni organizacijsko ustrežna, »med kmeti je še prav redko zasidrana – vendar je njen politični ugled med kmeti že dokaj velik, to pa je zadostno znamenje, da se partija lahko v kratkem času organizacijsko zasidra. *Proletariat se je začel torej polaščati hegemonije v boju za nacionalno osvoboditev zatiranega slovenskega naroda.*«⁶³⁴ Kardelj je v svojem poročilu ponovno opozoril tudi na konkretne oblike tega zatiranja: posrbljanje državnega aparata na Slovenskem, služenje vojaškega roka slovenskih rekrutov zunaj Slovenije ter neslovenskih rekrutov v Sloveniji, popolna centralizacija državnega aparata, sistematično posrbljanje slovenskega naroda v šolah (čedalje manjša uporaba slovenskih učnih knjig in vse več srbskih), zniževanje kulturne ravni slovenskega naroda (prenehanje odpiranja novih šol, ukinjanje srednjih šol, nevarnost za ukinitve Univerze), prizadevanja režima, da prek različnih jugofašističnih organizacij vpliva v smeri prisilne asimilacije.⁶³⁵ Vendar je glede omenjenih organizacij menil, da zaradi terorja, ki ga je izvajal diktatorski režim, le-temu ne bo uspelo ustvariti fašističnega množičnega gibanja kot svoje socialne baze na Slovenskem.⁶³⁶ Sliko političnega položaja v Sloveniji je zaokrožil s prikazom težkega socialnega in gospodarskega položaja kmeta in delavca, pri tem pa opozoril, da je bil gospodarski boj delavcev v letu 1934 kvalitativno in kvantitativno veliko močnejši kot leto pred tem. Tedanje razmere v Sloveniji so ga vodile k sklepnemu poudarku, da je »od sposobnosti KP (...) odvisno, v kakem tempu bo osvojila delavski razred in hegemonijo v boju kmetov in malomeščanov za njihove ekonomske in politične zahteve, tj. v nacionalnorevolucionarnem boju.«⁶³⁷

V naslednjih sklopih svojega poročila je Kardelj podrobno obravnaval še druga tedaj aktualna vprašanja komunističnega gibanja na Slovenskem: organizacijsko vprašanje, delovanje komunistične partije med slovenskimi množicami, delovanje Revolucionarne sindikalne

⁶³⁴ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 332–334.

⁶³⁵ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 329.

⁶³⁶ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 335–337.

⁶³⁷ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 337–344.

opozicije, gibanja SNR, Zveze komunistične mladine Jugoslavije v Sloveniji, slovenskega Pokrajinskega komiteja KPJ in vprašanje policijskih vdorov v slovensko organizacijo KPJ. Svoje obsežno ter problemsko in vsebinsko celovito poročilo je zaključil z oceno, da je KPJ v Sloveniji »vendarle že toliko zrasla z množicami, pridobila si je toliko simpatij, da je noben teror ne more zlomiti«. ⁶³⁸

* * *

Kardeljevo poročilo CK KPJ je bilo napisano v času tik pred IV. državno konferenco KPJ, ki je, kot smo že opozorili, sprejela sklep o ustanovitvi Komunistične partije Slovenije in Komunistične partije Hrvaške ter (v bodočnosti) tudi Komunistične partije Makedonije. ⁶³⁹ Z ustanovitvijo nacionalnih partij naj bi se v narodni problematiki okrepil boj komunistov proti meščanskim političnim silam in pospešil razvoj lastnih kadrov iz delavskih vrst zatiranih narodov. ⁶⁴⁰ V njihovi idejni, teoretični in politični rasti, v katero so bili vpeti tudi intelektualci, so na Slovenskem v tem času in nato sredi tridesetih let ob Kardelju nastopili tudi drugi marksistični (komunistični) avtorji, ki so se poglobili v slovensko vprašanje. Značilnost njihovega nastopa je bila pritegnitev zgodovinske razsežnosti kot temeljnega metodološkega pristopa v preučevanju aktualne problematike slovenske družbe. Ta pristop, ki so ga delili s Kardeljem, je utemeljil družbeno zavzeto, angažirano zgodovinopisno obravnavo slovenskega vprašanja, katerega posledica je bila uveljavljanje metode zgodovinskega materializma v slovenskem zgodovinopisju. Marksistično zgodovinopisje, ki se je tedaj razvilo na Slovenskem, je, ob upoštevanju strokovnih, znanstvenih meril, razčlenjevalo vprašanja, ki so se pojavljala ob reševanju konkretnih družbenih problemov, in se ni omejilo na obravnavo ter poudarjanje splošnih političnih ciljev in programskih usmeritev. Vprašanja, ki so pritegnila pozornost tedanjih marksisti-

⁶³⁸ Kardelj, *Zbrana dela*, 1, str. 344–364.

⁶³⁹ Glej op. 608.

⁶⁴⁰ *Kronologija naprednega delavskega gibanja*, str. 125.

stičnih preučevalcev narodnega problema Slovencev, so bila: nastanek in obstoj slovenskega naroda, dokaz njegove individualnosti in samostojne odgovornosti do svoje prihodnosti. – Problem revolucionarnega slovenskega narodnega programa. – Ugotovitev prelomnih situacij v slovenski zgodovini. – Opredelitev zgodovinske alternative med revolucijo in njenim nasprotovanjem, med svobodoljubjem in fašizmom. – Identifikacija socialnih sil napredka v slovenskem narodnem razvoju. – Dokaz nezmožnosti slovenskega meščanstva rešiti narodno vprašanje. – Obravnava razmerja med delavskim razredom in njegovo politično organizacijo ter nacionalnim gibanjem. – Opredelitev zgodovinskih osnov, ki vodijo k družbeni preusmeritvi katoliških množic. – Utemeljitev razrednih bojev kot temeljne vsebine zgodovine naroda, ki ga sicer gibanje za samoodločbo povezuje v politično celoto. – Ugotavljanje in uveljavljanje interesa delavskega razreda kot interesa naroda. Avtorji, ki so se poglobili v razčlemba teh vprašanj – Mirko Košir, Ivo Grahor, Dušan Kermavner, Joža Vilfan, Vladimir Martelanc (svoje prispevke je napisal v Zvezi sovjetskih socialističnih republik), Vlado Vodopivec, Boris Ziherl, Boris Kidrič, Bratko Kreft –, so poleg Kardelja s svojimi obravnavami teoretsko osmislili novo stopnjo v razvoju subjektivnih sil delavskega razreda, t. i. novi kurz v partijski politiki. V njegovem okviru je med slovenskimi komunisti kot pereča družbena naloga dozorela misel o marksistični utemeljitvi globalnega zgodovinskega samospoznanja Slovencev.⁶⁴¹

T. i. novi kurz oziroma novo politično usmeritev slovenskih komunistov je začrtala že konferenca v Goričanah, s katero sta nacionalno in kmečko vprašanje stopila v ospredje njihovega delovanja. Prav ob tem vprašanju je tedaj tudi potekala diferenciacija v slovenskem strankarskem in političnem življenju. Komunisti so se v obdobju po Goričanski konferenci usmerili k vsemu slovenskemu narodu in prešli iz dotedanje ožine ter idejnega in političnega sektaštva v svojem delu k povezovanju z množicami in političnimi skupinami, ki so izražale enake težnje kot revolucionarno delavsko

⁶⁴¹ Pleterski, *Študije*, str. 370–377, 379–380.

gibanje: boj za samoodločbo ter afirmacijo gospodarske, politične in narodnokulturne samostojnosti slovenskega naroda. Ta boj so komunisti uresničevali v okviru t. i. ljudskofrontnega gibanja, ki je vidno zaznamovalo slovensko politično življenje od sredine leta 1935 do konca prve jugoslovanske države. Ljudskofrontno gibanje, ki ga je vzpodbudila in organizirala komunistična stranka v Sloveniji, je teklo nepretrgoma pod različnimi imeni, z vzponi in upadi, z izstopanjem enih in vključevanjem drugih skupin. Najvidnejši politični subjekti, ki so se srečali v tem gibanju, so bili komunisti, krščanski socialisti in demokratično preobraženo slovensko sokolstvo.⁶⁴² Med ljudskofrontnimi zavezniki so sicer obstajale precejšnje razlike v pojmovanju demokracije in socialne svobode, precej različno je bilo njihovo pojmovanje konkretnih političnih ukrepov za doseg skupnih ciljev, različne so bile predlagane in uporabljene strategije in taktike, a najbolj enotni oziroma blizu so si bili glede vprašanja slovenske narodne samoodločbe.⁶⁴³

Komunisti, ki so bili najbolj dinamičen in odločen subjekt ljudskofrontnega gibanja, so leta 1935 zaradi novega mednarodnega političnega položaja opustili svoj tedanji program »razbijanja Jugoslavije« in izločanja posameznih nacionalnih delavsko-kmečkih republik iz njenega okvira.⁶⁴⁴ Ljudskofrontna strategija komunistov je namreč temeljila v oceni, da je lahko Jugoslavija jez proti fašistični in nacistični napadalnosti. Zato je treba Jugoslavijo okrepiti, to pa je mogoče storiti le, če bodo narodi v njej zadovoljni. Potrebno jim je torej zagotoviti uresničitev samoodločbe v federativni jugoslovanski državi.⁶⁴⁵ Prizadevanja komunistov, da z bojem za samoodločbo postanejo vodilni nacionalni dejavnik v ureničevanju temeljnih interesov slovenskih množic, so

⁶⁴² Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 52–55, 87; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 272. – Podrobneje o ljudskofrontnem gibanju glej Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 47–285; Nedog-Stiplovšek, *Značilnosti družbenopolitičnega razvoja 1918–1941*, str. 20–30; Pleterski, *Študije*, str. 321–324; Stiplovšek, *Pregled značilnosti*, str. 24–26; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 272–278; *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 371–373.

⁶⁴³ Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 272.

⁶⁴⁴ Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 273.

⁶⁴⁵ Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 273–274. Glej tudi Pleterski, *Študije*, str. 319–321.

v razvoju ljudskofrontne akcije krepila širši vpliv KPJ. To je bila tudi vsebina prizadevanj za izvršitev sklepa o ustanovitvi nacionalnih komunističnih strank v okviru KPJ.⁶⁴⁶ Sklep je bil uresničen leta 1937, ko je bilo z ustanovitvijo KPS sklenjeno obdobje, v katerem se je na Slovenskem izoblikovala in uveljavila ljudskofrontna politična usmeritev, ki je ustrezala življenjskim koristim širokih plasti slovenskega naroda.⁶⁴⁷

Temeljni poudarek, ki ga je ustanovni kongres KPS navedel v odgovoru na vprašanje, »Zakaj ustanavljamo slovensko komunistično stranko?«, je izhajal iz ocene, da se morajo komunisti, ki so se dotlej ukvarjali predvsem z vprašanji razredne politike delavstva, zavzeti za problem vsega slovenskega naroda. Ustanovitev KPS bo zato izpodbila trditve nasprotnikov, da komunisti niso resnični branilci svojega naroda in da je njihova politika glede narodnega vprašanja zgolj propagandni manevar. Pospešila bo tudi rast slovenskega partijskega članstva, ki mora poznati svoj narod, njegovo preteklost in njegove posebnosti, saj mu le tesna povezanost z njim zagotavlja verodostojnost v delu med slovenskimi ljudmi. V tem duhu je bil oblikovan Manifest ustanovnega kongresa KPS Delavci! Delovno ljudstvo! Slovenci!, v katerem so se komunisti zavezali, da se bodo bojevali za življenjske koristi vsega slovenskega naroda, za njegovo združitev, svobodo in napredek.⁶⁴⁸ Manifest, ki ga odlikuje kratek in jedrnat ter lep slovenski jezik, je po predhodnem posvetovanju z Lovrom Kuharjem in drugimi vodilnimi komunisti na Dunaju in v Parizu napisal Edvard Kardelj.⁶⁴⁹

Manifest ustanovnega kongresa KPS je po eni strani pomenil potrditev smeri, sprejete že na konferenci v Goričanah, ki se je v ljudskofrontnem gibanju v letih 1935–1936 že uveljavljala, po drugi strani pa se je poglobil v razčlenitev takratnega položaja slovenskega

⁶⁴⁶ Pleterski, *Študije*, str. 321.

⁶⁴⁷ Nedog-Stiplovšek, *Značilnosti družbenopolitičnega razvoja 1918–1941*, str. 24. – O ustanovnem kongresu KPS, 17. in 18. 4. 1937 na Čebinah, in ocenah kongresa v okviru KPS in KPJ glej podrobneje Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 196–203.

⁶⁴⁸ Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 93–94.

⁶⁴⁹ Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 274.

naroda.⁶⁵⁰ Manifest je uvodoma ugotavljal, da slovenski narod v vsej svoji zgodovini še nikoli ni bil v tako veliki nevarnosti, v kakršni je bil tedaj, saj je med tistimi narodi, ki ga osvajalna in vojna politika fašistične Italije in nacistične Nemčije najbolj ogrožata. Pred to nevarnostjo je popolnoma nezavarovan, kajti Stojadinovičeva vlada, v kateri sodeluje tudi SLS, ščiti velikosrbsko nadvlado in s svojo notranjo in zunanjo politiko podpira največje sovražnike slovenskega naroda v njihovih pripravah za bodoča osvajanja. Medtem pa Anton Korošec in SLS nadaljujeta staro politiko slovenskih meščanskih strank, politiko izkoriščanja nasprotij med srbskimi in hrvaškimi strankami, politiko »jezička na tehtnici«, »politiko drobtinic«, ki ovira boj slovenskega ljudstva proti narodnemu zatiranju. Zato se morajo združiti vse sile, ki jim je res pri srcu usoda slovenskega naroda, da bosta zagotovljena njegova bodočnost in narodni obstoj v svobodni zvezni jugoslovanski državi. O obliki bodočega sožitja jugoslovanskih narodov naj odloči ustavodajna skupščina. Slovenski narod mora v novi jugoslovanski skupnosti dobiti svoj lastni demokratično izvoljeni parlament, obenem pa mu morajo biti zagotovljene vse demokratične svoboščine ter gospodarska obnova in socialni napredek. Zagotovi naj se tudi podpora boju slovenske narodne manjšine v Italiji, Avstriji in drugod za njene narodne pravice, kajti slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju Združene in svobodne Slovenije. Manifest je nato poudaril, da med katoliškimi množicami, ki vedo, da so njihovi glavni sovražniki velikosrbska nadvlada in fašizem, ter med vsemi drugimi demokratičnimi silami slovenskega naroda ne more in ne sme biti nobenih pregrad in zaprek, ki bi ovirale bratsko združitev vsega svobodoljubnega slovenskega ljudstva v boju proti skupnemu sovražniku, skupnemu zatiranju in skupnemu izkoriščanju. Obenem je zagotovil, da sleherni borec za svobodo slovenskega naroda, predvsem pa vsak komunist, spoštuje versko prepričanje sobojevnika. Kajti tisti, ki v tem trenutku, ko gre za obstanek slovenskega naroda, seje s tem vprašanjem razdor med slovenskim ljud-

⁶⁵⁰ Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 93.

stvom, izdaja interese slovenskega naroda. V sklepnem delu je manifest poudaril, da zgodovinsko odgovornost za prihodnost slovenskega naroda nosi delavski razred, ki predstavlja eno tretjino naroda in obenem njegov najbolj zavedni, napredni in organizirani del. Poudaril je tudi, da ustanovni kongres KPS izraža neomajno zvestobo slovenskemu narodu in trdno voljo slovenskih komunistov, da svojemu ljudstvu dajo na razpolago vse svoje sile. KPS se bo zato borila ramo ob rami z vsemi demokratičnimi silami slovenskega naroda, da odbije nevarnost, ki mu preti od fašizma, in da se uresničijo demokratične težnje svobodoljubnega slovenskega ljudstva. »Zato v boj za rešitev slovenskega naroda! Zato v boj za pobratenje slovenskega ljudstva!«⁶⁵¹

Manifest ustanovnega kongresa KPS je pokazal zrelost pogleda na slovensko narodno vprašanje in je bil ob zagotovitvi o spoštovanju demokratičnosti in svobode izpovedovanja svetovnega nazora popolnoma sprejemljiv za ljudskofrontne zaveznike. Opredelil je tudi nosilca uresničitve narodnega programa, ki so ga zagovarjali komunisti – delavski razred in njegovo revolucionarno stranko, kar mu je dalo posebno družbeno relevantnost oziroma težo. Komunisti so namreč bili edini subjekt ljudskofrontnega gibanja, ki so imeli konkretno političnoorganizacijsko zaledje, Komunistično partijo Slovenije, z izrazito izdelano revolucionarno strategijo in taktiko.⁶⁵² Na tej podlagi so nato prešli h konkretnim prizadevanjem za uresničitev narodnopolitičnega programa, oblikovanega v Manifestu ustanovnega kongresa KPS. Na političnem področju je to storila I. konferenca KPS, zbrana 17. aprila 1938 v Šmiglovi zidanici v Grajski vasi pri Celju. Konferenca je sprejela podroben program politične akcije na vseh področjih družbenega življenja, s poudarkom na združitvi vseh sil, ki so pripravljene braniti obstoj slovenskega ljudstva in se boriti za njegovo osamosvojitve izpod velikosrbske hegemonije, za demokratizacijo Jugoslavije in njeno preoblikovanje v državno skupnost enakopravnih narodov ter za obram-

⁶⁵¹ Zbornik ob štiridesetletnici KPS, str. 274–279.

⁶⁵² Pleterski, *Študije*, str. 326; Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 275, 282.

bo pred fašistično nevarnostjo.⁶⁵³ Komunisti so zahtevo po avtonomiji Slovenije poudarjali tudi v okviru predvojnega delovanja legalnega Kmečko-delavskega gibanja za volitve v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije 11. decembra 1938.⁶⁵⁴ Na teoretičnem področju pa so bile sestavni del uresničevanja manifesta ustanovnega kongresa KPS že omenjene marksistične zgodovinske poglobitve v slovenski nacionalni problem,⁶⁵⁵ ki so dosegle svoj vrh v znanem Speransovem (Kardeljevem) delu *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* iz leta 1939. Delo se je porodilo iz premisleka, ki je v avtorju dozorevalo v času od ustanovnega kongresa do I. konference KPS. Ključno izhodišče Kardeljevega premisleka je bilo, da je potrebno globlje obdelati stališče komunistov do narodnega vprašanja, do vprašanja slovenstva, do zgodovinskih nalog, ki jih mora prevzeti nase delavski razred zaradi zaščite obstanka in svobode slovenskega naroda.⁶⁵⁶

Preden bomo predstavili Speransovo obravnavo slovenskega narodnega vprašanja, pa kaže opozoriti še na odziv, ki ga je imelo komunistično narodnofederativno stališče v tedanjem slovenskem političnem prostoru. Usmeritev komunistov v narodnem vprašanju je posebej bodla nosilko jugoslovanskega unitarizma na Slovenskem, liberalno Jugoslovansko nacionalno stranko, ki jo je ustanovitev nacionalne KPS navedla k ideološkemu napadu na slovenski revolucionarni subjekt.⁶⁵⁷ Liberalci so sicer glavnega idejnega in političnega nasprotnika jugoslovanskega narodnega in državnega unitarizma videli v avtonomistični SLS in katoliškem gibanju, vendar so v svojem vodilnem političnem glasilu, dnevniku *Jutro*, konec novembra 1937 kot izrazitega sovražnika

⁶⁵³ Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 94; *Zbornik ob štiridesetletnici KPS*, str. 298.

⁶⁵⁴ Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 112. O Kmečko-delavskem gibanju glej Filipič, KDG, str. 112.

⁶⁵⁵ Prim. Pleterski, *Študije*, str. 327.

⁶⁵⁶ Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 94–95. – O okoliščinah in posameznih vsebinskih stopnjah, ki so zaznamovale nastajanje Kardeljevega *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja*, glej Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja*, 2, str. 368–378; Mikuž, *Časovni okvir nastanka Speransove knjige*, str. 19–23; Stiplovšek, *O tiskanju Speransovega »Razvoja«*, str. 39–40; Marušič, *O datumu izida Speransove knjige*, str. 41.

⁶⁵⁷ O tedanjih narodnopolitičnih stališčih in politiki slovenskih liberalcev glej Perovšek, *JNS in narodno vprašanje 1936–1939*, str. 7–24.

jugoslovanske narodne misli navedli tudi komuniste. Ob tem so še poudarili svojo protikomunistično usmeritev⁶⁵⁸ in na tej podlagi nastopili proti slovenskemu narodnemu ter avtonomistično-federalističnemu stališču.

V daljšem uvodniku, objavljenem 28. novembra 1937, je Jutro naprej opozorilo, da je komunistična dejavnost vedno usmerjena proti »močnim nacionalnim edinicam«, prav tako pa tudi pri vseh narodih in v vseh državah »z vnemo podpira vsako separatistično stremljenje«. Tako je tudi v Jugoslaviji, kjer komunisti »ščuvajo na nadaljnji razdor in se vneto udeležujejo pri vseh akcijah za razbijanje našega narodnega edinstva. Zato so (...) najbolj vneti glasniki nauka, da Slovenci, Hrvati in Srbi nismo eno. (...) Da se njihov razdorni posel olajša, je celo dosedaj enotna ilegalna komunistična stranka Jugoslavije (vsaj na papirju) izvršila reorganizacijo ter se razdelila v tri stranke slovensko, hrvatsko in srbsko (skupno KPJ – op. J. P.). V tajnih okrožnicah razlaga komunistično vodstvo, da se je odločilo za preureditev organizacije zato, da podpre ‚politiko obrambe in interesov slovenskega, srbskega in hrvatskega naroda v borbi proti fašizmu in za narodno osvobojenje ...‘

Pod fašizmom razume komunistična akcija vse, kar je obče narodno in nacionalno«, je nadaljevalo Jutro. »Jugoslovanski nacionalizem ji je ‚pojav nacionalne reakcionarne buržoazije‘, ki ga smatra za svojega glavnega sovražnika. V tem ima prav. (...) Zdrava nacionalna misel [je] najmočnejša obramba proti boljševiškem razvratu.«⁶⁵⁹

Jutro je nato primerjalo skupne točke komunizma in »separatizma« (avtonomistične politike SLS). »Trditev, da narodnega edinstva ni,« je zapisalo, »je natančno to, kar smatra tajno komunistično vodstvo za najboljše sredstvo, da se oslabi odporna moč našega naroda proti prevratnim idejam. Tako se najdeta separatizem in komunizem na skupni poti. Separatist morda misli, da bo s svojo politiko ojačal silo svoje neposredne narodne sredine, komunist pa ve, da bo ta politika, ako bi

⁶⁵⁸ O protikomunističnih stališčih slovenskih liberalcev med svetovnim vojnama glej Perovšek, *Na poti v moderno*, str. 125–130; isti, *V zaželjeni deželici*, str. 184–186.

⁶⁵⁹ *Jutro*, XVIII, št. 278, 28. 11. 1937, Jugoslovanska ideja in komunizem.

zmagala, odprla na široko vrata razdiralnim silam, ki služijo njegovim skrajnim ciljem.« Na slovenskem primeru jih je Jutro pojasnilo takole: »Še posebej vidimo pri nas v Sloveniji komunistično akcijo vedno na strani vsakega separatističnega podviga. Kjerkoli v našem javnem življenju se pojavlja samoslovenstvo kot negacija jugoslovenske misli, povsod so vse simpatije skrajno levičarskih elementov in vsa njihova pomoč na njegovi strani. Oni, ki iz skritega ozadja vodijo komunistično taktiko in ki so jim slovenski interesi tako tuji in ravnodušni kakor srbski ali hrvatski, imajo pri tem še posebne namene.« Slovenija je namreč »siromašna dežela in ne daje mnogo prirodnega bogastva. Njen obstanek, razvoj njenega prebivalstva, njene prosvete in njenega socialnega napredka je odvisen od zaslužka slovenske roke in slovenskega uma. Slovenci, ki smo s proizvodi svoje delovne sile toliko navezani na svobodno udejstvovanje v široki jugoslovenski nacionalni državi, mi, ki izhajamo za silo, ker naša industrija, obrt in trgovina štejejo med svoje odjemalce vse dele našega naroda in vse njegove pokrajine in ki imamo okoli 80 000 svojih sinov, to je več nego desetino celokupnega našega za delo sposobnega rodu zaposlenih južno od Kolpe in Sotle širom Jugoslavije, bi postali prva žrtev one slovenske samozadostnosti, o kateri znajo demagogi tako ognjevito govoriti in pisati. Tu pa se začanja veliko upanje boljševiske kominterne. Že danes Slovenci težko živimo. Odrezani od svoje narodne skupnosti in potisnjeni, če tudi v Jugoslaviji, v svoj slovenski kot, bi nezadržno stopili na beraško pot popolne proletarizacije, ki je za komunistične sejalce pripravljena in pognojena njiva.«⁶⁶⁰

V skladu z gornjimi poudarki je Jutro opozarjalo, da je jugoslovenska misel »naša glavna obramba proti razkrojevalni sili komunizma, ki v svojih posledicah ogroža naš obstoj, a tudi tiste dobrine, ki jih marsikateri separatist meni najboljše braniti, kadar zasmehuje in napada jugoslovenske nacionaliste«.⁶⁶¹

Navedeni Jutrovi pogledi kažejo, da sta bila narodno vprašanje in boj za njegovo družbeno vrednotenje

⁶⁶⁰ *Jutro*, XVIII, št. 278, 28. 11. 1937, Jugoslovenska ideja in komunizem.

⁶⁶¹ *Jutro*, XVIII, št. 278, 28. 11. 1937, Jugoslovenska ideja in komunizem.

ena od odločilnih prvin tedanjega idejnega in političnega razvoja na Slovenskem. V razmerju *komunizem* – *protikomunizem* so v tem boju kot predstavniki protikomunistične strani in nasprotniki slovenskega narodnoemancipacijskega napora nastopili liberalci, ki jih je komunistični revolucionarni narodni program zadel v srčiko njihovega političnega smisla.

Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja

Kardelj je v svojem Razvoju slovenskega narodnega vprašanja, ki ga je vsebinsko razdelil na predgovor in devet poglavij, najprej poudaril, da je narodno vprašanje odločilno povezano s celotnim družbenim problemom, to je s socialnimi vprašanji, ki jih poraja družbena stvarnost. Zato je treba pri razčlenitvi narodnega problema razlikovati njegovo socialno bistvo, gibalne sile in socialnega voditelja na posameznih stopnjah družbenega razvoja. Od medsebojnega razmerja teh dejavnikov v vsakokratni družbeni stvarnosti so namreč odvisne oblike narodnega boja. Pri tem je treba na slovensko vprašanje gledati z dveh vidikov: v njegovi mednarodni povezanosti na eni ter v razmerju s stopnjo razvoja njegovih notranjih gibalnih sil na drugi strani. Družbena in politična stvarnost, ki je tedaj opredeljevala položaj slovenskega naroda, je bila po avtorjevem opozorilu izredno zapletena. »Njegovi štirje deli v štirih raznih državah žive v presečišču evropskih nasprotij. Na njegovih mejah sta dva velika imperija – šele v začetku realizacije svojih velikih zunanjepolitičnih načrtov, ki naj bi popolnoma spremenili podobo sveta – usmerjena proti jugu in jugovzhodu in očitvidno mera trpljenja slovenskega naroda še ni zvrhana. Danes je torej treba odkriti one osnovne tokove v današnji družbi, od katerih bo odvisna bodočnost slovenskega naroda in jih razlikovati od trenutnih formacij, katerih precenjevanje

lahko zelo škodljivo vpliva na postojanke slovenskega naroda v današnjem svetu.« Prav zato je potreben kritični pregled razvoja slovenskega narodnega vprašanja na posameznih stopnjah slovenske družbe in vse dotedanje slovenske politike ter na podlagi spoznanj take teoretične razčlenitve graditi perspektivo za sedanjost in prihodnost. K tem uvodnim pojasnilom je Kardelj še pripisal: »Avtor nikakor nima pretenzij, da bi bilo to delo izčrpna obravnava našega narodnega vprašanja. Narobe, zaveda se, da je to delo samo nepopolen uvod v raziskovanje tega vprašanja, napravljen na podlagi zelo omejenega materiala, pri čemer je ostala cela vrsta problemov samo površno in hipotetično obdelanih. Če hočemo torej Slovenci svoje politično prizadevanje graditi na teoretičnih spoznanjih a ne zgolj na politikantskem empirizmu, tedaj bi bilo potrebno, da bi vsi ti komaj dotaknjeni problemi doživeli izčrpnjšo obravnavo, ki bi nam omogočila izgraditev pravilne politične smeri v boju za naše narodne cilje.«⁶⁶²

Že sedaj lahko rečemo, da je Kardelj, kljub gornjemu pridržku, s katerim je bralca napotil k branju svoje knjige, napisal »izjemno pomembno slovensko zgodovinarsko delo in ne le delo, ki bi zgodovinarju pomagalo, kot marsikatero drugo.«⁶⁶³ To velja kljub temu, da je bil po avtorjevih kasnejših besedah »Razvoj« – kar se slovenske zgodovine tiče – bolj politično-teoretsko-analitični komentar k splošno znanim zgodovinskim dejstvom oziroma splošno sprejetim zgodovinskim domnevam kakor pa raziskovalno delo na zgodovinskem področju.«⁶⁶⁴ Ni naš namen, da bi ob tej priložnosti razpravljali o vzdržnosti ali spornosti posameznih Kardeljevih dognanj in delovnih podmen, saj je bilo to vprašanje že predmet kritičnega strokovnega pretresa in razčlenitve tako predvojne kot povojnih pregledanih in dopolnjenih izdaj Razvoja slovenskega narodnega vprašanja.⁶⁶⁵ V

⁶⁶² Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 5–10.

⁶⁶³ Grafenauer, Ob štirih izdajah »Speransa«, str. 32.

⁶⁶⁴ Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1957), str. LXXVI.

⁶⁶⁵ Grafenauer, Kardelj – Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, str. 312–333; isti, Ob štirih izdajah »Speransa«, str. 31–37; Lukan, Zur nationalen Frage eines kleinen Volkes, str. 397–420. O Kardeljevem delu glej tudi Pleterski, *Študije*, str. 377–379 in Rizman, *Markszem in nacionalno vprašanje*, str. 278–285.

naši študiji se bomo zato osredotočili na Kardeljev napor slovensko zgodovino »politično teoretično tolmačiti, kar naj bi bilo v tistem času prispevek k odločitvi slovenske narodne politike na zgodovinskem razpotju«. Pri tem bomo skozi glavna stališča in poudarke v njegovem delu sledili ugotovitvi, da je Kardelj »izdelal samostojen koncept slovenskega zgodovinskega razvoja in ga je tudi prvi, če odštejemo popularne poskuse in enciklopedične članke, izdelal za celo časovno obdobje slovenske zgodovine, od začetkov, do dni, ko je knjigo pisal. Izpolnil je ravno tisto nalogo, ki je specifična za zgodovinsko vedo, ki jo ta vedno kot takšna mora in more opraviti, namreč, obseči celoto dogajanja, tako časovno kot tudi po področjih človekovega delovanja, združiti v svojem sintetičnem zajemanju vse vidika družboslovja, od gospodarstva, politike, sociologije in prava, do jezikoslovja, literarne vede in kulturne zgodovine. Izpolnitvi te naloge zgodovinopisja se je Kardelj v svoji knjigi najbolj približal. Knjiga je sinteza, ki v svoji celotnosti daje celovit odgovor na zastavljeno vprašanje.« Ob tem so z vidika Kardeljevega idejnega, političnega in teoretičnega izhodišča, ki ga je vzpodbudilo k pripravi Razvoja slovenskega narodnega vprašanja, »enako pomembne vse tri lastnosti dela: poglobitev v snov, metoda historičnega materializma, ustvarjalnost duha«. ⁶⁶⁶

Kardelj je svojo obravnavo slovenskega vprašanja začel s teoretično razčlenitvijo narodne ideje in narodnostne problematike. V prvem poglavju, Splošne pripombe k narodnemu vprašanju, ugotavlja, da je narod zgodovinski pojav, in pri tem nastanek naroda ter nadaljnji razvoj narodne problematike v kapitalizmu podrobneje pojasni na enak način, kot je to storil že v razpravi Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje. Obenem predstavi tudi najbolj značilne moderne teorije naroda: rasno teorijo, teorije, ki so narod utemeljevale v skupnosti zgodovinske usode, kulture in religije, Gumpłowiczevo, Renanovo, Krekovo, Mahničovo, Bauerjevo (avstromarksistično) teorijo naroda ter Tumov, Cankarjev in Prijateljev pogled na narod. Omenjene teorije označi za preozke, kot dovolj široko in pravilno pa

⁶⁶⁶ Pleterski, *Študije*, str. 377.

SPERANS:
RAZVOJ SLOVENSKEGA
NARODNEGA VPRAŠANJA

NAŠA ZALOŽBA
LJUBLJANA 1959

Prvo izdajo Razvoja slovenskega narodnega vprašanja je Edvard Kardelj objavil pod psevdonimom Sperans (Upajoči)

znova navede Stalinovo opredelitev naroda. Nato poudari, da so Slovenci narod, saj jih je gospodarski razvoj povezal v enoto, ustvarili so si svoj literarni jezik, zgradili so svojstveno kulturo in se izluščili kot samostojen narod s svojo narodno zavestjo na lastnem povezanem ozemlju. Kardelj je kot glavno vprašanje slovenskega naroda poudaril problem njegove samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in oblikovanjem lastne državnosti. Delavski razred to pravico dosledno zagovarja s tem, da pravica do samoodločbe še ne pomeni dolžnosti do državne odcepitve posameznega naroda. Odločitev o tem je namreč odvisna od vsakokratne razdelitve sil na-

predka in imperialistične reakcije v mednarodnem političnem položaju.⁶⁶⁷

V drugem poglavju, Stoletja tlačanstva, Kardelj predstavi položaj alpskih Slovanov od njihovega prihoda na današnje slovensko ozemlje in njihove kasnejše vključitve v germanski fevdalni sistem do reformacije in kmečkih uporov. Oceni, da so reformacija in kmečki upori položili temelj slovenskemu narodu in spočeli prvo slabotno iskro zavesti slovenske skupnosti, ki je nato v 19. stoletju prodrla na površje.⁶⁶⁸ Njeno postopno oblikovanje razčleni v poglavju Slovensko narodno prebujenje. V njem obravnava narodno buditeljski proces v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja in s podrobno analizo zgodovinskih, gospodarskih, družbenih in političnih razmer ugotovi, da je tudi v slovenskem primeru potrjena sočasnost procesa nastajanja kapitalizma s procesom konstituiranja naroda.⁶⁶⁹ V četrtem poglavju, Slovenski narod v meščansko-demokratski revoluciji, predstavi politični in socialni okvir slovenskega narodnega gibanja v predmarčni dobi in skozi pogled na razdelitev socialnih in političnih sil pojasni vzroke za politično šibkost tedanjih, sicer idejno zelo močnih, slovenskih revolucionarno demokratičnih teženj. V tem utemelji svoje nadaljnje ocene o nerevolucionarnosti vodstva slovenskega narodnega gibanja v revolucijskem letu 1848, ki je ob edino pravilnem in ljudskem geslu Združene Slovenije izolirala slovensko narodno gibanje od osnovnih slovenskih množic in ga v glavnem omejila na malomeščanstvo po mestih.⁶⁷⁰ V naslednjem poglavju, Notranja diferenciacija slovenskega narodnega gibanja, obravnava slovensko narodno politiko v drugi polovici 19. stoletja in z njo povezano prerazporeditev vodilnih političnih in gibalnih sil slovenskega narodnoemancipacijskega napora. Le-to prikaže v dveh stopnjah: v odcepitvi meščanskih liberalcev od konservativnega

⁶⁶⁷ Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 11–38. – O kasnejših Kardeljevih pogledih na Stalinovo koncepcijo nacionalnega vprašanja, na katero se je avtor oprl v času pisanja prve izdaje *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja*, glej Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1957), str. LXIX–LXXV.

⁶⁶⁸ Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 39–63.

⁶⁶⁹ Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 64–97.

⁶⁷⁰ Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 98–136.

vodečega političnega tabora in njihovem vodenju narodnega boja ter v oddaljevanju delavsko-kmečkega elementa od meščansko veleposestniškega vodstva v obeh slovenskih taborih, ki je konec stoletja preneslo težišče in bistvo narodnega gibanja na demokratično opozicijo, oblikovano v njenem okviru, ter socialno demokracijo.⁶⁷¹ Njihovi obravnavi se Kardelj posveti v šestem poglavju Slovinci v imperialističnem obroču. Ko ugotovi, da je Avstro-Ogrska v imperialistični dobi postala zamotan voz imperialističnih, narodnih in socialnih nasprotij, poudari, da je glavno vprašanje med njimi postal nacionalni problem. Staro slovensko vodstvo katoliškega in liberalnega tabora zaradi svojih razrednih interesov ni bilo sposobno za vodenje revolucionarne narodnoosvobodilne politike, ki bi edina lahko uresničila osvobodilne cilje zatiranih narodov. To bi lahko storila nova demokratična politična gibanja, vendar le-ta še niso bila sposobna dokončno spremeniti splošne politične smeri slovenskega narodnega boja. Socialna demokracija je podcenjevala revolucionarne energije kmečkega ljudstva in precenjevala vlogo meščanstva v narodnem boju, zaradi svojega reformističnega bistva pa se je tudi ogibala revolucionarnega reševanja narodnega vprašanja. Krek, ki je s svojo krščansko socialno akcijo dvignil slovenskega kmeta v politično silo, pa ni bil dovolj odločen, da bi uresničil svoje politične cilje. Njegov primer je pokazal, da je v narodnem boju vsa demokratična iskrenost zaman, če ni zvezana z odločno pripravljenostjo k boju proti nazadnjaškemu elementom v lastnem taboru, ki se ogibajo odkritemu spopadu zatiranega naroda s svojim zatiralcem. Tako kot socialni demokrati je tudi Krek načelno odklanjal revolucionarno reševanje narodnega vprašanja. Zagovarjali so ga samo prepородovci in Ivan Cankar, medtem ko je v vodstvu slovenske praktične politike tudi v tem času še vedno odločala nedemokratična smer. Slovenski narod je nato iz svetovne vojne izšel bolj razkosan, kot je bil kdaj poprej.⁶⁷²

Zaključni del svoje knjige je Kardelj namenil vprašanju tedanjega zgodovinskega položaja slovenskega

⁶⁷¹ Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 137–172.

⁶⁷² Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 173–204.

naroda. V sedmem poglavju, V povojnem zatišju, opozori, da leto 1918 in nastanek jugoslovanske države nista rešila osnovnih problemov, ki jih je postavilo leto 1848. Slovenci so bili z versajskim mirom razdeljeni med štiri države, vprašanje njihove združitve pa je bilo s tem vpeto v razvoj celotnega povojnega imperialističnega sistema. Obenem je v Jugoslaviji prodrla centralistična smer, ki je narodno vprašanje postavila v središče vsega notranjega političnega življenja.

Vodilni slovenski politični dejavniki so v vseh državah, med katere so bili razdeljeni Slovenci, podprli socialno konservativne sile, kar je vodilo k porazu njihove nacionalne politike. Na Primorskem in Koroškem se je le-ta izrazil v platoničnem upanju na združitev z Jugoslavijo, kar je bilo tudi programsko bistvo vodilnih slovenskih strank v Jugoslaviji. Slovenska politika v Jugoslaviji, ki je pač za usodo vsega slovenskega naroda najpomembnejša, je skrb za pol milijona Slovencev izven jugoslovanske države prenesla na razvoj zunanje-političnih dogodkov in jo tako izločila iz svoje dejavnosti. To pa je v nasprotju s spoznanjem, da je združitev slovenskega naroda stvar njega samega in njegovega boja na njegovem ozemlju proti vsakokratnemu konkretnemu sovražniku. Poleg tega sta obe smeri slovenske politike v jugoslovanski državi – centralistična in avtonomistična – v obdobju pred kraljevo diktaturo dali enake rezultate, to je utrjevanje centralizma. Zato mora vodstvo slovenske narodne politike, ob dejstvu, »da je zdrav instinkt slovenskega ljudstva kot fino čuteč instrument pravilno spoznaval večjo ali manjšo škodljivost oficialne politike«, preiti na druge sile. Slovenci namreč v jugoslovanski državi še niso oblikovali na daljše obdobje premišljenega bojnega strateškega načrta, ki bi združil vse pozitivne in napredne sile slovenskega naroda v prizadevanju za rešitev njegovega vprašanja. Meščanska politika tega ni storila, delavstvo pa je v tej smeri napravilo šele prve korake. Pri tem sta ga omejevala zapiranje delavske politike v ozek krog zgolj delavskih zahtev in nepovezanost z njegovim najbližjim zaveznikom – slovenskim kmečkim ljudstvom. Slovenski narodni boj bo zato lahko uspešen le tedaj, če se bo delavstvo (KPS oziroma KPJ – op. J. P.) uveljavilo

kot dovolj samostojen in narodnega cilja zavedajoč se dejavnik.⁶⁷³

Potem ko je odgovoril na vprašanje, kdo naj bo v tedanjih zgodovinskih okoliščinah nosilec slovenskega narodnega boja, se je Kardelj ustavil pri sočasnih temeljnih značilnostih slovenskega narodnega problema. V osmem poglavju, V objemu novih tokov, je posebej poudaril, da ima slovenski problem predvsem mednarodni značaj. To pomeni, da njegovo reševanje ne more potekati ločeno v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji, temveč mora biti izvedeno v skladu s splošnimi razmerami v evropskem in celo svetovnem obsegu. Le-te je odločilno zaznamoval nastop fašizma, ki je postal glavni sovražnik neodvisnosti malih narodov in najnevarnejše ognjišče nove vojne. Slovenski ter drugi slovanski in mali narodi, ki se bore proti isti nevarnosti, morajo zato stopiti v tabor demokracije in napredka in svoj narodni boj uskladiti s težnjami človeštva po miru, demokraciji, svobodi in blaginji. Pri tem pa se ne sme pozabiti, da je slovensko vprašanje eno in enotno ter da njegova rešitev ni samodejno odvisna od razpleta mednarodnih dogodkov, temveč od samostojne slovenske narodne akcije na lastnih tleh. Jugoslovanski Slovenci imajo v njej nalogo, da postanejo matica, zbirališče vseh sil slovenskega naroda v boju za zahteve, ki jih je postavilo že leto 1848. Jugoslavija, ki ni več opora versajskega sistema in danes v obrambi svoje neodvisnosti brani mir ter s tem predstavlja oviro za uresničenje imperialističnih načrtov avtoritarnih držav, bo tako tudi za primorske in koroške Slovence postala privlačna in najuspešnejša obramba njihovega obstanka.⁶⁷⁴

V zadnjem, devetem poglavju Bodočnost slovenskega naroda je Kardelj še enkrat opozoril, da so glavni zaveznik malih narodov napredne in demokratične družbene sile, in sicer delavstvo, kmetje in osnovne plasti srednjih slojev, ki že po svoji socialni vlogi izključujejo narodno zatiranje in so legitimni dedič demokratične narodne misli, spočete v revolucionarnih vihratih 18. in 19. stoletja. Narodna misel torej v širokem demokra-

⁶⁷³ Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 205–224.

⁶⁷⁴ Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 225–233.

tičnem ljudskem gibanju doživlja svoje prerojenje, v fašizmu pa svojo smrt. Boj malih narodov za neodvisnost in svoboden razvoj je zato lahko uspešen, če se opre na progresivne sile, tudi v mednarodnem življenju, in je neločljivo povezan z vprašanjem demokracije. To velja tudi za slovenski narod, katerega najbolj pereča vprašanja so: vprašanje nacionalne državnosti, vprašanje gospodarske samostojnosti, agrarno vprašanje, vprašanje političnih svoboščin in pravic, vprašanje svobodnega razvoja narodne kulture in vprašanje zunanje politike. Ta vprašanja zadevajo vse plasti slovenskega naroda. Zato slovensko narodno gibanje ne more biti drugačno kot demokratično splošno ljudsko gibanje, ki izhaja iz dejavnega sodelovanja delavcev in kmetov, pridobivanja malomeščanstva za narodni boj in povezanosti inteligence z delavstvom, kmečkim ljudstvom in srednjimi sloji v narodnem boju. V tem boju bi moralo biti delavstvo kot nosilec narodovega napredka dedič vseh pozitivnih tradicij slovenskega naroda, njegove kulture in duhovnega bogastva. Prav tako bi moralo braniti interese svojih demokratičnih zaveznikov, kmetov in srednjih slojev. Zakaj samo resnično demokratično slovensko narodno gibanje lahko pravilno reši temeljno vprašanje, ki stoji pred slovenskim narodom. In to je združitev ter popolna osvoboditev slovenskega naroda.

Kardelj je v devetem poglavju še enkrat spomnil, da je imperialistični pritisk slovenski narod razkosal med štiri države. Na omenjeno opozorilo je navezal poudarek, da imajo vsi štirje deli slovenskega naroda skupen končni narodni cilj in skupnega glavnega sovražnika – imperializem, konkretna pota slovenske narodne politike pa morajo biti drugačna za vsak del slovenskega naroda posebej. V Italiji, Nemčiji in na Madžarskem je pglavitna neposredna naloga slovenskega narodnega gibanja boj za najbolj osnovne kulturne, gospodarske in politične zahteve, medtem ko si morajo Slovenci v Jugoslaviji priboriti tak položaj, ki bo okrepil jamstvo za njihovo svobodo in svobodni narodni napredek. S tem bodo postali središče, voditelj in pomočnik drugim Slovincem v njihovem boju za svobodo. To pa pomeni, da ima Jugoslavija pomen za Slovence samo toliko in do tedaj, dokler bodo v njej in z njo zavarovani slo-

venski narodni interesi. Ob tem pa bosta o zgodovinski prihodnosti slovenskega naroda odločala dva dejavnika: objektivni mednarodnopolitični položaj in subjektivna pripravljenost Slovencev samih upreti se zunanjemu pritisku. Vprašanje, ki se torej postavlja pred Slovence, je naslednje: ali naj slovenski narodni boj naposled postane sestavni del splošnega demokratičnega boja za napredek človeške družbe ali pa bo potegnjen na stran protidemokratskih sil in bo postal ovira družbenega napredka. Kardelj je na to odgovoril, da bo slovenski narodni boj uspešen samo tedaj, če bo ostal zvest idealom napredka, svobode, človečnosti in miru, ki jih je človeštvo dvigalo na svoje zastave v svojih največjih časih in bojih.

Kardelj je svojo knjigo končal z razmislekom o vprašanju narodne samobitnosti v sodobnem svetu, ki kaže težnje po vedno večjem povezovanju in zblizovanju narodov. Ocenil je, da odpor demokratičnih narodno-osvobodilnih gibanj proti imperializmu ustvarja tiste moralne pogoje za razvoj iskrene internacionalistične miselnosti, ki ne predstavlja zanikanja posameznih narodov, temveč njihovo najbolj dosledno obrambo. Količnik razkošnejše bo razcvetanje nacionalnih kultur, toliko bogatejša bo splošna človeška skupnost. Pot do nje torej ne vodi in ne more voditi v smeri umetne slabitve individualnosti posameznih narodov ali celo nasilnega spajanja, ampak v smeri krepitve samobitnosti slehernega naroda in njegove kulture. V takih razmerah bo odpravljen tudi problem malega naroda. »Osvobojen imperialističnega pritiska«, je sklenil Kardelj, »bo postal mali narod resnično enakopraven član v zboru narodov, kjer bo moč duha in kulture odločala namesto nasilja, ki je svojstveno današnji ‚nacionalistični‘ dobi.«⁶⁷⁵

⁶⁷⁵ Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 234–255.

Gustinčičeva in Speransova obravnava slovenskega nacionalnega vprašanja

Kardeljevo delo je historično osmislilo in utemeljilo tedanja revolucionarna narodnopolitična prizadevanja slovenskih komunistov. V strnjeni obliki jih je izražal poudarek o zgodovinski odgovornosti delavskega razreda, da na demokratičnih temeljih poveže in vodi vse narodne sile, ki so se iz svoje lastne moči in kot člen splošnih demokratičnih in protifašističnih prizadevanj v svetu pripravljene bojevati za samoodločbo ter združitve in osvoboditev slovenska naroda. Glavnino tega boja bodo morali prevzeti komunisti oziroma Slovenci v Jugoslaviji, ki naj kot federativna država krepi in pritegne narodnoemancipacijsko voljo in usmeritev Slovencev izven njenih meja. Pri tem je bil pomemben poudarek, da je za Slovence Jugoslavija sprejemljiva le kot skupnost enakopravnih in svobodnih narodov.

Kardeljev Razvoj slovenskega narodnega vprašanja je predstavljal samostojno zgodovinsko in teoretskopolitično poglobitev v slovenski problem. Razen v krajši kritični obravnavi slovenske meščanske politike v Primorju leta 1918, načelnega stališča o vodilni vlogi delavskega razreda v reševanju nacionalnega vprašanja in zagovarjanju federativnega državnopravnega programa, nima stičnih točk s prvim velikim marksističnim delom o slovenskem vprašanju iz tridesetih let – Gustinčičevim *Das nationale Problem der Slowenen*.⁶⁷⁶ Kar zadeva

⁶⁷⁶ O Kardeljevi obravnavi slovenske meščanske politike v Primorju leta 1918 glej Sperans, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1939), str. 211–212. – Pripomi-

Kardeljevo in Gustinčičevo študijo, lahko ugotovimo, da gre za dve različni deli, ki pa obravnavata isti problem in ga, a ne enako poglobljeno, v glavnem razčlenjujeta v istem časovnem okviru. Zato niso utemeljene govornice, po katerih naj bi Kardelj pri pripravi svoje študije prepisoval iz Gustinčičevega dela.⁶⁷⁷ Prav tako tudi niso merodajni poudarki, da naj bi bile »cele strani« obeh besedil istovetne,⁶⁷⁸ čeprav lahko sklepamo, da je Kardelj Gustinčičevo delo poznal⁶⁷⁹ oziroma, če povzamemo po izjavi njegovega starejšega sina, Jurija Gustinčiča, o tem ne more biti nobenega dvoma.⁶⁸⁰ Ob domnevi, da se je Gustinčič po vrnitvi v domovino najbrž seznanil s Kardeljevim Razvojem slovenskega narodnega vprašanja, lahko še dodamo, da Gustinčič v svojih Spominih, ki so nastajali po drugi izdaji Razvoja, ne opozarja, da naj bi Kardelj prepisoval iz njegovega dela.⁶⁸¹ To pokaže tudi primerjava obeh del. Gustinčičevo je zasnovano v treh temeljnih vsebinskih sklopih: prvem, v katerem ob že omenjeni kritiki meščanske politike in Katoliške

njam, da sta Gustinčičevo besedilo in razčlenitev omenjenega vprašanja obširnejša (Gustinčič, *Das nationale Problem der Slowenen*, str. 102–105), v sozvočju pa sta Gustinčičev in Kardeljev način izražanja in izpeljava sklepov.

⁶⁷⁷ Na omenjene govornice je leta 2001 opozorila Alenka Puhar. – *Delo*, XLIII, št. 198, 29. 8. 2001, Alenka Puhar, Ali bi k Speransu sodil še Anin, Alfa, mogoče Bor?; *Delo*, XLIII, št. 228, 3. 10. 2001, Alenka Puhar, Skrivnostna knjiga o Slovencih, ki že sedemdeset let čaka na objavo. V informacijo glej tudi Cencič, *Titova poslednja ispovijest*, str. 255; *Slovenska panorama*, št. 33, 16. 8. 2001, Marijan F. Kranjc, Slovenija in Slovenci v Titovi politični oporoki; *Delo*, XLIII, št. 204, 5. 9. 2001, Marijan F. Kranjc, Kdo naj bi bil »Martinčič«?

⁶⁷⁸ Lokar, *Od Anice do Ane Antonove*, str. 109, 139. – Na omenjene trditve Anice Lokar opozarjajo tudi Žarko Petan, Jurij Gustinčič (v intervjuju, ki ga je z njim septembra 2001 opravil Janez Čuček) in Alenka Puhar. Glej *Slovenec*, LXXVI, št. 276, 28. 11. 1992, Žarko Petan, Kardeljeva knjiga na podlagi ukradenega rokopisa?; *Nedeljski dnevnik*, XL, št. 250, 16. 9. 2001, Janez Čuček, O politiki, ne za politikol!; Puhar, Avtoportret s strašno krajino v ozadju, str. 178. Alenka Puhar je ob tem, ko je pričevanje Anice Lokar preoblikovala »v bolj direkten jezik« in zapisala, da naj bi se Kardeljeva knjiga »zgledovala po Gustinčičevi ali iz nje celo prepisovala«, leta 2002 opozorila, da zaradi neopravljene primerjalne analize Gustinčičevega in Kardeljevega besedila o omenjenem vprašanju še ni »mogoče reči nič določenega«. (Puhar, Avtoportret s strašno krajino v ozadju, str. 178, 179)

⁶⁷⁹ Pleterski, *Študije*, str. 373.

⁶⁸⁰ O tem je Jurij Gustinčič v že omenjenem intervjuju (glej op. 678) dejal: »Okoliščine, kolikor so mi znane, so takšne: Edvard Kardelj je rokopis knjige o slovenskem narodnem vprašanju, ki jo je pisal in dokončal v Moskvi moj oče, preden je odšel v Španijo, to se pravi nekje leta 1935 ali 1936, [iz Moskve] odnesel s seboj v Slovenijo. Čez nekaj časa se je pojavila Speransova knjiga na to temo.« (*Nedeljski dnevnik*, XL, št. 250, 16. 9. 2001, Janez Čuček, O politiki, ne za politikol!)

⁶⁸¹ Glej Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 20–54, kjer avtor piše o svojem političnoteoretičnem delu v nacionalnem vprašanju v Moskvi ter usodi svoje knjige *Das nationale Problem der Slowenen*.

cerkve po obstoječi zgodovinske literaturi predstavi slovenski zgodovinski razvoj in glavne značilnosti slovenske narodne politike v 19. stoletju in v prvih dveh desetletjih 20. stoletja, drugem, v katerem predstavi narodno politiko in položaj Slovencev v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji po letu 1918, in tretjem, v katerem obravnava politiko KPJ, KPI in KPA v narodnem vprašanju in njihove poglede ter naloge, ki zadevajo slovenski nacionalni problem. S stališča zgodovinarja sta zanimiva predvsem drugi in tretji sklop. V drugem izstopa Gustinčičevo dobro poznavanje položaja Slovencev v Italiji, v tretjem, v katerem je čutiti tudi največ avtorjeve ustvarjalne bližine do obravnavane problematike, pa seveda dobro poznavanje razmer in nacionalne politike v KPJ, KPI in KPA. Oba sklopa sta glede na tedanje marksistične, zgodovinske in publicistične razčlembes slovenskega narodnega položaja po eni strani pritrjevala že dognanim ocenam, po drugi strani pa sta prinašala sveže, čeprav nekatere lahko razumemo predvsem ob upoštevanju avtorjevega razredno-bojnega stališča. Le-to tudi omejuje vsebinsko dinamiko in kompleksnost Gustinčičevega besedila, ki je vpeto v sorazmerno ozek strukturni okvir. Ta je najmanj očiten v razčlembi odnosa KPJ, KPI in KPA do slovenskega nacionalnega vprašanja, kar je dejansko tudi glavni vsebinski poudarek Gustinčičeve knjige. Na to je v svojih Spominih opozoril tudi njen avtor, ki je zapisal: »Osnovna misel tega mojega dela pa je: Slovensko narodno vprašanje pred drugo svetovno vojno ni bilo zadeva ene same komunistične stranke, marveč zadeva treh komunističnih strank: jugoslovanske, italijanske in avstrijske. Vse tri so ga mogle in morale ugodno in s pridom izkoriščati za svojo revolucionarno politiko. Zato pa je bila potrebna koordinacija revolucionarnega dela, revolucionarne nacionalne propagande, skratka revolucionarne nacionalne politike na vsem slovenskem teritoriju. V ta namen pa je bila potrebna skupna komisija, ki bi bila to delo koordinirala, dobavljala vsem trem strankam za propagando in agitacijo potrebni material. Enotna, koordinirana, medsebojno korigirajoča in spopolnjujoča se dejavnost vseh treh komunističnih strank v slovenskem narodnem vprašanju je temeljni pogoj za pravilno politiko vseh treh komuni-

stičnih strank na slovenskem ozemlju.«⁶⁸² Kot smo videli, Gustinčičevo delo žal ni doživelo objave, z njegovimi glavnimi poudarki pa se tudi ni seznanilo širše članstvo omenjenih komunističnih strank. Tako smo prikrajšani za strokovni in idejni odmev, na katerega bi naletelo v slovenski javnosti, KPJ in širšem komunističnem gibanju, kar bi nedvomno popestrilo »slovensko intelektualno zgodovino«⁶⁸³ in posamezne vidike idejnopolitičnega razvoja KPJ v slovenskem in jugoslovanskem okviru. Seveda pa je Gustinčičevo delo že s tem, ko je nastalo in je bralcu dostopno, sestavni del slovenske intelektualne in revolucionarne zgodovine in zasluži, da je prepoznavno vpeto v slovenski narodni zgodovinski spomin.

Usoda Kardeljevega dela je bila drugačna, v slovensko zgodovinopisje je za daljše obdobje celo prineslo »bistven nov (marksistični – op. J. P.) prijem s celotnim načinom svoje analize kot sistemom dela«.⁶⁸⁴ V primerjavi z Gustinčičevim pa je drugačno tudi samo Kardeljevo delo. Kot smo že opozorili, je Kardelj svojo razčlenitev slovenskega vprašanja umestil v njegov celotni dotedanji zgodovinski lok in obenem vseskozi upošteval celovitost njegovih družbenih, gospodarskih, političnih, mednarodnih, idejnih in narodnokulturnih počel. Svoj metodološki način je tudi spoznavno teoretično utemeljil, kar mu je omogočilo, da je oblikoval vsebinsko dinamično in zanimivo besedilo, ki ga sicer obvladujeta kritična marksistična ost in z njo povezano vrednotenje zgodovine. To, če ni v nasprotju s splošno uveljavljenimi spoznanji sodobne zgodovinske vede, skozi racionalen pretres avtorjevih ugotovitev ne vpliva na prepričljivost njegovega dela. Le-to je plod avtorjevega samostojnega preudarka slovenske zgodovine in slovenskega narodnega vprašanja, ki mu Gustinčičeva študija ni bila vir, kvečjemu vzpodbuda, da to problematiko obdela skladno s svojim razumevanjem njenega razvoja. Kardelj je obenem opravil tudi prvo sintezo dotedanje slovenske zgodovine in jo nato označil kot »poskus marksistične osvetlitve

⁶⁸² Gustinčič, *Spomini, III/II*, str. 36–37.

⁶⁸³ *Delo*, XLIII, št. 228, 3. 10. 2001, Alenka Puhar, *Skrivnostna knjiga o Slovencih*, ki že sedemdeset let čaka na objavo.

⁶⁸⁴ Grafenauer, *Kardelj – Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, str. 313.

nekaterih momentov naše nacionalne zgodovine, ki so jih v slovenskem zgodovinarstvu pod vplivom vladajočih reakcionarnih ideologij subjektivno tolmačili, podcenjevali ali precenjevali.«⁶⁸⁵ Gustinčičevo spoštovanja in upoštevanja vredno ter v prvih poglavjih tudi sintetično, a doktrinarno delo je nasproti Kardeljevemu tudi problemsko manj bogato in po svoji zgodovinski poglobitvi in vsebinski razčlenjenosti manj ambiciozno. Kardeljevo delo je intelektualno močnejše, tudi zajem uporabljene literature in virov, ki se v obeh delih razumljivo delno podvaja, je očitno širši kot pri Gustinčiču.⁶⁸⁶ Pri Kardelju je očitno tudi osredotočen, sistematičen in dosleden študijski napor v spoznavanju problematike ter družbenih, gospodarskih, političnih in kulturnih gibalnih sil, ki so opredelile posamezna obdobja občega in slovenskega zgodovinskega razvoja, ki jih je obravnaval v Razvoju. To med drugim potrjuje tudi ohranjeno gradivo, nastalo pri njegovi pripravi.⁶⁸⁷ Zato po našem mnenju

⁶⁸⁵ Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1957), str. LXXVI–LXXVII.

⁶⁸⁶ Kardelj se je pri pisanju svojega dela oprl na predavanja, prispevke, razprave in študije Apiha (*Slovenci in 1848. leto*), Beneša (*Der Aufstand der Nationen*), Cankarja (predavanja *Slovenci in Jugoslovani* 12. 4. 1913 v Ljubljani ter *Očiščenje in pomlajenje* 20. 4. 1918 v Trstu), Charmatza (*Österreichs innere Geschichte, 2*), Dolenca (*Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*), Grudna (*Zgodovina slovenskega naroda*), Gumpłowicza (*Das Recht der Nationalitäten*), Henrya (*Le problème des nationalités*), Horvata (*Najnovije doba hrvatske povijesti*), Kidriča (*Zgodovina slovenskega slovstva*), Kocbeka (*Slovenski človek*), Kreka (*Črne bukke kmečkega stanu; Socijalizem*), Lebna (*Kam gre pot*), Logarja (*Levstik v boju s prvaki*), Lončarja (*Dr. Janez Bleiweis in njegova doba*), Mala (*Zgodovina slovenskega naroda*), Masaryka (*Svetovna revolucija*), Mathieza (*Francoska revolucija*), Prepeluha (*Pripombe k naši prekratni dobi; Pregled (Socializem)*); poudarke iz članka *Socializem je Kardelj, ne da bi na to opozoril, navajal iz Kermavnerjeve študije Albin Prepeluh – Abditus, objavljene v navedeni Prepeluhovi knjigi*), Prijatelja (*Janko Kersnik, njega delo in doba; Borba za individualnost slovenskega jezika*), Šukljeta (*Iz mojih spominov, 1–3*), Tume (*Iz mojega življenja; Preporod*); poudarke iz članka *Preporod je Kardelj, ne da bi na to opozoril, navajal iz Kermavnerjeve študije Urednikove dopolnitve, objavljene v navedeni Tumovi knjigi*), Vošnjaka (*U borbi za ujedinjeno narodnu državu*), Vrhovca (*Ljubljanski meščanje*), Zihlerja (*Vloga slovanstva*), zbornikov *Korespondenca dr. Jos. Muršca in Slovenski protestantski pisci* ter časopisa *Kmetijske in rokodelske Novice*. Poleg tega je navajal še dela slovenskih pesnikov (Levstikovo pesnitev Molčimo, Prešernovo Zdravljico, Stritarjeve Dunajske sonete, Vodnikovo Dramilo mojih rojakov) in misli vidnih tujih in domačih osebnosti iz političnega in znanstvenega življenja (Otta Bismarcka, Karla Kadleca, Karla Kautskega, Jana Kollárja, Vladimírja Mačka, Javaharlala Nehruja in Louisa Antoina de Saint-Justa).

⁶⁸⁷ Glej ARS AS 1521, t. e. 33, 34. Omenjeno gradivo v skupnem obsegu zajema 0.2 t. m. v glavnem rokopisnih izpiskov iz del, ki jih Kardelj navaja v Razvoju. Med izpiski so tudi povzetki iz del, ki v Razvoju niso navedena, iz njihove vsebine pa je razvidno, da so avtorju rabila pri njegovi pripravi. Največ izpiskov je napisanih na listih formata A6, so pa tudi na listih formata A5 in A4. – O omenjenem gradivu glej tudi Filipič, *Poglavja iz revolucionarnega boja, 2*, str. 373–374.

vprašanje o morebitnem spornem avtorstvu Kardeljevega dela ali celo Kardeljevem prepisovanju iz Gustinčiča ni umestno, pač pa je umestna ugotovitev, da je med tedanjimi maloštevilnimi slovenskimi komunisti živel toliko teoretičnopolitične in ustvarjalne moči, da sta bili v njihovih vrstah v dobrih desetih letih opravljeni dve samostojni obravnavi slovenskega narodnega vprašanja.⁶⁸⁸ V tem smislu sta obe deli, kot je sicer za svoje kasneje zapisal Kardelj, »dokument naporov revolucionarne generacije med obema vojnama, da se afirmira tudi na področju idejne borbe in kulturnega napredka«. ⁶⁸⁹ Za zaključek naj k vprašanju odnosa med Gustinčičevim in Kardeljevim delom opozorimo še na mnenje Franceta Filipiča, ki ga je v svojem članku iz leta 2001 navedla Alenka Puhar: »Gre za dva popolnoma različna teksta. Gustinčič je v svoji obravnavi narodnostnega vprašanja izrazil politik, medtem ko je Kardelj širši in tudi sega dlje. Dragotin Gustinčič se veliko posveča Slovencem v Italiji in se ustavlja nekako pri prvi svetovni vojni, medtem ko seže Kardelj prav do dobe pred drugo svetovno vojno. A to je le del razlik. O vseh ne morem takole na kratko, brez potrebne natančnosti nič reči, bom pa to v kratkem storil, v spisu, ki ga bom objavil. Lahko pa zatrdim, da so očitki na Kardeljev račun neutemeljeni. In tisti, ki tako pišejo, so v zmoti.«⁶⁹⁰

⁶⁸⁸ Kar zadeva številčnost komunistične organizacije na Slovenskem, je ta v legalnem obdobju svojega delovanja štela dobrih 12.000 članov. Po izključitvi KPJ iz jugoslovanskega političnega sistema na začetku dvajsetih let se je število njenih članov v Sloveniji gibalo od nekaj deset do približno 200 oziroma 250 povezanih članov (s kratkotrajnima vmesnima dvigoma na 600 oziroma 400 članov v letih 1933 in 1934). Oktobra 1940 je KPS imela okoli 900 članov, na začetku druge svetovne vojne na Slovenskem pa več kot 1200 oziroma blizu 1300 članov. (Filipič, KPS, str. 233; Deželak Barič, *KPS 1941–1943*, str. 29–30; Perovšek, Dušan Kermavner in slovenski problem, str. 105; *Slovenska novejša zgodovina*, I, str. 387)

⁶⁸⁹ Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* (1957), str. LXXVII.

⁶⁹⁰ *Delo*, XLIII, št. 228, 3. 10. 2001, Alenka Puhar, Skrivnostna knjiga o Slovencih, ki že sedemdeset let čaka na objavo. – France Filipič napovedanega prispevka o vprašanju avtorstva Kardeljevega Razvoja slovenskega narodnega vprašanja nato ni objavil. Ob tem pripominjam, da na strukturno in vsebinsko različnost Gustinčičevega in Kardeljevega dela opozarjata tudi Janko Pleterski in Jože Pirjevec, ki se je tako izrazil 9. 4. 2008 v razgovoru po predstavitvi svoje knjige »Trst je naš!« : *boj Slovencev za morje (1848–1954)*. Ljubljana: Nova revija, 2008. (Glej Pleterski, *Študije*, str. 373; *Delo*, L, št. 83, 10. 4. 2008, Marijan Zlobec, O Slovencih v Trstu)

Od Speransove knjige do druge svetovne vojne na Slovenskem

Po izidu Kardeljeve knjige je notranja nuja slovenskih revolucionarjev po zgodovinskem pisanju popustila.⁶⁹¹ Delo se je sicer nadaljevalo, tudi nacionalno vprašanje je bilo še vedno predmet obravnave slovenskih komunistov,⁶⁹² a njihova pozornost se je preusmerila na evropsko in notranje dogajanje v Jugoslaviji in KPJ, zaznamovano s paktom Hitler-Stalin in začetkom druge svetovne vojne. V tedanji široki politični in idejni dejavnosti in razčiščevanju vrste aktualnih vprašanj v komunističnem gibanju pa je v času do druge svetovne vojne KPS še enkrat, in sicer zelo odmevno, opozorila na svoje poglede v slovenskem narodnem vprašanju. To je storila v razglasu Kaj hočemo?, ki ga je novembra 1939 izdala Zveza delovnega ljudstva Slovenije (ZDLS) in ga prek svojih zaupnikov, v glavnem komunistov, razširila po številnih slovenskih krajih. Oblikovanje ZDLS, v katero se je preimenovalo dotedanjo Kmečko-delavsko gibanje, je kot posebno obliko ljudskofrontnega gibanja vzpodbudila in organizirala KPS, omenjeni razglas pa sta pripravila Mirko Košir in Edvard Kardelj.⁶⁹³ Razglas je zahteval popolno narodno svobodo in ljudsko demo-

⁶⁹¹ Pleterski, *Študije*, str. 379.

⁶⁹² Pleterski, *Študije*, str. 379–380.

⁶⁹³ Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 147, 148, 150, 157, 158, 160–164, 176, 181–186, 189; Filipič, KPS, str. 234; isti, *Zveza delovnega ljudstva Slovenije*, str. 242. O zbiranju podpisov za razglas Kaj hočemo? glej tudi Kreft, *Spori in spopadi*, str. 370–371. Več o ZDLS in njenem razvoju glej Nedog, *Ljudskofrontno gibanje*, str. 143–231. Glej tudi *Slovenska novejša zgodovina*, 1, str. 391–392.

kracijo, to je politično, gospodarsko in kulturno osamosvojitve slovenskega naroda. Poudaril je, da lahko o načinu in obliki upravljanja Slovenije in slovenskega narodnega gospodarstva odloča le slovenski parlament, neposredno izvoljen na svobodnih volitvah. Razglas je odločno nasprotoval gospodarskemu zapostavljanju in davčnemu izžemanju Slovenije ter zahteval vrnitev vseh slovenskih denarnih sredstev, ki so v času centralizma prišla v beograjske roke. Nadalje je zahteval popolno samoupravo slovenskih občin in svobodni razvoj ljudskega združništva ter se zavzel za povezanost in enotnost vseh delovnih slojev v boju za doseg njihovih ciljev. Razglas jih je strnil v naslednjih poudarkih: boj za svobodo in enakopravnost slovenskega naroda, boj za demokratične pravice delovnega ljudstva in za pravo ljudsko državo, boj proti vojni in vojnim hujskačem, boj za mirovno zvezo balkanskih držav, naslonjeno na ZSSR, ter boj za vzpostavitev diplomatskih in trgovskih odnosov z ZSSR.⁶⁹⁴

KPS oziroma slovenski komunisti so kasneje še dvakrat posebej poudarili zahtevo po dosledni naslonitvi na ZSSR in boj za demokratične pravice delovnega ljudstva kot edini način, ki zagotavlja obrambo nacionalnih interesov slovenskega naroda. Izpolnitev teh zahtev so razumeli tudi kot pogoj za njihovo sodelovanje pri obrambi jugoslovanske države. Ta stališča sta poudarila III. konferenca KPS, ki se je zbrala 29. in 30. junija 1940 v Vinjah nad Dolskim,⁶⁹⁵ in Edvard Kardelj na V. državni konferenci KPJ, zbrani od 19. do 23. oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu. Na V. državni konferenci, ki se je v svoji resoluciji zavzela za »resnično rešitev nacionalnega vprašanja Hrvatov in Slovencev in proti zločinskemu dogovarjanju in sporazumevanju med srbsko, hrvaško in slovensko buržoazijo na račun delovnega ljudstva teh pokrajin«, ⁶⁹⁶ je Edvard Kardelj – ob opozorilu, da KPJ želi ohraniti samostojnost jugoslovanskih narodov – o ravnanju komunistov v primeru napada sil osi na Jugoslavijo spregovoril takole: »Če bo

⁶⁹⁴ ARS AS 1548, t. e. 2, razglas Zveze delovnega ljudstva Slovenije Kaj hočemo?

⁶⁹⁵ *Peta zemaljska konferencija KPJ*, str. 277, 542.

⁶⁹⁶ *Peta zemaljska konferencija KPJ*, str. 239.

boj za obrambo Jugosl[avije] *napreden* – kar bomo ocenili – se bomo borili in tolkli buržoazijo zato, ker se ne bori dovolj dosledno«. Po Kardelju je bila pripravljenost komunistov braniti domovino tedaj odvisna od tega, »če bo to v interesu revol[ucije] in ZSSR«. ⁶⁹⁷ V kasnejšem poteku razprave se je oglasil še član CK KPS Boris Kidrič in opozoril, da je Slovenija »nac[ionalno] potl[ačena]«. ⁶⁹⁸

Slovenski komunisti so v zadnjem letu pred začetkom druge svetovne vojne v Jugoslaviji narodni problem ter neodvisnost in samostojnost slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov obravnavali predvsem kot vprašanje svojega revolucionarnega interesa ter političnih in državnih interesov ZSSR. Čeprav so dobro poznali zgodovinsko, civilizacijsko, kulturno, politično in gospodarsko vsebino slovenskega narodnega problema in na njeni podlagi osmislili zahteve po njegovi federativni državnopravni rešitvi, niso upoštevali povezanosti razrednega in nacionalnega načela, ki so jo sicer poudarjali v svojem teoretičnem in političnem delovanju. K temu pogledu na nacionalno politiko komunistične stranke so se vrnili v letih 1941–1945, ko sta revolucionarna strategija in taktika KPS omogočili, da ji je »v vojnem času uspel premet v vodilno in sčasoma v popolno politično silo«. ⁶⁹⁹ Ta premet pa je temeljil tudi v celoti odnosa slovenskih komunistov do nacionalnega vprašanja v času med svetovnim vojnama oziroma v prvi jugoslovanski državi. Vezivo komunističnega razumevanja nacionalnega vprašanja je namreč bilo vedno enako, na koncu naše obravnave pa se nam za obdobje, ko komunisti še niso prišli na oblast, pokaže takole:

Vprašanje naroda je bilo skoraj vse omenjeno obdobje trdno vpeto v revolucionarno teoretično in politično dejavnost, ki je bila edino resnično vodilo komunističnega bitja in žitja. Vrednotenje revolucije kot absolutne rešitve vseh vprašanj je slovenske komuniste sprva navedlo k odmišljenju narodnega problema, saj so bili zaradi osredotočenosti na svoj zgodovinski cilj prepričani, da ne sodi v celoto njihovega revolucionarnega na-

⁶⁹⁷ *Peta zemałjska konferencija KPJ*, str. 204.

⁶⁹⁸ *Peta zemałjska konferencija KPJ*, str. 212.

⁶⁹⁹ Deželak Barič, *Organizacijsko vprašanje KPS 1941–1945*, str. 445.

pora. Kasneje so komunisti spoznali pomen ranjenega narodnega čustva Slovencev po prvi svetovni vojni (razdelitev slovenskega naroda med štiri države in njegovo nacionalno tlačenje v njih) za svoj revolucionarni načrt. Zaznali so narodni problem kot eno od glavnih vprašanj tedanjega slovenskega razvoja. Odločili so se za »srečanje z narodom« in njegovim problemom, ki je temeljilo v priznavanju slovenske narodne samobitnosti, njene polne uresničitve v samoodločbi in oblikovanju vseslovenske nacionalne državnoopravne enote (Združene Slovenije) v širši federativni državni zvezi. Omenjeno priznavanje je izražalo tudi soglasje k pripadanju komunistov slovenski narodni skupnosti. Komunisti so se odločili prisvojiti si družbeno in politično moč nacionalnega vprašanja, ki s tem zadeva tudi delavski razred in ne zgolj, kot so sprva poudarjali, buržoazijo. Na tem pomembnem področju ji niso bili več pripravljeni prepuštili pobude.

Komunisti so na podlagi revolucionarnega odklajanja meščanske in delavske reformistične politike trdili, da ta ni ne sposobna ne odločena rešiti slovenskega nacionalnega problema. Njen unitarnocentralistični del ga ni sposoben in odločen rešiti, ker zagovarja načelo slovenskega samozanikanja, njen avtonomistično-federalistični del pa ne zato, ker mu je nacionalno vprašanje le idejno sredstvo za politično in gospodarsko obvladovanje ter izkoriščanje temeljnih ljudskih množic. SLS, ki ga poseblja, v resnici sklepa le škodljive kompromise in z njimi zasipava narodovo osvobodilno emancipacijsko pot. Komunisti so meščanski avtonomistično-federalistični politiki (SLS) odrekli iskreni nacionalni značaj. Kot zgodovinsko utemeljeni napredni in s tem odrešitjski dejavnik naj bi ga uresničevala le revolucionarna delavska stranka, ki bo dejansko rešila nacionalni problem. Komunisti so zato v položaju, ko KPJ ni bila povezana z obstoječim političnim sistemom, saj je bila iz njega izključena, skozi svoja narodna stališča izničevali politiko avtonomistično-federalistične SLS in poudarjali revolucionarni smisel rešitve slovenskega vprašanja. Pogoj resnične nacionalne svobode je torej bila revolucija, ki je s tem narod vrednostno vsrkala vase. Po komunističnem názoru je bila narodova bivanjska razsežnost

odvisna od nje, vprašanje naroda pa je postalo sestavni del njene izvršitve. Politična uporaba narodnega vprašanja je bila torej eden od načinov vodenja revolucionarnega razrednega boja.

Ker je bila revolucija nadrejena vsem drugim oblikam življenjskega izražanja, narodnostno čutenje komunistov – ob hkratnem spoštovanju proletarskega internacionalizma – ni omejevalo njihove revolucionarne zavezanosti. V tem okviru so bili komunisti *narodni*, njihovo zavzemanje za svobodo in enakopravnost ter polno suverenost Slovencev v odnosu do drugih narodov pa jim je dajalo značaj enega od političnih subjektov, ki je širil vsebinsko polje tedanjih slovenskih emancipacijskih zahtev. In tako kot druge slovenske avtonomistično-federalistične sile je bila *narodna* tudi najmočnejša med njimi – SLS, ki je kot politična predstavnica slovenskega katoliškega gibanja v svojem idejnem, družbenem, kulturnoprosvetnem, gospodarskem in političnem delovanju izhajala iz krščanskega svetovnega nazora, utemeljenega v božjem primatu in kristocentričnosti vsega sveta, uresničenega po totalnem krščanstvu.⁷⁰⁰ Oba omenjena slovenska politična dejavnika sta si bila kot *narodna*, vsak s svojo idejno posebnostjo, enaka tudi v ideološkem integralizmu in političnem ekskluzivizmu,⁷⁰¹ skozi katera sta poudarjala prepričanje o svoji odrešitveni družbeni, politični in etični vlogi v narodu in za narod. Svoje zgodovinsko videnje so po potopu Kraljevine Jugoslavije leta 1941 na podlagi pristne osvobodilne volje slovenskega naroda,⁷⁰² katerega del so bili tudi sami, v letih druge svetovne vojne na Slovenskem uresničili do tedaj maloštevilni komunisti.⁷⁰³ Skozi politično in vojaško polastitev slovenskega odporniškega gibanja in njegovo zmago so udejanjili tedanjo sloven-

⁷⁰⁰ Prim. Perovšek, *V »zaželjeni deželi«*, str. 208.

⁷⁰¹ O prizadevanjih SLS po popolni oblastni dominaciji na Slovenskem v času med svetovnjima vojnama glej Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 275–276; isti, *Iskrena ali pragmatična demokracija?*, str. 85–91. Prim. tudi Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 126, 141, 331, 338; isti, *Banski svet 1930–1935*, str. 269–274, 317–318.

⁷⁰² Prim. Bučar, *Usodne odločitve*, str. 38–39.

⁷⁰³ Maloštevilčnost slovenskih komunistov je po poudarku glasila radikalne organizacije Katoliške akcije Mi mladi borci iz leta 1934, ki ga je za slovenski zgodovinski spomin prispeval Egon Pelikan, bila taka, da bi *»vse skupaj (...) lahko stlačili v eno majhno umobolnico«*. (Pelikan, Pokrajinska konferenca KPJ, str. 391)

sko narodnoemancipacijsko voljo in obenem utemeljili oblikovanje posebne slovenske državnopravne enote – Ljudske republike Slovenije (s priključeno Primorsko) – v drugi jugoslovanski državi. Dosežek za narod je bil očiten. Očiten pa je bil tudi njegov »presežek« – sočasno uresničenje komunističnega revolucionarnega bistva. Če se zgledujemo po eni od političnih prispodob Lovra Kuharja,⁷⁰⁴ je tedanji slovenski narodni položaj omogočilo šele vlitje *revolucije* v žile slovenskega naroda. V razmerju *revolucija – narod* je bila odločujoča prva, ki je na ramo Slovencev in njihovo bivanjsko kvaliteto položila svojo roko. Revolucija se je nato po letu 1945 z različno gostoto pretakala po večinskem delu slovenskega narodnega telesa, njena potisna sila pa je presahnila s procesom demokratizacije Slovenije konec osemdesetih let 20. stoletja in vzpostavitev slovenske nacionalne države Republike Slovenije leta 1991.

⁷⁰⁴ Prim. Kuhar-Voranc, *Zbrana dela*, 10, str. 28.

Povzetek

Slovenski komunisti nacionalni problematiki v prvi jugoslovanski državi najprej niso posvečali posebne pozornosti. Svoje poglede nanjo so oblikovali skladno s stališči Socialistične delavske stranke Jugoslavije (komunistov), od leta 1920 Komunistične partije Jugoslavije (KPJ), ki je na svojem I. in II. kongresu, 21.–23. aprila 1919 v Beogradu oziroma 20.–24. junija 1920 v Vukovarju, utemeljila prvotni komunistični unitaristični in centralistični nacionalni program. Le-ta je temeljil v doktrini »čistega razrednega boja«, po kateri naj bi narodna problematika zadevala izključno politiko meščanskih družbenih sil. Njeno obravnavanje bi zato le hromilo družbeno in politično akcijo delavskega razreda, kar ni v interesu celovitega uresničevanja njegovih revolucionarnih namer. Vneslo bi le zmedo v jasna razredna stališča komunistov in posredno postavilo pod vprašaj enotnost samega jugoslovanskega proletariata. Na podlagi takih idejnih izhodišč je KPJ zagovarjala načelo nacionalno enotne jugoslovanske države, po katerem naj bi bili zgodovinsko že izoblikovani jugoslovanski narodi le »plemena« namišljenega enotnega (jugoslovanskega) naroda. Obenem z načelom jugoslovanske nacionalne enotnosti je zagovarjala tudi centralistično obliko državne ureditve. Unitarnocentralističnemu narodnemu programu KPJ so pritrjevali tudi slovenski komunisti. Vendar so prav oni prvi v KPJ poudarili, da mora jugoslovansko komunistično gibanje v svoji teoriji in politiki upoštevati tudi nacionalni problem. Že konec oktobra

1921 so opozorili na nevzdržnost centralistične državne ureditve v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev in zahtevali njeno federativno preoblikovanje, februarja 1922 pa so pod idejnim vodstvom tedanjega sekretarja Pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo Lovra Klemenčiča in njegovega tesnega sodelavca Vladislava Fabjančiča začeli zagovarjati mnogonacionalni značaj jugoslovanske države, pravico Slovencev, Hrvatov in Srbov do samoodločbe in njihovo federativno ljudsko delavsko-kmečko državno zvezo.

Omenjena stališča so slovenski komunisti v letih 1923–1924 poudarili tudi v okviru celotne KPJ, ko je jugoslovanska revolucionarna stranka uvidela, da mora zaradi hudih narodnopolitičnih nesoglasij v državi na novo preudariti svoje poglede, s katerimi je ocenjevala nacionalni problem. KPJ je svoje nove poglede na narodno vprašanje oblikovala v široki javni teoretsko politični razpravi o nacionalnem vprašanju, ki so jo komunisti vodili v tisku legalne Neodvisne delavske stranke Jugoslavije od 31. maja 1923 do III. državne konference KPJ, zbrane med 1. in 4. januarjem 1924 v Beogradu. III. državna konferenca je na podlagi stališč, uveljavljenih v tej razpravi, postavila zgodovinske temelje vse nadaljnje nacionalne politike KPJ. Poudarila je, da je Jugoslavija mnogonarodna država, v kateri obstaja nacionalni problem, saj vladajoče srbsko meščanstvo tlači druge narode. Konferenca je podprla načelo nacionalne suverenosti jugoslovanskih narodov in njihovo pravico do samoodločbe, v vprašanju državne ureditve pa se je zavzela za federativni državnopравни princip. Svoj novi federativni nacionalni program, ki ga je vključila v boj za revolucionarno družbeno preobrazbo, je KPJ podkrepila še s stališčem, da je lahko federativna skupnost jugoslovanskih narodov utemeljena le na načelu proustojnosti kot edini mogoči podlagi za njen obstoj.

Slovenski komunisti so v času razprave o nacionalnem vprašanju pomembno prispevali k oblikovanju novih narodnopolitičnih pogledov KPJ. Pod vplivom vodilnega slovenskega marksističnega teoretika in najvidnejšega člana slovenskega komunističnega gibanja v dvajsetih letih, ing. Dragotina Gustinčiča, so prvi v razpravi zavrnilo tezo o obstoju enega jugoslovanskega

naroda, poleg Slovencev, Hrvatov in Srbov pa so že leta 1923 kot poseben narod upoštevali še Makedonce. Bili so tudi prvi, ki so poudarili, da je federalizem edini način oziroma edina pot, po kateri je mogoče rešiti nacionalni problem. Opozarjali so, da mora KPJ prisluhniti nesrbskim narodom in zahtevati samostojno Slovenijo, Hrvaško, Bosno in Hercegovino, Vojvodino, Črno goro in Makedonijo, ki naj se na podlagi svoje lastne državnopravne individualnosti povežejo v skupno federativno zvezo. Prav tako so prvi zahtevali, naj KPJ v svoj federativni državni načrt kot posebno državnopravno enoto vključi tudi Črno goro. Vsa ta stališča so poudarili v politični resoluciji pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo 22. julija 1923 in jih v nadaljnjem poteku razprave še dopolnjevali.

Slovenski razpravljavci so pri utemeljevanju svojih federalističnih pogledov poudarjali tudi nekatere za tisti čas precej nenavadne zamisli. Tako je Dragotin Gustinčič zahteval oblikovanje nacionalnih vojsk v okviru vsake posamezne nacionalne federativne države in izključno nacionalno, ne pa srbsko sestavo njihovega poveljniškega kadra. Zagovarjal je tudi stališče, naj se Srbi na Kosovu učijo albanskega jezika, Albanci pa srbskega. Veliko je še razmišljal, v kakšen federativni državni okvir bi Slovenci in Hrvati sploh hoteli vstopiti. Srbske člane KPJ je opominjal, da bi – zaradi svoje politične morale, osebnih medsebojnih bojev in popolne organizacijske nesposobnosti, pa tudi zaradi splošnih gospodarskih, kulturnih in zemljepisnih razlogov – Srbi morali živeti brez Slovencev in Hrvatov v južnoslovanski ali balkanski federaciji, če bi se le v Srednji Evropi oblikovala neka druga socialistična federacija.

Poleg slovenskih komunistov so federalistično stališče v razpravi podprli še komunisti iz Hrvaške in tisti pripadniki srbskega dela KPJ – Moša Pijade, Kosta Novaković, Triša Kaclerović in Rajko Jovanović –, ki so dobro razumeli povsem izoblikovane nacionalne zahteve nesrbskih narodov po narodnopolitični samostojnosti. S tem je bila ustvarjena podlaga, da je federalistično stališče zaživelo v okviru celotne KPJ.

Slovenski komunisti so od leta 1924 federalistične poglede KPJ na narodno vprašanje izražali ob raz-

ličnih priložnostih, poudarjeno pa pred volitvami v Narodno skupščino Kraljevine SHS 8. februarja 1925, ob prvi obletnici nettunskih konvencij julija 1926, pred volitvami v oblastno skupščino ljubljanske in oblastno skupščino mariborske oblasti 23. januarja 1927, pred volitvami v Narodno skupščino 11. septembra 1927, ob enajstletnici oktobrske revolucije 7. novembra 1928, desetletnici nastanka jugoslovanske države 1. decembra 1928 in v vsakoletnih prvomajskih razglasih. Opozarjali so na mnogonacionalni značaj jugoslovanske države in trdili, da nacionalno vprašanje in njegova polna rešitev nesporno sodita v okvir revolucionarnega boja delavskega razreda, kajti meščanska politika ga ni sposobna in ga tudi noče rešiti. Zagovarjali so pravico samoodločbe slovenskega naroda vse do odcepitve in združitve z drugimi narodi. Na tej podlagi so zahtevali združitev Slovencev v svobodni, prek tedanjih državnih meja Združeni delavsko-kmečki republiki Sloveniji, federativno povezani s sosednjimi narodi. Skladno z usmeritvijo KPJ so največkrat zagovarjali balkanski federativni okvir. Pri oblikovanju in vodenju federalističnih narodnopolitičnih prizadevanj KPJ v Sloveniji so izstopali Dragotin Gustinčič, Lovro Kuhar, Dušan Kermavner in France Klopčič. Kar zadeva vodilno slovensko avtonomistično silo v prvi jugoslovanski državi – katoliško Slovensko ljudsko stranko –, pa so menili, da se v resnici ne bori za slovensko avtonomijo, saj so opozarjali, da je zaradi političnih koristi pripravljena odstopiti od svojih narodnopolitičnih ciljev in se ukloniti vladajoči srbski politiki. Stališča komunistov so izražala značilni razredni odpor proti ključnemu idejnemu in političnemu nasprotniku v slovenskem prostoru, razkrivala pa so tudi revolucionarno težnjo po vrednostni in dejanski odpravi njegovega prvenstva v slovenski narodnoemancipacijski politiki. Na njegovo mesto naj bi skladno s svojim revolucionarnim političnim in narodnim programom stopila komunistična stranka.

Komunisti, ki so na Slovenskem delovali v dvajsetih letih, so bili, kljub potisnjenosti KPJ v ilegalo od leta 1921, v izražanju svojih nacionalnih stališč jasno prepoznavni v slovenskem prostoru. Njihove napore za uveljavljanje narodnopolitične misli na samoodločbo

slovenskega naroda in vzpostavitev federativne države pa je prekinila uvedba diktature kralja Aleksandra Karađorđevića 6. januarja 1929. Tedaj se je začelo novo obdobje v razvoju KPJ, obenem z njim pa je nastopila tudi nova stopnja v obravnavanju nacionalnega vprašanja v slovenskem komunističnem gibanju.

V tridesetih letih so slovenski komunisti v programskem pogledu izhajali iz že domišljenih federativnih stališč, ki so jih o narodnem vprašanju oblikovali komunisti v dvajsetih letih. Pri tem je izstopal Dragotin Gustinčič, ki je svoja teoretična in politična prizadevanja v nacionalnem vprašanju nadaljeval tudi v tridesetih letih, ko je bival v Moskvi, kjer je leta 1933 napisal neobjavljeno brošuro Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije. Istega leta je tudi dokončal svoje obsežno, že v dvajsetih letih začeto in neobjavljeno delo, *Das nationale Problem der Slowenen*. V obeh študijah je ponovno poudaril zahtevo po samoodločbi in oblikovanju samostojne slovenske federativne enote v državni zvezi, ki bi najbolj ustrezala slovenskim narodnokulturnim in socialnopolitičnim interesom. Gustinčič je ob tem dosledno zagovarjal uresničitev programa Združene Slovenije, to je rušenje obstoječih državnih mej in združitve primorskih in koroških Slovencev z narodno matično iz jugoslovanske države. Zato je zahteval, da morajo slovensko vprašanje obravnavati vse tri komunistične stranke, ki jih to vprašanje zadeva – Komunistična partija Jugoslavije, Komunistična partija Italije in Komunistična partija Avstrije. Na tej podlagi je v okviru Komunistične internacionale dosegel, da je slovensko vprašanje dobilo mednarodni pomen, saj je odločilno prispeval k oblikovanju Izjave KPJ, KPI in KPA k slovenskemu narodnemu problemu iz leta 1934. Izjava je podprla pravico slovenskega naroda do odcepitve od Italije, Jugoslavije in Avstrije ter njegovo celotno državnopravno združitve. Stališče, da slovensko vprašanje lahko rešijo edinole komunisti, je izhajalo iz Gustinčičeve ocene nacionalne politike meščanskih strank in socialne demokracije. O teh političnih dejavnikih je menil, da se zaradi svojih razrednih, ideoloških in političnih interesov niso pripravljene boriti za resnično rešitev slovenskega narodnega problema. To lahko ob hkratni izvedbi soci-

alne in nacionalne revolucije stori le komunistično delavsko gibanje.

Poleg Gustinčiča so slovensko vprašanje obravnavali tudi drugi vidni slovenski komunisti, ki so v tem času delovali v tujini – Lovro Kuhar, Ivan Regent in Karel Hudomalj. Skupaj z Gustinčičem so za KPJ oblikovali več predlogov resolucijskih besedil. V njih so podrobno obravnavali nacionalni, gospodarski, socialni in politični položaj slovenskega naroda v Jugoslaviji, Italiji, Avstriji in na Madžarskem ter poudarili zahtevo po slovenski samoodločbi in vzpostavitvi samostojne Združene Slovenije v revolucionarno utemeljeni federativni delavsko-kmečki državni zvezi. Med njimi pa so bile opazne razlike v ocenjevanju najmočnejše slovenske politične stranke, katoliške avtonomistično usmerjene SLS. Medtem ko je Gustinčič v njej videl največjega sovražnika slovenskih narodnoemancipacijskih prizadevanj v jugoslovanski državi, so drugi menili, da je to predvsem velikosrbski sistem kraljeve diktature ali pa niso soglašali z Gustinčičevo izredno ostro kritiko SLS. Omenjene razlike so bile najbolj opazne v soočanju Kuharjevih in Gustinčičevih stališč o nacionalni politiki KPJ. Sicer pa med njima ni bilo razhajanj v pogledih na slovenski problem. Kuhar je svoje posebej predstavil v brošuri *Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda* : program in zahteve Slovenskega Nacionalnega Revolucionarnega Gibanja, ki je izšla leta 1933. V njej se je prav tako zavzel za revolucionarno uresničenje slovenske samoodločbe in oblikovanje samostojne Združene Slovenije, dosežene v zavezništvu z narodnorevolucionarnimi gibanji drugih zatiranih narodov na Balkanu in v Srednji Evropi. Pri tem je bil pomemben njegov poudarek, da se lahko v boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda vključita vsak Slovenec ali Slovenka, ne glede na politično pripadnost, versko prepričanje in socialni položaj. V njem ne more biti prostora le za ozek krog »bogatašev, izkoriščevalcev in izdajalcev slovenskega naroda«. Kuharjeva brošura je imela širši družbeni in politični učinek, saj je Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo maja 1934 ugotavljal, da jo ljudje hlastno bero, da posamezni izvodi potujejo iz rok v roke in da je našla odmev tudi v t. i. malomeščanskih krogih. Zgodovin-

ska vrednost prispevka, ki so ga slovenski komunisti v tujini dali v tedanji obravnavi slovenskega narodnega vprašanja, je, da je bilo v okviru KPJ prvič celovito razčlenjeno in da je prek komunističnega gibanja dobilo mednarodni značaj.

S slovenskim nacionalnim vprašanjem so se ukvarjali tudi komunisti, ki so delovali na Slovenskem. Njihov vodilni teoretični in politični predstavnik Edvard Kardelj je že v letih 1932–1933 v legalni komunistični reviji Književnost objavil širše razmišljanje Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje. V svojem razmišljanju, ki ga je vzpodbudila knjiga liberalno usmerjenega literarnega kritika Josipa Vidmarja Kulturni problem slovenstva (1932), je zavrnil Vidmarjevo »metafizično statično pojmovanje« sveta, to je obravnavo problema slovenstva ločeno od političnih in gospodarskih vprašanj slovenskega naroda. Poudaril je, da je slovensko vprašanje socialni in ne kulturni problem in kot táko orožje revolucionarnega delavskega razreda, ki se vedno bolj uveljavlja kot hegemon slovenskega narodnega boja. Na tej podlagi je zagovarjal tudi pravico slehernega naroda do samoodločbe ter samostojnega nacionalnega življenja. Sicer pa je Vidmarju priznal slovensko narodnoemancipacijsko stališče in opozoril, da njegova kritika ni bila uperjena proti cilju, ki ga je imel Vidmar pred seboj, temveč proti načinu, kako je le-ta obravnaval slovenski problem.

Kardelj je svoje poglede na nacionalno vprašanje, ki da ga zaradi nenačelne meščanske in socialnodemokratske politike lahko reši le revolucionarni proletariat, nadgradil v referatu na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo 16. septembra 1934 v Goričanah pri Medvodah, v poročilu Centralnemu komiteju Komunistične partije Jugoslavije iz 2. decembra 1934 in v Manifestu ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije, zbranem v noči s 17. na 18. april 1937 na Čebinah nad Zagorjem. Svoje teoretične in politične poglobitve, ki jih je izražalo stališče o zgodovinski nujnosti socialne osvoboditve delavskega razreda, z njo povezane revolucionarne uresničitve samoodločbe in vzpostavitve nove za Slovence sprejemljive federativne (jugoslovanske) države, je posebej dopolnil še z obširno študijo Razvoj

slovenskega narodnega vprašanja, ki je izšla leta 1939. V njej je podrobno sociološko, zgodovinsko in politično utemeljil komunistični nacionalni program in revolucionarnemu delavskemu gibanju na Slovenskem prispeval še eno temeljno in tudi najbolj dovršeno delo o slovenskem narodnem problemu. Iz njegovega besedila se da razbrati tudi stališče, da sta v okviru mednarodnega komunističnega gibanja KPJ oziroma KPS tisti, ki jima pripada odločilna vloga za uresničenje programa Združene Slovenije. Kardeljevo delo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja razen načelnih stališč o vodilni vlogi delavskega razreda v reševanju nacionalnega vprašanja ter zagovarjanju federativnega državno-pravnega načela nima stičnih točk s prvim velikim marksističnim delom o slovenskem vprašanju – Gustinčičevim Das nationale Problem der Slowenen. To pomeni, da je med tedanjimi maloštevilnimi slovenskimi komunisti obstajalo toliko teoretičnopolitične in ustvarjalne moči, da sta bili v njihovih vrstah v dobrih desetih letih opravljene dve samostojni obravnavi slovenskega narodnega vprašanja. Pri tem je treba dodati, da so se od srede tridesetih let poleg Kardelja v slovensko narodno vprašanje poglobljali tudi drugi marksistični (komunistični) avtorji. Značilnost njihovega nastopa je bila pritegnitev zgodovinske razsežnosti kot temeljnega metodološkega pristopa v preučevanju aktualne problematike slovenske družbe. V tem času so se komunisti na podlagi svojega nacionalnega programa tudi tvorno zavzeli za povezovanje s širšimi plastmi slovenskega prebivalstva. S tem so širili svoj narodnopolitični program in vpliv v slovenski družbi.

Po izidu Kardeljeve knjige je notranja nuja slovenskih revolucionarjev po obravnavi narodnega problema popustila. Delo se je sicer nadaljevalo, a pozornost komunistov se je preusmerila na evropsko in notranje dogajanje v Jugoslaviji in KPJ, zaznamovano s paktom Hitler-Stalin in začetkom druge svetovne vojne leta 1939. To se je pokazalo v zadnjem letu pred začetkom druge svetovne vojne na Slovenskem, ko so komunisti narodni problem ter neodvisnost in samostojnost slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov obravnavali predvsem kot vprašanje svojega revolucionarnega interesa ter političnih in državnih interesov Zveze sovjetskih sociali-

stičnih republik. Čeprav so dobro poznali zgodovinsko, civilizacijsko, kulturno, politično in gospodarsko vsebino slovenskega narodnega problema in na njeni podlagi osmislili zahteve po njegovi federativni državnopravni rešitvi, niso upoštevali povezanosti razrednega in nacionalnega načela, ki so jo sicer poudarjali v svojem teoretičnem in političnem delovanju. K temu pogledu na nacionalno politiko komunistične stranke so se nato vrnili v letih 1941–1945, ko sta revolucionarna strategija in taktika KPS omogočili, da ji je v vojnem času uspel premet v vodilno in sčasoma monopolno narodno politično silo.

Summary

Self Determination and Federation: Slovenian Communists and the National Question 1920–1941

Initially Slovenian communists in the first Yugoslav state did not pay special attention to the national issues. Their views of this were formed in accordance with the standpoints of the Socialist Workers' Party of Yugoslavia (the communists), and since 1920 the Communist Party of Yugoslavia (hereinafter KPJ). KPJ established its initial communist unitarian and centralist national programme at the 1st and 2nd congresses, which, respectively, took place between 21 and 23 April 1919 in Belgrade and between 20 and 24 June 1920 in Vukovar. This programme was based on the doctrine of a »pure class struggle«, according to which the national issues were related exclusively to the politics of the bourgeois social forces. Focusing on these topics would thus only impede the social and political action of the working class, which would not be in the interest of the comprehensive realisation of its revolutionary intentions. It would only introduce confusion into the clear-cut class-oriented standpoints of the communists, indirectly making the unity of the very Yugoslav proletariat questionable. On the basis of such ideological foundations, KPJ argued for the principle of a nationally united Yugoslav state, according to which the Yugoslav nations, already formed historically, were supposedly only various »tribes« of the imagined single (Yugoslav) nation. Apart from the principle of the Yugoslav national unity, KPJ also argued for the centralist form of the state regime. The Slovenian communists agreed with the uni-

tarian-centralist national programme of KPJ. However, they were the first within KPJ to emphasise that in its theory and politics the Yugoslav communist movement should also take the national problem into account. As early as in the end of October 1921 they brought the attention to the unbearable nature of the centralist state regime in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of SHS), and called for its transformation into a federation. In February 1922, under the ideological leadership of Lovro Klemenčič, the secretary of the Regional Council of KPJ for Slovenia at the time, and his close co-worker Vladislav Fabjančič, the Slovenian communists started to argue for the multi-national character of the Yugoslav state, the right of Slovenians, Croats and Serbs to self-determination, and their own federal state alliance of people and peasants.

The Slovenian communists also emphasised these standpoints in 1923 and 1924 in the context of the whole KPJ, when the Yugoslav revolutionary party realised it had to reconsider its standpoints with regard to the national problem due to severe national-political disagreements within the state. KPJ formed its new outlooks on the national question through a wide public theoretical-political discussion about the topic under consideration, led by the communists in the press of the legal Independent Workers' Party of Yugoslavia between 31 May 1923 and until the 3rd National Conference of KPJ, organised in Belgrade from 1 to 4 January 1924. On the basis of standpoints, argued in this discussion, the 3rd National Conference established the historical foundations for all the subsequent national policies of KPJ. It emphasised that Yugoslavia was a multi-national state with a national problem, since the prevalent Serbian bourgeoisie oppressed the other nations. The Conference supported the principle of national sovereignty of Yugoslav nations and their right to self-determination, and it argued for the federal state-legal principle as far as the state system was concerned. KPJ supported its new federal national programme, which it included in its struggle for revolutionary social transformation, with the opinion that the federal community of the Yugoslav nations could only

be established on the basis of free will as the only possible grounds for its existence.

During the discussion about the national question the Slovenian communists made important contributions to the formation of new national-political viewpoints of KPJ. Under the influence of the leading Slovenian Marxist theorist and most visible member of the Slovenian communist movement in the 1920s, engineer Dragotin Gustinčič, the Slovenian communists were the first to reject the theory of the existence of a single Yugoslav nation, and apart from Slovenians, Croats and Serbs they also deemed Macedonians as a separate nation as soon as in 1923. They were also the first to emphasise that federalism was the only way the national problem can be solved. They warned the KPJ that it should listen to the nations other than the Serbs and demand the independence of Slovenia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Vojvodina, Montenegro and Macedonia, which should be joined together in a common federal alliance on the basis of their own national-legal individuality. The Slovenian communists were also the first to demand that KPJ should also include Montenegro in its plans for a federal state as a separate state-legal unit. All these standpoints were underlined in the political resolution of the KPJ Regional Council for Slovenia on 22 July 1923, and they were also amended in the further course of the discussion.

In their arguments in favour of their federalist opinions, the Slovenian participants in the discussion also brought up some ideas, quite extraordinary for that time. Thus Dragotin Gustinčič called for the establishment of national armies in the context of each individual national federal state and an exclusively national, not Serbian, makeup of its commanding structures. He also believed that Serbs in Kosovo should learn the Albanian language, while Albanians should learn Serbian. He also paid considerable attention to the nature of the federal state framework that Slovenians and Croatians would want to join in the first place. He warned the Serbian members of KPJ that due to their political morality, personal struggles among themselves, their complete organisational incompetence, and also due to the

general economic, cultural and geographic reasons, the Serbs would have to live without Slovenians and Croats in a South-Slavic or Balkans federation, should another socialist federation happen to form in the Central Europe.

Apart from the Slovenian communists the federalist standpoints in the discussion were also supported by the Croatian communists and those members of the Serbian part of KPJ (Moša Pijade, Kosta Novaković, Triša Kaclerović and Rajko Jovanović) who understood very well the already established national demands of the non-Serbian nations with regard to their national-political sovereignty. Thus a suitable foundation was formed for the federalist standpoint to come to life in the context of the whole KPJ.

After 1924 the Slovenian communists expressed the federalist outlooks of KPJ on the national question at various occasions, but emphasised them particularly before the elections for the National Assembly of the Kingdom of SHS on 8 February 1925; the first anniversary of the Nettuno Conventions in July 1926; before the Ljubljana and Maribor Administrative Unit Assembly elections on 23 January 1927; before the National Assembly elections on 11 September 1927; at the eleventh anniversary of the October Revolution on 7 November 1928; at the tenth anniversary of the establishment of the Yugoslav state on 1 December 1928; and every year during the First of May announcements. They brought the attention to the multi-national character of the Yugoslav state and claimed that the national issue and its final solution undoubtedly belonged into the sphere of the revolutionary struggle of the working class, since the bourgeois politics were incapable and unwilling to solve it. The Slovenian communists argued for the right of the Slovenian nation to self-determination, including secession and unification with other nations. On this basis they called for the unification of Slovenians in the free united worker-peasant republic of Slovenia, exceeding the state borders at the time, united in a federation with the neighbouring nations. In accordance with the KPJ orientation they usually supported the Balkans federal framework. As far as the formation and manage-

ment of the federalist national-political efforts of KPJ in Slovenia was concerned, Dragotin Gustinčič, Lovro Kuhar, Dušan Kermavner and France Klopčič were the most outstanding politicians. With regard to the leading Slovenian autonomist force in the first Yugoslav state – the Catholic Slovenian People's Party (SLS) – they believed that in reality SLS did not strive for Slovenian autonomy. They emphasised that due to its political agenda SLS was prepared to renounce its national-political goals and submit to the domineering Serbian politics. The communists' standpoints expressed the characteristic class resistance against the key ideological and political opponent in the Slovenian space as well as revealed their revolutionary aspirations for its devaluation and actual abolishment of its dominant position in the Slovenian national-emancipation policy. The communist party should replace it in this role in accordance with its revolutionary political and national programme.

Despite KPJ being illegal since 1921, the communists, operating in Slovenia in the 1920s, were clearly recognisable in the Slovenian space as far as the expression of their national viewpoints was concerned. However, their efforts for the assertion of national-political considerations of the self-determination of the Slovenian nation and the establishment of federal state were hindered by the introduction of King Alexander Karađorđević's dictatorship on 6 January 1929. At that time a new period in the development of KPJ started, simultaneously initiating a new stage in the consideration of the national question in the Slovenian communist movement.

In the 1930s the Slovenian communists based their programme on the already well-established federal standpoints, which the communists had formed with regard to the national question in the 1920s. Dragotin Gustinčič was quite notable for his persistent theoretical and political efforts to solve the national question, also in the 1930s when he resided in Moscow, where in 1933 he wrote the unpublished pamphlet *Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije* [Slovenian National Problem and Dr. Korošec's Slovenian Declaration]. In the same year he also completed his extensive

and also unpublished work, already undertaken in the 1920s, entitled *Das nationale Problem der Slowenen*. In both studies he re-emphasised the demand for self-determination and establishment of an independent Slovenian federal unit within the state union, which would best suit the Slovenian national-cultural and socio-political interests. Gustinčič argued consistently for the realisation of the United Slovenia programme: that is, for the dissolution of the existing state borders and the unification of the coastal region (Primorska) and Carinthian Slovenians with their nation of origin in the Yugoslav state. Therefore he demanded that all three communist parties concerned by this issue – the Communist Party of Yugoslavia, Communist Party of Italy and Communist Party of Austria – should consider the Slovenian question. On this basis, in the context of the Communist International, he succeeded in ensuring that this issue gained international significance, since he made a decisive contribution to the statement with regard to the Slovenian national question, drawn up in 1934 by the Communist Parties of Yugoslavia, Italy and Austria. The Statement supported the right of the Slovenian nation to secede from Italy, Yugoslavia and Austria as well as the right to its complete national-legal unification. The opinion that the Slovenian question could only be solved by the communists stemmed from Gustinčič's evaluation of the national policy of the bourgeois parties and social democracy. He believed that these political actors, due to their class-related, ideological and political interests, were not prepared to fight for the true resolution of the Slovenian national question. Only the workers' communist movement could address this issue during the simultaneous realisation of the social and national revolution.

Besides Gustinčič other prominent Slovenian communists, who at that time operated abroad – Lovro Kuhar, Ivan Regent and Karel Hudomalj – also focused on the Slovenian question. Together with Gustinčič they prepared several resolution proposals for KPJ. In these texts they focused in detail on the national, economic, social and political situation of the Slovenian nation in Yugoslavia, Italy, Austria and Hungary, emphasising

the demand for the Slovenian self-determination and the establishment of the independent United Slovenia in the revolution-based federal worker-peasant national union. The differences in the evaluations of the strongest Slovenian political party – the Catholic and autonomist Slovenian People's Party – were significant. While Gustinčič saw this party as the worst enemy of the Slovenian national emancipation efforts in the Yugoslav state, others either deemed the Greater-Serbian system of the King's dictatorship as the worst enemy or disagreed with Gustinčič's extremely severe criticism of the Slovenian People's Party. These differences were most notable if we compare Kuhar and Gustinčič's standpoints with regard to the national policy of KPJ. Otherwise they did not differ in their outlook on the Slovenian problem. Kuhar presented his views individually in the pamphlet *Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda: program in zahteve Slovenskega Nacionalnega Revolucionarnega Gibanja* [Struggle for the Liberation and Unification of the Slovenian Nation: the Programme and Demands of the Slovenian National Revolutionary Movement], published in 1933. In this pamphlet he also argued for the revolutionary realisation of the Slovenian self-determination and the formation of the independent United Slovenia in alliance with the national-revolutionary movements of other oppressed nations in the Balkans and Central Europe. His emphasis on all Slovenian men and women, regardless of their political adherence, religious conviction and social position, being able to join the struggle for the liberation and unification of the Slovenian nation, was very important. This struggle should not only be restricted to a small circle of »the rich, exploiters and traitors of the Slovenian nation«. Kuhar's pamphlet had a wider social and political impact, since in May 1934 the Regional Committee of KPJ for Slovenia established that people read it eagerly, that individual copies were distributed among the people, and that it also resounded within the so-called petty bourgeoisie. The historical contribution of the Slovenian communists working abroad lied in their effort to ensure that the first comprehensive analysis of the Slovenian national question in the context of the KPJ

was carried out and that through the communist movement it attained an international character.

The Slovenian national question was also focused on by the communists who operated in Slovenia. Their leading theorist and political representative Edvard Kardelj already published his extensive deliberation Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje [National Question as a Scientific Question] as early as in the 1932–1933 in the legal communist magazine Književnost. In his article, encouraged by the book of the liberally-oriented literary critic Josip Vidmar, Kulturni problem slovenstva [Cultural Problem of Slovenian Identity] (1932), he rejected Vidmar's »metaphysically static attitude« to the world, that is, his exploration of the Slovenian identity separately from the political and economic issues of the Slovenian nation. Kardelj emphasised that the Slovenian question was a social and not a cultural problem, and as such it was a weapon of the revolutionary working class, asserting itself progressively as the hegemon of the Slovenian national struggle. On this basis he also argued for the right of every nation to self-determination and independent national life. However, Kardelj acknowledged Vidmar's national-emancipation standpoint and underlined that his criticism was not aimed at the goal which Vidmar pursued, but at the manner in which Vidmar explored the Slovenian problem.

Kardelj enhanced his views of the national question, which could only be solved by the revolutionary proletariat due to the unprincipled bourgeois and social democratic politics, in his paper at the regional conference of KPJ for Slovenia on 16 September 1934 in Goričane pri Medvodah, in the report to the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia of 2 December 1934, and in the Manifesto of the Inaugural Congress of the Communist Party of Slovenia, which took place on 17 and 18 April 1937 in Čebine nad Zagorjem. Kardelj's theoretical and political analyses, expressed by his opinion on the historical necessity of the social liberation of the working class, the related revolutionary realisation of self-determination and the establishment of a new federal (Yugoslav) state,

acceptable to Slovenians, was supplemented most notably by his extensive study *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* [Development of the Slovenian National Question], published in 1939. This publication represented a detailed sociological, historical and political substantiation of the communist national programme, providing another fundamental and also most perfected work about the Slovenian national problem for the revolutionary workers' movement in Slovenia. Kardelj's text also reflected his opinion that in the context of the international communist movement the communist parties of Yugoslavia and Slovenia were the ones to play a decisive role in the realisation of the United Slovenia programme. Except for the basic standpoints with regard to the leading role of the working class in the solving of the national question and arguments in favour of the federal national-legal principle, Kardelj's work *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* [Development of the Slovenian National Question] did not share any common points with the first great Marxist work about the Slovenian issue – Gustinčič's *Das nationale Problem der Slowenen*. That means that among the small number of Slovenian communists at that time so much theoretical-political and creative power could be found, that in slightly more than ten years two independent explorations of the Slovenian national question were carried out by their ranks. Here it should also be noted that since the 1930s other Marxist (communist) authors besides Kardelj have focused on the Slovenian national question. One of the distinctive features of their work was to resort to the historical dimensions as the basic methodological approach to the exploration of the contemporary issues of the Slovenian society. At that time the communists, on the basis of their national programme, also strived actively to establish connections with the broader strata of the Slovenian population. In this manner they expanded their national-political programme and influence in the Slovenian society.

After Kardelj's book was published, the inherent urge of the Slovenian revolutionaries to focus on the national problem diminished. The work may have continued, but the attention of the communists was drawn

to the European and internal developments in Yugoslavia and KPJ, in light of the pact between Hitler and Stalin and the onset of World War II in 1939. This became clear in the last year before the beginning of World War II in Slovenia, as the communists dealt with the national problem, independence and autonomy of the Slovenian nation as well as other Yugoslav nations especially from the viewpoint of their revolutionary interest and the political and state interests of the Union of Soviet Socialist Republics. Even though they were thoroughly familiar with the historical, civilisational, cultural, political and economic aspects of the Slovenian national problem and although they formed the demands for a federal national-legal solution on the basis of this knowledge, they did not consider the links between the class-related and national principle, otherwise emphasised in their theoretical and political activities. This view of the national policy of the Communist Party was revisited in the years from 1941 to 1945, when the revolutionary strategy and tactics of the Communist Party of Slovenia enabled the communists to transform into the leading and gradually the monopoly national political force.

Seznam kratic

- BS – Balkanski sekretariat
- CIO – Centralni izvršilni odbor
- CK – Centralni komite
- CK KPI – Centralni komite Komunistične partije Italije
- CK KPJ – Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije
- CO NDSJ – Centralni odbor Neodvisne delavske stranke Jugoslavije
- CS KPJ – Centralni svet Komunistične partije Jugoslavije
- DKB – Delavsko-kmečki blok
- DKRB – Delavsko-kmečki republikanski blok
- DSSS – Delavska socialistična stranka za Slovenijo
- Država SHS – Država Slovencev, Hrvatov in Srbov
- FRJ – Federativna republika Jugoslavija
- HKS – Hrvaška kmečka stranka
- HRKS – Hrvaška republikanska kmečka stranka
- IO – Izvršilni odbor
- IK KI – Izvršni komite Komunistične internacionale
- Inprekorr – Internationale Presse-Korrespondenz
- JDS – Jugoslovanska demokratska stranka
- JNS – Jugoslovanska nacionalna stranka
- JRKD – Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija
- JSDS – Jugoslovanska socialnodemokratska stranka
- KDG – Kmečko-delavsko gibanje
- KDK – Kmečko demokratska koalicija
- KI – Komunistična internacionala
- KP – Komunistična partija

KPA (KPAv) – Komunistična partija Avstrije
KPH – Komunistična partija Hrvaške
KPI – Komunistična partija Italije
KPJ – Komunistična partija Jugoslavije
KPS – Komunistična partija Slovenije
Kraljevina SHS – Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev
KSI – Komunistična stranka Italije
KSJ – Komunistična stranka Jugoslavije
MK KSJ – Mestni komite Komunistične stranke Jugoslavije
MK ZKMJ – Mestni komite Zveze komunistične mladine Jugoslavije
NDSJ – Neodvisna delavska stranka Jugoslavije
NRPJ – Nezavisna radnička partija Jugoslavije
NRS – Narodna radikalna stranka
NSS – Narodno socialistična stranka
NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica
Orjuna – Organizacija jugoslovenskih nacijonalista
PAČ – Proletarske akcijske čete
PK – Pokrajinski komite
PK KPJ – Pokrajinski komite Komunistične partije Jugoslavije
PK KSJ – Pokrajinski komite Komunistične stranke Jugoslavije
PP – Pašić-Pribičević
PS – Pokrajinski svet
PS KPJ – Pokrajinski svet Komunistične partije Jugoslavije
PSS – Pokrajinski strankin svet
SDS – Samostojna demokratska stranka
SDSJ (k) – Socialistična delavska stranka Jugoslavije (komunistov)
SHS – Srbi, Hrvati, Slovenci
SKS – Samostojna kmetijska stranka
SLS – Slovenska ljudska stranka
SNR – Slovenski narodni revolucionarji
SRNAO – Srpska nacionalna omladina
SRS – Slovenska republikanska stranka
SRSKD – Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev
SSDL – Socialistična stranka delovnega ljudstva
SSJ – Socialistična stranka Jugoslavije

SZ – Sovjetska zveza
Tigr – Trst, Istra, Gorica, Reka
UAPJ – Unabhangige Arbeiterpartei Jugoslawiens (Ne-
odvisna delavska stranka Jugoslavije)
VKP (b) – Vsezvezna komunistična partija (boljševikov)
VLS – Vseslovenska ljudska stranka
ZDA – Združene države Amerike
ZDL – Zveza delovnega ljudstva
ZDLS – Zveza delovnega ljudstva Slovenije
ZKJ – Zveza komunistov Jugoslavije
ZKMJ – Zveza komunistične mladine Jugoslavije
ZSSR – Zveza sovjetskih socialističnih republik

Viri in literatura

Arhivski viri

AJ — Arhiv Jugoslavije

AJ 507 — Centralni komite Komunistične partije Jugoslavije.

AJ 507 — Komunistična internacionala.

AJ 507 — Nezavisna radnička partija Jugoslavije.

AJ 507 — Partija između dva rata.

AJ 507 — Slovenija.

ARS — Arhiv Republike Slovenije

AS 350 — Višje državno tožilstvo v Ljubljani 1918–1945.

AS 1477 — Zbirka sodnih spisov o komunistih in delavskem gibanju.

AS 1517 — Bernot Zvonimir, 1886–1951.

AS 1521 — Kardelj Edvard-Krištof, 1929–1979.

AS 1533 — Mlakar Janez, 1923–1945.

AS 1548 — Zbirka letakov ZA CK ZKS.

AS 1551 — Zbirka kopij Kominterni.

AS 1667 — Gustinčič Dragotin.

Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti Ljubljana

Šk. R 105/II — Gustinčič, Dragotin. *Spomini* (rokopis). Ljubljana, 1959–1964.

Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana

Rokopisna zbirka, s. f. 312, fasc. 1–9, Letaki do 1937.

Periodični tisk

- Borba*. Zagreb, 1923.
Delavske novice. Ljubljana, 1921–1923.
Delavsko-Kmetski List. Ljubljana, 1925–1928.
Delo. Ljubljana, 2001, 2008.
Delo. Pariz, 1934.
Delo. Trst, 1922, 1924.
Demokracija. Ljubljana, 1918.
Domovina. Ljubljana, 1926.
Enotnost. Ljubljana, 1926–1928.
Glas svobode. Ljubljana, 1923, 1924.
Il Lavoratore. Trst, 1920.
Internationale Presse-Korrespondenz. Berlin, 1924, 1934.
Jutro. Ljubljana, 1923, 1924, 1926, 1933, 1935.
Kmetijske in rokodelske Novice. Ljubljana, 1848.
La Correspondance Internationale. Pariz, 1934.
La Yougoslavie. Ženeva, 1918, 1919.
Lo Stato operaio. Pariz, 1930.
Naprej. Ljubljana, 1917.
Naši zapiski. Gorica, Ljubljana, 1907, 1912, 1913.
Nedeljski dnevnik. Ljubljana, 2001.
Radnik-Delavec. Beograd, 1923.
Rdeča zvezda. Moskva, 1934.
Rdeči prapor. Ljubljana, 1920.
Slovenec. Ljubljana, 1914, 1931, 1932, 1992, 1941.
Slovenec. Ljubljana, 1992.
Slovenska panorama. Ljubljana, 2001.
Slovenski narod. Ljubljana, 1885, 1914.
Sodobnost. Ljubljana, 1938.
Ujedinjenje. Ljubljana, 1920.
Zapiski Delavsko-kmetske matice. Ljubljana, 1925.
Zbornik Delavsko-kmetske matice. Ljubljana, 1925.
Zarja. Ljubljana, 1923.

Literatura

- Aleš, Franjo. Slovenija – Slovincem! *Mladina*, III, 1926–1927, št. 4–5, str. 97–98.
Apih, Josip. *Slovinci in 1848. leto*. V Ljubljani: Matica slovenska, 1888.

- Atlagić, David. *Klasno i nacionalno : klasni smisao nacionalnog pitanja i medjunacionalni odnosi u Jugoslaviji*. Beograd: Komunist, 1973.
- Atlagić, David. *Nacija u klasnim i socijalističkim odnosima*. Beograd: Centar za društveno-političko obrazovanje Radničkog univerziteta »Đ. Salaj«, 1969.
- Balkovec, Bojan. »Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša« : volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2011.
- Bebler, Aleš (Baebler, Aleksij). Joca Jovanović in Slovenci. *Svobodna mladina*, I, 1928, št. 4–5, str. 112–113.
- Beneš, Eduard. *Der Aufstand der Nationen : der Weltkriege und die tschechoslowakische Revolution*. Berlin: Bruno Cassirer, 1928.
- Berberih-Slana, Aleksandra. Stjepan Radić in republikansko gibanje v Sloveniji : od nastanka Kraljevine SHS do volitev v Narodno skupščino leta 1923. *Prišpevki za novejšo zgodovino*, XLV, 2005, št. 1, str. 37–60.
- Brecelj, Marijan. Gustinčič, Dragotin. *Primorski slovenski biografski leksikon : 6*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1979, str. 514.
- Brglez, Franček (ur.). *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS : razprave in dokumenti*. Ljubljana: Komunist, 1977.
- Broz, Josip Tito. *Zbrana dela : tretja knjiga : marec 1935–november 1937 / Damjanović, Pero (ur.) ; redakcija slovenske izdaje Franček Brglez ... [et al.]*. Ljubljana: Komunist ; Borec, 1979.
- Bučar, France. *Usodne odločitve*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, 1988.
- Cankar, Ivan. Slovenci in Jugoslovani. *Demokracija*, I, 1918, št. 23–24, str. 293–298.
- Cencić, Vjenceslav. *Titova poslednja ispovijest*. Cetinje: Grafos ; Beograd: Orfelin ; Kraljevo: ADM grafika, 2001.
- Charmatz, Richard. *Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, II : der Kampf der Nationen*. Leipzig: B. G. Teubner, 1912.

- Čepič, Zdenko. *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji : 1945–1948*. Maribor: Založba Obzorja, 1995.
- Čepič, Zdenko. Slovenija, moja država : država in državnost v mislih in dejanjih slovenske politike : dejstva in mnenja. V: Mitja Ferenc (ur.), Jurij Hadalin (ur.), Blaž Babič (ur.). *Osamosvojitve 1991 : država in demokracija na Slovenskem v zgodovinskih razsežnostih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011, str. 5–36.
- Čulinović, Ferdo. *Državnopravna historija jugoslovenskih zemalja XIX. i XX. vijeka : druga knjiga : Srbija–Crna Gora–Makedonija, Jugoslavija 1918.–1945*. Zagreb: Školska knjiga, 1954.
- Čulinović, Ferdo. *Državnopravni razvitak Jugoslavije*. Zagreb: Školska knjiga, 1963.
- Čulinović, Ferdo. *Jugoslavija između dva rata : I*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1961.
- Demetrović, Juraj. Nova faza jugoslovenskog pitanja i socialna demokracija. *Naši zapiski*, X, 1913, št. 7–8, str. 193–204.
- Deželak Barič, Vida. Demokracija v slovenski marksistični percepciji 1918–1921. = Democracy in the Slovenian Marxist Perception 1918–1921. V: Balkovec, Bojan (ur.). *Jugoslavija v času: devetdeset let od nastanka prve jugoslovanske države*. = *Ninety years since the formation of the first state of Yugoslavia*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2009, str. 143–158.
- Deželak Barič, Vida. *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941–1943*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2007.
- Deželak Barič, Vida. *Organizacijsko vprašanje Komunistične partije Slovenije 1941–1945 : doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1999.
- Deželak Barič, Vida. Politični vzpon in zaton Lovra Kuharja – Prežihovega Voranca v Komunistični partiji Jugoslavije v tridesetih letih. V: Gabrič, Aleš (ur.). *Prežihov Voranc – Lovro Kuhar : pisatelj, politik, patriot*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino ; na Dunaju = Wien: Slovenski znanstveni inštitut = Slowenisches Wissenschaftsinstitut, 2010, str. 85–106.

- Dolenc, Ervin. *Kulturni boj : slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
- Dolenc, Ervin. *Med kulturo in politiko : kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimi vojnama*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2010.
- Dolenc, Ervin. Med slovenstvom in jugoslovanstvom : Borko in kulturna politika med dvema svetovnimi vojnama. V: Jesenšek, Marko (ur.), Vrbnjak, Viktor (ur.): *Borkov zbornik : referati s simpozija*. Maribor: Slavistično društvo, 1996, str. 379–392.
- Dolenc, Jože. Pravica samoodločbe do odcepitve. *Svobodna mladina*, I, 1928, št. 1–2, str. 5–11.
- Dolenc, Jože. Rusija in nacionalni problem. *Svobodna mladina*, II, 1929, št. 2–3, str. 48–54.
- Dolenc, Metod. *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje*. Ljubljana: Akademsko založba, 1935.
- Dragosavac, Dušan. *Nacionalno i internacionalno*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost SSO, 1978.
- Đukić-Veljović, Zlatija. *Sovjetski federalizam i njegov razvitak*. Beograd: Institut za uporedno pravo, 1971.
- Đurovski, Lazar. KPJ u borbi za rešenje nacionalnoga pitanja između dva svetska rata. V: Dragičević, Adolf (ur.). *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu : knjiga prva*. Zagreb: Naše teme, 1970, str. 246–263.
- Erjavec, Fran. *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928.
- Ferenc, Tone ... [et al.] (ur.). *Kronologija naprednega delavskega gibanja na Slovenskem : (1868–1980)*. Ljubljana: Delavska enotnost, 1981.
- Filipič, France. Kmečko-delavsko gibanje. V: Javornik, Marjan (ur.), Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije : 5*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, str. 112.
- Filipič, France. Komunistična partija Slovenije. V: Javornik, Marjan (ur.), Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije : 5*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, str. 232–234.
- Filipič, France. O življenju in delovanju Dušana Kermačnerja med leti 1903–1929. V: Luthar, Oto (ur.),

- Perovšek, Jurij (ur.). *Zbornik Janka Pleterskega*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003, str. 331–347.
- Filipič, France. *Poglavja iz revolucionarnega boja jugoslovanskih komunistov 1919–1939 : 1–2. knjiga*. Ljubljana: Založba Borec, 1981.
- Filipič, France. Povezava nacionalnega in socialnega v dokumentih pokrajinskih konferenc Komunistične partije v Sloveniji med leti 1920–1941. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXII, 1982, št. 1–2, str. 85–99.
- Filipič, France. Prispevki k osvetlitvi političnega delovanja Lovra Klemenčiča. V: Adamič, France (ur.). *Zbornik občine Grosuplje : 14. zvezek*. Grosuplje: Skupina občanov, 1986, str. 27–67.
- Filipič, France. Proletarske akcijske čete. V: Javornik, Marjan (ur.), Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije : 9*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1995, str. 372.
- Filipič, France. Zveza delovnega ljudstva Slovenije. V: Voglar, Dušan (ur.), Ivanič, Martin (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije : 15*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001, str. 243–244.
- Fischer, Jasna, Prunk, Janko ... [et al.] (ur.). *Viri za zgodovino Komunistične stranke na Slovenskem v letih 1919–1921*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1980.
- Gašparič, Jure. Iskrena ali pragmatična demokracija? : Slovenska ljudska stranka in vprašanje političnega sobivanja. *Prispevki za novejšo zgodovino*, LI, 2011, št. 1, str. 77–92.
- Gašparič, Jure. *SLS pod kraljevo diktaturo : diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.
- Godeša Bojan. *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Grafenauer, Bogo. Edvard Kardelj (Sperans), Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. DZS, Ljubljana 1970. 496 + II. str. Tretja, pregledana in dopolnjena izdaja. *Zgodovinski časopis*, XXIV, 1970, št. 3–4, str. 312–333.

- Grafenauer, Bogo. Ob štirih izdajah »Speransa« : primerjalna študija. V: *Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje*. Ljubljana: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 1980, str. 31–37.
- Grahor, Ivo. Rapallo. *Mladina*, II, 1925–1926, št. 1, str. 34–38.
- Grahor, Ivo. Zbližanje z Bolgari. *Mladina*, III, 1926–1927, št. 8, str. 173–175.
- Grahor, Ivo. *Življenje in smrt*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1968.
- Grdina, Igor. Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana. *Zgodovinski časopis*, XLIII, 1989, št. 1, str. 77–95.
- Grieco, Ruggiero – Garlandi. Su alcune deviazioni dalla linea leninista nella politica nazionale. *Lo Stato operaio*, 1930, št. 11–12.
- Gruden, Josip. *Zgodovina slovenskega naroda*. V Celovcu: Družba sv. Mohorja, 1910–1916.
- Gumplowicz, Ludwig. *Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich-Ungarn*. Innsbruck: Wagner, 1879.
- Gustinčič, Dragotin. *Das nationale Problem der Slowenen* (računalniški prepis tipkopisa). Moskva ; Ljubljana: ARS AS 1667, Gustinčič Dragotin, t. e. 1, fasc. 2, 1933, 1993.
- Gustinčič, Dragotin. *Enotna fronta proletariata v Sloveniji*. Dunaj: Arbeiterbuchhandlung, 1923.
- Gustinčič, Dragotin (D. A.). Iz politične situacije v Jugoslaviji. *Zbornik Delavsko-kmetske Matice*. Ljubljana: Delavsko-kmetska Matica, 1925, str. 41–42.
- Gustinčič, Dragotin (G.). Jugoslavija. *Zapiski Delavsko-kmetske Matice*, 1925, št. 2, str. 84–85.
- Gustinčič, Dragotin. K taktiki v narodnostnem vprašanju na Primorskem. *Zapiski Delavsko-kmetske Matice*, 1925, št. 1, str. 27–32.
- Gustinčič, Dragotin. K vprašanju volilne taktike Delavsko-kmečkega bloka v Sloveniji. *Zapiski Delavsko-kmečke Matice*, 1925, št. 3, str. 102–109.
- Gustinčič, Dragotin (ur.). *Komunistični koledar : za navadno leto 1922*. Trst: Socialna Matica Ljudskega odra, 1922.

- Gustinčič, Dragotin. *Narodni problem Slovencev in Dr. Koroščeve punktacije* (tipkopis). Moskva: ARS AS 1667, Gustinčič Dragotin, t. e. 1, fasc. 1, 1933.
- Gustinčič, Dragotin (G.). Pogovor pod lipo. V: Gustinčič, Dragotin (ur.). *Komunistični koledar : za navadno leto 1922*. Trst: Socialna Matica Ljudskega odra, 1922, str. 21–31.
- Gustinčič, Dragotin. *Prispevek k zgodovini narodnega vprašanja na Balkanu* (računalniški prepis tipkopisa). Moskva ; Taškent ; Ljubljana: ARS AS 1667, Gustinčič Dragotin, t. e. 1, 1941, 1943, 1958.
- Gustinčič, Dragotin (G.). Program bloka narodnega sporazuma in ljudske demokracije. *Zapiski Delavsko-kmetske Maticе*, 1925, št. 3, str. 131–132.
- Gustinčič, Dragotin. *Spomini* (rokopis). Ljubljana: Biblioteka Slovenske akademije znanosti in umetnosti, šk. R 105/II, 1959–1964.
- Gustinčič, Dragotin (Stefanski). Zur jugoslawisch-italienischen nationalen Frage. *Internationale Presse-Korrespondenz*, IV, 1924, št. 23, str. 510–511.
- Henry, Paul. *Le problème des nationalités*. Paris: A. Colin, 1937.
- Hohnjec, Josip. O ustavi naše države. V: Mal, Josip (ur.). *Slovenci v desetletju 1918–1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: »Leonova družba«, 1928, str. 295–338.
- Horvat, Rudolf. *Najnovije doba hrvatske povijesti*. U Zagrebu: Matica Hrvatska, 1906.
- Hribar, Ivan. *Moji spomini : 1–3*. Ljubljana: Merkur ; J. Blasnika nasl., 1928, 1932.
- I. R. Razmišljanja o narodnih problemih. *Svobodna mladina*, I, 1928, št. 1–2, str. 25–28.
- Jurković, Ljuba D. *Komuniste i nacionalno pitanje*. Ljubljana: »Slovenski Jug«, 1928.
- Kacin-Wohinz, Milica. *Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921–1928 : 1–2*. Koper: Založba Lipa ; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1977.
- Kacin-Wohinz, Milica. *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. Maribor: Založba Obzorja ; Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1972.
- Kacin-Wohinz, Milica. *Prvi antifašizem v Evropi : Primorska 1925–1935*. Koper: Založba Lipa, 1990.

- Kandič, Ljubica. KPJ i zajednica jugoslovenskih naroda 1918–1941. *Analī Pravnog fakulteta u Beogradu*, XVII, 1969, št. 5–6, str. 513–522.
- Kardelj, Edvard. Josip Vidmar in naša revolucija. V: Ocvirk, Anton (ur.). *Josip Vidmar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1975, str. 7–15.
- Kardelj, Edvard. *Po petindvajsetih letih*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1959.
- Kardelj, Edvard. *Problemi naše socialistične graditve : 8*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974.
- Kardelj, Edvard (Sperans). *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja : druga, pregledana in dopolnjena izdaja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1957.
- Kardelj, Edvard. *Zbrana dela : 1. knjiga / Vratuša, Anton ... [et al.] (ur.)*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.
- Kaser, Karl. *Handbuch der Regierungen Südosteuropas : 1833–1980 : II*. Graz: Institut für Geschichte der Universität Graz, 1982.
- Kdaj in pod katerimi pogoji se smejo ustanavljati Soveti. V: Gustinčič, Dragotin (ur.). *Komunistični koledar : za navadno leto 1922*. Trst: Socialna Matica ljudskega odra, 1922, str. 96–99.
- Kermavner, Dušan. Albin Prepeluh – Abditus : njegov idejni razvoj in delo. V: Prepeluh, Albin. *Priponbe k naši prevratni dobi : z zemljevidoma Koroške in Primorja*. Ljubljana : Založba Univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., 1938, str. 295–562.
- Kermavner, Dušan. O komunistih in socialistih v dvajsetih letih. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, VIII–IX, 1968–1969, št. 1–2, str. 267–293.
- Kermavner, Dušan. O našem delu v krogu revije Mladina. V: Liška, Janko (ur.). *Slovenski visokošolci v boju za narodno osvoboditev in socializem : ob 40-letnici Tita na čelu KPJ in ustanovnega kongresa KPS na Čebinah*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZKS Ljubljana, 1977, str. 34–38.
- Kermavner, Dušan. Pravica samoodločbe slovenskega naroda pred sodiščem. *Svobodna mladina*, I, 1928, št. 4–5, str. 104–107.
- Kermauner, Dušan. Rusija in mi. *Svobodna mladina*, I, 1928, št. 1–2, str. 22–25, št. 3, str. 64–67.

- Kermavner, Dušan. Urednikove dopolnitve. V: Tuma, Henrik. *Iz mojega življenja : spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Naša založba, 1937, str. 419–473.
- Kešetović, Muhamed. *Nacija u socijalizmu*. Beograd: Pres Kliping, 1978.
- Kidrič, France. *Zgodovina slovenskega slovstva : od začetkov do marčne revolucije : razvoj, obseg in cena pismenstva književnosti in literature*. V Ljubljani: Slovenska matica, 1929.
- Klopčič, France. *Desetletja preizkušenj : spomini*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
- Klopčič, France. *Kritično o slovenskem zgodovinopisju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977.
- Klopčič, France. *Neravnodušni državljan : razčlembe in zamisli*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974.
- Klopčič, France. [Obravnava]. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, VI, 1966, št. 1–2, str. 265–267.
- Klopčič, France. *Velika razmejitev : študija o nastanku komunistične stranke v Sloveniji aprila 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1969.
- Klopčič, France. Vzroki neuspehu v volitvah. *Zapiski Delavsko-kmetske Matice*, 1925, št. 3, str. 109–114.
- Klopčič, France. Za svobodno in Zedinjeno Slovenijo. V: Adamič, France (ur.). *Zbornik občine Grosuplje : III*. Grosuplje: Skupina občanov, 1971, str. 25–34.
- Kobsa, Leopold. [Diskusija]. V: Dragičević, Adolf (ur.). *Klasno i nacionalno u suvremenom socijalizmu : knjiga druga*. Zagreb: Naše teme, 1970, str. 696–701.
- Kobsa, Leopold. Prilog istraživanju stajališta KPJ o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji u razdoblju od kongresa ujedinjenja 1919 do lipanjskoga plenuma CK KPJ 1935. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, VII, 1967, št. 1–2, str. 343–354.
- Kobsa, Leopold (ur.), Koprivnjak, Vjekoslav (ur.), Šaškor, Ines (ur.). *Nacionalno pitanje u djelima klasika marksizma i u dokumentima i praksi KPJ-SKJ*. Zagreb: Centar društvenih djelatnosti Saveza socijalističke omladine Hrvatske, 1978.
- Kocbek, Edvard. Slovenski človek. *Dejanje*, I, 1938, št. 1, str. 1–3.

- Koprivica Oštrič, Stanislava. Udio Augusta Cesarca u diskusiji o nacionalnom pitanju u KPJ 1923. godine. *Putovi revolucije*, IV, 1966, št. 6, str. 109–119.
- Korespondenca dr. Jos. Muršca : ponatis iz »Zbornika Matice Slovenske« za l. 1904 in 1905 / priobčil Fran Ilesič.* Ljubljana: Narodna Tiskarna, 1905.
- Košak, Vinko. Jugoslovansko-bolgarsko zedinjenje. *Mladina*, III, 1926–1927, št. 8, str. 172–173.
- Košak, Vinko. Slovenska Akademija znanosti in umetnosti in usoda njenih prošenj pri vladi za ustanovitev. *Svobodna mladina*, I, 1928, št. 1–2, str. 44–45.
- Košak, Vinko. Slovenska univerza – pravica slovenskega naroda. *Mladina*, IV, 1927–1928, št. 2, str. 28–30.
- Košak, Vinko. Slovenska univerza v Ljubljani. *Mladina*, III, 1926–1927, št. 6, str. 121–122.
- Kranjec, Silvo. Slovenci v Jugoslaviji. V: Lavrič, Jože (ur.), Mal, Josip (ur.), Stele, France (ur.). *Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije.* Ljubljana: Jubilej, 1939, str. 66–108.
- Kreft, Ivan. *Spori in spopadi v spominih in dokumentih : 1.* Maribor: Založba Obzorja, 1981.
- Krek, Janez Evangelist. *Črne bukve kmečkega stanu : jedro kmečkega vprašanja.* V Ljubljani: [samozal.], 1895.
- Krek, Janez Evangelist. *Socijalizem.* V Ljubljani: Slovenska krščansko-socialna zveza, 1901.
- Kremenšek, Slavko. *Slovensko študentsko gibanje 1919–1941.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.
- Krešič, Andrija. *Medjunacionalni odnosi u FNRJ.* Sarajevo: Radnički univerzitet, 1960.
- Kuhar, Lovro – Voranc, Prežihov. *Zbrano delo : deseta knjiga : politični spisi : ocene leposlovnih del : do-datek / uredila Drago Druškovič in Jože Koruza ; opombe napisal Drago Druškovič.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1983.
- Kuhar, Lovro – Voranc, Prežihov. *Zbrano delo : enajsta knjiga : pisma I / uredila Drago Druškovič in Jože Koruza ; opombe napisal Drago Druškovič.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.
- Leben, Stanko. Kam gre pot. *Sodobnost*, II, 1934, št. 5, str. 193–198.

- Lenin, Vladimir Iljič. Rezultati diskusije o samoodločbi. V: *Dela : zv. 19* (ruska izdaja). Moskva.
- Lenjin, Vladimir Iljič. Rezultati diskusije o samoopreledenju. V: Davidović, Radivoj (ur.). *Lenjin, V. I. Izabrana dela u 16. tomova : tom 10*. Beograd: Kultura, 1960, str. 145–182.
- Lewin, I. (ur.), Velikovskij, V. M. (ur.). *Narodno vprašanje : krestomatija* (ruska izdaja). Moskva, 1931.
- Logar, Janko. Levstik v boju s prvaki. V: Logar, Janez (ur.), Ocvirk, Anton (ur.). *Levstikov zbornik*. Ljubljana: Slavistični klub na Univerzi, 1933, str. 133–275.
- Lokar, Anica. *Od Anice do Ane Antonove*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002.
- Lončar, Dragotin. *Dr. Janez Bleiweis in njegova doba : postanek in razvoj narodno-političnega programa Slovencev do razcepljenja v konservativno in liberalno stranko*. V Ljubljani: Konsorcij »Naših Zapiskov«, 1910.
- Lončar, Dragotin. Hrvaško državno pravo in Slovenci. *Naši zapiski*, IX, 1912, št. 12, str. 353–354.
- Lončar, Dragotin. *Politično življenje Slovencev*. V Ljubljani: [samozal.], 1906.
- Lovrenčič, Jože (Chronista Sontiacus). Slovenci v Italiji. V: Mal, Josip (ur.). *Slovenci v desetletju 1918–1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: »Leonova družba«, 1928, str. 62–117.
- Lukač, Dušan. O učešću predstavnika iz Slovenije u diskusiji u NRPJ o nacionalnom pitanju 1923. godine. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XI–XII, 1971–1972, št. 1–2, str. 295–300.
- Lukač, Dušan. *Radnički pokret u Jugoslaviji i nacionalno pitanje 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju ; NIP Export-press, 1972.
- Lukač, Dušan. Slovenački komunisti u naporima za nacionalnu afirmaciju južnoslovenskih naroda u teoriji i praksi KPJ 1921–1924 godine. V: Ferenc, Tone (ur.), Mikuš, Metod (ur.). *Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924 : referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974*. Ljubljana: Partizanska knjiga – Znanstveni tisk, 1975, str. 35–45.

- Lukač, Dušan. Učesnici iz Hrvatske u diskusiji o nacionalnom pitanju u NRPJ 1923. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, IV, 1972, št. 3 (10), str. 31–42.
- Lukan, Walter. Zur nationalen Frage eines kleinen Volkes : Edvard Kardeljs Darstellung zur Entwicklung der nationalen Frage bei den Slowenen. *Österreichische Osthefte*, XV, 1973, zv. 4, str. 397–420.
- Mahnič, Anton. Kaj uči o narodnosti zdrava pamet in sv. pismo. *Rimski katolik*, I, 1889, str. 56–61, 179–186, 281–289.
- Mal, Josip. *Zgodovina slovenskega naroda : najnovejša doba*. V Celju: Družba sv. Mohorja, 1928–1939.
- Manifest na proletariat vsega sveta. V: Gustinčič, Dragotin (ur.). *Komunistični koledar : za navadno leto 1922*. Trst: Socialna Matica Ljudskega odra, 1922, str. 82–85.
- Marjanović, Jovan. Iz istorije Komunističke partije Jugoslavije : povodom II toma Istoriskog arhiva. *Istoriški glasnik*, 1949, št. 3, str. 3–23.
- Marković, Sima. *Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma*. Beograd: Grafički institut »Narodna misao«, 1923.
- Marković, Sima. *Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije*. Beograd: Grafički institut »Narodna misao«, 1923.
- Martelanc, Vladimir. K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine. *Zapiski Delavsko-kmetijske Maticе*, 1925, št. 2, str. 49–54, št. 3, str. 118–128.
- Martelanc, Vladimir. Narodno vprašanje v naši politici v Julijski Benečiji (1923–1927) : iz spominov. *Pri-spevki za zgodovino delavskega gibanja*, XX, 1980, št. 1–2, str. 119–129.
- Martelanc, Vlado. Panait Istrati, glasnik Balkana. *Mladina*, III, 1926–1927, št. 9–10, str. 217–224.
- Marušič, Branko. O datumu izida Speransove knjige. V: *Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovino-pisje*. Ljubljana: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 1980, str. 41.
- Masaryk, Tomáš Garrigue. *Svetovna revolucija : za vojne in v vojni 1914–1918 : spomini in razmišljanja*. V Ljubljani: Naša založba, 1936.

- Mathiez, Albert. *Francoska revolucija*. V Ljubljani: Naša založba, 1938.
- Mikuž, Metod. Časovni okvir nastanka Speransove knjige. V: *Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinske*. Ljubljana: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 1980, str. 19–23.
- Mikuž, Metod. *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji : 1917–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.
- Mikuž, Metod. Razvoj slovenskih političnih strank (1918 do zač. 1929) v stari Jugoslaviji. *Zgodovinski časopis*, IX, 1955, št. 1–4, str. 107–139.
- Milenković, Toma. *Socijalistička partija Jugoslavije : 1921–1929*. Beograd: Institut za savremenu istoriju ; NIP export-press, 1974.
- Milenović, M. Srpska nacionalna omladina (SRNAO). V: Stanojević, St. (ur.). *Narodna enciklopedija Srpsko-hrvatsko-slovenčaka : IV knjiga*. Zagreb: Bibliografski zavod d. d., 1929, str. 358–359.
- Mrzel, Ludvik. Desetletnica majske deklaracije. *Mladina*, III, 1926–1927, št. 9–10, str. 228–229.
- Mrzel, Ludvik. Nacionalni problem. *Mladina*, III, 1926–1927, št. 8, str. 175–177.
- Munda, Jože. *Bibliografija slovenskega marksističnega tiska : 11. april 1920 – 26. marec 1941*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1969.
- Muri, Ignacij (Korotanec). Naša Koroška. V: Mal, Josip (ur.). *Slovenci v desetletju 1918–1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: »Leonova družba«, 1928, str. 1–62.
- Nacionalno in kolonialno vprašanje. V: Gustinčič, Dragotin (ur.). *Komunistični koledar : za navadno leto 1922*. Trst: Socialna Matica Ljudskega odra, 1922, str. 91–96.
- Nedog, Alenka. *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji : od leta 1935 do 1941*. Ljubljana: Borec, 1978.
- Nedog, Alenka. O nastanku izjave treh komunističnih strank v slovenskem narodnem vprašanju. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, VII, 1967, št. 1–2, str. 365–383.
- Nedog, Alenka, Stiplovšek, Miroslav. Značilnosti družbenopolitičnega razvoja 1918–1941. V: Klanjšek, Zdravko (ur.). *Narodnoosvobodilna vojna na Sloven-*

- skem 1941–1945. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978, str. 7–30.
- Nikolić, Miroslav M. *Komunistička partija Jugoslavije od Obznane do osnivanja NRPJ*. Beograd: Rad, 1979.
- O buržuazni demokraciji in diktaturi proletariata. V: Gustinčič, Dragotin (ur.). *Komunistični koledar : za navadno leto 1922*. Trst: Socialna Matica Ljudskega odra, 1922, str. 81–82.
- Pelikan, Egon. Pokrajinska konferenca KPJ v Goričanah. V: Drnovšek, Marjan (ur.), Bajt, Drago (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja : knj. 1 : 1900–1941*. Ljubljana: Nova revija, 1995, str. 391.
- Perović, Latinka. *Od centralizma do federalizma : KPJ u nacionalnom pitanju*. Zagreb: Globus, 1984
- Perovšek, Jurij. Dušan Kermavner in slovenski nacionalni problem v dvajsetih letih. V: Žizek, Aleksander (ur.), Perovšek, Jurij (ur.). *Med politiko in zgodovino : življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903–1975)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti ; Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005, str. 103–111.
- Perovšek, Jurij. Jugoslovanska nacionalna stranka in narodno vprašanje v letih 1933–1935. *Studia Historica Slovenica*, VIII, 2008, št. 2–3, str. 633–649.
- Perovšek, Jurij. Jugoslovanska nacionalna stranka in narodno vprašanje v letih 1935–1936. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLIV, 2004, št. 1, str. 1–16.
- Perovšek, Jurij. Jugoslovanska nacionalna stranka in narodno vprašanje v letih 1936–1939. *Prispevki za novejšo zgodovino*, LI, 2011, št. 3, str. 7–24.
- Perovšek, Jurij. Jugoslovanska nacionalna stranka in vprašanje slovenske banovine 1939–1941. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLII, 2002, št. 3, str. 49–59.
- Perovšek, Jurij. Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIX, 1999, št. 2, str. 7–24.
- Perovšek, Jurij. *Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929*. Ljubljana: Modrijan, 1996.

- Perovšek, Jurij. *Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2005.
- Perovšek, Jurij. Nekdanja Samostojna demokratska stranka in nacionalno vprašanje v letih 1929–1931. V: Nečak, Dušan (ur.). *Stiplovškov zbornik*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2005, str. 179–188.
- Perovšek, Jurij. O volji po nacionalni suverenosti : ob sedemdesetletnici razprave o nacionalnem vprašanju v KSJ leta 1923. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1–2, str. 215–220.
- Perovšek, Jurij. Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923). *Zgodovinski časopis*, XXXVIII, 1984, št. 1–2, str. 5–27.
- Perovšek, Jurij. Orjuna. V: Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije : 8*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994, str. 157–158.
- Perovšek, Jurij. Pogledi slovenskih revolucionarno usmerjenih marksistov na črnogorsko vprašanje leta 1923. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXVI, 1996, št. 1–2, str. 7–20.
- Perovšek, Jurij. *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS : 1918–1929*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.
- Perovšek, Jurij. *Slovenska osamosvojitev v letu 1918 : študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Ljubljana: Modrijan, 1998.
- Perovšek, Jurij. Slovenski avtonomizem socialistične smeri v letu 1923. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIV, 1994, št. 2, str. 163–176.
- Perovšek, Jurij. Slovenski komunisti in nacionalno vprašanje v tridesetih letih. *Prispevki za novejšo zgodovino*, L, 2010, št. 2, str. 5–66.
- Perovšek, Jurij. Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XVIII–XIX, 1978–1979, št. 1–2, str. 17–44.

- Perovšek, Jurij. Slovenski liberalci in narodno vprašanje v letih 1931–1933. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLVI, 2006, št. 1, str. 255–276.
- Perovšek, Jurij. Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1–2, str. 17–26.
- Perovšek, Jurij. »V zaželeni deželi« : slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2009.
- Perovšek, Jurij. Vprašanje etnične posebnosti Muslimanov v razpravi jugoslovanskih komunistov o nacionalnem vprašanju leta 1923. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLI, 2001, št. 1, str. 31–39.
- Perovšek, Jurij. Županič, Niko. V: Javornik, Marjan (ur.), Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije : 15*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2001, str. 387.
- Pešič, Desanka. *Jugoslovenski komunisti i nacionalno pitanje 1919–1935*. Beograd: Rad, 1983.
- Peta zemaljska konferencija KPJ : (19–23. oktobar 1940) / priredili Pero Damjanović, Milovan Bosić, Dragica Lazarević*. Beograd: Komunist, 1980.
- Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1978*. Beograd: Nolit, 1980.
- Petrovski, Risto. K vprašanju Makedonije. *Mladina*, IV, 1927–1928, št. 1, str. 22–23.
- Pijade, Moša (ur.). *Istorijski arhiv Komunistične partije Jugoslavije : kongresi i zemaljske konferencije KPJ 1919–1937 : tom II*. Beograd: Zgodovinski oddelek Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, 1950.
- Pijade, Moša. *Izabrani spisi : I. tom : 5. knjiga / izbor i redakcija Branislav Ilić, Vojislav Ćirković, Besa Hadžić*. Beograd: Institut za izučavanje radničkog pokreta, 1966.
- Pijade, Moša (ur.). *Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije : socialistično gibanje v Sloveniji 1869–1920 : tom V*. Beograd: Zgodovinski oddelek Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, 1951.
- Pirjevec, Jože. »Trst je naš!« : boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana: Nova revija, 2008.

- Pivec, Melita. Programi političnih strank in statistika volitev. V: Mal, Josip (ur.). *Slovinci v desetletju 1918–1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: »Leonova družba«, 1928, str. 357–373.
- Pleterski, Janko. *Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje 1919–1941*. Beograd: Komunist, 1971.
- Pleterski, Janko. Komunistična partija Jugoslavije in nacionalno vprašanje. V: Brglez, Franček (ur.). *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS : razprave in dokumenti*. Ljubljana: Komunist, 1977, str. 167–191.
- Pleterski, Janko. *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: Komunist ; Državna založba Slovenije, 1986.
- Pleterski, Janko. *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo : politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.
- Pleterski, Janko. *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Maribor: Založba Obzorja, 1981.
- Pleterski, Janko, Božič, Branko. *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije*. Maribor: Založba Obzorja, 1975.
- Pogoji za vstop v Komunistično internacionalo. V: Gustinčič, Dragotin (ur.). *Komunistični koledar : za navadno leto 1922*. Trst: Socialna Matica Ljudskega odra, 1922, str. 87–91.
- Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1963.
- Premru, Vlado. Slovenstvo in naši kulturni delavci. *Mladina*, III, 1926–1927, št. 4–5, str. 94–97, št. 8, str. 177–179.
- Prepeluh, Albin (As.). Pregled. *Socializem. Naši zapiski*, V, 1907, št. 5, str. 71–72.
- Prepeluh, Albin. *Pripombe k naši prevratni dobi : z zemljevidoma Koroške in Primorja*. Ljubljana: Založba Univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., 1938.
- Prijatelj, Ivan. Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848 do 1857. *Časopis za slovenski jezik, književnost in kulturo*, V, 1926, št. 2, str. 15–67.

- Prijatelj, Ivan. *Janko Kersnik, njega delo in doba. V: Jan-ka Kersnika zbrani spisi, zv. 6, seš. 1, 2–3.* V Ljubljani: L. Schwentner, 1910, 1914.
- Prijatelj, Ivan. Ob ilirizmu. *Naši zapiski*, VII, 1910, št. 8, str. 231–240.
- Promitzer, Christian. Niko Županič in vprašanje jugoslovanstva : med politiko in antropologijo (1901–1941). *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLI, 2001, št. 1, str. 7–30.
- Prunk, Janko. Idejnopolitični nazor Edvarda Kardelja v okviru evropskega socializma. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXVII, 1997, št. 2, str. 105–116.
- Prunk, Janko. Politika KP v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 – april 1923, posebnost v razvoju KPJ. V: Ferenc, Tone (ur.), Mikuš, Metod (ur.). *Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924 : referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 6. in 7. junija 1974.* Ljubljana: Partizanska knjiga – Znanstveni tisk, 1975, str. 47–56.
- Prunk, Janko. *Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda.* Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- Prunk, Janko. Punktacije. V: Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije : 10.* Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996, str. 17.
- Prunk, Janko. Radić in Slovenci 1919–1928. *Zgodovinski časopis*, XXXIX, 1985, št. 1–2, str. 25–34.
- Prunk, Janko. Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji. V: Grafenauer, Bogo (ur.), Gestrin, Ferdo (ur.), Pleterski, Janko (ur.), Vilfan, Sergij (ur.). *Slovenci in država : zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU : od 9. do 11. novembra 1994.* Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 135–142.
- Prunk, Janko. *Slovenski narodni vzpon : narodna politika 1768–1992.* Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
- Prunk, Janko. Zveza delovnega ljudstva v Ljubljani za občinske volitve decembra 1922. *Prispevki za zgo-*

- dovino delavskega gibanja*, XI-XII, 1971-1972, št. 1-2, str. 199-228.
- Puhar, Alenka. Avtoportret s strašno krajino v ozadju. V: Lokar, Anica. *Od Anice do Ane Antonove*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002, str. 171-184.
- Rajh, Bernard. Božidar Borko med ilirizmom in jugoslovanstvom. V: Jesenšek, Marko (ur.), Vrbnjak, Viktor (ur.). *Borkov zbornik : referati s simpozija*. Maribor: Slavistično društvo, 1996, str. 361-371.
- Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923 : dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ / zbral in uredil ter opombe napisal Jurij Perovšek v sodelovanju z Jankom Prunkom in Jankom Pleterskim ; uvodno študijo napisala Latinka Perovič*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1990.
- Regent, Ivan. *La Venezia Giulia durante la occupazione e l'annessione italiana e sotto il terrore e le violenze del regime fascista*. Paris: Edizioni di cultura sociale, 1929.
- Regent, Ivan. *Poglavja iz boja za socializem*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1958.
- Repe, Božo. *Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije*. Ljubljana: Modrijan, 2002.
- Rizman, Rudi. *Marksizem in nacionalno vprašanje : razvoj temeljnih koncepcij o narodu v marksistični družbeni misli*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980.
- Rupel, Mirko (ur.). *Slovenski protestantski pisci*. V Ljubljani: Tiskovna zadruga, 1934.
- Sforza, Carlo. *Gestalten und Gestalter des heutigen Europa*. Berlin: Fischer, 1931.
- Shaw, Irwin. *Glasovi poletnega dne*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1967.
- Slokar, Ivan. Valutne razmere, devizna politika in bankarstvo. V: Mal, Josip (ur.). *Slovenci v desetletju 1918-1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ljubljana: »Leonova družba«, 1928, str. 552-574.
- Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848-1992*, 1. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.

- Smernice Komunistične internacionale. V: Gustinčič, Dragotin (ur.). *Komunistični koledar : za navadno leto 1922*. Trst: Socialna Matica Ljudskega odra, 1922, str. 73–81.
- Sodite po delih! : vsem, ki so dobre volje! : kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost*. Ljubljana: samozaložba, 1923.
- Sperans (Edvard Kardelj). *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Naša založba, 1939.
- Stalin, Josif Visarionovič. Marksizem in nacionalno vprašanje. V: Velikovsky, M. (ur.), Lewin, I. (ur.). *Narodno vprašanje : krestomatija* (ruska izdaja). Moskva, 1931.
- Stalin, Josif Visarionovič. Narod in narodno gibanje. V: Velikovsky, M. (ur.), Lewin, I. (ur.). *Narodno vprašanje : krestomatija* (ruska izdaja). Moskva, 1931.
- Stalin, Josif Visarionovič. *Vprašanja leninizma* (ruska izdaja). Moskva, 1931.
- Stenografske beleške Ustavotvorne skupštine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, I. knjiga*. Beograd: [s. n.], 1921.
- Stiplovšek, Miroslav. *Banski svet Dravske banovine 1930–1935 : prizadevanja banskega sveta za omilitve gospodarsko-socialne krize in razvoj prosvetno-kulturnih dejavnosti v Sloveniji ter za razširitev samoupravnih in upravnih pristojnosti banovine*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete, 2006.
- Stiplovšek, Miroslav. Die verfassungsrechtliche Lage und die Autonomiebestrebungen Sloweniens im jugoslawischen Staat 1918–1941. *Österreichische Osthefte*, XXXIX, 1997, zv. 1, str. 5–42.
- Stiplovšek, Miroslav. O tiskanju Speransovega »Razvoja slovenskega narodnega vprašanja«. V: *Edvard Kardelj-Sperans in slovensko zgodovinopisje*. Ljubljana: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, 1980, str. 39–40.
- Stiplovšek, Miroslav. Pregled značilnosti družbenopolitičnega razvoja na Slovenskem in vloge partije v njem. V: Brglez, Franček (ur.). *Zbornik ob štiridesetletnici ustanovnega kongresa KPS : razprave in dokumenti*. Ljubljana: Komunist, 1977, str. 5–34.

- Stiplovšek, Miroslav. Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933. *Zgodovinski časopis*, LV, 2001, št. 2, str. 231–253.
- Stiplovšek, Miroslav. Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918–1929). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, LXV, 1994, št. 1, str. 77–95.
- Stiplovšek, Miroslav. *Slovenski parlamentarizem 1927–1929 : avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000.
- Stiplovšek, Miroslav. Ukinitev oblastnih samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine leta 1929. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXVII, 1997, št. 2, str. 89–104.
- Strobl, Majda, Kristan, Ivan, Ribičič, Ciril. *Ustavno pravo SFR Jugoslavije*. Ljubljana: Univerzum, 1981.
- Škerbec, Matija. *Šenčurski dogodki*. Kranj: Tiskovno društvo, 1937.
- Šmicberger, Djuro. Ljudska pravica. V: Javornik, Marjan (ur.), Voglar, Dušan (ur.), Dermastia, Alenka (ur.). *Enciklopedija Slovenije : 6*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 288–289.
- Šorn, Jože. Vladislav Fabjančič. *Zgodovinski časopis*, IV, 1950, št. 1–4, str. 220–222.
- Štebi, Anton. *29. oktober*. Maribor ; Ljubljana: Slovenski tisk v Mariboru, 1939.
- Šuklje, Fran. *Iz mojih spominov : I–III*. V Ljubljani: Jugoslovanska tiskarna, 1926–1929.
- Taktika Komunistične internacionale. V: Gustinčič, Dragotin (ur.). *Komunistični koledar : za navadno leto 1922*. Trst: Socialna Matica Ljudskega odra, 1922, str. 120–150.
- Teze Komunistične internacionale o svetovnem položaju. V: Gustinčič, Dragotin (ur.). *Komunistični koledar : za navadno leto 1922*. Trst: Socialna Matica Ljudskega odra, 1922, str. 100–120.

- Trampuž, Lilijana. Odmevi na komunistično revijo Književnost v sočasnem tisku. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXII, 1992, št. 1–2, str. 47–62.
- Trampuž, Lilijana. Polemika o narodu v slovenskem tisku leta 1932. V: Troha, Nevenka (ur.), Šorn, Mojca (ur.). *Evropski vplivi na slovensko družbo*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2008, str. 281–294.
- Tuma, Henrik. *Iz mojega življenja : spomini, misli in izpovedi*. Ljubljana: Naša založba, 1937.
- Tuma, Henrik. Preporod. *Naši zapiski*, X, 1913, št. 5–6, 9–10, str. 129–136, 264–272.
- Ude, Lojze. *Slovenci in jugoslovanska skupnost*. Maribor: Založba Obzorja, 1972.
- Uradni list deželne vlade za Slovenijo*. Ljubljana, 1921.
- Vidmar, Josip. *Kulturni problem slovenstva*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1932.
- Vlajčić, Gordana. *Jugoslovenska revolucija i nacionalno pitanje : 1919–1927*. Zagreb: Globus, 1987.
- Vlajčić, Gordana. *KPJ i problemi revolucije : rasprave o idejnom i organizacijskom razvitku KPJ između dva svjetska rata*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, 1979.
- Vlajčić, Gordana. *Revolucija i nacije : evolucija stavova vodstava KPJ i Kominterne 1919–1929. godine*. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, 1978.
- Vodopivec, Peter. Moč in nemoč ideje in politike ljudske fronte. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XLI, 2002, št. 2, str. 31–42.
- Vodopivec, Peter. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države : slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.
- Vošnjak, Bogumil. *U borbi za ujedinjenu narodnu državu : utisci i opažanja iz dobe svetskog rata i stvaranja naše države*. Ljubljana [etc.]: Tiskovne zadruga [etc.], 1928.
- Vovko, Andrej. Politični profil La Yougoslavie, revije jugoslovanske federalistične emigracije v Švici 1917–1918. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XIII, 1973, št. 1–2, str. 117–131.

- Vrčinac, Julijana. Rad i zaključci Prve, Druge i Treće konferencije KPJ : prema zapisnicima, rezolucijama i drugim materijalima sa ovih konferencija. *Istorija XX veka : zbornik radova : I*. Beograd: Kultura, 1959, str. 235–284.
- Vrhovec, Ivan. *Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih : kulturhistorične študije zajete iz ljubljanskega mestnega arhiva*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1886.
- Vujošević, Ubavka (ur.), Kovačev, Vujica (ur.). *Drugi (Vukovarski) kongres KPJ (20–24. jun 1920) : Plenarne sednice CPV KPJ (februar–decembar 1920)*. Beograd: Komunist, 1983.
- Wutte, Martin. *Kärntens Freiheitskampf*. Klagenfurt: Ferd. Kleinmayr, 1922.
- Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnosti Komunistične partije na Slovenskem 1867–1941 : 1. knjiga : november 1867 – december 1934* / [uredniški odbor Milica Kacin-Wohinz ... et al.]. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja ; Muzej ljudske revolucije, 1964.
- Zečević, Momčilo. Na zgodovinski prelomnici : Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929 : 1. knjiga. Maribor: Založba Obzorja, 1986.
- Zečević, Momčilo. Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918–1940. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXI, 1991, št. 1, str. 55–74.
- Zečević, Momčilo. *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921 : od majniške deklaracije do vidovdanske ustave*. Maribor: Založba Obzorja, 1977.
- Ziherl, Boris (Poljanec, A.). Vloga slovanstva v preteklosti in sedanjosti. *Sodobnost*, VI, 1938, št. 7–8, str. 318–329, 431–441.
- Zorn, Tone. Napredne orientacije v slovenskem političnem gibanju na Koroškem v letih 1921–1938. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, VI, 1966, št. 1–2, str. 127–131.
- Zver, Milan. *Demokracija v klasični slovenski politični misli*. Ljubljana: Orbis, 2002.

Imensko kazalo

A

A. H. → Hlebec, Albert
Aleš, Franjo 138
Alfa → Gustinčič, Dragotin
An. → Gustinčič, Dragotin
Anin → Gustinčič, Dragotin
Antikloštrov → Klopčič, France
Antonova, Ana → Lokar, Anica
Apih, Josip 265
As. → Prepeluh, Albin Abditus
Ased → Sedej, Alojz
A. St. → Štebi, Anton
Atlagić, David 44

B

Baebler, Aleksij → Bebler, Aleš
Balkovec, Bojan 71
Barbusse, Henri 159
Basariček, Đuro 162
Bauer, Otto 253
Baznik, Ivan 76
Bebler, Aleš (Baebler, Aleksij) 148, 180, 225
Benedikt XV. 200
Beneš, Eduard 265
Berberih-Slana, Aleksandra 57
Bernot, Zvonimir 20, 70, 139, 147,
Besednjak, Engelbert 124
Bismarck, Otto 265

Bleiweis, Janez 219, 265
Bor 262
Bordiga, Amadeo 212
Božič, Branko 69
Breclj, Marijan 236
Brodar, Tone → Kardelj, Edvard
Bronštejn, Lev Davidovič (Trocki) 149
Broz, Josip Tito 227, 228, 229, 262
Brüning, Heinrich 229
Bučar, France 271

C

Cankar, Ivan 200, 219, 253, 256, 265
Cankov, Aleksander 117
Cenčič, Vjenceslav 262
Charmatz, Richard 265
Čiliga, Ante (Mbt., Mt.) 90, 91, 92
C. Š. → Štukelj, Ciril
Cvijić, Gjuro 73, 91, 135

Č

Čepič, Zdenko 22, 182, 236
Čižinski, Josip (Gorkić, Milan) 220, 221, 222, 226,
227
Čobal, Melhior 129
Čuček, Janez 262
Čulinović, Ferdo 43, 54

D

Dane → Kermavner, Dušan
Davidović, Ljuba 99
Demetrović, Juraj 219
Deržič, Ivan 113, 114
Deželak Barič, Vida 47, 108, 266, 269
D. G. → Gustinčič, Dragotin
Dolenc, Ervin 129, 130, 146, 174, 225
Dolenc, Jože 157, 158, 159
Dolenc, Metod 265
Dragosavac, Dušan 44
Dühring, Karl Eugen 223
Džugašvili, Josif Visarionovič (Stalin) 89, 96, 112,
126, 178, 205, 219, 254, 255, 267, 280, 292

D

Đukić-Veljović, Zlatija 51
Đurovski, Lazar 44

E

E. K. → Kardelj, Edvard
Engels, Friedrich 156
Erjavec, Fran 219
Esop → Isop

F

Fabjančič, Vladislav (V. F.) 53–58, 65, 67, 69, 71, 72,
274, 284
Fakin, Franc 138, 140, 141
Filipič, France 49, 53, 63, 64, 68–70, 77, 86, 110,
138, 148, 150, 160, 162, 163, 165, 166, 174, 176,
177, 180, 193, 194, 220, 225, 235–237, 244, 247,
265–267
Filipovič, Filip 90, 93, 110
F. S. 49

G

Gabrič, Aleš 12
G. → Gustinčič, Dragotin
Garlandi → Grieco, Ruggero
Gašparič, Jure 27, 28, 180, 233, 271
Globočnik, Franc 138
Glonar, Joža 198
Godeša, Bojan 8
Godina, Drago 49, 211, 212
Gorkič, Milan → Čižinski, Josip
Gosar, Andrej 35
Gradnik, Alojz 133
Grafenauer, Bogo 252, 264
Grahor, Ivo 123, 124, 138, 174, 242
Gramsci, Antonio 123, 124
Grdina, Igor 21, 57
Grieco, Ruggero (Garlandi) 208–213, 219, 221, 226
Gruden, Josip 265
Grum 78
Gumplowicz, Ludwig 253, 265

Gustinčič, Dragotin (Alfa, An., Anin, D. G., G., Stefan-
ski, Stefansky, Stepanski) 8, 44, 49–52, 72–85,
88, 91, 94–107, 109, 114–119, 122, 123, 126,
128–132, 135–142, 145–147, 149–151, 160–163,
168, 172–174, 180–186, 189, 190, 193, 194, 197–
227, 229, 236, 261–266, 274–278, 280, 285, 287,
288, 289, 291
Gustinčič, Ilija 197, 223, 236
Gustinčič, Jurij 262

H

Habsburžani 200
Henry, Paul 265
Hitler, Adolf 267, 280, 292
Hlebec, Albert (A. H., Prizma) 54, 116, 137, 225
Hohnjec, Josip 219
Horvat, Rudolf 265
Horvatin, Kamilo 221
Hribar, Ivan 144, 219
Hudomalj, Karel 180, 185, 189, 190, 278, 288

I

I. R. 150, 151
Isop → Kuhar, Lovro
Istrati, Panait 139
Ivanoff → Žorga, Jakob

J

Jovanović, Joca 148
Jovanović, Rajko 90, 93, 110, 275, 286
Jurković, Ljuba D. 149

K

Kacin-Wohinz, Milica 46, 49, 88, 115, 117–119, 121–
125, 173, 185, 194–196, 208, 212, 214
Kaclerović, Triša 94, 212, 275, 286
K-č. → Klopčič, France
Kadlec, Karel 265
Kandić, Ljubica 44
Karađorđević, Aleksander 18, 19, 28, 33, 128, 161,
172, 233, 277, 287
Karađorđevići 87, 172, 200

- Kardelj, Edvard (Brodar, Tone; E. K.; Sperans) 8, 42, 44, 174, 176–180, 189, 191, 192, 206, 223, 226–242, 244, 247, 251–256, 258–262, 264–269, 279, 280, 290, 291
- Kaser, Karl 54, 99, 130, 132, 141
- Katilina 113, 132
- Kautsky, Karl 265
- Kazianka, Johan 172
- Kermavner, Dušan (Dane) 88, 111, 117, 124, 135, 137, 138, 150–157, 160, 163, 242, 265, 266, 276, 287
- Kersche (Kerže), Gregor 221, 226
- Kersnik, Janko 219, 265
- Kerže → Kersche, Gregor
- Kešetović, Muhamed 44
- Kidrič, Boris 242, 269
- Kidrič, France 265
- Klemenčič, Lovro (Obelčan; L. K. Rudarski) 49, 51–55, 57–64, 67–73, 274, 284
- Klopčič, France (Antikloštrov, K-č., P., Pavlič, Pondeljski) 47, 64, 70–73, 86, 88, 115, 117–120, 123, 133, 134, 137–142, 147, 157, 162, 172, 173, 276, 287
- Kobsa, Leopold 39, 42, 44
- Kocbek, Edvard 265
- Kocijančič, Janez 236
- Kolarov, Vasilij 236
- Kollár, Jan 265
- Konte, Vili 193
- Koplenig, Johann 220, 221
- Koprivnjak, Vjekoslav 44
- Kornejčuk 219
- Korošec, Anton 27, 28, 33, 34, 66, 135, 138–140, 142, 148, 159, 160, 164, 165, 180, 181–184, 186, 202, 206, 229, 233, 245, 277, 287
- Korotanec → Muri, Ignacij
- Korun, Milan 113, 114
- Kosovel, Srečko 123
- Košak, Vinko 131, 138, 141, 145–147, 150
- Košir, Mirko 242, 267
- Kramer, Albert 25
- Kranjc, Marijan F. 262

Kranjec, Marko 173
Kranjec, Silvo 27
Kreft, Bratko 242
Kreft, Ivan 267
Krek, Janez Evangelist 144, 200, 253, 256, 265
Kremenšek, Slavko 149
Krešič, Andrija 44
Kristan, Ivan 15
Kuhar, Lovro (Isop; L. K.; Voranc, Prežihov) 47, 48,
116, 117, 173, 180, 181, 183–193, 206, 222, 223,
226, 227, 244, 272, 276, 278, 287, 288, 289
Kumar, Srečko 209
Kunsinin 219

L

Leben, Stanko 265
Lemež, Milan (M. L.; -ž.) 53–55, 146, 163, 165
Lenin, Vladimir Iljič 121, 127, 149, 157, 205, 219
Levstik, Fran 265
Levstik, Vladimir 133
Ljotič, Dimitrij 71
L. K. → Kuhar, Lovro
L. K. → Klemenčič, Lovro
L. K. Rudarski → Klemenčič, Lovro
Logar, Janko 265
Lokar, Anica (Antonova, Ana) 128, 197, 198, 222,
262
Lončar, Dragotin 20, 219, 265
Lovrenčič, Jože (Sontiacus, Chronista) 219
Lukač, Dušan 42, 43, 58, 61, 62, 73, 76, 77, 79, 80,
85, 91, 106, 111–113, 167
Lukan, Walter 252

M

Maček, Vladko (Vladimir) 229, 265
Mahnič, Anton 199, 219, 253
Makuc, Ivan 62, 115
Mal, Josip 219, 265
Manuilski, Dimitrij 209
Marjanović, Jovan 44
Marković, Sima 59, 61–63, 86, 89, 90, 92–102, 105,
112, 135, 212, 219, 223

Marks → Marx, Karl
Martelanc, Vladimir 49, 88, 115, 116, 118, 120–123,
125, 126, 139, 210, 242
Martinčić 262
Marušič, Branko 247
Marx, Karl 144
Masaryk, Tomáš Garrigue 265
Mathiez, Albert 265
Mbt. → Ciliga, Ante
Metarnik, Anton 47
Mikuž, Metod 27, 28, 69, 139, 247
Milenković, Toma 69
Milenović, M. 66
Miljuš, Sima 110
Milojković, Života 107, 109, 112, 212
M. L. → Lemež, Milan
Mlakar, Janez 77
M. O. 151
Mrzel, Ludvik 138, 139, 141, 149
Mt. → Ciliga, Ante
Munda, Jože 74
Muri, Ignacij (Korotanec) 219
Muršec, Josip → Muršec, Jožef
Muršec, Jožef (Muršec, Josip) 265
Mussolini, Benito 121, 213

N

Nedog, Alenka 185, 193, 194, 221, 225, 243–245,
247, 267
Nehru, Džavaharlal 265
Nerath → Neurath, Alois
Neurath, Alois 105
Nikolić, Miroslav M. 69
Novačan, Anton 20, 21, 57
Novaković, Kosta 77, 90, 92, 110, 132, 275, 286

O

Obelčan → Klemenčič, Lovro

P

P. → Klopčič, France
Parović, Blagoje 235

Pašić, Nikola 16, 51–54, 66, 98, 100, 114, 130, 132,
133, 135, 142
Pavlič → Klopčič, France
Pavlović, Pavle 77
Pelikan, Egon 271
Perović, Latinka 62, 63, 76, 77, 91, 106, 109, 110–
114
Perovšek, Jurij 12, 15, 16, 18–25, 28, 29, 35, 45–47,
50, 54, 56, 67, 69, 76, 87, 105, 106, 118, 135,
142, 144, 152, 157, 160, 161, 174, 182, 210, 247,
248, 266, 271
Pertot, Jože M. 52, 88
Pešič, Desanka 40, 52, 61, 62, 74–76, 86, 91, 109,
111–113, 167
Petan, Žarko 262
Petejan, Josip 147
Petranović, Branko 44
Petrovski, Risto 145
Pij XI. 202
Pijade, Moša 44, 62, 110, 275, 286
Pirjevec, Avgust 198
Pirjevec, Jože 266
Pivec, Melita 219
Pleterski, Janko 8, 9, 39–42, 50, 69, 76, 89, 90, 105,
107, 109, 112, 113, 122, 142, 147, 149, 159, 167,
174, 175, 180, 191, 192, 194, 223, 225, 233–235,
237, 242–244, 246, 247, 252, 253, 262, 266, 267
Pohlin, Marko 8
Poljanec, A. → Zihlerl, Boris
Pon-. → Klopčič, France
Pondeljski → Klopčič, France
Premru, Vladimir 133
Prepeluh, Albin – Abditus (As.) 20, 265
Prešeren, France 176, 265
Prežihov, Voranc → Kuhar, Lovro
Pribičević, Svetozar 53, 54, 66, 114, 133, 135, 160
Prijetelj, Ivan 29, 219, 253, 265
Prizma → Hlebec, Albert
Promitzer, Christian 54
Protić, Stojan 98
Prunk, Janko 8, 34, 57, 64, 69, 144, 174, 180, 181,
186, 188, 243, 244, 246

Puc, Dinko 163, 165
Puhar, Alenka 197, 262, 264, 266

R

Račić, Puniša 161
Radić, Pavle 162
Radić, Stjepan 57, 66, 129, 130, 143, 160–162
Rajh, Bernard 174
Regent, Ivan 118, 119, 150, 162, 173, 180, 185, 189,
190, 220, 221, 226–229, 278, 288
Rénan, Albert Marie 253
Repe, Božo 8
Ribičić, Ciril 15
Rizman, Rudi 40, 89, 121, 149, 177, 252
Rogić → Žorga, Jakob
Rojc, Rudolf 150, 168

S

Sacco, Nicola 129
Safarov, Georgij Ivanovič 96
Saint-Just, Louis Antoine de 265
Sedej, Alojz (Ased) 114, 135
Sforza, Carlo 219
Shaw, Irwin 129
Slokar, Ivan 219
Sontiacus, Chronista → Lovrenčić, Jože
Sperans → Kardelj, Edvard
Stalin → Džugašvili, Josif Visarijonovič
Starčević, Ante
Stefanski → Gustinčić, Dragotin
Stefansky → Gustinčić, Dragotin
Stepanski → Gustinčić, Dragotin
Stiplovšek, Miroslav 15, 27, 32–35, 139, 141, 143,
144, 243, 244, 247, 271
Stojadinović, Milan 229, 245
Stöcker, Adolph 149
Stritar, Josip 265
Strobl, Majda 15

Š

Šaškor, Ines 44
Šček, Virgil 211

Škerbec, Matija 28
Šmeral, Bohumir 219, 220
Šmicberger, Djuro 192
Šorn, Jože 71
Štebi, Anton (A. St.) 133, 181, 198
Štukelj, Ciril 117, 133, 134
Šuklje, Fran 265
Šusteršič, Ivan 200

T

Tisa → Tisza, István
Tisza, István 87
Tito → Broz, Josip
Togliatti, Palmiro 220, 221
Trampuž, Lilijana 174
Trocki → Bronštejn, Lev Davidovič
Tuma, Henrik 49, 128, 219, 253, 265

U

Ude, Lojze 29, 145, 174
Uzunović, Nikola 141

V

Vanzetti, Bartolomeo 129
Vasiljski → Vasilski
Vasilski (Vasiljski) 219, 220, 225
Verin 139, 143
Vesnić, Milenko 98, 203
V. F. → Fabjančič, Vladislav
Vidmar, Josip (Jože) 29, 171, 174–177, 179, 206, 219,
226, 279, 290
Vilfan, Josip (Joža) 124, 242
Vilhar, Stane 226
Vlajčić, Gordana 40, 41, 44, 76
Vođnik, Valentin 265
Vodopivec, Peter 8, 76, 225
Vodopivec, Vlado 242
Vošnjak, Bogumil 265
Vrčinac, Julijana 62, 63
Vrhovec, Ivan 265
Vujović, Grgur 221

W

Wagner, Adolph 149

Wilson, Woodrow 48

Wutte, Martin 219

Z

Zečevič, Momčilo 34, 35, 52, 57, 69, 142

Ziherl, Boris (A. Poljanec) 242, 265

Zlobec, Marijan 266

Zorn, Tone 173

Zver, Milan 108

Ž

– ž. → Lemež, Milan

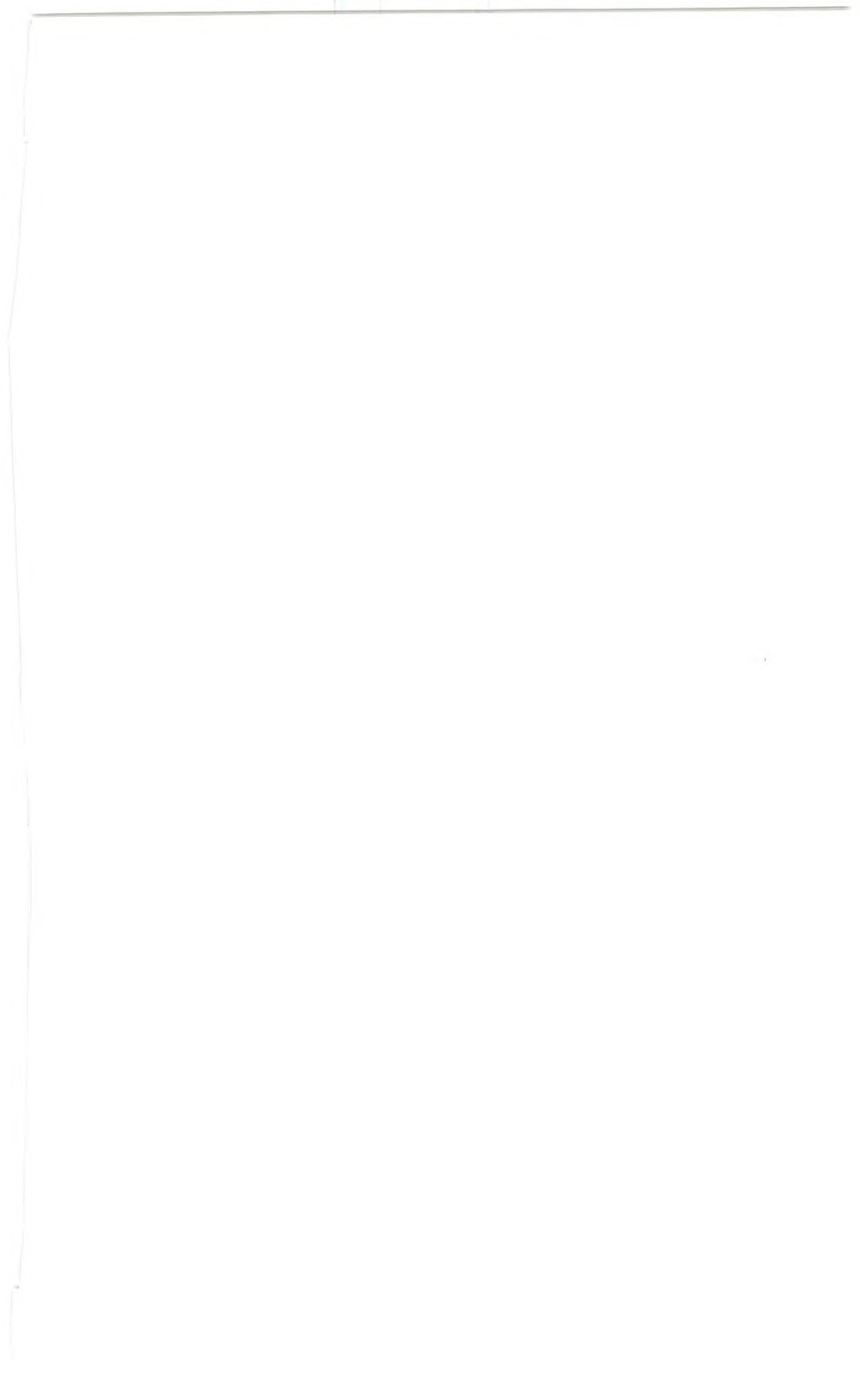
Žerjav, Gregor 24, 161, 165

Žorga, Jakob (Jaka) (Ivanoff, Rogić) 49, 73, 76, 79, 80,
87, 88, 150, 163, 168

Žorga, Marcel 135

Župančič, Oton 133

Županič, Niko 54

O avtorju

Dr. Jurij Perovšek (1954), znanstveni svetnik za področje sodobne zgodovine, na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani raziskuje slovensko narodno vprašanje ter politični, idejni in državnopravni razvoj od nastanka modernih političnih strank konec 19. stoletja do leta 1941. Največ svoje pozornosti namenja zgodovini slovenskega liberalizma. Objavil je pet monografij (eno v soavtorstvu), več zbornikov virov in skoraj 600 znanstvenih, strokovnih in drugih zgodovinopisnih razprav ter članikov. Z referati od konca sedemdesetih let 20. stoletja sodeluje na znanstvenih posvetovanjih doma in v tujini. Študijsko se je izpopolnjeval na Institut für europäische Geschichte v Mainz (1988–1989) in v okviru Deutscher Akademischer Austauschdienst (1995). Leta 2000 je prejel Zoisovo priznanje za pomembne znanstvene dosežke na področju zgodovinopisja, v letih 2000–2002 pa je vodil Zvezo zgodovinskih društev Slovenije. Od leta 1999 na Inštitutu za novejšo zgodovino vodi raziskovalni program iz politične, idejne in kulturne zgodovine Slovencev v 19. in 20. stoletju.

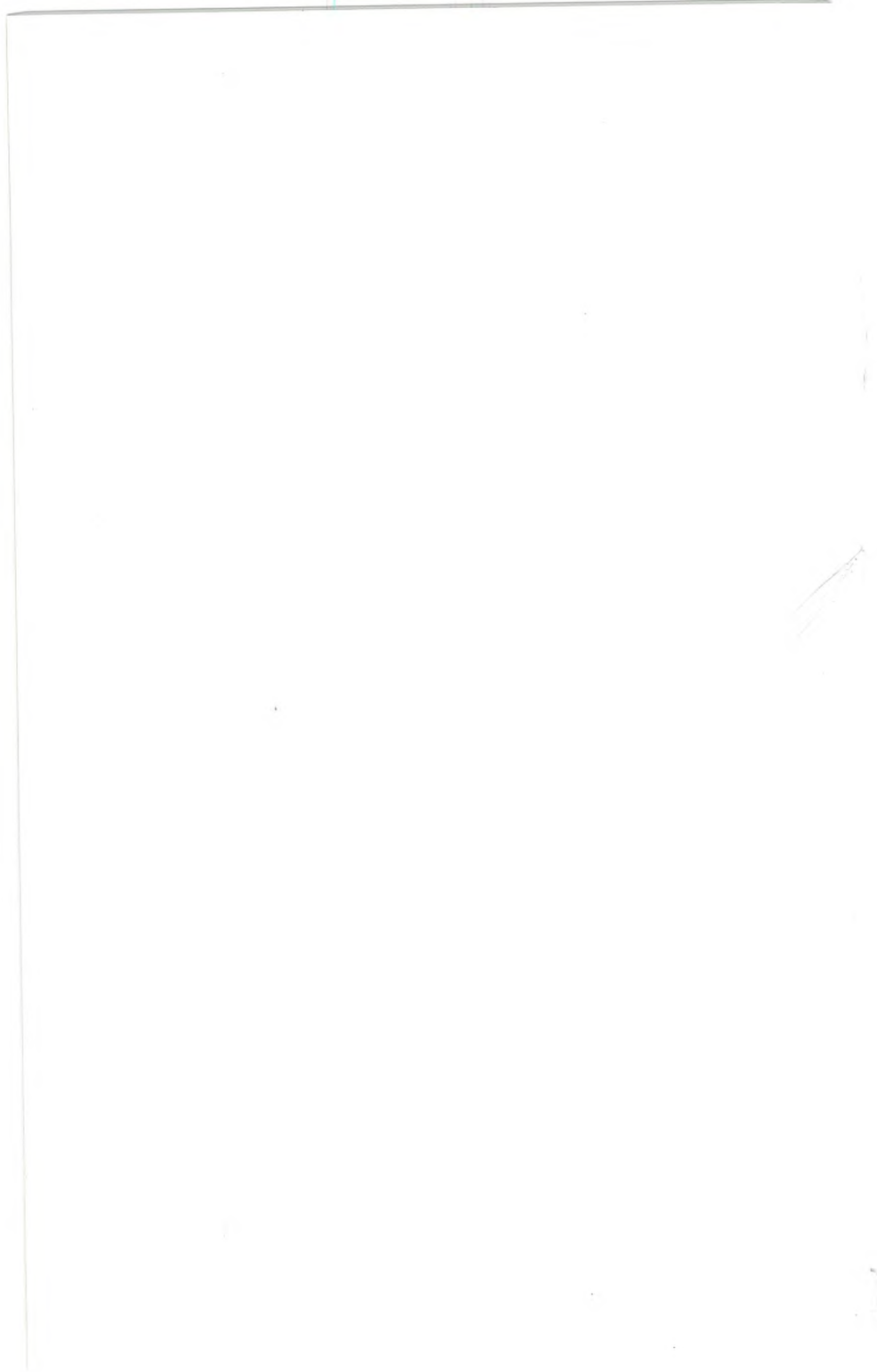

V zbirki
RAZPOZNAVANJA /
RECOGNITIONES so
doslej izšle naslednje
knjige:

1. Jurij Perovšek: Na poti v moderno : poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja. Ljubljana 2005.
2. Bojan Godeša: Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. Ljubljana 2006.
3. Aleš Gabrič: Šolska reforma 1953-1963. Ljubljana 2006.
4. Damijan Guštin: Za zapahi : prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941-1945. Ljubljana 2006.
5. Peter Vodopivec: O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju. Ljubljana 2006.
6. Mojca Šorn: Življenje Ljubljančanov med drugo svetovno vojno. Ljubljana 2007.
7. Vida Deželak-Barič: Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje 1941-1943. Ljubljana 2007.
8. Žarko Lazarevič, Aleksander Lorenčič (ur.): Podobe modernizacije : poglavja iz gospodarske in socialne modernizacije Slovenije v 19. in 20. stoletju. Ljubljana 2009.
9. Jurij Perovšek: »V zaželjeni deželi« : slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918-1941. Ljubljana 2009.
10. Žarko Lazarevič: Plasti prostora in časa : iz gospodarske zgodovine Slovenije prve polovice 20. stoletja. Ljubljana 2009.

11. Ervin Dolenc: Med kulturo in politiko : kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnimaj vojnama. Ljubljana 2010.
12. Jurij Hadalin: Boj za Albanijo : propad jugoslovske širitve na Balkan. Ljubljana 2011.
13. Maja Gombač: "Modni pêle mêle" slovske družbe med svetovnimaj vojnama. Ljubljana 2011.
14. Eva Mally: Slovsni odpor: Osvobodilna fronta slovskega naroda od 1941 do 1945. Ljubljana 2011.
15. Aleksander Lorenčič: Prelom s starim in začetek novega : tranzicija slovskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990-2004). Ljubljana 2012.

Več o publikacijah Inštituta za novejšo zgodovino na:
<http://www.inz.si/razpoznavanja.php>

I

Inhaltsverzeichnis.

DAS NATIONALE PROBLEM DER SLOWENEN.

<u>Einleitung.</u>	Seite 1
an bewohnte Gebiet	1 - 2
das Volk	3 - 5
	5 - 10
	10 - 12

SPERANS:

**RAZVOJ SLOVENSKEG
NARODNEGA VPRAČ**

Cena: 24,00 EUR

9 789616 386364

Inštitut za novejšo zgodovino